

Romaneskno-poetska gromada
Vladimira Kirde Bolhorvesa

NEMAČKA, NEMAČKA
četrty romaneskni tom,
ujedno i četvrti tom
beletrističkog spleta

Fotografija na naslovnoj korici

V. K. Bolhorves u Nirnbergu,
na Cepelinfeldu, 1981.
(Fotografisala Enike Glanko.
Dama u korsetu i vojnici Vermahta
dodati fotomontažom)

Dizajn naslovne korice

Silard Baldo

Treće izdanje

Vladimir Kirda Bolhorves

heuteranističko-beletristički venac

**SNEVAJUĆI ZVEZDU
HEUTERANIJE**

četvrti beletristički tom

NEMAČKA, NEMAČKA

roman

Novi Sad, 2012.

NEMAČKA, NEMAČKA

I

NAJZAD, VELIKI SVET

Nemačka se tog svežeg martovskog jutra pomaljala iz magle svojim ćutljivim bavarskim brdima i tamnim četinarskim šumama, pustim valovitim livadama i pedantno obrađenim njivama. S vremena na vreme voz bi projurio pored kakve naseobine, koju su samo njene razmere svrstavale u kategoriju varošica ili sela. Jer su sva ta uređena ostrva imala gotovo identičnu urbanu strukturu: gustu, unificiranu i očišćenu od prepoznatljivih tragova ruralnog. Tek među zamagljenim brdima, na ivici šume ili sred prostranog pašnjaka, samovao je poneki bauernhof.¹ Vremešan i patiniran, u alpskom stilu, ili sasvim moderan, pretvoren u mehanizovanu farmu.

Te bauernhofe, te tmurne ali dojmjljive bavarske pejzaže Aleksandar Vislavski pomno je upijao i odlagao u memoriju. Potom ih u svojoj umetničkoj radionici preneo na platna. Koja na ovoj izložbi čine ciklus "Prve gastarbajterove impresije"...

Andrija, ovo nije loše! Mogla bi to da bude zgodna informativno-poetska celina. Dodatno objašnjenje mog poetskog realizma. U katalogu, recimo, sa zaštitnim znakom koje od glasovitijih minhenskih galerija.

Kada, kada?

Što pre. Možda već kroz godinu dana. Ako nađem posao koji mi neće oduzimati mnogo vremena i energije,

---

¹ seljačko imanje, salaš.

ako budem uspevao da “proizvedem” bar jedno platno sedmično, još poneki akvarel i pastel...

– Pusti su to snovi, moj Milisave. Pre ćeš ti u Nemačkoj zube osušiti nego sto hiljada maraka sakupiti.

– Hajde, matori, ne laparaj. Nemoj mene meriti tvojim aršinom.

Milisav iz Pomoravlja što, opružen na gornjem ležaju, odbija dimove cigarete prema krovu kušet vagona i sanjari o sto hiljada doč maraka. Čiča što, iznad mene, sedi na rubu ležaja, a noge pustio da mu vise kao u obešenog. Vonj vunениh čarapa i oznojenih tela, rakije i otpadaka od doručka. Glasovi Grka i Turaka iz susednih kupea. Šumno disanje saputnika koji se još nije probudio. Cipele i koferi na podu, torbe pored telesina na ležajima. Unutra još čuči Balkan, a napolju se već širi Nemačka.

– Kad sam je ovako, iz voza, zamagljenu, gojaznu, bogatu, prvi put opipavao požudnim pogledom, i ja sam pred sobom video brdo maraka. A sada se, moj Milisave, pitam koliko ću još puta, uvek iznova, da gledam ta pusta brda bavarska. Puste snove više ne sanjam.

– Omatorio si, pa više i nemaš sna. I meni ga oduzimaš. Noćas si se samo vrpeljio na tom tvrdom čardaku i cvileo kô vampir.

– Cvilim, brate, i pitam se: Koliko ću još puta da joj se vraćam i da je kunem?

– Vraću joj se sto puta, ako treba, ali ću iz nje izneti sto hiljada suvih maraka.

– Kad mi prekipi, opsujem i kažem: Dosta! A onda se, kao klatno, vraćam gde sam bio. I počinjem, moj Milisave, uvek ispočetka.

– Ti si jutros ljubio flašu bar petnaes’ puta ispočetka. Kao da je meni lako što još jednom idem od kuće. Ali druge nema. Tako hoće život.

– Ljubio sam je, pa šta? Uvek je ljubim, u to njeno mirisno grlo, kad ostavljam šljivike. U njoj je duša njihova.

Da, Milisave. Život hoće da se neke njegove slike više puta repriziraju. Varijacije i paralele. Pre deset i po

godina ovako sam se, iz voza koji me je nosio prema prvom staništu moje belosvetske putanje, zagledavao u požutele vojvođanske kukuruze. Napuštao sam najuži zavijač. Zebnja i strah privremeno su bili preplavili u meni puste snove. Ali ti dani i ta duševna stanja su odavno vorbei². Sada je... opet zebnja i strah! Jao! Mir, Milisave, budimo dobri! Jer, evo, na vratima kupea pojavio se Herr Zugführer.³ Pogledaj tu markantnu, vermahtovsku kapu. Heil Hitler!⁴

Milisave, pogreših: to je samo konduker.

Ali ja, kad god Nemca vidim u uniformi...

Htedoh reći, družo srbijanski, da sam sad veoma daleko od onog neiskusnog, preplašenog zelenjaka – baš kao što je ovaj “Jugoslavija ekspres”, koji se približava Minhenu, daleko od onog bezimenog jutarnjeg voza koji se, početkom jeseni pedeset devete, približavao Novom Sadu. Sada sam, moj Milisave, relativno iskusan slobodan strelac. Solidno opskrbljen opštim obrazovanjem i stručnim znanjem. Siguran u sebe, nabijen željom da počnem život u zaista velikom svetu.

Životne varijacije na hiljadu i jednu temu.

Paralele u koordinatama prostora i vremena.

Andrija Senderak, moj nezamenljiv drugar iz osnovne škole i sa livada detinjstva, bio mi je prva pomoć u Novom Sadu. To će mi biti i u Minhenu. Tada mi je pomogao da nađem podstanarsku sobicu u Almaškoj ulici. Sada je, nadam se, uspeo da mi rezerviše podstanarsku garsonjeru na Švabingu.

Sličnost između dva početka je i u tome što tada nisam imao obezbeđen posao, a nemam ga ni sada. Doduše, Nemanja Zorić, moj nenadmašni drugar sa fakulteta i iz šume na Zvezdari, u poslednjem pismu poslao mi je ohrabrujuće obećanje. Njegov gazda, koji nema nameru da proširuje svoj arhitektonski biro, preporučio me jednom

---

² prošlost.

³ gospodin vodnik.

⁴ Živeo Hitler!

svom kolegi. Taj je pristao da me primi na razgovor. Hoće, izgleda, Nemci da pomognu. Naročito ako vide da će od te pomoći i sami imati koristi.

Her Hofman, stižem! Ekspresno!

Milisave, sav sam u strepnji i nadi.

Pitam se koliko ću puta počinjati ispočetka. Tvoj čiča, gastarbajtersko klatno, bar može u svako doba da se vrati u Pomoravlje. A ja sam sebi naredio: Povratka nema! Ako ne budem uspeo da se zaposlim kao arhitekt, radiću kao tehnički crtač. Pa, u krajnjoj nuždi, i kao fizički radnik na baušteli.⁵

Ne, Milisave, neću opet na dno!

Nebesa, pomozite još jednom!

Ako bi se sve sile bavarske, zatim i virtemberške, i hesenske i vestfalske zaverile protiv mene, mogao bih, Milisave, da odem u Švedsku. Sestra Leonka i njen muž Branko već su me više puta zvali u Geteborg, nudeći mi sobu u njihovom stanu i širok izbor zaposlenja u gradu.

Ali švedski jezik ne poznajem, niti imam nameru da ga učim. A i sama Švedska me manje zanima nego Nemačka. Zapravo, nijedna evropska ili vanevropska zemlja me u ovom trenutku ne privlači kao Nemačka. Mistična, hladna i, kažu, sumorna kolevka Germanâ. Zemlja prebogate istorije i kulture. Postojbina Nibelungâ i riterâ. Romantičnih burgova i prekrasne narodne arhitekture. Poezije i filozofije, umetničke muzike i neumetničke tehnike. Zemlja Getea i Hegela, Vagnera i Opela. Zbog kojih mnogi Nemce smatraju jednom od najtalentovanijih i najumnijih, najkreativnijih i najmarljivijih nacija na svetu. Zemlja Bismarka i kajzera Vilhelma, Hitlera i Geringa. Zbog kojih mnogi potomke Nibelungâ i riterâ smatraju samoživom i oholom, brutalnom i nezajažljivom nacijom. Demonskim plemenom. Jao, Nemci!

Narod sposoban za velika dela!

Narod sposoban i za velika zlodela!

---

⁵ bauštela – gradilište (u žargonu gastarbajterâ).

No, ako ćemo pravo, svaki je narod sposoban i za velika dela i za velika zlodela. Treba samo da se poklope odgovarajuće okolnosti. Pozitivne ili negativne.

Nemačka je morala da bude prvo stanište na Velikom putovanju. Opčinjavala me, moj Milisave, od detinjstva. O njoj je svojim unucima pričao deda Aron, prvi gastarbajter u porodici Vislavski. O njoj im je govorila "Deutschland erwacht",⁶ knjiga koju je dedica svojevremeno bio doneo iz cvetajućeg Trećeg rajha. O njoj su im tokom dugih zimskih večeri kazivali njihovi očevi, koji su se, kao zarobljenici, muvali po istom, ali već razorenom i umirućem Trećem rajhu. Nju su mi, u pismima, telefonskim razgovorima i prilikom gastarbajterskih poseta domovini, opisivli Andrija Senderak i Nemanja Zorić. U nju sam se zagledavao kad god bi mi palo na pamet pitanje: Šta li u Dortmundu radi, kako živi nekadašnja Žiži Pavlov, današnja Željana Arsić? Da li misli kadgod na mene? Hoću li je ikada sresti? Hoću li je sresti ako i sam otperjam u Nemačku?... O toj zemlji sam, dakle, poslednjih godina, naročito poslednjih meseci, dosta čitao. Još više slušao. A najviše meditirao.

Ako si o njoj toliko meditirao, ako tako silno želiš da živiš u njoj, izvoli! Kroz četrdesetak minuta "Jugoslavija ekspres" će da uleti u minhenski Hauptbahnhof,⁷ ti ćeš iskočiti iz toplog vagona kao pače ispod patkina krila, pa plivaj kako znaš i umeš. I nemoj pištati ako voda bude virovita i hladna.

* * *

Nemanja, iskočio sam. Andrije Senderaka nema na peronu, ali to me nimalo ne uznemirava. U preksinoćnjem telefonskom razgovoru, kad sam saznao da je njegova Amalka, zbog bolesti sinčića, uzela bolovanje, da je kod kuće, predložih drugu da ne napušta radno mesto zbog

---

⁶ "Nemačka se budi",

⁷ Hauptbahnhof – Glavna železnička stanica,

mog dolaska. Snaći ću se, rekoš. A prećutah ono najbitnije: da mi u neobičnim, prelomnim trenucima niko ne treba. Da u takvim trenucima najviše volim da budem sam.

Ovo što gledam, nenadmašni drugari, u ogromnom otvorenom hangaru Hauptbahnhofa, doista je nešto neobično, uzbudljivo. Moderni vozovi (izuzev onog kojim smo mi, putnici sa Balkana, doputovali), impresivni stanični uređaji. Uočljivi natpisi i živopisne, nametljive reklame. Kosmopolitske fizionomije užurbanih putnika. Kiosci krcati sendvičima i hamburgerima. Napicima i voćem. Razgovetna obaveštenja preko zvučnikâ i žagor prolaznika u kome lovim poznate mi nemačke reči. Proventilirane čekaonice i besprekorno čisti restorani u samom staničnom zdanju. Sve su to, uzeti za sebe, trivijalni fenomeni. Ali ovde, u ovoj konstelaciji, s obzirom na zbivanja u mom životu, sve me to zapljuskuje snagom moćnih utisaka, koji mi govore: Ovo je Evropa! Uređena i bogata. Visokocivilizovana.

Moram, moram ovde da ostanem!

Meni je tu mesto, ne na Balkanu!

Ogroman okerast hol, široki hodnici. Sve masivno, pouzdano. Monumentalno. Nije, doduše, tako tmurno kao što sam očekivao. Štaviše, mnogo je šarenila. I dobra stara Nemačka se, izgleda, amerikanizuje. Patiniranu gotiku i razlistalu secesiju bih hteo da vidim, liber Ludvig⁸. Klasicizam i barok. Bar tu i tamo. Ima li još gotike i secesije, klasicizma i baroka u dobrom starom Minhenu?

Izašao je iz hola, promuvao se Bahnhofplacem⁹, kupio buket cveća, seo u taksi i, usredsređujući se čas na razgovor sa studentom taksistom čas na razgledanje ulica kojima je "mercedes" jurio, stigao u Fridrihstrase¹⁰. Zadovoljan zbog saznanja da ume da konverzira na nemačkom i

---

⁸ dragi Ludvig.

⁹ Bahnhofplac – Trg ispred železničke stanice,

¹⁰ Fridrihova ulica.

malko uzbuđen zbog činjenice da ulazi u zgradu u kojoj će početi svakodnevnica njegovog novog života.

Pozdrav sa Andrijinom suprugom, cveće za nju, iz kofera je izvadio paketić koji mu je prekjuče u Keresturu predala drugareva majka i svoj poklon za šestogodišnjeg dečaka. Amalku su zanimale novosti u zavičaju. Nešto kasnije ona je donosioca prigodnih drangulija i trivijalnih informacija odvela u Kimovu sobu, koja će privremeno biti i njegova. Mali će, možda, noćas kašljati, prehladio je grlo. Tegoba nije ozbiljna, već prolazi. Doduše, ne valja što se često ponavlja. Kimo godišnje popije bar litar antibiotika u sirupu.

– I moja Tanja često pije tu vrstu “fruhtzafta”¹¹ – uzvratiti Alek kroz smešak. – Nadam se da to nije tako strašno. Bojim se samo da nije daleko vreme kad će deca svakog jutra preventivno morati da popiju kašiku antibiotika u sirupu. To će biti strašno. *Homo sapiens*¹² gubi vitalnost.

– Ne znam šta će biti s našim potomcima. Ponekad im zavidim, jer imaju sve što zažele, a ponekad mi se čini da je naše detinjstvo u Keresturu ipak bilo lepše... Nego, Andrija je juče razgovarao sa gospodinom Fišartom. To je jedan penzioner i sitni rentijer, sa svojom gospođom živi nedaleko odavde, u Hoencolernštrase. Samcima izdaje tri garsonjere, a jedna od njih je takođe u Hoencolernštrase. Od prvog aprila ta treba da bude slobodna, pa ako budeš našao posao i ostao u Minhenu, Andrija će te odvesti na razgovor sa matorim.

Vratila se novostima u zavičaju. Zanimalo ju je i ovo i ono, i ovaj i onaj. Pa i Miron Vislavski. Od njegovog bratučeda saznala je da Miron još živi na salašu za Visokim mostom, da se veoma dobro slaže sa Oksanom.

– Čudan je život. Ne znam da li ti je ikad rekao da smo jedno vreme i nas dvoje kao flertovali.

– Nije mi o tome govorio. On nije voleo da priča o svojoj intimi. Ali ponešto sam naslućivao. Sećam se, reci-

---

¹¹ fruhtzaft – voćni sok

¹² čovek obdaren razumom (današnji čovek)

mo, veselja u Panskoj krčmi, kad smo se opraštali od re-grutâ. Pevali smo, a ti si Mirona u jednoj pauzi kroz šalu izgrdila, jer nije hteo da se pomiri sa Natalijom Pašovom. Rekla si da je grehota raniti devojačko srce. Jesi li, možda, ranu na srcu i sama tada nosila?

– Možda... Život je doista čudan.

– Da. Ko bi tada pomislio da ćemo mi, seoska čeljad zaokupljena igrankama u Velikoj sali starog Domu omladine, povremeno i lumperskama u zadimljenoj Panskoj krčmi, jednog dana razgovarati u Minhenu. A, eto, stigli smo čak dovde.

– Daleko smo dogurali.

Amalka je, posle svog kratkog zaključka, propraćenog blagim podsmehom, pokazala gostu dva ispražnjena pregratka u Kimovom ormaru, tu može da smesti svoje rublje, predložila mu da raspakuje kofer i da se raskomoti, a sama je otišla u kuhinju da pripremi ručak.

Ostavši sam, Alek je rublje i odelo iz kofera pre-mestio u ormar, uzeo "München, ein neuer Führer",¹³ koji mu je na Božić Andrija poklonio u Keresturu, i pomoću kojeg je prethodnih sedmica upoznao prestonicu Bavar-ske i savladavao zamršene finese nemačkog jezika, opru-žio se na otomanu. Pet minuta kasnije ponovo je, ispusti-vši bedeker iz ruke i zagledavši se u tavanicu, stao da upoređuje nekadašnji, pubertetski, i ovaj, zreli početak. U deceniji što je minula između ta dva početka ponekad bi se podsmehnuo sebi zbog malodušnosti što ga je zahvatila nakon napuštanja najužeg zavičaja, i uvek bi sećanje na te dane prekinuo prožet uverenjem da se nikad više, ni u jednoj situaciji, neće prepustiti malodušnosti i egzistenci-jalnom strahu. Sada je imao priliku da proveriti čvrstinu tog uverenja i zrelost svoje ličnosti, i beše veoma zadovoljan zbog optimizma, samopouzdanja i dalekometne radoznalo-sti što ih je od jutros nosio u sebi.

Treba se javiti Nemanji. Neka pokuša da za sutra utanači audijenciju kod inženjera Hofmana. Još taj pro-

---

¹³ "Minhen, jedan novi vodič",

blem da rešim, onda sam na konju. Na Pegazu, Ludviče mili! Ne vidim kakve bih još probleme mogao da imam na svom (ah, svetskom!) životnom putu.

Gäbe der Himmel!¹⁴

Pomozi mi, o Veliko Ništa!

Skočio je s otomana, otišao u kupatilo, okupao se i obrijao. Zatim je telefonirao Nemanji u biro, zamolio ga da on ili njegov gazda nazove inženjera Hofmana. Nemanja, lafčina i drugarčina, obeća da će učiniti sve što bude mogao, i energično naredi drugu sa fakulteta i iz studentskog doma da mu se večeras, u osam sati, nacrtu na Marijenplacu, ispred Rathausa.¹⁵ Da popiju po kriglu piva, pričaju o Vjerici kurvici i drugim beogradskim klindovkama, da se sete šta je nekad bilo i da vide šta će sada biti.

Obodren lakoćom s kojom je Nemanja posmatrao stvari, i novim talasom vlastitog optimizma, Alek je do ručka ćaskao s Amalkom o zgodama i nezgodama svakodnevnog života u malom Keresturu i velikom Minhenu, a posle ručka joj reče da će ipak krenuti u grad, ne čekajući Andriju. Pričaće s njim večeras, kad se vrati iz izvidanja, i narednih dana. Sada je nestrpljiv, želi da što pre prošetala ulicama i trgovima kojima je u mislima već toliko puta šetao, da zaviri bar u jednu pivnicu ili galeriju. Možda i u neki pornoskop, dometnu kroz osmeh. Andrija, posle rintanganja u fabrici, sigurno ne čezne za muvanjem po poznatim mu i već nezanimljivim mestima. Nema smisla, a ni potrebe, da se maltretira zbog gosta koji ionako želi da u Minhenu što pre izgubi status gosta, odnosno stranca.

Još jednom se, ovog puta zajedno sa domaćicom, nadneo nad plan grada, Amalka mu je objasnila kojim linijama gradskog saobraćaja može da stigne na Karlsplac, trg blizu Marijenplaca, i dala mu još neka uputstva za provod u metropoli punoj svakojakih mogućnosti, ali i prikrivenih opasnosti.

---

¹⁴ Pomozi, Nebo!

¹⁵ Rathaus – Gradska većnica (Gradska kuća).

– Ako ne moraš, nemoj mnogo da se vrzmaš oko Hauptbanhofa – opomenula ga na kraju. – A naročito izbegavaj Bajerštrase, Geteštrase i Šilerštrase. Onamo ima svašta i koješta, od prodavnica jeftine tehničke robe do pornografskih bioskopa, ali ima dosta i ustaša i četnika. Doduše, ti nemaš balkansku facu, tebi oni neće prići.

– Zar imaju običaj da priđu čoveku?

– Pa, za pet godina, koliko smo ovde, ni Andrija ni ja nismo, srećom, imali s njima nikakvog posla. Ali kad nanjuše moguću žrtvu, gadni su. Zato treba izbegavati sve sumnjive tipove oko Hauptbanhofa. Tako su nekim jadnicima, koji tek što su bili sišli sa voza, prišla trojica-četvorica – ne znam da li su doista bili odmetnici, ili možda samo neke šaljivdžije – i diskretno ih upitaše: “Kome plaćate porez: ustašama ili četnicima? Nemoj da slažete, jer će kama otkriti istinu!” Ljude je uhvatio tako velik strah da su se neki odmah vratili u Jugoslaviju.

Alek se osmehnu, reče Amalki da će biti oprezan. Potom se obukao, potapšao Kima po glavici i, sišavši sa prvog sprata, pogledom odmerio patiniranu Fridrihštrase.

To je, dakle, Švabing. Čuvena boemska četvrt. Studentska i umetnička. U ovoj ulici, koja očito nije reprezentant Švabinga, tragove umetnosti vidim samo na fasadama. Tragove svojevrstne boemštine na kolovozu od kamenih kocaka. Dobra stara turska kaldrma u dobroj staroj Fridrihštrase. A da sve bude veselije, za bogatu i uređenu Nemačku neobičnije, kolovoz je dosta loš. Mestimično isflekan asfaltnim zakrpama.

Ono je, kanda, Leopoldpark. Ako prođem kroz nje-ga, izaći ću u Leopoldštrase. Odande mogu tramvajem ili autobusom da se prebacim u centar grada. Neću ni u tramvaj ni u autobus. Idem pešice. Imam vremena. A i želju da vidim klasicističke palate u Ludvigštrase. Zatim i pročelje te glasovite ulice: Odeonsplac, Feldhernhale, baroknu Teatinerkirche, Hofgarten.¹⁶

---

¹⁶ Imam... i želju da vidim: Trg (u obliku) odeona, Trem vojskovođa, baroknu Crkvu teatinskog (katoličkog) reda, Dvorsku baštu.

Najpre bi, Andrija, prema tvom bedekeru i planu grada, u koji sam ovih sedmica bezbroj puta zavirio, po izlasku iz Leopoldparka trebalo da ugledam Zigestor.¹⁷ Tu negde trebalo bi da bude i renesansno zdanje Akademije likovnih umetnosti.

Osećaj poštovanja, donekle i zavisti, obuzeo bi me, Andrija, uvek kad bih, u nekom katalogu ili udžbeniku slikarstva, pročitao da je ovaj ili onaj umetnik studirao na Akademiji u Minhenu. Takve činjenice mi više nisu naročito važne. Ranije sam tek pretpostavljao, a sada čvrsto verujem da je ono što stvaralac nosi u sebi bitnije od onog što mu daje škola. Ipak, bilo bi pogrešno ignorisati milje koji se oseća, temeljna znanja i veštine koje se stiču u dobrim starim školama. Bitan je vlastiti duh i talenat, ali te egzotične biljke bujaju i cvetaju samo na solidno pripremljenoj podlozi. Je l' tako, Grejs? Danas sam, kao što vidiš, prilično konzervativan. Možda zato što se obreh u svetu koji je i u ovo moderno, haotično vreme prožet tradicijama. Bar nekim.

Evo obeležja jedne od najjačih nemačkih tradicija. O ratničkoj tradiciji je reč, dražesna Grejs. I tebe su oduševljavali ratnici. Jugoslovenski partizani. A Kapija pobede slavi germanske ratnike. Slobodna kopija Konstantinovog slavoluka, sa kvadrigom na vrhu. Bavarija u dvokolici, četiri lava u zaprezi.

***DEM SIEG GEWEIHT. VOM KRIEG ZERSTÖRT.
ZUM FRIEDEN MAHNEND.***

Da te vidim sad. Bez rečnika.

***POBEDI POSVEĆENO. U RATU RAZORENO.
MIRU ZA OPOMENU.***

---

¹⁷ Zigestor (Siegstor) – Kapija pobede, slavoluk.

Bravo, Alek, sveznajući šalabajzeru! Još jedna mala pobjeda u velikom svetu. Zaslužio si slavoluk.

Nemački smo, Andrija, počeli da učimo u osnovnoj školi. To bubanje se posle kod mene nastavilo, i trajalo je, s prekidima, sve do ovih dana. Zgadile su mi se bile rečenice tipa: *Ne, moja sestra neće sutra ići na posao, ali ja sam juče pomagao teći u bašti*. Gutanje gluposti je ipak bilo korisno. Pre par godina počeo sam napokon paralelno da čitam dva izdanja iste knjige. Prošlog leta na salašu za Visokim mostom – u svojoj ličnoj likovnoj koloniji – za dve sedmice pročitah pola Biblije na nemačkom i srpsko-hrvatskom. Ove zime sam, uz pomoć rečnika, pomno češljao još jednu deda Aronovu knjigu: čudnu, i čudovišnu, “Deutschland erwacht”. A od Božića i bedeker koji si mi bio doneo. Učio sam i po ASSIMIL metodi. “Nemački bez muke”. S mukom je išlo, ali je prošlo. Mnoge lekcije sam napamet naučio, saslušavši pojedine ploče i po dvadeset puta. Lekcija 114:

DER ERSTE SPAZIERGANG – PRVA ŠETNJA

Beim ersten Spaziergang durch die Strassen einer fremden Stadt, besonders im Auslande, empfinde ich immer eine eigenartige Freude.

Da leben die Leute ihr Alltagsleben, machen ihre gewöhnlichen Gänge und ahnen gar nicht, dass mitten unter ihnen einer geht, der sie mit neuem Auge beobachtet, der in jeder ihrer Bewegungen, in jedem ihrer Gesichtsausdrücke eine Bedeutung sucht.

Pri prvoj šetnji ulicama neke strane varoši, naročito u inostranstvu, osećam uvek neku posebnu radost.

Tu ljudi provode svoj svakodnevni život, idu svojim uobičajenim putevima i ne slute da među njima korača čovek koji ih posmatra novim očima, koji u svakom njihovom pokretu, u svakom njihovom izrazu lica traži neko značenje.

Ich gehe durch die Menschenmenge mit der Empfindung, ihr nicht anzugehören; ich habe das schmeichelnde Gefühl, das ich, sozusagen, einzig von meiner Art bin.

Doch dauert dieser bevorzugte Zustand nicht lange; nach einigen Tagen hat man sich schon an die neuen Verhältnisse gewöhnt; nach einigen Wochen hat man sich ihnen angepasst.

Idem kroz gomilu ljudi sa osećanjem da joj ne pripadam; imam osećanje, koje mi laska, da sam, kako bi se reklo, jedini svoje vrste.

Ipak ovo stanje nadmoćnosti ne traje dugo; posle nekoliko dana već se naviklo na nove prilike; posle nekoliko nedelja čovek se njima prilagodio.

Uvrstićemo se u red i postaćemo kao i svi ostali. Istina, često me prožima osećanje da sam *jedini svoje vrste*. Sampouzdan samotvor. Nadahnut graditelj. Ambiciozan umetnik. Nepokolebljiv kosmopolit. Takvih nema na svakom čošku. Čak ni u svetskim metropolama poput Minhen. “Život i ljude oko sebe ne posmatram kroz naočare jedne nacije, ispod kape jednog podneblja”, rekoš onomad Borisu, znajući da to zvuči prilično narcisoidno. Ipak, dometnuh pretenciozno: “Pripadam čovečanstvu. Želim da svim svojim bićem dospem u stanje koje će mi dati pravo da kažem: *Domovina mi je ceo svet. Patria mea totus mundus est.*”

Lakše, pretenciozni, lakše malo s tim kosmopolitizmom. Znaš li gde si sada? U Ludvigštrase, kamerad,¹⁸ u jednoj od najnemačkim ulica. Između Kapije pobede i Trema vojskovođa. Svetilišta onih koji su kosmopolitizam mrzeli više od svega. Koji su bili opijeni mitom krvi i domovine. Gledaš patinirana, dostojanstvena ludoviceanska zdanja, gaziš *sveto nemačko tlo*, natopljeno mnogovekovnom istorijom. Bezbrojnim događajima i prizorima. Ali ti, manijak poput Nemanje Zorića, samo u većoj meri, jer si opčinjen koliko erosom toliko i jezivom negativnom veli-

---

¹⁸ kamerad – drug,

čanstvenošću Trećeg rajha, među svim tim prizorima najjasnije vidiš kolone stamenih krvoločnih fantoma iz nedavne prošlosti. Kroz promenadni žagor birgerâ¹⁹ iz davnih lepih, spokojnih vremena, i kroz realno brujanje tekuće reke automobila, do tebe dopire tutanj dobošâ iz faustovskog doba, odsečan bat potkovanih čizama i “Pesma Horsta Vesela”.

*Dižimo zastavu! Zbijmo redove!
SA²⁰ mirnim, snažnim korakom stupa.*

Podilaze te žmarci, ali ti se ne ledi krv u žilama. Ledila se onima koji su te prizore posmatrali i urlanja slušali wirklich.²¹ Onima koji su znali, ili bar slutili, šta ih čeka.

Kolone mrkih krvoloka zaustaviće se na Odeonsplacu. Ovaj knotenpunkt²² nemačke istorije prvi put si ugledao još kao dete, prelistavajući deda Aronovu “Deutschland erwacht”. Ovde je, ispred Feldhernhale, 2. avgusta 1914, na mitingu povodom stupanja Nemačke u Prvi svetski rat, stajao Adolf Hitler. Tada tek anonimna kap u moru oduševljene civilne mase. Evo, tu negde, ljudi, pogledajte, gde ja sada stojim. Ličio je na boema među birgerima. Umesto šešira na glavi imao je fanatičan, manijački osmeh na licu. On, večito gladna bečka i minhenska skitnica, sad će postati častan vojnik na braniku otadžbine!

Prolaznici *idu svojim uobičajenim putevima*, niko se ne zaustavlja na knotenpunktu nemačke istorije. Niko čak ni pogledom da okrzne kamene lavove što čuvaju impozantno stepenište Trema vojskovođâ. Niko ne gleda feldmaršala Fon Vredea i njegovog dva veka starijeg kolegu Johana Tilija. Niko ne vidi stamene, ukipljene SA kasape, ili esesovske ubilačke robote od krvi i mesa, koji su, malko raskrečenih nogu, činili živu ogradu pod arkadama

---

¹⁹ birger – građanin

²⁰ SA (Sturmabteilung) – nacistički paravojni Jurišni odredi

²¹ uistinu, doista.

²² čvorište, stecište

Feldhernhale, tokom mnogih svečanosti što se se u njihovo doba ovde održavale.

Fantomi nemačke prošlosti, one dalje, sjajne, i ove bliže, mračne – zaokupljaju li oni samo mene?

Kad budeš Odeonsplacem prolazio dvesta dvadeset drugi put, verovatno ni ti više nećeš gledati lavove i vojškovođe. Mitovi i fascinacije rađaju se u nezrelim glavama: Kojima duvaju svakojaki vetrovi. Koje činjenice posmatraju kroz maglu vlastite pometenosti ili neobaveštenosti. Kad budeš malo bolje upoznao Minhen, pa i celu Nemačku, kad se budeš uverio da je velika većina Nemaca blisku prošlost ostavila daleko iza sebe, i ti ćeš Ludvigovom ulicom i Trgom odeona koračati spokojno. Ravnodušno. Ta će te svetilišta zacelo zanimati još samo kao arhitektonsko-urbanističke vrednosti. Tek ćeš se tada pažljivo zagledati u Teatinerkirhe, tu blistavu perlu italijanskog baroka. Kojom su kurfirst Ferdinand Marija i njegova gospa Henrijeta Adelaida hteli, izgleda, uz pomoć neimara Barelija, dokazati svetu i sebi da Minhen više pripada sunčanom Jugu nego sumornom Severu.

Možda ću, Nemanja, kad ovuda budem prolazio dvesta dvadeset drugi put, sve ovo da posmatram okom arhitekta. Ali sada sam ovde prvi put, i želim da vidim, okom radoznalog deteta, bar ponešto od onoga što me je, od detinjstva do danas, s vremena na vreme zaokupljalo.

Opčinjavalo.

Zastrašivalo.

Stoga idem, Borise, da pogledam još jedno svetilište iz dalje i bliže nemačke prošlosti.

Hofgarten si, špicasti ašovu, površno i ti upoznao pre dva meseca, prelistavajući Andrijin, hoću reći moj bedeker. Bili su to blaženi dani zimskog raspusta, koje smo, po dugogodišnjem običaju, provodili na salašu za Visokim mostom. Deda Aron i Miron su, okruženi dečurlijom, svoju salašarsku službu obavljali u toploj staji i na zavejanom gumnu. Baka Serafa, Oksana i Jasenka zabavljale su se ženskim poslovima i ćeretanjem. Verunka se pripremala za poslednji korak u sticanju diplome etnologa. Nas dvoji-

ca bili smo takođe zadubljeni svaki u svoj fahmanski zadatak. Ti si, nakon prve konsultacije sa mentorom, na Filozofskom fakultetu, razmišljao kako da koncipiraš doktorsku disertaciju o religiji kao kohezionom i diskordantnom faktoru u istoriji Rusina, a ja sam se pripremao za poslednji kolegijalni dvoboj sa mentorom, na Arhitektonskom fakultetu, za odbranu diplomskog rada. Obojica smo povremeno zavirivali u dve deda Aronove Biblije: na nemačkom i srpskohrvatskom. Ti više zbog religijskih finesa, ja prvenstveno zbog finesa u nemačkom jeziku. Zavirivali smo i u bedeker. Ti više zbog detaljâ iz istorije Minhenâ i Bavorske, ja opet prvenstveno wegen deutscher Sprache.²³

U ovom trenutku ja se, burazeru, zagledavam u dubinu Dvorskog parka. Nazirem brozanog konja. I jahača od istog tkiva. Biće da je to grof Oto fon Vitelsbah. Riter u službi Fridriha Barbarose, prvo čuveno ime iz loze koja će Minhenom vladati vekovima. Grofovi, hercozi, kurfirsti, kraljevi. Ratovali su, u predasima između bitaka jurili zadovoljstva. A bili su, i u ratu i u miru, najčešće zaokupljeni mišlju kako da pobeđe najfascinantnijeg neprijatelja: zaborav. Zato su u ratu nastojali da što žešće ubijaju i razaraju, u miru da sagrade što impresivnija zdanja i sakupe što vrednija umetnička dela.

Hofgarten je, u nastojanju da sebi obezbedi još jedno zadovoljstvo u miru, i još jednu pobeđu u ratu protiv zaborava, oformio kurfirst Maksimilijan Prvi. Nije taj park bio njegovo jedino oružje u mirnodopskom ratu protiv strpljivog neprijatelja. Knez Maksimilijan je, i pored toga što beše zauzet jednim drugim, krvavim, Tridesetogodišnjim ratom, mnogo gradio i sakupljao. Proširio je i obogatio Rezidenciju, sredio i čuvenim dragocenostima popunio minhenske umetničke zbirke. Direr i Rubens behu njegovi najmarkantniji lovački trofeji. Na sitnicama se u ovom bedekerskom propitivanju nećemo zadržavati.

---

²³ zbog nemačkog jezika.

Jesam li, druže profesore, dao valjane odgovore na nepostavljena pitanja? Baš je lepo za sebe otkrivati ono što je obaveštenim ljudima odavno poznato. Mogu li da nastavim? Znam još ponešto o svetu u kome sam se obreo.

Ratovanje, kao izraz težnje za osvajanjem i nadređivanjem, i kultura, kao izraz težnje za samousavršavanjem i samoveličanjem, tokom vekova bila su dva dominantna obeležja nemačkog bića. Kroz rat su se vrlo često potvrđivali mnogi Germani, kroz umetnost, kao najblištaviji kamen u zdanju kulture, samo neki. Među njima i bavarski kralj Ludvig Prvi, koji je rekao: *Moji veliki umetnici moja su velika radost i gordost. Dela državnika odavno su prošla, ali dela izvrsnih umetnika ne prestaju da nam pričinjavaju uzvišenu radost.*

Ludvigov plemeniti predak, kurfirst Maks Emanuel, čijem rođenju Minhen treba da zahvali što ima Teatinerkirhe i dvorac Nimfenburg, umetnošću se najpre služio kao sredstvom za postizanje političkih ciljeva. Vremenom mu je postala neizlečiva pasija. Kad je u ratu za nasleđe španske krune izgubio jednu veliku iluziju, a privremeno i rodnu Bavarsku, kad su ga, u egzilu u Francuskoj, i sluge napuštale, da ne bi umrli od gladi, pored njega je ostalo samo nekoliko umetnika. Glad je umetnicima znani drugar, nje se oni ne plaše.

I kurfirst Karl Teodor bio je, profesore Hardi, opčijen slikarstvom. Naročito holandskim. Da je imao televizor u boji, pomišljam detinjasto, ili kakvu drugu razbibrigu iz naših vremena, zacelo se ne bi tako često i pomno zagledavao u sedamsto svojih slika, većinom žanr kompozicija malog formata. Srećom, televizor u boji nije imao, pa je na severnoj strani Hofgartena sagradio galeriju. U koju se, Borise, tvoj brat od ujaka upravo zagledava. Ovamo, sredinom parka, osunčanim stazama koje ja sada polagano, zastajkujući i meditirajući, premeravam, šetali su mladi genijalci. Srećni zbog mogućnosti da uče i stvaraju u jednom kneževsko-umetničkom ambijentu.

Uskoro ću, plebejsko-neumetnički brate, čim rešim početne egzistencijalne probleme, i ja ovamo doći sa plat-

nom i štafelajem. Da se uhvatim u koštac s impresivnim prizorom koji sada mami moj pogled. I nekom pritajenom jezom ispunjava moju dušu. Na fonu čistog plavog neba, pozlaćenog zracima zubatog sunca, ocrtava se ogroman torzo Vojnog muzeja. Jedinog monumentalnog zdanja u Minhenu koje nakon Drugog svetskog smaka nije obnovljeno. Stoji samo središnji deo sa kupolom. Oba krila su otkresana prilikom bombardovanja. Torzo je gore, ispod kupole, ukrašen mozaicima, koji prikazuju lava, ratnika i boginju mira. Na kapitelima stubova šetkaju i guču golubovi. Živi golubovi mira. Dole su zabetonirana sva troja vrata. U betonu srednjih vrata ugrađena su manja, metalna, na kojima su šaljivdžije naškrabale dva kukasta krsta.

Kukaste krstove su, družu profesore, nekada ispisivali (nad)ljudi koji su sebe smatrali gospodarima istorije. Danas ih ispisuju oni koji se istoriji, i njenim povremenim suludim sinovima, rugaju.

Na ledini ispred Vojnog muzeja svog Bronzedusa jaše Oto fon Vitelsbah. Pobjednik u bici kod Verone. I on i Bronzedus šupljikavi su kao sir. Možda su ih izbušili geleri granata, u jednoj drugoj bici. Prema kojoj je bitka kod Verone bila samo dečja igra.

Rodonačelnik dinastije koja je vekovima vladala Bavarском jaše prema Spomeniku palim ratnicima. Podignutom, bolje reći ukopanom, posle Prvog svetskog smaka.

“U istoriji svakog naroda, kao i u životu svakog čoveka, imade svetlih i tamnih momenata”, govorio je svojim unucima, u Akademiji za Visokim mostom, deda Platon Vislavski. “Svetlim momentima svaki narod se, kao i svako čeljade, diči. Oni se prepričavaju, uveličavaju, slave. A tamnih momenata se svako stidi. Oni se prećutkuju, umanjuju, potiskuju u zaborav.”

Šlažem se s vama, dedice. I filozofski dodajem:

U velikih naroda veliki su i usponi i padovi.

Pobednici svojim palim junacima podižu visoke, velelepne spomenike, na širokim prostorima. Da se mogu videti odasvud. Da vlastita pokolenja, i namernike iz dalekih

krajeva, podsećaju na dane trijumfa. Na veličinu onih kojima je spomenik podignut. I onih koji su ga podigli.

Pobeđeni pak svojim palim nesrećnicima grade skromne memorijale. Na skrovitim, ponekad čak zabačenim mestima. U parkovima, šumarcima. Po uvalama, kraj sporednih puteva. Ti memorijali ne veličaju. Oni samo podsećaju i opominju.

Spomenik palim ratnicima u Hofgartenu je, učitelju moj, ispod nivoa tog lepog, u ovo doba godine još ogolelog parka. Podseća na kriptu u koju posetilac slobodno može da, sa strane, uđe. Učiniš li to, udeš li među stamene, ne odviše visoke četvorouglaste stubove, koji nose zastrašujuće debeo blok od travertina, u senci pod tim masivom makar na trenutak ćeš zadrhtati. Sâm si, licem u lice, sa mrtvim Neznanim ratnikom, koji, u večnom bronzanom miru, leži na kamenom podu. Kako je, sa šlemom na glavi, u šinjelu, pao na frontu, kako mu je neki drugar, opruženom poleđice, sastavio na grudima mrtve ruke i, umesto molitvenika, stavio u njih pušku, koja se proteže vrh njegovog tela, tako je ovekovečen ovde, u otvorenoj kripti, u senci masivnog travertina. Taj njegov horizontalni položaj, podno namernikovih nogu, te zaklopljene oči na mirnom, mrtvom licu, nad kojim lebdi ledena Smrt – to valjda nikog ne ostavlja netaknutim. To zacelo u svakoj duši izaziva jezu. Ona izbija iz cele figure mrtvog frontaša. Ali najjače iz njegovog šlema. Iz čuvenog, strašnog nemačkog Stahlhelma.²⁴ Pokrivao je i štitio glave kajzerovih soldata već u Prvom svetskom smaku. Docnije je postao glavno obeležje, takoreći sastavni deo karaktera pripadnikâ Vermahta. Jedan je nacistički glavešina rekao da najsavršeniji oblik, najdivniji proizvod stvoren u njegovoj epohi nije nastao u ateljeima umetnika, nego je to bio stalhelm na glavama nemačkih soldata.

Bacam, dedice, bacam, Borise, bacam, Mirone, još jedan pogled na upokojenog Neznanog ratnika, obeležjenog dobro znanim čeličnim šlemom. Još jednom osećam

---

²⁴ Stahlhelm – čelični šlem.

kako mi žmarci plaze niz leđa. Izlazim iz kriptе. Sa bočne strane poklopca upozoravaju me u kamen uklasene reči:

*SIE WERDEN AUFERSTEHEN*²⁵

Doista, vaskrsli su. Pre nego što su se, nakon Velikog rata, i sami tvorci memorijala nadali. Vaskrsli su, znani i neznani, nabili čelične šlemove na glave i po drugi put stvorili pakao na Zemlji.

I ovaj su memorijal podrugivači okitili svojim neslanim šalama: na jednom je stubu nacrtan kukasti krst, na drugom SS, na trećem Davidova zvezda, na četvrtom zvezda petokraka. Simboli koji su, svaki na svoj način, obeležili dvadeseti vek.

Zagledavam se, naposljetku, u jedan od kamenih zidova što omeđuju prostor ukopanog memorijala. U zid su uklesane konture grobova sa krstovima. Primarna simbolika i konsekvencija rata: smrt, groblja, krstovi.

Penjem se uz stepenište. Prema životu.

Opet sam na nivou parka. U običnom svetu.

Neobična kontanja i osećanja ipak me, dragi moji zarobljenici prošlosti, ne napuštaju. Pogled mi je, kroz ogolelo granje mladog drveća, ponovo odleteo ka zdanju galerije na severnoj strani Hofgartena. Ali ne zbog kurfirsta Karla Teodora i njegovih sedamsto slika. Kontam, mili moji, o jednoj drugoj izložbi u ovoj galeriji. O onoj koju su priredili Hitler i Gebels, da bi narodu pokazali *dekadenciju i grozotu delâ izopačene umetnosti*. Kao svojevrstan kič bili su ovde izloženi radovi Vasilija Kandinskog, Franca Marka, Emila Noldea, Maksa Ernsta, Paula Klea i drugih "otpadnika". Njihova imena delimično i zbog tog čuvenog varvarskog čina blistaju naročitim sjajem u istoriji umetnosti. A na đubrištu te istorije, u senci prezira i zaborava blede imena onih koji su tada, u blizini, gotovo preko puta Hofgartena, u Domu nemačke umetnosti, uživali najveće počasti. Njihove pseudoklasicističke

---

²⁵ *ONI ĆE VASKRSNUTI*

tvorevine, idilične kompozicije u slavu rada i discipline, nemačkog javnog i porodičnog života, njihove skulpture plavih amazonki i natmurenih nacističkih atleta bile su simboli “zdrave” arijevske umetnosti. Ti ljudi, i njihovi sumanutu gospodari, smatrali su sebe kompetentnim usmerivačima najnepokornije i najuzvišenije ljudske delatnosti. Koja, kako je verovao i Lotar Diks, oplemenjuje čoveka i poboljšava svet. “Što više umetnosti”, govorio je svojim prijateljima, “tim bolje za sve nas, za naš narod, za celo čovečanstvo. A sve je to bila varka, jedna velika, velika zabluda!”

Posetiću jednom, mudri dedice, radoznali Borise, flegmatični Mirone, i Dom (nemačke) umetnosti, i “Hofbrojhaus”²⁶. I Kraljevski trg. Danas je dosta bilo podsećanja na Treći rajh. Idem da pogledam ima li šta zanimljivo i uzbuđljivo na veselijoj strani života.

* * *

Kad se namernik iz dalekog, po mnogo čemu drugačijeg sveta nađe na ulicama u okolini minhenskog Hauptbahofa, prožet željom da u gradu punom svakojakih mogućnosti doživi nešto izuzetno (makar to bilo i nešto erotsko), on pogledom halapljivo guta sve oko sebe. Zagledava se čas u patinirana klasicistička i barokna zdanja, čas u nove robusne višespratnice, čas u prebogate izloge pored kojih prolazi, čas u lica i figure muškaraca i žena (naročito žena) što ulaze u najuži deo njegovog vidnog polja. Ali Švabice, i one krupne, muškobanjaste, ohole amazonke, i one druge, kultivisane i u svakoj prilici ljubazne, *idu svojim uobičajenim putevima i ne slute da među njima korača čovek koji ih posmatra novim očima, koji u svakom njihovom pokretu, u svakom njihovom izrazu lica traži neko značenje*. Namernik onda, već pomalo tužan zbog toga što mu se ništa ne događa, diže pogled prema nebu koje

---

²⁶ “Hofbrojhaus” – “Dvorska pivnica”

počinje da tamni. Kao da hoće pogledati šta mu je zapisano u zvezdama.

Zvezde se na zatamnjenom nebu još nisu videle, ali su se namerniku tužnog lica, u daljini, sa jedne od mnogobrojnih šarenih reklama, koje su, poput uličnih zvezda, sjajile iznad reke prolaznika, osmehnule dve crvene reči, kao nakarminisane usne: *SEX SHOP*.

Živnuo je, ubrzao korak.

Zakočio je tek u holu u kome se obreo, među mračnim i polumračnim tipovima, ispred šaltera sa propusnicama za grešni erotski raj. Osetivši kako ga iznutra zapljuskuju prvi talasi groznice, grešnik tužnog lica kupi ulaznicu i uđe u zamračenu salu kurvoskopa.

Jedna žena u uniformi otcepi mu deo ulaznice, druga ga upita šta želi da popije. Ne želi ništa, odgovorio je, ali ga žena, procenivši da je novajlija, obavesti da to ide uz ulaznicu. Može da uzme koka-kolu ili voćni sok.

– Fruchtsaft, bitte.²⁷

Žena mu tutnu u ruke flašicu na koju je bila nabačena plastična čaša, pa nastavi šaputav razgovor sa koleginićom. Novajlija je, čekajući da mu se oči sviknu na mrak, čuo deo njene priče o dvema prekrasnim keceljicama koje je na rasprodaji kupila svojoj kćerkici, ali se jedna devojčici ne sviđa, pa će je možda iseći i...

Nemanja, erotomanski brate, kako si se ti osećao kad si prvi put pogledom bušio mrak ovog manijačkog gnezda? Ja sam, priznajem, šokiran. Kao kuća ogroman je mudonja koji na širokom ekranu, u krupnom planu, rastura otromboljenu polovnjaču. Zalepio mi se pogled za tu scenu, paralisani sam kao žaba pred zmijom. Trebalo bi zauzeti busiju i onda se prepustiti manijačkom uživanju.

U parteru, Nemanja, već raspoznajem konture. Odostrag nazirem ramena i glave zagorele bratije. Sala je poluprazna. Na zapadnoj strani sveta ova vrsta zabave više, izgleda, nije atraktivna. Smeštam se na jedno sedište u sredi-

---

²⁷ Voćni sok, molim.

ni reda, stavljam flašicu u držač pričvršćen za leđa sedišta ispred mene. Pogled mi je opet na velikom ekranu.

Uzdaniče moj, ovo me raspamećuje! Ti si zacelo već video mnogo ovakvih filmova, tebe porno prizori ne uzbuđuju ni koliko bolji driblinzi na fudbalskoj utakmici. Sve si ti to mnogo puta i gledao i sam činio. Ipak, uvek iznova ideš u kurvoskope. Kao što uvek iznova gledaš televizijske ili slušaš radio prenose fudbalskih utakmica. Ispraznosti ne mogu trajno da zasite tvoju radoznalost. One su, iako uvek iste, za tebe uvek nove.

Hoćeš li, Nemanja, jedan telepatski prenos kurvoskopskih ispraznosti? Tvoj drug oseća potrebu da s tobom podeli vlastito uzbuđenje. Da ti opiše bar neke scene iz perverzno dvoboja čovekolikih životinja. Možda baš te scene dosad nisi gledao.

Biće to, izgleda, troboj. Jer je u sobu sa francuskim krevetom, zastrtim šarenim pokrivačem jarkih boja, tiho ušao obučen muškarac. Po svoj prilici, muž golišave polovnjače koju rastura mudonja. Excellent! Pritajen, muž zajedno s nama, sumnjivim tipovima u sali kurvoskopa, posmatra scenu animalnog parenja. Razlika između njega i nas je u tome što on gola tela na francuskom krevetu posmatra sa poprilične distance, a mi, poput specijalista za venerične bolesti, genitalije ljubavnika moramo da gledamo uvećane objektivom kamere. Ud i vagina, trbusi, zadnjice i butine najčešće su u krupnom planu. Kao da su autori filma želeli novajlijama u svetu pornografije da pokažu kako mogu, ako se "znalački" snime, ružni da budu pojedini delovi ljudskog tela. Tek sada vidim da su ud i vagina najružniji delovi tela dvonožnih životinja. Zborani, zbrčkani. Rumeni, dlakavi...

Nemanja, ljubavnik je izvukao pogolem, rumen ud iz zbrčkane vagine u krupnom planu. Pomerio se ka gornjem delu tela polovnjače. Ona se pomerila naniže i uvukla u usta veći deo Rumenka. Sad ga nadražuje i usnama i prstima, glumeći ekstazu. Jebač istura prema kameri muda u zboranoj rumenoj duvankesi, obešenoj pod odvratnom dlakavom zadnjicom, i rokće poput nerasta.

Najzad, u krupnom planu se još jednom pojavilo beslovesno lice kurvetine. Njeno ekstatično ječanje dostiže vrhunac.

Ud je izleteo iz njenih usta. Retka beličasta sperma razlila joj se po bradi, poluotvorenim usnama, po zubima. Ona je isplazila jezik i, glumeći neizmerno uživanje, liže tu spermu.

Stresao sam se, Nemanja, kao šugav pas. Obuzima me gađenje. Spuštene glave i zatvorenih očiju osluškujem vulgarno čavrljanje ljubavnikâ. Čekam da se na ekranu promeni scena.

Ljubavnici su umukli.

Da vidimo šta sad rade.

Muž, već i sam nag, prilazi francuskom krevetu. Ono dvoje ga mirno čekaju. Legao je poledice, žena se bacila na njega i počela da puši njegov ud, isturivši zadnjicu prema ljubavniku. Ovaj joj odostrag liže vaginu. Isplažen jezik povlačeći odozdo nagore, sve do ženinog anusa.

Sad se polovnjača nabila na muževljeve ud. Ljubavnik joj je svog Rumenka do balčaka zabio među guzove. Sve troje stenju i ječe, vrpolje se i znoje. To makljanje potrajaće, izgleda, prilično dugo.

Kad biste ovo videli, o uzvišeni, u prah pretvoreni grofovi i hercozi, kurfirsti i kraljevi! Kad bi vaši galantni, hrabri vitezovi mogli da makar na trenutak mrak večnosti zamene za kurvoskopski mrak! Oni su zbog jednog damskog pogleda, zbog jednog osmeha i uzdaha, zbog čežnje za alabasterskom belinom ženske puti srljali u dvoboje. Pokretali čitave ratove. A ovde, veleuvažena gospodo, damskih pogleda, osmeha i uzdaha, i alabasterske ženske puti, ima koliko vam duša želi.

Zar je, kavaljeri, zbog toga vredelo ratovati?

Zbog dahtanja, zbog batrganja gomile mesa?

Napokon, animalna trojka je složno doživela orgazam. Dama je poslednji put pohotljivo uzdahnula. Jedan je vitez spermu izbacio pored vagine, drugi pored zadnjice. Da publika vidi kako tu nema nameštaljke. Kako se tu život ne glumi, nego uistinu živi. Srećnici na ekranu su se

smirili, nesrećnici na sedištima su se takođe opustili. U sali se pale slaba, diskretna svetla.

Neki tipovi ustali su i krenuli prema vratima. Drugi, pijuckajući iz plastičnih čaša koka-kolu ili voćni sok, čekaju narednu storiju. Možda će nadmašiti prethodnu. Možda će biti još lepša, još uzbudljivija.

Nemanja, storija koja upravo počinje prilično je ozbiljna. Čak sumorna. Udo, matori momak tužna lika, činovnik najnižeg ranga, sedi za svojim kancelarijskim stolom i monotono udara pečate na prašnjava akta. Na jednom uglu stola stoji jedan stub akata, na drugom drugi. U sredini, s mučeničkim izrazom na licu, Udo radi svoj sizifovski posao.

Na sto pada još jedna gomila akata. Oblak prašine gotovo je sakrio glavu nesrećnog Uda. Publika u sali se smeje. Ovo će, izgleda, biti nešto sa umetničkim, ili bar humorističkim pretenzijama.

Prašina se razilazi, Udo kašlje i diže pogled prema nesreći koja mu je odozgo bacila novu muku. Oči mu gotovo iskaču iz glave: pogled mu je pao na krupne, delimično otkrivene sise plave seks-bombe. Plavuša mu je bacila na sto još jedan svežanj akata, u oči još jedan izazovan osmeh. Telom je učinila pokret od kojeg se dobija groznica. Pa produžila šetnju po prostranom birou, mešajući guzovima i deleći svežnjeve akata nesrećnim činovnicima.

Udo je nastavio svoj sizifovski posao, ali više nema mira. Muka postaje neizdrživa. On ustaje i izlazi iz biroa. Luta hodnicima, zagledava se u lica lepših karakondžula (kao tvoj drug, Nemanja, malopre na ulicama oko Hauptbanhofa). Ulazi u hodnik kojim se muvaju veće činovničke zverke, šefovi i njihove sekretarice. Tu bi negde trebalo da bude i ona. Plavuša bujnih grudi, zavodljivog osmeha.

Odjednom, napet Udo začu prigušeno žensko dahtanje i ječanje. Proviri kroz ključaonicu jednih kancelarijskih vrata, pride i drugima. Kad je provirio kroz ključaonicu trećih vrata, ugledao je sablažnjiv prizor: plava seks-bomba ležala je poledice na kancelarijskom stolu, sa ogo-

ljenom zadnjicom na rubu stola i sa nogama na ramenima svoga šefa. A on, sa kravatom oko vrata i u sakou, ali bez pantalona i gaća, puši debelu havanu i stoječki tuca. U isto vreme diktira tekst poslovnog pisma. Sekretarica, dabome, diktat ne čuje, jer je zaokupljena mešanjem i sladostrasnim ječanjem, koje se na mahove pretvara u kliktanje.

Izbezumljen, Udo naglo otvara vrata. Gle: plavuša, elegantno obučena i začušljana, sedi za stolom, sa prstima na tastaturi pisaće mašine. Šef joj, takođe pristojno obučen, zavaljen u fotelji podalje od stola, sa cigarom u ustima, diktira tekst poslovnog pisma. Udo se, sav zbunjen, izvinjava, zatvara vrata. Stoji u hodniku, u nedoumici. Zapljuskuje ga novi talas erotske jeze: iza vrata plavuša ponovo sladostrasno zapomaže. Udo se saginje i viri kroz ključaonicu. Opet vidi šefa kako stoječki tuca sekretaricu. Još jednom naglo otvara vrata. I još jednom zatiče ono dvoje kako, obučeni, pišu poslovno pismo.

Usled seksualnih želja koje mu se ne ostvaruju, Udo se razboleo. Preti mu erotsko ludilo. (Kao i nama dvojici, Nemanja.) U stanu ga stalno napadaju halucinacije. Sedi, tako, za stolom i, usamljen, večera, tužno zureći u kredenac s posuđem. Odjednom, ispred kredenca se pojavljuje crvenokosa lepotica. Sedi na barskoj stolici, vragolasto se smeši seksualnoj gladnici za stolom, požudno liže neoljuštenu bananu. Potom zadiže haljinu, pokazujući gole butine, i gura sebi bananu u mindžu. Tako se neko vreme nadražuje. Mlatara nogama i paluca jezikom. Uzdiše i doziva vatrogasca koji će da ugasi požar u njoj.

Udo se digao sa stolice i skočio na lepoticu. U istom trenutku ona je iščezla. Pomahnitali vatrogasac se zabio u kredenac, izazivajući lom i prasak polica i posuđa (od obojenog kartona).

Iz duboke nesvestice probudio se u bolnici. Oblepljen flasterima. Oko njega okupio se konzilijum lekara. Iza leđa tih humanih eksperata mladi stažisti turaju ruke pod suknje uštirkanih bolničarki.

Nova sekvenca, Nemanja. Naš brat Udo, kao od majke rođen, sedi u središtu nekog vrlo komplikovanog

aparata. Uštirkane bele lepotice mu na pojedine delove tela stavljaju priključke, mnogobrojnim žicama spojene sa kompjuterom. No glavni deo aparata nije taj kompjuter. Nego živa ženska ruka. Koja viri odozdo iz postolja i drži Uda za Đoku.

Primarijus se još jednom preslišava. Proverava funkcionisanje pojedinih delova aparata. Naređuje sestri da uključi vibrator. Ona povlači neku polugu. Ženska ruka što drži Udovu motku počinje masturbaciju. Bolesnik je naglo živnuo. Kazaljke na energometrima i libidometrima skaču. Primarijus naređuje sestri da vibrator uključi u drugu brzinu. Zatim u treću. Živa ruka, stežući Udov ud, već se veoma brzo pomera gore-dole. Udo se vrpolti, koluta očima, hoće iz kože da iskoči. Kazaljke na energometrima i libidometrima kao da su poludele. Primarijus naređuje sestri: četvrta brzina!

Udo je skočio kao oparen. Pokidao žice priključaka, izleteo iz središta aparata i nasrnuo na sestru. Primarijus je iskolačio oči, sestra vrisnula i počela da beži. Nastala je čaplinovska jurnjava hodnicima, iza koje su ostajali zapnjeni lekari i bolesnici, prevrnuti aparati i pokretni kreveti. Ta trka, Nemanja, još traje, ali će se odmah završiti. Jer je sestra uletela u neki zabačen hodnik. Tu je, zadihana, klonula. Dok ona kleči, Udo joj odostrag, manijačkim pokretima, razgolićuje stidni deo tela. U polumraku se već zabelela isturena zadnjica. Gaćice su povučene nadole, put u raj je otvoren. Udo je uleteo u sestru i počeo da je rastura. Za njega je to spasonosna terapija. Za posmatraču u sali ovo je bolno buđenje iz lepog sna. Das ist das Ende vom Liede.²⁸

Ustao sam, Nemanja, s namerom da napustim ovaj rajsko-pakleni ćumez, ali se predomislih. Godinama sam iščekivao ove trenutke, zamišljao ovaj ambijent i scene parenja na velikom ekranu. Valja sad uživati.

---

²⁸ To je kraj pesme.

“Uživaj, kurvaru!”, dobacila je Cilika, znajući da se njen muž sprema za sastanak sa Željkom Pavlov. Brrr! Nikad više muž...

Jesi li primetio, Nemanja, da je u gledalištu, u raštrkanom muškom krdu, svako usamljen ne samo fizički nego i psihički? A najusamljeniji su, po svoj prilici, ugladjeni starci. Pauze im ne prijaju, jer znaju da ih jedni sapatnici sažaljevaju, da im se drugi u sebi podsmevaju. Vidi se da matorci osećaju stid, grižu savesti. Lično prokletstvo tera ih da pređu preko sitnih neugodnosti. Scene na ekranu podsećaju ih na lepe davne dane. (Kad su imali erekciju.) Ili im pomažu da lakše prožive drugi pubertet – ako tako nešto postoji.

Nije lako ni onima koji su doista u pubertetu. Ili su iz puberteta već izašli, ali ne i iz druge mladosti. Većinom su to gastarbajteri, ili domaći asocijalni smetenjaci. Perverznejaci sa pojačanom (im)potencijom i drugi nesrećnici koji, privremeno ili trajno, nose u sebi samo njima znanu zlu kob. Malopre sam, u mraku sale, posmatrao njihove zgrčene siluete. (Baš je lepo za sebe otkrivati ono što je obaveštenim ljudima odavno poznato.) Jedni su, skamenjeni, zurili u ekran. Drugi su, zaneseni, razdraženi, svaki čas mahinalno prinosili ustima možda već praznu plastičnu čašu. Treći su se vrpeljili na sedištu i jedva čujno ječali. Jedan je, čini mi se, čak masturbirao.

Sažaljevam ga, patim zajedno s njim.

Jer mi nimalo nije lakše nego njemu.

Neće biti lako, Nemanja, ni dugokosoj šiziki iz filma koji upravo počinje. Mladi motorizovani snagatori odneli su je na periferiju velegrada. Onda će je silovati. Okružili su je i osvetlili farovima snažnih motocikala. Sad su trojica, u kožnim vindjaknama i sa kacigama na glavama, ušla u osvetljen prostor u kome je ona zarobljena. Jedan ju je zgrabio za kosu i naterao da klekne. Drugi joj je skinuo čizme, farmerke i gaćice. Treći je, nanoseći udom surove udarce njenoj utrobi, započeo redaljku.

Kratka ali veoma upečatljiva storija.

Remek-delo pornografske umetnosti.

Evo nas, šugavi sapatnici, u Trećem rajhu. Zgodna plavuša u esesovskoj uniformi, sa oficirskom kapom na svojoj lepoj glavi, sa mrtvačkom glavom na toj kapi. Markantnoj, dojmljivoj. Specifično nemačkoj, kao i štalhelm. S korbačem u ruci tera dvojicu esesovskih kolega da zadovoljavaju njene (i svoje) perverzne želje. Najpre ih je primorala da spuste bričes pantalone i kleknu, da bi ih šibala po golim stražnjicama. Zatim je, stojeći malko ras-krečenih nogu, i sama spustila pantalone. Njih dvojica su je, klečeći, lizali. Jedan spređa, drugi odostrag. Sada je jedan tuca u usta, drugi tamo gde treba. Spermu će, dabome, prosuti po vlažnim usnama i po dlakama vagine.

Znam, Nemanja, da su Nemci nakon rata bili podvr-gnuti denacifikaciji. Da svet i dalje s izvesnim podozre-njem motri na njih. Da se velika većina Nemaca stidi vla-stite nedavne prošlosti i da nerado govori o njoj. Ali nisam znao da nacistička obeležja, kao što su, na primer, esesov-ske uniforme, nisu tabu za sve Nemce. Za tvorce porno fil-mova, očito, nikakav tabu ne postoji.

Azija u našim očima, mlade Južnokorejke u našim srcima. Njih četiri pokazuju svoja vitka tela i svoje kaba-retske sposobnosti. Najpre su odigrale neku istočnjačku ig-ru, kombinovanu sa striptizom. Sada na vrlo lošem nemač-ku, sa “l” umesto “r”, pevaju, zapravo skandiraju:

*Deutsche Männel übel alles,
übel alles in del Welt!*²⁹

Tako, dakle! Kad već nismo uspeli svet da osvojimo oružjem, osvojićemo ga još moćnijim sredstvom: novcem. Pornografski biznis je deo opšte osvajačke strategije. Azij-ske prostitutke čeznu za našim zagrljajima. Još više za našim dubokim džepovima.

Na binu kabarea na kojoj azijske lepotice izvode las-civan program ulazi nekoliko neodoljivih nemačkih osva-

---

²⁹ *Nemački muškarci iznad svega,
iznad svega na svetu!*

jača. Bez odeće. I bez oružja. Samo im na ramljama torza vise mlitavi pištolji. Dve žutoperke odmah im se bacaju u zagrljaj. Druge dve se valjaju na tepihu. Grle se i ližu sebi dojke. Iz grupe golaća, koji ih sa zanimanjem posmatraju, izdvaja se jedan riđan. Opkoračuje žutoperke i odozgo piša na njih. Voda se sliva niz gola ženska tela i razliva po tepihu.

Nemanja, digao sam i se i pognut, kao da po meni pljušti kiša, podoh prema vratima sale.

* * *

Hvala nebu, na ulici, gde protivmračna odbrana već uveliko deluje, rasipajući svetlost iz bezbrojnih sijalica i raznobojnih reklama, teče normalan život. Velika većina Nemaca zacelo ne daje ni pet para na pornografiju. Za njih ona i ne postoji. Ti racionalni i kultivisani ljudi imuni su na toksine porno industrije.

A šta, Nemanja, da počnem ja, iracionalan i nedovoljno kultivisan, u metežu pešačke i raskošne Nojhauzerštrase, nadomak Marijenplaca? Toliko privlačnih ženetina, i mladih i zrelih, imam u kadru. Probijam se šetalištem kao kroz džunglu na asfaltu. Poneka me gazela ili slonica čak očeeše. Ipak, ma koliko blizu, sve su daleko od mene. Osećam želju da se ljubazno obratim ponekoj od njih. Ali nisam siguran da bi to bilo in Ordnung.³⁰ U dvadeset devetoh godini života, na intelektualnom nivou na koji sam dospao (ma, nemoj!), ne priliči mi ženolov na ulici. Sačekaću, stoga, susret s tobom, Nemanja. Ti ćeš mi reći kako auslender sa jugoistoka, koji bi želeo da mu zavičaj bude ceo svet, treba da se približi kaurkama sa zapadne strane.

Do susreta s tobom još više od pola sata. Do susreta s jednom uzbudljivom mogućnošću ni pola minuta. Među šetačima ispred "Kaufhofs" vidim damu sumnjivog porekla i zanimanja. Čoškaru zavereničkog ponašanja. Diskretno prolazi kraj muškaraca, smeška im se u lice i svakome

---

³⁰ u redu.

pruža po jednu ceduljicu. Sad bi mi, Nemanja, dobro došao tvoj savet. Da se ne zaletim nepromišljeno. Ali kroz pola sata lepuškaste frikulje možda više neće biti ovde. A mene razdire želja da u gradu punom svakojakih mogućnosti zgrabim jednu od najprivlačnijih.

Da je bar nakratko opipam.

Možda na brzinu i zajašem.

Kalaštura nepoznatog porekla i sumnjivog zanimanja tutnula mu je u šaku mali, načetvoro presavijen letak, tiho i monotono verglajući cirkularni poziv da poseti bar "Weisse Rosen".³¹

– Izvolite, ovde je sve napisano. Pročitajte i posetite nas. Izvolite, gospodo, ako želite da se zabavite u...

Pročitavši tekstić pun lascivnih obećanja i osmotrivši isečak iz pojednostavljenog plana grada, koji je namamljenog trebalo da odvede u obeleženu obližnju uličicu, novajlija u svetu sa zapadne strane uputi se prema svojoj prvoj belosvetskoj mogućnosti. Možda je otvoren neki novi burdelj. Možda se klindovke mogu dobiti po reklamnoj ceni. Pola sata je, doduše, malo za kompletnu avanturu. Ali dovoljno za izviđanje terena, za uspostavljanje početne veze.

Ta veza je bila vrlo lako uspostavljena, zahvaljujući žgoljavnoj, mladoj, primetno istrošenoj klindovki, koja je novajliji prišla čim je, banuvši u obojen polumrak bara, naodlučno zastao pored vrata. Pošli su ka najbližem slobodnom stolu i seli. Odmah im je prišla konobarica. Žgoljavka je za sebe poručila pola litra "Barona Ciganina", a kavaljer se, želeći da u lascivnom i pomalo zastrašujuće mračnom kutku oštane priseban, opredelio za voćni sok.

– Jesi li iz Čehoslovačke? – upita cura kad su ostali sami.

– Ne, iz Jugoslavije. Oseti se da sam stranac, je li?

– Nimalo. Ti vrlo dobro govoriš nemački.

– Nedostaje mi konverzacija. Hoćeš li mi davati časove nemačkog jezika?

---

³¹ "Bele ruže"

- Samo minute, dragi. I oni će te skupo koštati.
- Ozbiljno govoriš?
- Ma ne, šalim se.

On je, međutim, osetio da će ovde vrag odneti šalu. Ova opajdara drskih očiju, premazana svim bojama, može li ona išta ljudsko da pruži? Ili je tu samo da uzima, da otima? Ovaj “Baron Ciganin” sa prekrasnom etiketom sigurno ima krasnu i cenu. Politrenjača je donesena poluprazna. Ko zna koliko puta je dosad plaćena. Moja cura-dama dopustila je da joj nalijem samo četvrt čaše. A otpila tek gutljaj. Ni ona, izgleda, ne sme da izgubi prisebnost.

– Ima li ovde još neki program osim ove šiz muzike iz džuk-boksa.

– Ima, naravno. Još je rano. Malo kasnije će vrlo lepe devojke da igraju, potom i da izvode striptiz. Nemoj žuriti, dragi. Razgali se, popij nešto žešće.

– Pravo da ti kažem, nemam mnogo vremena. A ni ovaj ambijent me ne očarava. Najviše bih voleo da budem s tobom nasamo.

– Baš si sladak – reče gerla kroz ciničan osmeh. – Ovde je, kako vidiš, diskrecija, prigušeno svetlo, niko nam ne smeta, kao da smo sami.

– U ovakvim rupama je, čini mi se, svako sam sa sobom. A ja bih voleo da nas dvoje budemo zajedno sami.

– Ovo rupa? Čoveče, ovo je pristojan lokal!

– Ne kažem da nije pristojan. Ali ovakvi ambijenti...

– Franc!

Robusni kurajber, očito čuvar reda i mira u baru, izronio je iz polumraka i seo na slobodnu stolicu.

– Je li ovo pristojan lokal, Franc?

– Natürlich, Schatz.³²

– Tvoj zemljak veli da je ovo rupa.

Franc mirnim, ledenim pogledom odmeri zemljaka.

– Ma ne, nisam hteo reći da je baš *ovo* rupa. Htedoh samo reći da se u ovakvim ambijentima...

---

³² Naravno, draga.

– Zemljače, da ne okolišimo – reče Franc mirnim, ledenim, ali ne odbojnim glasom, na srpskohrvatskom. – Reci mi, galebe moj bijeli... Hoćeš li biti iskren?

– Najpre da čujem šta te zanima.

– Reci mi: Voliš li nogomet?

– Voleo sam ga u dečaštvu, i u prvoj mladosti. Sada preferiram tenis. Fudbal je čoporativan sport, a ja sam individualist. Sem toga, u fudbalu su iščašenja zglobova, i druga lomatanja, prilično česta. Kako zbog samih pokreta koje iziskuje baratanje loptom, tako i zbog sudara sa igračima protivničkog tima. A u tenisu...

– Timskim radom se, dječko, može više postići nego individualnim. Ekstremni sportovi, koji su uzbudljiviji od trčkanja i loptanja, uvijek su timski. Ratovanje, najekstremniji sport, vrhunske rezultate daje samo u timskoj realizaciji. Znači, ne gledaš nogometne utakmice.

– Gledam ih, ali vrlo retko. I tenis i fudbal više volim da igram nego da gledam. Rekreacija mi je potrebna. A od pasivnog gledanja utakmica nema nikakve vajde. Biti statist, i za svoje pare posmatrati kako se drugi rekreiraju i zabavljaju, to nije...

– Reci mi, zemljače, slobodno i iskreno, za koje navijaš: Za bradate ili za obrijane?

Alek se lecnu. Franc se, gledajući ga prodorno u oči, bezazleno smeškao.

– Ako misliš na četnike i ustaše, ne navijam ni za jedne, ni za druge. Nikad nisam navijao za zločince.

– Gle, interesantno zapažanje – dočeka grmalj veselo. – Koji su zločinci, zemljače?

– I jedni i drugi. Zverstva četnika, a naročito ustaša, tako su grozna da se ja naježim i od same pomisli na njih.

– Već se ježim. Ali u ratu se svašta čini.

– Četnici, ustaše! – ubaci žgoljava klindovka nešto između čuđenja i negodovanja. – Kad god se nađem među Jugoslovenima, uvek slušam priče o četnicima i ustašama. Priče koje ne razumem. Govorite nemački, molim vas. Franc, kad ćeš mi objasniti šta su četnici, a šta ustaše?

- Cosa nostra.³³
- To “objašnjenje” sam već više puta čula. Prijatelju – obratila se Aleku, – šta su četnici, a šta ustaše?
- Odgovor je prilično složen. Ako bih ga sažeo u nekoliko rečenica, bojim se da me ne bi razumela. Još više se bojim da bi Franc mogao pogrešno da me razume.
- Nemaš se čega bojati, zemljače – uzvratila Franc prostodušno, takođe na nemačkom. – Baš me zanima tvoje objašnjenje. Vidim da si neki intelektualac, a ja retko imam priliku da slušam tipove sa bildovanim mozgom. Šta o četnicima i ustašama kaže nauka? Objasni to našoj lepatici.
- U najkraćem: četnici su ekstremni srpski, a ustaše još ekstremniji hrvatski nacionalisti. To će reći, šovinisti. Četnici su se u Drugom svetskom ratu borili protiv Nemaca, zatim i protiv partizana...
- Po kakvoj logici? – uskoči Franc. – Ili, konkretnije, po čijoj naredbi?
- Neki srpski istoričari smatraju da je njihov narod imao dva antifašistička pokreta: levi, partizanski, i desni, četnički. Bradonje Draže Mihailovića su se, dakle, protiv Nemaca borili kao rodoljubi, a protiv partizana kao rojalisti i antikomunisti. Srbi većito govore o svojoj sabornosti, o potrebi da budu ujedinjeni – čak su smislili i geslo *Samo sloga Srbina spasava* – ali su uvek više voleli da se prepiru, i sa drugima i međusobno, nego da budu složni i ujedinjeni.
- Ciganska bratija – reče Franc sa zadovoljstvom, pa dometnu s neskrivenim prezirom: – Ta bagra želela je da vlada hrvatskim narodom! Takvo stanje bilo je nepodnošljivo, te je rodilo ustaški pokret. Kog vraga su Srbi tražili u lepoj Hrvatskoj, kad su imali svoju cigansku Srbiju?!
- Nisu ti, izgleda, poznati istorijski procesi i događaji. Srpske ratnike, i njihove porodice, na zapad Balkana pozivali su, počev od šesnaestog veka, Habzburzi, da bi im ovi čuvali granicu prema Osmanskom carstvu. Srpski na-

---

³³ Naša stvar – alternativni naziv italijanske Mafije.

rod je od davnine rasejan širom Balkana. Ponekad to beše njegova prednost, ponekad hendikep. Tokom Drugog svetskog rata je ta rasejanost bila njegova tragedija. U Hrvatskoj je doživio jeziva stradanja. Ustaše su ga klale, a partizani nisu mogli da mu pomognu.

– Nisu mogli, ili nisu hteli? – ubaci Franc tendenciozno.

– To je teško pitanje. Nisam kompetentan za tako složenu problematiku. Znam samo da je u Drugom svetskom ratu i hrvatski narod bio rascepljen. Jedan njegov deo bio je uz ustaše, drugi uz partizane.

– Ne zanimaju me, zemljak, komunistički teroristi. Zanimaju me samo rodoljubi, nacionalisti. I hrvatski i srpski. Koji su, po tvom mišljenju, bili veći junaci? Koji su imali veće borbe, veće pobeđe i pogibije?

– Nisu se bogzna kako borili ni jedni ni drugi. Četnici su više voleli da se muvaju oko tepsija sa masnom gibanicom nego da ratuju. Pevali su: *Sprem'te se, sprem'te, četnici, silna će borba da bude*, ali su izbegavali ne samo velike nego čak i manje borbe. Iščekivali su rasplet situacije. Rezonovali su: Ako pobeđe Nemci, sigurno će za saradnike uzeti nas, a ne mrske im partizane. Ako pak pobeđe Amerikanci i Englezi, i oni će se opredeliti za nas, jer je naš kralj našao pribežište kod Čerčila.

– A kako su rezonovale ustaše?

– Oni su, koljući nezaštićen srpski, jevrejski i ciganski živalj, na svoj način sprovodili hitlerovske rasističke zakone. I geslo Ante Pavelića, tvorca Nezavisne Države Hrvatske: *Trećinu Srba pokatoličiti, trećinu prognati, trećinu poklati!*

– Strašno geslo! – ubaci klindovka. – Franc, zašto su Hrvati tako mrzeli Srbe?

– Malopre sam to, draga, objasnio: zbog nepodnošljive nametljivosti ciganske bratije. Nije u redu da lošiji bude nadređen, a bolji podređen! Prijatelju, imaš li ti dopunu odgovora na pitanje lepotice?

– Mržnja često ima bezbroj uzroka. Ali, generalno uzevši, ona proizilazi iz čovekovog varvarstva, iz njegove

tupavosti, iz nepoznavanja i nerazumevanja onoga koga primitivac mrzi. Mržnja nas čini zlotvorima. Ljudi ubijaju i životinje, uglavnom radi toga da bi se prehranili. To su čisto utilitarna klanja, u kojima nema nikakve mržnje, te se zbog njih ljudi ne smatraju zločincima. Ali kad čovek kolje čoveka...

– Klali su i četnici, ne samo ustaše. U Srba, zemljače, ima više zala nego u Hrvata.

– Mržnja među ljudima je neretko obostrana. Takva je, nažalost, i srpsko-hrvatska mržnja. Mnogi Srbi Hrvate smatraju fašistoidnom, genocidnom ustašijom, mnogi Hrvati Srbe smatraju, kao što smo i od tebe čuli, četničkom, nekultivisanom Ciganijom.

– A kako, lepojko, Nemci gledaju na Srbe i Hrvate? – obrati se Franc klindovski.

– Mislim da Hrvate više vole nego Srbe. Ja tebe, dragi, obožavam.

– Neki znameniti Nemci imali su visoko mišljenje o Srbima – reče Alek. – Naročito o srpskim ratnicima.

– A Hitler je govorio da su Srbi narod prevaranata, razbojnika i ubica – uzvрати rmpalija. – Zato je i podržavao Hrvate u njihovoj borbi protiv velikosrpskih porobljivača i pljačkaša.

– Ja bih rekao da može biti ponosan svaki narod kome Hitler nije bio naklonjen... Još bih dodao, s tugom i ogorčenjem: nesporazumima i mržnjama na Balkanu nikad kraja. Ni klanjima, koja su najjeziviji rezultat tih nesporazuma i mržnji. Ponekad čovek pomišlja da je Balkancima međusobna omraza u genima. U krvi. A njena izvorišta su, govori moj tetič Boris, gimnazijski profesor istorije, drugde. U zajedničkoj, ali često različitoj istoriji, u zajedničkoj, ali rascepljenoj religiji, i u zajedničkoj, ali poput leopardove kože etnički šarenoj teritoriji.

– Neka se svaki narod zadovolji vlastitim životnim prostorom, neka se ne pruža preko gubera, neka ne ometa i ne ugnjetava druge, pa neće biti mržnje. Hrvati nikoga ne mrze, ako nemaju razloga.

Alek se osmehnu.

– Sad govoriš kao onaj Lala iz vica, koji je ponavljao: “Ja nisam šovinist, samo ne volim Madžare!” Ni ti sebe ne smatraš šovinomom, ali ne voliš Srbe. Hrvatski nacionalisti će mrzeti Srbe dok je sveta i veka.

– Zašto?

– Zato što su jeziva srpska stradanja njihova nečista savest. Nekoliko stotina hiljada Srba, zaklanih u Pavelićevoj državi, večito će biti sramna mrlja na licu Hrvatsva. Nije, dabome, ceo hrvatski narod učestvovao u užasnom zločinu. Ali je on iznedrio ustaške koljače. Srbi o grozotama tih čudovišta pričaju – koliko im dopušta Titov režim, njegovo nategnuto “bratstvo-jedinstvo” – i sebi samima i drugim jugoslovenskim narodima. A da imaju više pameti, i smisla za organizovano delovanje, za smišljene aktivnosti u belom svetu, celom čovečanstvu bi o genocidnim zverstvima ustaša ispričali upečatljivu priču... Druškane, batalimo nezgodnu temu. Balkanci će najmanje još nekoliko decenija, a možda i nekoliko vekova, biti iracionalni. Neretko i surovi. Povremeno, kad im se bude pružila prilika, zapanjujuće brutalni.

– Koji su, dečko, Balkanci?

– To je bar jasno. Srbi, Hrvati, Bosanci, Crnogorci... Prvenstveno oni što žive ispod Save i Dunava. No, ako ćemo pravo, mnogo je Balkanaca i među onima koji, u Jugoslaviji, žive iznad tih dveju reka.

– A ja, dečko, Hrvate ne smatram Balkancima. Ne može se u istu korpu trpati i ciganska gamad i civilizirana nacija!

– Ne bih više na tu temu govorio. Bojim se da ćeš me, kako rekoh, pogrešno razumeti.

– Neću te, zemljače, pogrešno razumeti. Naprotiv, zahvalan sam ti što si mi otvorio oči. Dosad nisam razmišljao o tome da su klanja jedno od najupečatljivijih obeležja južnoslovenskih naroda. Nezgodno, mora se priznati. Ali u ratu ljudi svašta čine.

– Rat je i veličanstven i monstuozan fenomen. Njegovo najfascinantnije obeležje su ratnici heroji. Doduše, heroizam je diskutabilan fenomen. Imanuel Kant je hrab-

rost u ratu smatrao najvećom vrlinom kod divljaka. Jedan drugi filozof, deda Aron Vislavski, voli da kaže: "Kuraž je kanda jedina ludost kojoj se ljudi s pravom dive." Čini mi se da je refleksija mog dede bolja od Kantove.

– Obe su odlične. Mi divlji i hrabri to osećamo.

– Da, obe su vrlo dobre. Uostalom, one ne protivreče jedna drugoj. Što se pak tiče koljača, kojih je u nekim ratovima bilo više nego heroja, te nakaze izazivaju u meni neizrecivo zgražanje.

– Koljači su grozni – potvrdi Franc.

– Oni predstavljaju najveći među mnogim porazima *homo sapiensa*. Ponekad sebi, želeći da opravdam čoveka, govorim da nacistički, ustaški i četnički monstrumi nisu bili normalna ljudska bića. Da su to bili psihopate, bolesna stvorenja. Ali je ova uteha prilično slaba. Jer nisu bitni oni. Nego nacije i države koja su im pružale mogućnost da čine monstroznosti.

– Ti si, zacelo, filozof. Ili psiholog.

– U izvesnom smislu. Onoliko koliko umetnik može da bude filozof i psiholog.

– Umetnik? Prima! Ja sam, istina, čuo da su umetnici u izvesnom smislu psihopate, bolesna stvorenja, ali ne mari. Zapažanja su ti zanimljiva. Moram priznati, zbolelo me saznanje da su ustaše hteli Srbe i da pokatoliče. To im nije trebalo. Srbin u okrilju hrvatskog naroda isto je što i guja u nedrima. Tvoji su učitelji lagali.

Da li su učitelji lagali ili ne, to umetniku, filozofu i psihologu sad nije bilo važno. Njemu se u glavi vrtela samo jedna misao: da se zaleteo, nepromišljeno, samoubilački, pravo u razjapljene čeljusti podmukle guje. Pokušao je da se iz neprilike iskoprci.

– Nisu sve ustaše i četnici psihopate i koljači. Ovi mlađi, iz druge generacije, samo su u zabludi. Zatrovani su šovinizmom. A šovinizam je najgora kuga koja može da zarazi duše pojedinaca i naroda. Stoga, zemljače, ostavimo ustaše i četnike. Mene njihovi raskoli ne zanimaju. Ja sam Vojvodanin, Rusin po nacionalnosti, a u duši kosmopolit.

– Rus, veliš? Ti si onda bar malo uz bradonje. Koje si vere?

– Formalno grkokatoličke, a u suštini kosmopolitske. Rusini nisu Rusi, nego su jedna od mnogih etničkih skupina ukrajinskog naroda. Vera im je unijatska. To znači da su katolici, ali ne stopostotni. Priznaju papu, ali im se u crkvama božje službe odvijaju po istočnom obredu.

– Katolik, ali ne stopostotni. He-he! Simpatična si guja, zemljače. Sad me zove posao, vratiću se malo kasnije.

Franc je potapšao zemljaka po ramenu i iščezao u obojenom polumraku bara u kome je održavao red i mir, povremeno se jao uzbuđljiv nemir.

– Ovaj tip je, izgleda, prilično nezgodan – reče Alek uznemirenim glasom, pokušavajući da iz praznjikavih očiju barske droplje pročita šta će mu se desiti u toku narednih dvadesetak uzbuđljivih minuta.

– On je baš zgodan. I vrlo simpatičan. Zabavan. Voli da se zeza. Naročito kad ima sparring-partnera: kad oseti da neko hoće da ga zavatlava.

– Meni tako nešto ni na kraj pameti nije palo.

– To ćeš mu, dragi, malo kasnije kao teniser, ili kao umetnik objasniti – klindovka je svoju mršavu šaku stavila na zgrčenu šaku desetominutnog dragana. – Opusti se, popij nešto jače, pripremi se za uživanje u lepom, umetničkom programu.

– Neću večeras imati vremena za to. Možda drugom prilikom. Možemo li tada da budemo nasamo? Ima li tu negde kakva soba za usamljene parove?

– Nema. Ovo nije kupleraj, prijatelju! Ovo je, već sam ti rekla, pristojan lokal.

Alek, međutim, više nije bio raspoložen za neusklađeno ćaskanje sa barskom lešinarkom. Osećao je kako ga prožima gorušica, bilo mu je vruće, želeo je da što pre izađe iz polumračnog, polujezovitog ćumeza. Svakako pre no što Franc ponovo sedne za njegov sto. Pitao se koliko će ga koštati vino i voćni sok, kako će još da plati grešku koju je učinio ušavši u ovu rupu.

Prišla je pozvana konobarica, saopštila ceh: devedeset maraka.

– Devedeset maraka? Nemoguće! Nemam toliko.

Dve barske droplje se zapanjeno pogledaše.

– Kako nemate? – obrati mu se konobarica. – Znali ste, valjda, da ne ulazite u crkvu.

– Ali nisam znao da ulazim u kasapnicu u kojoj se deru živi ljudi. Evo, izvolite: pedeset osam maraka. Nemam više kod sebe.

– Franc! – viknu konobarica.

Ledeni breg izronio je iz polumraka na drugom kraju bara, a odande nije bio daleko sto kraj kojeg je već stajao gost bez novaca. Barske dame i gospoda kurajberi za okolnim stolovima i pored šanka okrenuše glave prema izgredniku.

Alek je, bled, osećajući kako podrhtava, sačekao da mu Franc priđe, a onda ga gurnuo svom snagom, obema rukama. Jurnuo je ka vratima i, čuvši za sobom uzvik para za susednim stolom, na koji je palo telo iznenađenog Franca, izleteo na ulicu. Onde je noge uključio u četvrtu brzinu i duže vreme trčao mahnito, kao Udo hodnicima bolnice. Ali nije mu u tim trenucima pao na pamet samo šašav Udo. On je, zaobilazeći u punom trku ljude na ulici, video i scenu iz jednog drugog filma. U Hičkokovom “Čoveku koji je suviše znao” jedan je nesrećnik isto tako mahnito bežao ulicama nekog orijentalnog grada, sve dok mu anonimni pripadnik organizovanog podzemlja nije zario nož u leđa.

Na trećem uglu čovek koji je suviše želeo uspori, okrete se. Nikakvu poteru za sobom nije video. No strah i oprez ostali su u njemu. Organizovano podzemlje ima svoje stranputice i prečice. Nikad ne znaš odakle će zver da iskoči i zarije ti nož u leđa.

Više nije trčao, ali je žurno koračao.

Da se što više udalji od opasnog mesta.

To je taj izvikan slobodan svet! Pun svakojakih mogućnosti, ali, kako reče Amalka, i prikrivenih opasnosti. Čim skreneš sa utabanih staza, čim zađeš u prostore koje

akteri bezakonja nastoje da preotmu od čuvarâ zakonitosti, možeš upasti u živi pesak. Može mrak da te proguta.

Setio se nekog novinskog članka o nesigurnosti u italijanskim gradovima, u kojima se imućni građani slobodno kreću jedino iza zidova svojih kućerina što liče na tvrđave, setio se napisa o ubistvu u centru jednog francuskog grada, u po bela dana, naočigled preplašenih, samoživih, u “svoja posla” zagledanih prolaznika, setio se feljtona o nestanku mnogih poznatih i anonimnih mahera u svetu legalnog biznisa, polulegalnih mahinacija i ilegalnih borbi za pozicije i novac, za laku dobit i lake žene, za zadovoljstva svake vrste. U svetu malograđanskog egoizma, u kome svako gleda svoja posla, to će reći svoju dobrobit, nemajući mnogo razumevanja za potrebe i nevolje drugih, u svetu u kome vlada, još od Hobsa (zapravo, od pre Hrista), *rat sviju protiv svih*, u živi pesak upali su i upadaju mnogi izvežbani i oprezni maheri. A oni neiskusni i neoprezni često nadrljaju već nakon prvih koraka na slabije osvetljenim putevima. Na stranputicama omeđenim svakojakim mogućnostima i opasnostima.

I ja sam, Nemanja, nadrljao već na početku svog novog života. Biću srećan ako sve ostane samo na tome što se zbililo. Pedeset osam maraka je veoma mali gubitak u poređenju s onim što će se dogoditi ako je obrukani Franc, kome se na tako lak i uvredljiv način oteo jedan neiskusni šalabajzer, rešio da me kad-tad pronađe i da mi se osveti. Jao, majko moja! Kako sam mogao da budem tako nepromišljen bezjak! Jutros je sve počelo lepo, uzbudljivo. Popodne je donelo nove snažne utiske. A sad se odjednom sve promenilo. Obreo sam se u sosu koji bi mogao da postane živi pesak.

Ali, do đavola ta glupa dogodovština! I moj strah od mogućih posledica učinjene greške. Ne treba takve tričarije preuveličavati.

Boli Franca levi nokat za nekog “Rusa”.

Za jednog kosmopolitskog šalabajzera.

* * *

Nemanja, stigao sam u srce Minhena, na Marijenplac. Zastao sam odmah na izlasku iz Rozenštrase i pomno osmatram sve što mi je u vidokrugu. Ti znaš šta vidim – uostalom, tu negde bi trebalo već i ti da budeš. Ako želiš da znaš šta osećam, reći ću ti da danas već četvrti ili peti put konstatujem kako sam ponovo u stanju da se čudim, da se divim. Kao nekad, Nemanja, kad sam detinjim očima gledao prva veća čuda ovoga sveta. Kad sam, recimo, na krilima đačke ekskurzije, prvi put iz svog sela otperjao u Novi Sad, potom i u Beograd.

Možda ne treba, druže moj, da ti kažem kako će naš istorijski susret biti na mestu na kome su se dosad odigrali mnogi istorijski događaji. Podsetiću te, ipak, da su se na ovom trgu nekad održavali viteški turniri. Da je ovde papa Pije Šesti blagoslovio Minhen. Da je tu vekovima bila pijaca. Čak i sramna stubina. Da su se na ovom prostoru održavale sve velike minhenske svetkovine. Da je, najzad, Hitler ovde, za vreme Novembarskog puča, svoju nacističku povorku popunio novim pristalicama. Kako bi s njima produžio marš prema Okružnoj vojnoj komandi. Potom i prema crnim stranicama svetske istorije.

Ne znam, Nemanja, da li sve ovo tebe zanima, ne znam o čemu si razmišljao kad si se prvi put obreo na Marijenplacu. Ali verujem da si i ti bio impresioniran neogotskom Novom većnicom, u koju se ja sada svaki čas zagledavam. Ti si mi, kad sam te nedavno upitao ima li danas Nemačka autentičnu arhitekturu, odgovorio da je autentična nemačka arhitektura pohranjena u vekovnim katedralama, većnicama, dvorcima i sličnim muzejskim zdanjima. Sve ostalo je dobro nam znana internacionala. Beton, staklo, metal.

– Nema prave, plemenite arhitekture bez kamena i patine, bez barokne plastike na fasadama i gotskih tornjića na kapama samosvojnih zdanija. Je l' tako, Aljoša?

Nemanja je, grleći druga zatečenog u osmatranju neogotske kamene galije, počeo u neobaroknom stilu, jer je, premda na fakultetu beše godinu dana ispred Aleka, kroz

diskusije u studentskom domu, a tokom protekle zime i kroz nekoliko telefonskih i epistolarnih dijaloga, upoznao arhitektonske slabosti i vizije zagriženog neoromantičara.

– Možda ćeš jednog dana uspeti da ovde realizuješ svoje ideje o zdanjima u stilu nemačke narodne arhitekture, ali o tome sutra nemoj govoriti inženjeru Hofmanu – napomenu realist kad su krenuli prema Kaufingerštrase. – Drvene rešetkaste konstrukcije, bajovite nemačke bondručare i čatmare zanimaju istoričare umetnosti, etnologue i restauratore, ali ne i vlasnike arhitektonskih biroa koji žele da opstanu u nemilosrdnom svetu graditeljskog biznisa.

– Znači li to da je Hofman raspoložen da me sutra primi na razgovor?

– More, ima da bude raspoložen! – Alekov drugar je, u stilu svoje neobalkanske širokogrudosti i samouverenosti, bio gotovo uvređen zbog ove neverice. – Kad ti Nemanja Zorić nešto obeća...

– Sila si, zaista. Doveka ću biti tvoj dužnik. Ne samo da si veliki drugar nego si, s tom tvojom vedrinom duha, melem za moju dušu.

– Ih, melem si i ti za moju. Znaš li ti šta znači dani-ma, mesecima gledati samo tuđe ljude, slušati tuđ jezik. Pa onda taj švapski mentalitet. Samo šljakaju i teraju neku visokoparnu filozofiju, ne možeš s njima ljudski ni razgovarati. Ne umeju ni da se našale, a kamoli da opsuju kako valja. Sve ti je kod njih sa ukusom krompir čorbe.

– Ja, priznajem, Nemce veoma respektujem. Disciplina i marljivost su osnovna obeležja germanske duše, kao što su prostosrdačnost i razbarušenost osnovna obeležja slovenske duše. Kad bismo uspeli da u sebi sjedinimo sva ova obeležja, i da im dodamo maštovitost, čuda bismo stvarali.

– Ti si, Aljoša, i marljiv, i razbarušen, i maštovit, i ambiciozan. Verujem da ćeš ovde uspeti. Samo pazi šta radiš, nemoj da se zalećeš. To Nemci ne vole.

– Već sam se zaleteo. Malopre. Svratio sam u neki ćumez i olakšao se za pedesetak maraka.

– Ha! To ti nije trebalo. Ovde ima dosta lešinarskih gnezda, njih treba izbegavati. Obično neiskusni ptici ulete u te čumeze, i onda pouku skupo plate.

– Platilo sam, i sada sam pametniji za jedno glupo iskustvo. Ali nisam toliko pametan da znam kako sutra treba da razgovaram sa her Hofmanom.

– Dobićeš instrukcije, ne brini. Samo da negde sednemo. Jesi li mi, druže, za pivnicu, restoraciju, za neki bar ili diskać? *Reci, ago, šta je srcu drago.*

– Pravo da ti kažem, najviše mi prija ova šetnja. Minhen je zaista veličanstven grad. Kud god baciš pogled, imaš šta da vidiš. Sve je prožeto bogatstvom i kulturom. Čak i mirisi su ovde neobični. Svetski.

Nemanja prasnu u smeh.

– Ne vidim ništa svetsko u mirisu aromatičnog lulaša i bombona sa bademom i mentolom, što se prže u onom tamo kiosku. To možeš naći na bilo kom seoskom vašaru.

– Ali ne i mirise parfema ovih gerli.

– Oni su doista svetski – prihvati Nemanja posprdno. – Ali mi, deca sela, još smo ljubitelji prirode. Više bih voleo da mi koja od ovih rusija dođe u krevet samo sa vlastitim mirisom, makar bila bez ičeg drugog na sebi. Šta kažeš na to?

– Nagledao sam se danas golih rusija.

– U pornografskom bioskopu, je li?

– A gde bih drugde.

– Dakle, i ti, sine Aljoša! Mislim da nema došljaka iz južnih krajeva koji nije najpre zavirio u taj primamljiv zapadnjački izlog.

– Ja bih rekao da je to više karantin nego izlog. Ko onde izdrži dva-tri sata, očišćen je, bar za izvesno vreme, od erotske zaraze. Dok sam gledao kurvoskopske bljuvotine, svašta mi se vrtelo po glavi. Sinula mi je, recimo, pomisao da bi medicinari mogli patološke erotomane da leče prekomernim gledanjem porno filmova.

Nemanja se nasmeja.

– Možda bismo i nas dvojica bili obavezni da se podvrgnemo toj terapiji.

– Jao! – Alek je, nakon ove posprдне reakcije, nastавio malo озbiljnije: – Govорim о лећенју болесних еротомана. А ми спадамо у категорију здравих, нормалних безјакa опседнутих женама и сексом. Лећио биh, дакле, само муfljuze који су због претеране либидинозности толико поремећени да повремено могу да буду опасни за најближу околину. Njima биh, под надзором психијатара, по ceо дан пуштао најогавније porno филmove. Са гениталијама у крупном плану.

– Ne верujem да би то била ефикасна терапија. Многи еротомани и без препоруке психолога или психијатра прекомерно гледају porno филmove, али се још ниједан није излећио од еротског лудила. То лудило треба елиминисати аутотерапијом која ће потицати из човекове нутрине, а не споља.

– Hвала на савету, докторе. Ућинићу тако.

Nemanja се осмехну. Zastaо је, саћekaо да његов друг осмотри звоник еlegantне Peterskirhe, па из кратког бесцилног муванја Marijenplacem кренуше у лaganу шетњу према Karlstoru.

– Znaћи, nisi оduшевљен porno филmovима – закључи Nemanja. – Bolja је била опипљива Vjerica курвица него drusnjače на екрану, а?

– Eh, Vjerica је била nenadmašna. I u lepom i u kvarnom. Nisu ni kurvoskopske dive лоше. Neke су телесно чак solidne. Али креатори тих филмова су, оћигледно, totalni debili. Njima су у сексуалним сценама најважније animalne vulgarnosti. Svaki чoveк, dabome, voli да гледа голу жеу у полумраку своје собе. Svako voli да води ljubav. Али гледати увеличане полне органе, rumene i dlakave, гледати просуту сперму голог мајмuna, то је заиста одвратно. Takve gadosti могу да узбуђују само болесне типове.

– Porno филmove mafijaši i prave за išćašene типове. Za nezrele pubertetlije или prezrele perverznejake. Ja више volim такозване еротске филmove. Oni имају kakvu-takvu уметничку вредност. U njima се телесна ljubav бар мало poetizuje. A u pornografskim филmovима све је dokраја razgolićeno. Tu се neinteligentno prikazuју најskriveniji detalji полног чина, најružniji delovi ljudskog tela.

– Donedavna sam, naročito kad bih duže vreme bio u seksualnom postu, pomišljao da kuće za prodaju ljubavi možda i nisu takvo zlo kako su nama socijalistički moralisti govorili. Možda je u njima, mislio sam, kapitalistički svet našao *konačno rešenje* problema svih bezjaka koji bez seksa ne mogu da žive, a redovne seksualne odnose iz nekih razloga nemaju. Samci, domaći i gastarbajteri, udovci, razvedeni, oženjeni frižiderkama, iskompleksirani... mnogo je seksualno nezadovoljenih muškaraca.

– Mnogo je i nezadovoljenih žena.

– Verovatno. Ali one, pretpostavljam, seksualnu apstinenciju lakše podnose. Mi, muške svinje, koji imamo veće potrebe nego mogućnosti... Kad ti padne mrak na oči, kontao sam dosad mnogo puta, odeš u kupleraj, platiš koliko treba, ni malo ni mnogo, prostitutka zaradi svoju nadnicu, a ti se isprazniš – bar erotski, donekle i emocionalno – i sve je in Ordnung. Obe strane su zadovoljne. Sada vidim da su to bila naivna kontanja. Posle prvog pornografskog iskustva kuplerajski svet mi se smučio. Zgadio mi se pre no što sam i ušao u kupleraj sa živim, opipljivim prostitutkama.

– A da ga malo bolje upoznaš, kao što sam ga ja upoznao, zgadio bi ti se još više. Shvatio bi da onde ne samo što nijedna strana nije srećna nego su obe gotovo uvek nezadovoljne. Neretko čak ogorčene. Prostitutki se čini da je dobila malo love za gnjavažu koju je morala da istrpi, a “pacijentu” se čini da za svoju lovnu nije dobio ništa. Dobio je eventualno triper – da ne pominjem sifilis, koji ti takođe pada na pamet pre ulaska u kupleraj i posle izlaska iz nje-ga.

– Pornografsko-kuplerajski svet je, po svoj prilici, većini normalnih ljudi odvratn. A to je dobro. Bar nema širi krug mušterija.

– Zaista, malo je Nemaca koji idu u kupleraje. A gastarbajteri se uslugama prostitutki koriste samo kad ih velika nužda natera. Koliko god da si zagoreo i bezosećajan, smeta ti, i nakon izvesnog vremena te od kupleraja sasvim odbije, averzija koju većina prostitutki oseća pre-

ma mušterijama. Moraš upotrebljavati prezervativ, jer se ona plaši zaraze, a i ti se bojiš da ćeš od opajdare dobiti neku bolest. Iz istih razloga nema ni ljubljenja u usta. Kurvinu izveštačenost i hladnoću, čak mržnju prema klijentu, osetiš čim je zagriš. Sve se odvija mehanički. Ona jedva čeka da svršiš. I odmah te zbacila sa sebe, ili se izvuče ispod tebe. Ima i gorih situacija. Jednom sam, recimo, pozeleo da zadavim šmizlu koja je, dok sam se, sav zajapuren, primicao završnici, hladno upitala koleginicu s kojom je delila sobičak: “Ula, je l’ mu istekao termin?” “Kad ste počeli?”, oglasila se ova iz kupatila, gde je čupkala obrve ili brijala dlake ispod pazuha. “U šest i dvadeset.” “E pa, onda je vreme isteklo.” U meni je krv proključala. I od seksualnog kreščenda, i od besa. “Ne smeš biti tako netaktična prema klijentu!”, procedih kroz zube. “Budeš li se ovaako ponašala, izgubićeš sve mušterije. A možeš da izgubiš i glavu!” Nije uzvratila – da je išta rekla, možda bih je stvarno zadavio – izdržala je još minut-dva, a čim sam svršio, izvukla se ispod mene i šmugnula u kupatilo. Tamo me je, dok sam se u sobi oblačio, sa koleginicom tiho olajavala. Zacelo su zaključile da je moja “dama” imala posla s poludivljim Turčinom, Jugoslovenom ili Arapinom. Rastali smo se s krvničkom mržnjom u očima.

– Zar bi doista bio u stanju da je zadaviš?

– Ma, ne, Aljoša, ni slučajno! To sam lupio tek onako, da priča bude što pikantnija. Žene nikad nisam maltretirao. A da neku ubijem – to mi se ni slučajno ne bi moglo desiti. Štaviše, prihvatam stav onog tvog prijatelja Rosvena, koji smatra da svakog muškog psa koji ubije ženu treba obesiti. Ili motkom dotući, baš kao besnog psa. Prostitutke razumem, na neki način ih čak podržavam, ali, ponavljam, sa njima ne možeš doživeti ništa lepo.

– Zar prema pojedinim tipovima, stalnim mušterijama, nisu malo osećajnije? Čitao sam romane, i gledao filmove, u kojima su se klijenti zaljublivali u prostitutke, a i pokoja prodavačica ljubavi je...

Nemanja veselo jauknu, lupi se, u čudu, po čelu.

– Romani i filmovi su, cipove, jedno, a život je nešto sasvim drugo! Da sam sredovečan kulov, bankar ili industrijalac, da imam mogućnost da izdržavam gerlu, dvadeset godina mlađu od mene, odnegovanu, maznu, zahvalnu gospodaru za sve što dobija od njega, i ja bih uživao u usluga takve ljubavnice.

– Shvatio sam suštinu. Problem u kuplerajskom zadovoljavanju emocionalno-erotske žudnje je u tome što ti, kao obična mušterija, jedna od mnogih koje svakodnevno prolaze kroz prostitutkinu jazbinu, nemaš mogućnost da s njom uspostaviš ni površan, a kamoli dublji ljudski kontakt. Čak ni fizički – jer, zbog obostranog straha od bolesti, nema ljubljenja u usta, ni koitusa bez prezervativa – a o prisnom i prijatnom, emotivnom i erotskom odnosu prodavačice i kupca da se i ne govori.

– Zato normalni, prosečno inteligentni ljudi, Aljoša, ne idu u kupleraje da bi zadovoljili svoju emocionalno-erotsku žudnju – jer im je jasno da nju tamo nije moguće zadovoljiti – nego da bi pola sata, čitav sat ili čak i duže (zavisno od popunjenosti novčanika) gledali, milovali, grlili zgodnu gerlu, da bi joj ljubili ramena, nadlaktice, dojke, bedra. I da bi se, na kraju, ispraznili u vaginu lutke koja liči na gumenu, ali je ipak od krvi i mesa. Zapravo, ne prazniš se u njenu vaginu, nego u prezervativ.

– Tešiš se otrcanom izrekom: *Bolje išta, nego ništa.*

– Kad bi ispravne žene, supruge i istinske ljubavnice, znale koliko kuplerajska iskustva zagorelih konjoslava idu u prilog njima, normalnim partnerkama, slale bi muževe, odnosno ljubavnike, u te ćumeze. Svako kuplerajsko razočaranje, nezadovoljstvo, koje pokatkad ide do gađenja, jača muškarčevu vezu sa suprugom ili ljubavnicom.

– Čar kupleraja vidim samo u tome što mahnuti obožavalac ženskih oblina i ženske puti onde ima priliku da svaki put gleda i miluje, jaše i rastura drugu klindovku. Žudnja za promenom jedna je od osnovnih konstanti života. Poput klina se, nakon izvesnog vremena, zabija čak i u veliku ljubav. A erotomani za promenom žude svakodnevno.

– Hajde, Aljoša, da ti poverujem. Ja taj aspekt životne i ljubavne filozofije slabo poznajem. Ho-ho-hoo!... Vrlo je malo minhenskih profesionalki kod kojih sam bio dva, tri ili više puta. Obično idem samo jednom. Kao što obično samo jednom gledam isti pornografski film. Pa i onaj drugi, nešto kvalitetniji, erotski. Ne samo što nemam potrebe nego nemam ni stomak za ponovljeno gledanje bilo kog od tih filmova.

– Zar te ne vežu za sebe one klindovke koje su naročito zgodne, i koje su bar malo duševnije, osećajnije od drugih?

– Ima među njima zgodnih. Donekle čak i osećajnih. Više puta sam, razmišljajući o ovoj ili onoj, pomislio da je dotična prema svojim istinskim prijateljicama i prijateljima, prema ocu, majci, rodbini, srdačna poput svih ostalih ljudi. Ali u kuplerajskoj jazbini je i ta osećajna, kao i svaka druga prostitutka, drugačija nego “van službe”. Hladna, izveštačena, najčešće prožeta averzijom prema nerastu koga mora da opsluži.

– Razumem je. Čak i nama, nezajajljivim dilkanima, koji maštamo o tome da se dvadeset četiri sata dnevno – sa pauzama za doručak, ručak i večeru (jao!) – valjamo sa zgodnim, pohotljivim gerlama i tetkama, čak i nama bi se takva svakodnevnica nakon izvesnog vremena verovatno popela na vrh kolca. Nije mi teško da zamislim kako je opajdarima koje dvanaest ili dvadeset puta dnevno moraju da svoje razgolićene noge šire napaljenim, oznojenim kaubojima. Ali, brate manijački, zar se nikad nijedna nije bar malo uzбудila dok si je žestoko jahao?

– Većina njih na mahove glumi uzbuđenje, jer to smatraju svojom profesionalnom obavezom. Neke glume čak i orgazam, kad klijent svršava. Ali ni kod jedne nisam osetio istinsko uzbuđenje, kontrakcije vagine i sve što spada u krešćendo polnog odnosa.

– Zato si svaki put sreću tražio kod druge. Sve u nadi da ćeš naleteti na onu koja će te bar donekle zadovoljiti.

– Zadovoljavam se time što zgodnu, голу drušlu posmatram, grlim, milujem, ljubakam tamo gde je dopušte-

no, a na kraju je i žestoko, sadistički rasturam. Ispraznim se, a njoj lakne čim se izvuče ispod mene... Kad sam izgustirao sav dostupan mi ovdašnji "meni", digao sam, Aljoša, ruke od kupleraja kao *konačnog rešenja najvećeg muškog problema*. To, naravno, ne bih mogao da učinim da nisam ušao u prve normalne ljubavno-erotske veze. Sa devojka i ženama koje su imale i osećanja, i žudnju za mnom, i vaginalne kontrakcije.

– Prostitutke ne želiš više očima da vidiš.

Nemanja se osmehnu.

– Nije baš tako. Tek sada, kad sam u normalnoj vezi – četvrtoj otkako živim u Minhenu, a, čini mi se, i najozbiljnijoj – povremeno podležem "naknadnoj pameti". Naknadno, dakle, osetim potrebu da se izivljam na gerli ili tetki koja mi je kao profesionalka ipak pružala više nego što se može zaključiti iz dosadašnje moje priče. Da rezimiram: Izuzetaka ima, ali je opšte stanje u kuplerajskom svetu jedno i bedno.

– S jedne strane razumem te žene, jer su veoma site sirovih, neretko i surovih muških životinja, ali mi je sada kristalno jasno zašto ne samo one nego i muškarci osećaju averziju prema kuplerajskom seksu.

– U Beogradu sam, Aljoša, i kao gimnazijalac i kao student imao mnogo normalnih, da tako kažem, premda prolaznih ljubavno-erotskih veza. Koje su se uglavnom svodile na goli seks. Ali smo bar oboje uživali, iako nismo bili bogzna kako, u nekim slučajevima nismo bili nimalo, zaljubljeni jedno u drugo. Uživali smo u golom seksu. Bez prezervativa, a sa ljubavnom predigrom, sa žestokim grljenjem i ljubljenjem, sa divljačkim jebanjem, s obostranim orgazmom. Te emocije jesu bile kratkotrajne, ali su bile žestoke, prirodne, lekovite. A u kupleraju je sve puka mehanika.

– Jednom si mi, negde u završnici studiranja, rekao da ćeš, ako budeš otperjao na Zapad, nekoliko godina "rintati" kao žigolo. Šta je bilo s tom izvanrednom idejom?

Nemanja prasnu u smeh, a potom, uozbiljivši se, reče:

– Prvih par meseci, dok se u Minhenu nisam snašao, udomio, dok nisam koliko-toliko uglačao svoje nemačko šprehovanje, najvažniju potrebu u životu (ako izuzmemo jedenje, pijenje...) zadovoljavao sam kod prostitutki. Taj polusvet mi se, Aljoša, kao što si upravo čuo, toliko smučio da sam i od "karijere" žigola odustao. *Samopoštovanje i unutrašnji mir!* To je, ako se dobro sećam, jedna od maksima tvoje životne filozofije. Je l' tako? E pa, družo moj, i ja želim da me ispunjava samopoštovanje i unutrašnji mir. Povremeno, doduše, moramo da odustajemo od maksimalnih zahteva prema sebi, moramo da gledamo kako naše slabosti odnose pobedu nad našim vrlinama, ali... davno je rečeno da nisu normalni ljudi koji poseduju samo vrline, ne i slabosti.

– Imaš li sada ljubav zasnovanu i na lekovitim emocijama i na žestokom seksu?

– Hvala bogu, imam. Do besvesti se satirem u klupku s jednom mladom raspuštenicom, Italijankom. Istina, okolnosti nam baš ne idu naruku, jer ona, kao perspektivna prodavačica u luksuznoj robnoj kući, mnogo radi, uz to ima dvoje dece, ne može da dolazi u moju gajbu onako često kako bih ja želeo. Veoma uživam i u njenim osećanjima i u njenom telu. Ali ne znam dokle će naša ljubav – jer to se zaista može nazvati ljubavlju – trajati. Đulijeta je ipak samo obična ženica, ne voli nikakve "ludorije". A moj ideal su ekskluzivne žene. Neobične i izgledom, i životnom filozofijom, i strastima. Rusije koje me zaslepljuju kao munje, opaljuju kao gromovi.

– Takve su retke.

– Rilion i ti ste, u Beogradu, onog vašeg matorog pajtaša Dejana, koji beše penzionisan kao kapetan prve klase, radi zezanja nazivali kapetanom ekstra klase. A ja ti ozbiljno kažem da se neću smiriti dok ne osvojim, i trajno vežem za sebe, jednu rusiju ekstra klase.

– Nakon izvesnog vremena će ona, u tvojim očima, pasti u prvu klasu, potom u drugu. A razvešćeš se s obrazloženjem da ti je dosta gnjavaža s trećerazrednom profuknjačom.

Nemanja još jednom prasnu u smeh.

– Šalabajzeru, ne poznaješ me dovoljno. Ja umem da cenim ekstra kvalitet.

– Kako znaš da si naleteo na huriju sasvim drugačiju od drugih? Kada to osetiš? I kako?

– Upravo sam ti rekao. Izuzetna rusija me zaslepi kao munja, opali kao grom. To može da se dogodi bilo kad, bilo gde. No izuzetne žene su, kako si i sam konstatovao, u našoj stvarnosti retke. A i kad naletimo na koju od njih, ona već pripada drugome. Ili zbog nekih drugih razloga ne može da pripada nama. Stoga se, kad me oma mi takva munja, takav grom, prepustim najluđim fantazijama i – problem je rešen. Ti si me, doduše, u šumi na Zvezdari uveravao da su erotski snovi štetni, ali ja bez njih ne mogu... Nego, Aljoša, ožedneo sam. Gde ćemo se pokvasiti? Hoćeš li da te odvedem u neki noćni klub sa prilično dobrim rusijama? Naravno, ne izuzetnim, koje zaslepljuju i obaraju, ali... Može se u kućama ljubavi, ako pažljivo biraš, naći i pokoja nežna, osećajna, strasna jebaljka. Ja obično nastojim da dokučim koja je početnica, koju kuplerajski otrovi još nisu okužili.

– Tražićemo takve, ali ne večeras. Nikako da se otarasim stresa zbog groznog iskustva u ćumezu “Weisse Rosen”. Osim toga, u svom stanu me čeka Andrija Senderak, drug kod kojeg sam se smestio, pa ne želim da se dugo zadržim u gradu. Mogli bismo da odemo u neku pivnicu. U “Birgerbrojkeler”,³⁴ recimo, ili u “Hofbrojhaus”.

– A što baš u te dve?

– To su čuvena, istorijska gnezda. Zbog događajâ iz hitlerovske epohe. (Jao!) Ja sam, družo moj, u nekim stvarima iščašeniji nego ti. Tebe veoma zanimaju svi aspekti telesne ljubavi, a ja sam zaokupljen i tim fenomenom i još jednim, takođe zasnovanim na šumu podivljale krvi, na preteranom libidu. Zanimaju me ljudi i događaji, objekti i ambijenti iz epohe nacizma.

– Zašto te, Aljoša, zanimaju takve ludorije?

---

³⁴ “Građanski pivnički podrum”,

– I sam se pitam. Objašnjenja ima raznih, mada nijedno, čini mi se, nije dovoljno. Deda mi je bio gastarbajter u Trećem rajhu, otac je za vreme rata takođe bio u Nemačkoj, na prinudnom radu. Kao dete, slušao sam njihove priče o tim vremenima. I prelistavao knjigu “Deutschland erwacht”. U šesnaestoj godini uzeo sam iz seoske biblioteke Hitlerovu biografiju od Alana Buloka i pročitao je takoreći u jednom dahu. Neverovatno je da se tada u keresturskoj biblioteci mogla naći takva knjiga, a još teže je poverovati da se jedan kamenorezački šegrt mogao uneti u nju. No ja te veravam da sam tokom te dve-tri sedmice bio kao u transu. Kao u najneobičnijoj bajci. Jezivoj bajci, dabome. Najfascinantnijoj i najmonstruoznijoj u istoriji čovečanstva.

– Ja ni dan-danas ne shvatam šta je Hitler, u stvari, želeo.

– Želeo je mnogo šta. Da potre rezultate Prvog svet-skog rata. Da ponemči Evropu. Da osvoji veliki deo sveta. Zapravo, da, sa svojim saveznicima, osvoji celu planetu. Da germanskog arijevca po svaku cenu, pa i po cenu naj-groznijih zločina, učini gospodarom čovečanstva.

– Neverovatno je, kako bi ti rekao, da su se u psihi nekog čoveka mogle formirati takve želje. A još teže je poverovati da su Hitlera podržali milioni Nemaca. Njegova psiha je očigledno bila bolesna – ali šta je bilo sa milio-nima njegovih šunarodnika? Oni sigurno nisu svi bili psi-hički bolesni. Živim među Nemcima već petnaestak me-seci, i prilično dobro sam ih upoznao, ali ipak nedovoljno. Ti ih, po svoj prilici, duže proučavaš. Doduše, samo teorij-ski, na osnovu knjiga, te priča dedova i očeva, ali... Kakav je to narod?

– Racionalan i talentovan, marljiv i disciplinovan. Sposoban za velika dela. Ali i za velika nedela. Narod fa-ustovske duše. Nije čudno što se legenda o Faustu rodila baš u nedrima najgermanskijih Germana.

– Faust... Je l' to beše neka fora u vezi sa Geteom? Nešto sam o tome učio u gimnaziji, ali mi je isparilo iz čontare.

– Faust je glavni junak istoimenog Geteovog dramskog speva. Živeo je, kao stvarna ličnost, Johan Faust, krajem petnaestog i početkom šesnaestog veka. Bio je veoma inteligentan i obrazovan. I marljiv. Bavio se naukom i alhemijom. Zbog toga su neki njegovi zatucani savremenici poverovali, prilikom međusobnih razmena tračeva, da je u vezi sa đavolom, i ubili ga. Nakon smrti, njegov lik i život poslužili su kao građa za složenu legendu. Tu legendu obradilo je nekoliko poznatih umetnika.

– Geteova obrada je zcelo najznačajnija – ubaci Nemanja.

– Dabome. I Geteov Faust je, kao i onaj iz legende, prodao dušu đavolu. Mefistofelu.

– Zašto je to, Faustov brate, učinio?

– Jao, “Faustov brate”! Možda u toj dosetki ima istine. Bar malo... Geteov junak se, iako prvobitno beše naružan voljom da ovlada svakojakim znanjima, tajnama života i sveta, na kraju zasitio učenja, rintanja, samovanja, i monotone svakodnevice naučnika. Poželeo je da uživa u strasti, moći, u prizemnoj sreći, ljubavi, u svemu što razuzdan, grešan život može da pruži ljudskom biću. A đavo je, naravno, majstor za kvarenje ljudi, za širenje zla. Stoga je Mefistofel nesrećniku ponudio nagodbu: On će mu pružiti mogućnost da, podmlađen, uživa u svim čarima života, a zauzvrat će Faust biti njegov privrženik.

– Poenta je jasna: Hitler je Nemcima bio Mefistofel. Zaveo ih, obrazovane i talentovane, marljive i disciplinovane, obećao im, egocentričnim, večito željnim moći, fasciniranim idejom o natčoveku, vladavinu nad celim svetom – a sve se završilo po obrascu legende o Faustu.

– Odgovor je za ocenu “odličan”. Nemački narod je faustovsku suštinu svoga bića veoma skupo platio.

– Ali to je, Aljoša, bilo i prošlo. Današnja Nemačka, ni Istočna ni Zapadna, nema veze sa Hitlerovom ideologijom i praksom. Povremeno o tome pročitam pokoji članak, ili pogledam pokoju tv emisiju, i znam da su Nemci do nedavna bili podvrgavani rigoroznoj denacifikaciji. Prevaspitavanju, kako govore politikolozi, psiholozi, sociolo-

zi. Mnogi Hitlerovi sunarodnici i sad osećaju krivicu zbog monstroznih zlodela nacista.

– I treba da osećaju! Dok je sveta i veka, čovečanstvo je dužno da pamti šta su Hitlerovi sunarodnici i podanici činili! Ali zapadnjaci, pod dirigentskom palicom pragmatičnih Amerikanaca, već su ponešto počeli da zaboravljaju. Da nisu, Franc Jozef Štraus, koji u vreme rata beše oficir Vermahta, ne bi danas bio jedan od najpopularnijih političara Bavarske i cele Savezne Republike Nemačke.

– Zacelo nije, ni na frontu ni u pozadini, činio nikakve zločine – reče Nemanja smireno. – Hitlerov uspon je započeo u Minhenu, je l' tako? Šta se zbilo u dvema pivnicama koje si malopre spomenuo?

– U Svečanoj sali “Hofbrojhausa” larva Frankenštajna je, krajem februara devetsto dvadesete godine, održala svoj prvi istorijski govor. U pivskoj izmaglici je dotični, tada tek mali firer, objavio program Nemačke radničke stranke. Koja je nešto kasnije, prvog aprila, promenila naziv u NSDAP. Nacionalsocijalistička nemačka radnička partija. A u “Birgerbrojkeleru” je, u novembru devetsto dvadeset treće, započeo Pivnički puč. Hitler je tada prvi put pokušao da se dočepa vlasti.

– Nikad nisam čuo za “Birgerbrojkeler”. U “Hofbrojhausu” sam jednom bio s nekim društvom, ali nisam znao da je i Hitler tamo odlazio. Sada, kad si me obavestio kakav je to zverinji brlog bio, osećam želju da ga malo bolje pogledam. Da u njemu ispraznimo krigle. Hoćemo li onamo?

– Hajdemo.

– Onda moramo da pođemo prema Izartoru. Onamo je negde, koliko se sećam, ta starinska pivnica.

Okrenuše se i šetnim korakom pođoše prema Izartoru.

II

ARHITEKTURA, OKVIR ILI OKOV NAŠEG ŽIVOTA

– Dijaloška poglavlja obično počinjem da sa trake kasetofona prenosim u softver personalnog kompjutera čim moju sobu napusti jedan od dvojice sabesednika, Boris ili Alek. Na kompjuteru pišem, razume se, i razne druge tekstove, književne i neknjiževne. No juče, 13. oktobra virusne 1989. godine, kompjuter nisam uključivao, jer su štampa, radio i televizija tokom ove sedmice upozoravali vlasnike kompjutera da bi taj dan mogao biti “crni petak” za njihove elektronske ljubimce, ukoliko su zaraženi kompjuterskim virusom. I moj “euro pc” je, izgleda, napadnut, jer od prvog oktobra čujem kratko pištanje svaki put kad ga uključim. Zato sam mu juče pružio mogućnost da prespava ceo dan. Pao bih u očajanje ako bi mi dragoceno pomagalo sada bilo onespobljeno. Čini mi se da bih pre pristao da moje telo bude zaraženo virusom side nego da romaneskno četvoroknjižje ponovo pišem, zbog ozbiljne bolesti kompjutera, na pisačkoj mašini, kao u “kamenno doba”. (Ha-ha-ha!)

I jutros je elektronska šklopocija dve sekunde pištala kad sam je uključio. No druge znakove bolesti ne pokazuje, pa ću, Aljoša, kad budemo završili juče započet romaneskni dijalog, da se bacim na posao teži od ležernog časaknja: počecu da sa audio-trake skidam sve što smo za dva popodneva izgovorili. Nadam se da ćeš ipak u Pariz na

vreme da stigneš. A ako zakasniš, prenesi svom prijatelju, vlasniku Arhitektonskog studija “Kriskar”, moje izvinjenje.

– Poznato ti je da u Jugoslaviju privatno dolazim, kao i svaki gastarbajter, na Uskrs, za vreme godišnjeg odmora (obično u avgustu), te na Božić i Novu godinu. Sada, “u nevreme”, ovde nekoliko dana boravim zato što sam uspeo šefa da ubedim da postoje šanse da u Sofiji i Beogradu utanačim neke poslove. Nešto sam, uz pomoć svog prijatelja Miroslava Bijelića, uspeo da ugovorim. A da li će to biti realizovano, ne znam. Kad igraš sa Balkancima, uvek možeš da se spotakneš.

Sada od svog izleta na Balkan i u Vojvodinu najveću vajdu vidim u tome što sam ovih dana u Sofiji i Beogradu uživao u ćaskanjima sa Miroslavom, u Novom Sadu sa Borisom i s tobom, kao i sa svojom kćerkom Tanjom, a u Keresturu sa roditeljima, s Joakimom, Mironom i još nekim pripadnicima naše svojte.

S te strane je, dakle, sve u redu. Nadam se da će i tvoja elektronska pisaća mašina, neuporedivo savršenija od mehaničke, biti u redu. No stručnjaci kažu da je pošast koja rastura kompjuterske softvere veoma žilava. I da će biti aktivna do kraja ove godine. Stoga se nemoj prerano radovati.

– Ne prizivaj vraga! Dobro, radovanje ćemo za kraj godine ostaviti. Valjda će tada neprijatan informacijski virus crknuti, valjda ćemo mi tada poslednje redove ovog toma, odnosno Prve tetralogije napisati.

A sada, Aljoša, srećni građanine sveta, pomози Rosveniru Glanku Šelgardonu, čeznutljivom žitelju Novog Sada, da prikaže deo tvog minhenskog života. Istina, dosad sam, želeći da upoznam zemlju i naciju koje treba u ovom tomu da opišemo, pet puta pojedine gradove i krajeve Nemačke obilazio, a svaki put sam i u Minhenu boravio. No to su bila relativno kratka putovanja, ambijente u kojima si živeo razgledavao sam nakon tvog preseljenja u Pariz, te o

detaljima iz tvoje minhenske svakodnevice ne znam mnogo više od čitaoca. Stoga će najbolje biti, daščani zabatu, da ti svoje početke u arhitektonskom birou inženjera Alojza Hofmana sam opišeš.

– Ti počeci su, posmatrani iz današnje perspektive, bili jednostavni. Ali su mi tada, dabome, izgledali i zanimljivi i uzbudljivi. Kako će izgledati na slici načinjenoj od reči? Vredi li uopšte graditi tu sliku? Godinama se protiv zaborava borim vlastitim delima, dvodimenzionalnim i trodimenzionalnim – bez naročito uspeha. A ti mi sad nudiš drugu vrstu oružja. Možda smatraš da su i reči neka dela...

Možda bi gazdi, uprkos Nemanjinom savetu, vredelo spomenuti ideju o reafirmaciji nemačke narodne arhitekture, pomislih kad sam u izlogu poslovno-stambene petospratnice u Šlajshajmerštrase ugledao uveličan crno-beli fotos stambenog naselja i maketu porodične kuće sa krasnim mansardnim krovom.

U izlogu su slučajni prolaznici i zainteresovani namernici mogli da vide još nekoliko crno-belih fotosa, kao i višebojni urbanistički plan nekog periferijskog kvarta. Kratak tekst na kartonu u sredini te male izložbe pozivao je potencijalne naručioce da se popnu na prvi sprat i uvere u mogućnost odlične saradnje sa stručnjacima Arhitektonskog biroa “Hofman”. Duže vreme sam razgledavao najzrelije plodove kreativnog rada svog budućeg šefa i njegovih saradnika. Ne toliko zbog atraktivnosti tih kuća i ambijenata koliko zbog nastojanja da se još jednom preslišam. Da u glavi, pred sudbonosan susret, sredim izložbu vlastitih ideja i kreativnih potencijala.

Koji minut kasnije sedeo sam u kabinetu Alojza Hofmana i pomno osluškivao nijanse u njegovom uvodnom izlaganju. Ohrabrila me je napomena da posla ima (Minhen se u to vreme pripremao za Dvadesetu letnju olimpijadu), ali me je odmah potom zabrinula gazdina primedba da bi mu više odgovarao iskusniji arhitekt, a ne početnik kome se još ni mastilo na diplomu nije osušilo.

“No, budući da imate višegodišnju tehničarsku praksu”, dodao je, “a vaš kolega Zorić me je obavestio da imate i nekoliko realizovanih projekata, smatram da ste pripremljeni za poslove koje ćete kod mene obavljati.”

“Veoma sam vam zahvalan. Nastojaću da svojim radom opravdam vaše poverenje.”

“Jeste li kao tehničar radili u birou ili na terenu?”

“I u birou i na gradilištu. Neko vreme čak i u fabrici građevinskog materijala. Stekao sam raznovrsnu praksu. Ogleдах se, za vreme studija, i u samostalnom projektovanju. Nojfertov arhitektonski priručnik sam vrlo dobro pročešljao.”

Inženjer Hofman nije bio fasciniran ovolikom pred spremom svog novog saradnika. Ali njegova indolencija me nije zabrinjavala. Naprotiv, ohrabivala me i smirivala. Gazda je bio jedan od onih racionalnih i pouzdanih, telesno i karakterno stabilnih Nemaca na koje se čovek može osloniti.

Takav je svaki Nemaц iz koga su iscedeni samoživot i oholost, šovinizam i ksenofobija, pomislih u jednom trenutku. Ali mi, dabome, ni na kraj pameti nije palo da izgovorim tu oporu refleksiju. (Kuju je iz Nemačke davno bio doneo deda Aron, a u moderno leksičko ruho nedavno obukao njegov unuk Boris.)

Nezgodnu refleksiju progutah, sliku Alojza Hofmana u uniformi obersta³⁵ (vermahtovskog, dabome) ugasih u svojoj imaginaciji. Ali nisam mogao da držim pod kontrolom svu bagažu nagomilanu u meni. Ozaren srećom koja beše rezultat dobre volje poslodavca, koja mi je donela razrešenje najvećeg egzistencijalnog problema i mogućnost ostanka u velikom svetu, nastavio sam da čavrljam o vlastitim arhitektonskim idejama i kreacijama. Ispričao sam šefu da je po mojim projektima u okolini Beograda i na poznatoj izletničkoj planini Zlatiboru sagrađeno desetak vikendica u modernizovanom orijentalno-balkanskom stilu. Projekti nekoliko motela i restorana, građanskih i se-

---

³⁵ oberst – pukovnik

oskih kuća tada su tek čekali da budu verifikovani i realizovani.

(Neki su, kao što znaš, Rosvik, u međuvremenu dosta realizovani, a neki ostadoše na papiru, gde im je i mesto. Danas su oni samo deo uspomene na moje zelene, neoromantičarske arhitektonske početke.)

Inženjer Hofman pogledao je fotose veličine dopisnice, koje sam, poput mađioničara, izvadio iz džepa vindjakne. Jedva primetno se osmehnuo i nastavio mirno da posmatra svog saradnika. Koji se sa orijentalno-balkanske arhitekture nadahnuto prebacio na arhitekturu sa vekovnim obeležjima autentičnog nemačkog gradskog i seoskog života. Dabome, folklorna arhitektura, koju, kao što znamo, neki nazivaju i arhitekturom nacionalnog romantizma, ne može danas da bude dominantan stil u umetnosti oblikovanja prostora, rekoh graditeljskom veteranu. To ne dopušta u prvom redu abnormalan demografski rast, koji iziskuje masovnu gradnju stambenih košnica i silosa. Ne dopuštaju to ni pogrešne težnje naših kolega za uproščavanjem, za ogoljavanjem arhitektonskog izraza. Ali pojedini objekti, koji bi mogli da osveže i oplemene mnoge ambijente, da upečatljivo izraze *genius loci*, duh mesta, trebalo bi da budu nosioci autentične, tradicionalne arhitekture dotičnog grada ili sela. Pa i čitavog regiona, čitavog naroda. Život je već sam po sebi često monoton i dosadan, zašto da ga čovekova neimarska dela čine još monotonijim i dosadnijim.

“Nedavno sam, prilikom odbrane diplomskog rada, rekao ispitivačima, pozivajući se na visprenog Viole-le-Dika, da je u arhitekturi suviše naglo prekinut kontinuitet stilova”, obavestih svog novog mentora, pomislivši u istom trenutku da bi već trebalo stati. No her Hofman je moje izlaganje slušao sa zanimanjem, a to me je podstaklo da nastavim. “Srećom, nisu svi arhitekti fahidioti, pa se istorijskim stilovima ponovo pridaje značajna pažnja. Jedna krupna greška se ispravlja, što je veoma dobro. Zar nisu lepši i prijatniji ambijenti koje čine patinirana zdanja gotike i renesanse, baroka i rokokoja, čak i klasicizma i eklek-

ticizma, jugendstila i folklorne, hoću reći regionalne arhitekture, od ambijenata koje čine mase modernih kubističkih građevina? Dabome, stara zdanja se u pogledu funkcionalnosti i ekonomičnosti ne mogu meriti sa kockama i prizmama, piramidama i valjcima savremene internacionalne arhitekture. Svako vreme u tom pogledu ima svoje zahteve, te bi bilo deplasirano zalagati se za bukvalnu reinkarnaciju gotike i renesanse, baroka i rokoka. Najvažniji zadatak autentičnih, maštovitih stvaralaca je borba protiv svođenja graditeljske umetnosti na veštinu kombinovanja ogoljenih geometrijskih tela. O tome lucidno razmišlja Robert Venturi, koji kaže da razmetljivo uprošćavanje vodi ka tupavoj arhitekturi. Zato se on zalaže za složenosti u umetnosti oblikovanja prostora, makar iz tih složenosti proizašle i hibridne tvorevine. Zaista, možemo bez preterivanja reći da doktrina *manje je više*, koja bi trebalo da bude glavno oružje u rešavanju, recimo, demografskog problema, u arhitekturi predstavlja nonsens. Baš kao što je nonsens purističko idealizovanje primitivnog i elementarnog na račun raznolikog i slikovitog.”

Možda je, Ros, nonsens bilo i celokupno moje tadašnje razmišljanje o umetnosti građenja. Ali neke tendencije, koje su sada, krajem osamdesetih, veoma aktuelne, govore mi da sam bar donekle bio u pravu. Sada je postmoderna glavni hit, a ona je potvrdila neke moje stavove s početka sedamdesetih. Uostalom, ti znaš da sam ja jedan od istaknutih protagonista postmoderne u arhitekturi – bar u krugu prijatelja i kolega koji poznaju moje delo – ali mi skromnost ne dopušta da o tome sâm opširnije govorim. (Jao!)

– I ja obožavam postmodernu. Najviše zbog toga što je u njoj, kako kažu neki teoretičari, sve podjednako i vredno i bezvredno. (Ha-ha!)

O tvojim sadašnjim, postmodernim refleksijama i ostvarenjima govorićemo, Aljoša, kroz nekoliko godina, kad sadašnjost bude postala prošlost. Iako u dijaloškim poglavljima povremeno ulećemo u digresije, mešamo vreme glavnih zbivanja i vreme pisanja romana, ipak bih voleo

da ne pomešamo baš sve babe i žabe. Stoga te molim da ovdje govoriš samo o svojim minhenskim doživljajima, refleksijama i delima.

– Želja će vam biti ispunjena, gospodine Šelgardon.

“Možda ja grešim”, rekoh na završetku svog neplaniranog predavanja gospodinu Hofmanu. “Nadam se da mi ne zamerate što sam vas opteretio svojim preokupacijama. Reći ću vam još samo toliko da nimalo nisam srećan zbog raskola koji već godinama nosim u sebi. Razum i stečena znanja govore mi da više nije moguće graditi onakva zdanja kakva su ljudi nekada gradili. Ali osećanje i celokupno moje biće govori mi da je ovo što nas sada zapljuskuje previše suvoparna, geometrijska, tehničirana, čoveku neprimerena arhitektura. Pojedini stambeni mravinjaci i moderne betonsko-stakleno-metalne građevine-mašine u velikoj meri se poklapaju sa opštim trendom insektizacije i robotizacije ljudskog bića.”

Na širokom licu Alojza Hofmana podigoše se obrve. Pomislih da bi mi izgovorene reči mogle naneti štetu, te još jednom pretekoh čoveka kod koga sam došao s namerom da mu budem pažljiv i snishodljiv slušalac.

“To je zaista subjektivan stav, koji ne treba uzimati u obzir. Uveravam vas da ova shvatanja neće uticati na moj rad u birou.”

“Neće ni moći da utiču. Ovde ćete morati striktno da izvršavate zadatke koje budete dobijali”, saopšti gazda poslovno, da bi posle kraće pauze dodao mekšim, neslužbenim glasom: “Inženjer Trunk, moj prijatelj i šef vašeg drugog Nemanje, kaže da je borba između funkcije i forme veća. Vi ste očigledno na strani forme. Jer je funkcija uvek zadata, a forma je polje kreacije. No i u domenu forme, kaže inženjer Trunk, postoji jedan antagonizam: borba između prave i krive linije. Vi ste, bez sumnje, čovek baroka, čovek krive linije. Nažalost, danas je dominantna prava linija.”

“Ali ja ću nastojati...”

“Ne brinite, ja vam ne zameram zbog vašeg određenja. Štaviše, ako hoćete da kažete kako su ljudi prave linije suvoparni fahidioti i nemaštoviti epigoni, a ljudi krive linije senzibilni umetnici i originalni stvaraoci, složit ću se s vama. Čak vam preporučujem da u slobodno vreme što više maštate, crtate, kreirate i eksperimentišete. U slobodno vreme, ako ponekad nakon rada svratimo u koji restorán, i ja ću s vama rado diskutovati o lepotama pojedinih stilova i atraktivnosti takozvane papirne, eksperimentalne arhitekture. I sâm u svojim fiokama imam pregršt skica, čak i idejnih projekata, koje smatram izvanrednim, a znam da nikad neće biti realizovani. Mašta ide jednom, biznis drugom obalom života. Ko na radnom mestu mnogo mašta i eksperimentiše, ne može na vreme da obavi posao. A ko na vreme ne obavi posao, ne može da ostvari zarađu.”

“Potpuno vas razumem. A da ne bih ja bio pogrešno shvaćen, valja mi napomenuti kako i sam sve češće uviđam da i supermoderna betonsko-stakleno-metalna zdanja mogu biti lepa, i da mogu tvoriti prijatne ambijente. Sve, zapravo, zavisi od stvaralačke snage i likovne kulture arhitekata, te od opšte kulture investitorâ i celokupnog stanovništva odgovarajuće sredine. Nemačka je, recimo, tako bogata i kulturna zemlja da ovde, koliko sam mogao za vrlo kratko vreme da primetim, čak i funkcionalističko-puristička arhitektura poseduje solidne estetske kvalitete i tvori relativno humane ambijente.”

“Napokon, čak i ona”, dočeka gospodin Hofman srdajčno, po svoj prilici ipak osvežen neobičnim, gotovo drskim brbljanjem novajlije iz južnih krajeva. “I ljudi ovog biroa ulažu napore u tom pravcu, a vi ćete nam pomoći da u naše tvorevine unesemo još više lepote i humanosti.”

“Trudiću se.”

“E, onda mi dajte pasoš i prepis diplome, pa ćemo pribaviti dozvole za vaš boravak i rad u našem lepom Minhenu.”

Dok je gazda stavljao dobijene dokumente u fioku svoga stola, frau Vilhelmina Šildbah, njegova sekretarica i

univerzalna administratorka, najavi gospodina Fon Heberlajna. Šef mu preko sredovečne gospođe poruči da uđe. Trenutak kasnije rukovali smo se sa čovekom koji je ličio na nešto između berberina i ambasadora. Gazda je najpre mene predstavio pridošlici, a onda mi reče:

“Gospodin Hans fon Heberlajn je maskota našeg biroa, iako nam ne pripada u potpunosti, jer je naš spoljašnji saradnik. On nam pronalazi mušterije. Dolaze, naravno, i same, ali naš hleb u priličnoj meri zavisi od njegovog trgalačkog njuha i osvajačkog osmeha.”

“Gospodin Hofman je malo preterao”, uzvratila čova s neodređenom fizionomijom, ne krijući zadovoljstvo zbog dobijenog komplimenta. “Ja sam samo običan posrednik. Mešetar. Dakle, čovek koji služi stvaraocima, ali sam ništa ne stvara.”

“Kad već spomenuste tu lepu reč, ‘stvaralac’, neće biti naodmet da saznate kako je mladi kolega zaljubljen u nemačku narodnu arhitekturu. Čak je spreman da stvara nova dela u starom stilu. Potrebni su mu, razume se, naručiocima.”

Mešetar me radoznalo osmotri.

“Srećem svakojake mušterije, ali me još niko nije pitao za neimare koji grade bondručare. Doduše, razgovarao sam s ljudima koji su želeli da im se restauriraju neki relikti njihovih predaka... Imate li nameru da bukvalno ostanete u starom stilu, ili biste, polazeći od njega, stvarali nešto sasvim novo?”

“Ne bih imao ništa protiv da povremeno projektujem tradicionalne nemačke bondručare. No, kako i sami kažete, tu vrstu kuća, novih od temelja do krova, danas niko ne traži. Restauracija je, opet, tako lak posao da to za mene i nije bogzna kakav izazov. Ja bih voleo da mi vašim mušterijama, ako se gospodin Hofman bude složio, uskoro ponudimo svežnjić projekata novih kuća, ali takvih u kojima bondručki sistem neće biti apliciran kao konstruktivna, već samo kao dekorativna komponenta. Rado bih, dakle, pokušao da na papiru stvorim moderna zdanja koja će biti diskretno obeležena duhom nemačke folklorne arhitekture.”

Nadam se da ćemo jednom ta zdanja videti u nemačkim gradovima i selima, i u prirodi oko njih. Ja sam najlepše dane detinjstva i prve mladosti proveo na salašima, na poljima i livadama oko njih, pa me bauernhofi...”

“Ovaj dečko, na pragu ili u zenitu zrele mladosti, ima bujnu maštu”, reče Fon Heberlajn Hofmanu, kroz osmeh u kome se razaznavala ironija.

“U tom pogledu ste vas dvojica slični. Neobični momci, rekao bih. Ja dajem načelnu saglasnost. Možda ćemo se proslaviti među nemačkim konzervativcima.”

Gazdina ironija bila je namenjena obojici saradnika. To sam odmah osetio. Ali sam tek nekoliko dana kasnije, kad od kolega u birou saznah neke pojedinosti o ličnosti i životu viteza s većitim osmehom na licu, shvatio zašto mu Hofman iskazuje više simpatije nego poštovanja.

– Ko je, zapravo, bio Hans fon Heberlajn?

– Malo niko, malo ništa. Ali recimo da je bio dinamičan i šupljikav pseudobaron. Podsećao me na Gustava Lošonca. Jer je bio blefer. Lične i poslovne prijatelje je, na primer, voleo da ponudi cigaretama iz zlatne tabakere teške sto pedeset grama. Na stolu u njegovom birou uvek je, kao i na stolu u kabinetu Fidela Kastru, ležala kutija sa “kohiba” tompusima.

Rilion bi barona, u svojoj KAR klasifikaciji, zacemento svrstao u kategoriju tipova sa besramnim karakterom. A ja treba, pretpostavljam, da do kraja ovog toma pokažem zašto Hans nije imao ni normalan, ni plemenit, ni primitivan, nego baš besraman karakter.

Za početak ću reći da je promenio nekoliko zanimanja pre no što se uglavio između mešetarskog biznisa i arhitekture. Među neobičnim storijama koje sam čuo o njemu najbizarnija je ona o njegovom navodnom pokušaju da se otrese predikata “fon”. Jedno vreme, kad je bio predradnik u nekoj fabrici nameštaja, plemićko poreklo mu je naročito smetalo, jer su radnici, podrugljivo se smejući, vikali za njim: “Gospodine barone, trebujte nam šrafove i

opruge za fotelje!” Bilo je, dabome, i drugih šala na račun barona kome su preci ostavili samo zlatnu tabakeru tešku sto pedeset grama i predikat “fon”. Zato je taj nepotreban beleg pokušao da ostavi na nekoliko birokratskih šaltera. Ali u stabilnoj i krutim propisima armiranoj zemlji, kakva je Nemačka, Nemačka, teško je otresti se ne samo nevolja koje dolaze odozdo, sa dna života, nego i onih koje su plemićkog porekla. “Titula je nasledna, te je morate zadržati”, rekli su mu, navodno, juristički birokrati. Nisu ga ubedili, ali je poslednju reč, kao i uvek, imao život. Kad je osnovao mali biro za ugovaranje poslova u neimarstvu, koji su sačinjavali on i njegova sekretarica, Hans fon Heberlajn je primetio da mu među samouverenim poslovnim ljudima njegov predikat pribavlja respekt koji se, inače, ne iskazuje mešetarima. Stoga je odustao od namere da skine sa sebe taj anahroničan beleg.

– Sa niskoletućim baronom ćemo, sudeći po tvojoj najavi, u ovom tomu još imati posla. Predstavi nam sada ostale epizodne junake našeg romana, koje si upoznao kad te je her Hofman, zamolivši mešetara da u kabinetu sačeka desetak minuta, proveo kroz projektantsku salu.

– Manfred Kraus beše operativni šef biroa ili, kako sam kasnije čuo od nekih šaljivih kolega, šef sale. Herr Oberkellner,³⁶ govorili su pokatkad. Pogledom svojih čelinosivih očiju prostrelio je naizgled opuštenog, ali u dubini duše ipak napetog novajliju. Već u tom trenutku zaključio sam da je Kraus tip energičnog i oholog pruskog junkera, kakvi su pre tri-četiri decenije bili na visokoj ceni. U Velikoj Nemačkoj on ne bi bio Oberkellner, nego Obersturmbannführer.³⁷

---

³⁶ gospodin natkonobar

³⁷ obersturmbannführer – oficirski čin u SA i SS; bukvalno značenje: stariji vođa jedinica za napad.

Još sam, prilikom prvih naših razmena kratkih razgovora (u obliku škratih rečenica), zaključio da je Übermensch³⁸ prema svima, naročito prema strancima, hoću reći gastarbajterima, hladan. Da je na poslu disciplinovan i produktivan. Gazdi bespogovorno lojalan.

– Zašto je prema gastarbajterima bio hladan?

– Verovatno zato što se plašio da će oni, ako se u Nemačkoj budu udomili – a već tada je bilo izvesno da će se mase Turaka i Balkanaca, Mediteranaca i Afrikanaca u njoj ugnezdit – vremenom razvodniti (da ne kažem ono što ni Manfred nije smeo reći: zagaditi) krv autentičnih Nemaca. Čak i onih vrhunskih, arijevac, u koje se i sam svrstavao.

Danas (1989. godine) imam prijatelja koji se raduje što je Nemačka preplavljena gastarbajterima, što je imigrantska, multikulturna država, što se broj raso čistih Nemaca smanjuje. Taj drugar, Žak Vernon, smatra da je visoka koncentracija nemštine u jednoj osobi pogubna. To potvrđuju, kaže, dve najveće katastrofe dvadesetog veka – koje su izazvali čistokrvni, otrovnim koncentratom nemštine prožeti Germani.

Kad su, nakon Drugog svetskog rata, političari i drugi istaknuti javni delatnici raspravljali kako da se kazne počinioci najvećih zala u istoriji čovečanstva, u opticaju su bila svakojaka *konačna rešenja nemačkog pitanja*. Pa i predlog da se Hitlerovi sunarodnici i privrženici rasele po svim kontinentima, kako bi se i na taj način potrla, ili bar razblažila, njihova latentna zloćudnost. Uostalom, i najveći njihov pesnik, Johan Volfgang Gete, rekao je, daleko pre vremena nacizma, da bi *Nemci trebalo da budu raspršeni po svetu, kao Jevreji, kako bi se ono dobro što postoji u njima valjano i potpuno razvilo, za dobro nacije. To dobro je tu, ono postoji, ali nije u stanju da se ostvari u tradicionalnoj formi nacionalističke države.*

---

³⁸ übermensch – natčovek

– Ja mislim, Alljoša, da kod pripadnika svake nacije, kada deluju kao samostalne individue, van vlastitog etničkog krda, do izražaja dolaze prvenstveno pozitivne odlike. A unutar mase prožete nacionalizmom mnogi pojedinci, naročito primitivni, subjektivni i samoživi, prepuštaju se otrovu zvanom nacionalšovinizam.

– Kod Nemaca je taj otrov srazmeran, *u posebnim okolnostima*, snazi njihovih ličnosti i, uopšte uzev, njihovim mnogostrukim sposobnostima. U građanskoj epohi, tokom devetnaestog i dvadesetog veka, činili su, u miru, naročito u nauci i umetnosti, velika dela. Ali u oba svetska rata počinili su velika zločine. U Drugom su počinili najveće monstroznosti u istoriji ljudskog...

– Aljoša, kud ti ode! Mi smo u projektantskoj sali Arhitektonskog biroa “Hofman”, a ne u istoriji čovečanstva. Šta bi mogao da kažeš o stručno-umetničkim kvalitetima vodećeg projektanta?

– Tokom narednih sedmica i meseci zaključio sam da je kao stručnjak dostojan poštovanja, a kao umetnik dostojan prezira. Manfred Kraus je bio čovek prave linije, tipičan fahidiot. Funkcionalist za koga je zgrada bila onoliko lepa koliko su ljudi u njoj mogli lepo da rade, kupuju, uče, boluju ili stanuju. Razmišljanja o estetici fasade ili enterijera građevine za njega su bila maltene detinjarija. Nekada, u vreme pre formiranja naučno-tehničke civilizacije, govorio je, univerzalni umetnici i neimari gradili su pojedinačna zdanja za moćne pojedince, izivljavajući se zajedno s mecenama i stvarajući zaista neobične građevine. Ali vremena tih masivnih torti i šarenih liciderskih kolača su vorbei. Fabričke hale i robne kuće, škole i muzeji, bolnice i stambene košnice danas se ne grade za ekstravagantne pojedince, već za potrebe cele ljudske zajednice. Svaka pak zajednica tokom svog razvoja došla je do saznanja kakvi treba da budu pojedini elementi u sklopu gra-

đevina ove ili one vrste, a ta saznanja prezentiraju se kroz pozitivne zakone i propise. Mi Nemci, hvala bogu, bar u njima ne oskudevamo, reče. Da bi se danas sagradila jedna porodična kuća, potrebno je da budu ispunjeni uslovi koje propisuje trista zakona i oko hiljadu dvesta tehničkih normi. Kome je, posle svega ovoga, još i do estetičkih uživljanja?

“Kao što vidiš, Sepi, glavni zadatak arhitekta je, po Krausu, da prilikom projektovanja objekta odabere odgovarajuće rastere, tavanice, stepeništa, vrata, prozore i ostale tipske elemente. A oni će već, kad se tako lepo okupe u jednoj građevini, stvoriti neku estetiku. Kakvu – bože moj, kome je još i do estetičkih uživljanja?”

Ovaj sarkastičan komentar saopštio sam Sepu Tilkovskom, uvek dobro raspoloženom i pomalo luckastom tehničaru, za vreme ručka u ekspres restoranu robne kuće “Magnus”, nedaleko od Hofmanovog biroa. Bilo je to dvadesetog ili dvadeset drugog mog radnog dana, kad sam već imao neke podatke o ovom saradniku. Uključujući i podatak da Sep, kao i novajlija Alek, ne obožava Manfreda Krausa.

– Ta dva Nemca su se, po svoji prilici, veoma razlikovala jedan od drugog.

– Jesu. Možda ću ih najbolje, ili bar najjednostavnije okarakterisati ako kažem da jedna od retkih sličnosti među njima beše njihova svetla kosa. No i u toj sličnosti bilo je primetnih razlika. Manfredova je kosa bila platinasta, kratka i uvek uredno začešljana. Sa savršeno pravim razdeljkom. (Kao u oficira Vermahta.) A Sepova je bila žuta poput slame, sa krivudavim puteljkom s leve strane temena. Bilo je jutara kad je ta kosa baš podsećala na malu kamaru slame. Sa naviljcima, hoću reći pramenovima, koji se nisu povinovali čak ni pokvašenom češlju. Nego su strčali svaki za sebe.

Sep je poticao iz Pomeranije, u žilama je imao i poljske krvi. Zanimale su ga levičarske ideje i teorije. Priznao

mi je da uči ruski jezik, i pri tom stavio kažiprst na usne, dajući mi na znanje da ovo priznanje nije za širu javnost. Iako se ponekad nekontrolisano kikotao, i neretko infantilno ponašao, umeo je lucidno da zapazi neke stvari. Dao mi je nekoliko korisnih saveta.

“Dobro bi bilo da nakon isteka radnog vremena ostaneš u birou bar još pet minuta”, glasio je jedan od tih saveta. “Da šefovi, sam gazda i naš uvaženi šef sale, oberkelner Kraus, vide da ti je bitniji posao nego privatni život.”

Otada sam uvek među poslednjima napuštao projektantsku salu. Sam Sepi ju je, međutim, napuštao među prvima. Bio je dobro potkovan tehničar, zacemento beše uveren da će ga inženjer Hofman držati u birou sve dok bude imao posla za njega. Ali je takođe znao da je razrada detalja njegov najviši domet. Stoga je radio flegmatično, rutinski, prepuštajući inženjerima rešavanje većih problema. Da im ne kvari raspoloženje, govorio je šeretski. Ponekad bi mi prišao i kad nije bilo problema, to će reći povoda, i zapodenuo razgovorku. Takvim relaksativnim “poslovnim dogovorima” ja sam u samoupravnom socijalizmu, u Projektantskom birou novosadske “Vojvodine”, potom i u sali Tehničke pripreme senčanskog “Elana”, nebrojeno puta ubijao osmočasovnu dosadu. Ali ovde sam imao na umu upravo savete prostodušnog drugara Tilkovskog, pa u toku radnog vremena retko odvajah pogled od crtaće table. Sa Sepijem sam voleo da časkam za vreme jednosatnog ručka. Ili kad bih s njim, i s još kojim kolegom, nakon završetka rada u birou svratio u neki restoran.

“Nemci se međusobno razlikuju u mnogo čemu, pa i u ponašanju prema strancima. Pretežno su korektni, i na poslu i u privatnom životu, ali su često – naročito oni pravi, kolenovići – zatvoreni. Ako ovde želiš da nađeš koliko-toliko bliskog prijatelja, potraži ga među Nemcima koji u svojim žilama imaju slovenske ili romanske krvi.”

Ovim činjenicama je moje iskustvo obogatilo, jednog predvečerja, u “Levenbrojkeleru” na Štigmajerplacu, kolega Kristofer Bart. I sam je bio mešanac, ali u žilama nije

imao slovenske krvi, kao Sep Tilkovski, nego romanske. Po crvenoj supstanci beše fifti-fifti, ali po karakteru više Francuz nego Nemač. Moji počeci u birou vezani su najviše za njega. To smatram velikom srećom. Her Hofman mi je, naime, bio odredio ulogu takozvanog konkursnog arhitekta, ali sam prvih dvadesetak dana, iščekujući povoljan konkurs, obrađivao neke segmente glavnog projekta klinike za bubrežne bolesti u Ingolštatu, koja tada beše Kristoferov radni zadatak. Bejah, dakle, njegov pomoćnik.

– Osvetli ga malo jače. Ja ću pre toga čitaoca diskretno da obavestim, iako time možda kvarim tok romana (ali to, kako bi Boris rekao, ionako činim češće nego što poetika proze dopušta), da Kristofer Bart danas spada, uz Marka Orlovića i Visariona Kiša, u najuži krug tvojih pariskih prijatelja. Naravno, i tvojih partnera u rekreaciji na teniskim terenima. Sem toga, Kristofer je vlasnik Arhitektonskog studija “Kriskar”, u kome je inženjer Vislavski šef sale. Oberkelner. (Ha-ha!)

– Potvrđujem da je sve ovo istina. A što se tiče ličnih Kristoferovih obeležja, izjavljujem da je pre dvadesetak godina bio upravo toliko mlađi od mog današnjeg prijatelja i šefa. I da je bio povisok. Svetlosmeđe kose, devojačkog tena. Pokreti su mu bili (i ostali) elegantni. Cela njegova pojava beše gospodstvena. Već prilikom prvog susreta s njim setio sam se upravo pomenutog Marka Orlovića. Kasnije, kad sam malo bolje zavirio u Kristoferovu dušu, primetio sam i poveću razlike između te dvojice markantnih tipova. Dok je vojvođanski Crnogorac bio uvek spokojan, siguran u sebe i u vlastitu glavu, ali bez želje da svoja znanja i stavove bilo kome saopštava, nemački Francuz je imao nemiran duh i nestalan karakter. Sudovi su mu ponekad bili subjektivniji i kratkotrajniji nego što treba. No i mene krase, ili ruže, slične osobine, pa tu vrstu ljudi razumem. Od samog početka bilo mi je jasno da Kristofer odgovara mom duhu i karakteru. I da bih uz njegovu pomoć mogao da ojačam svoju poziciju u birou Alojza

Hofmana. Pa i u samom Minhenu. Onom umetničkom, slikarskom. Stoga sam se trudio da prijateljstvo sa Kristofom što brže učvrstim. Kad sam jednog jutra, pre osam sati, u nekoliko poteza olovkom skicirao portret frau Vilhelmine Šildbah, a potom, za vreme ručka, kolegi Bartu, zaljubljeniku i poznavaoocu likovne umetnosti, izložio osnovna obeležja svog poetskog realizma i fotografskog nadrealizma, naša duhovna veza bila je zacementirana.

– Svojevremeno je, u Novom Sadu, Mark Orlović neiskusnog zelenjaka Aleka Vislavskog bio fascinirao kako svojom ličnošću tako i svojim poreklom. Rodio se u Crnoj Gori, otac mu beše partizan, heroj koji je poginuo na Sutjesci... I Kristofer Bart je, koliko znam, osim privlačne ličnosti imao fascinantno poreklo, neobičnu sudbinu.

– Oui. Bio je u pravom smislu reči dete rata. Njegov otac, Klaus Bart, kao vojnik Vermahta u okupiranom Parizu je, mnogo godina pre hipikâ, više voleo da vodi ljubav nego rat. Žaneta Gremijon se zvala njegova partnerka u ljubavnim rvanjima. Krajem 1942. godine, kad je Žaneta bila već u sedmom mesecu trudnoće, Klaus Bart beše povučen u Nemačku, da bi uskoro bio bačen u Grčku. No u međuvremenu je uspeo da Žanetu, koju su u Parizu roditelji i rođaci veoma kinjili, prebaci u Minhen. Njegovi roditelji su prema Francuskinji takođe bili neprijateljski raspoloženi, te mu je, nakon dosta truda, pošlo za rukom da je smesti u lebensborn u Štajnhoringu, selu nedaleko od Minhena. Lebensborni su, kako mi je objasnio sam Kristofer, bile nacističke ergele za proizvodnju i odgoj malih arijevača. Takvih ergela je u Trećem rajhu bilo mnogo.

Frankenštajnovska država!

Bilo, ne povratilo se!

Žaneta je sinčića u Štajnhoringu rodila krajem januara četrdeset treće. Dva dana kasnije u istom lebensbornu porodila se još jedna strankinja. Švedanka Selma Jonson. Ona je svog Ditera Volfa upoznala još pre rata, u Minhenu, gde je službovala kao medicinska sestra. Sada je tom

esesovcu, koji je u snegu pod Staljingradom sanjao o novom svetskom poretku, rodila kćerku Gudrun. Nije znala – uskoro će to saznati – da je upravo tih dana Diter Volf položio svoju dušu i svoje smrznuto telo na oltar otadžbine. Mala, potom i velika Gudrun oca će znati samo po fotografijama i po pričama svoje majke.

Ti bi ovde, otrcane komarniče, mogao još jednom da poremetiš tok Knjige o nama (i o njima), te da čitalačke dograđivače faraonsko-vavilonske piramide obavestiš kako će ista Gudrun uskoro u mojim bolno-prijatno-karambolsko-mučnim snovima – pa, nadam se, i u našem romanesknom spletu – zauzeti mesto koje su pre nje imale četiri unesrećiteljke, i same nesrećne: Irena Romanova, Cilika Hodakova, Željka Pavlov i Mira Vojnović.

– Čitalac je upravo obavešten, tvojim uzgrednim istrčavanjem pred rudu. Gudrun Volf će u jednom od narednih tomova dobiti mesto koje zaslužuje. Sada, okrnjena lojanico, osvetljavaš vreme kad su Kristofer i Gudri bili novorođenčad.

– Porodilje Žaneta i Selma tokom zime i proleća četrdeset treće godine ispričale su jedna drugoj mnoge lepe priče o Parizu i Kristinehamnu, a onda ih je ratni vihor razdvojio. Posle rata su se, međutim, ponovo našle u Minhenu. Žaneta je, u mučnoj oskudici, živela u srećnom braku sa Klausom Bartom, a stari Volfovi su, izgubivši sina i sve iluzije o Velikoj Nemačkoj, s fanatičnom ljubavlju prigrlili malu Gudri. Prihvatili su i njenu majku, premda im nije bila sasvim po volji.

Godine su prolazile, vremena su se menjala. Hvala nebu, nabolje. Uskoro je Žaneta sa mužem i sinom otputovala u posetu svojim u Parizu, gde joj je bilo sve oprošteno. Selma se vratila u Švedsku, da bi u njoj i ostala. Ponovo se udala, te je šestogodišnja Gudri dobila sestricu Karin. Svake godine bi cela familija, putujući na Mediteran, svraćala u Minhen, da bi Diterovi roditelji svoju sta-

rost ogrejali u zagrljajima unuke, da bi se Selma napričala sa svojom ratnom drugaricom Žanetom.

Dve godine pre mog upoznavanja sa činjenicama koje sada pretvaramo u romaneskno štivo, kad je mama Selma s mužem i kćerkama još jednom posetila Minhen, Karin i Kristofer su iz prijateljske uskočili u ljubavnu vezu. Narednog leta zajedno su, u Grčkoj, proveli godišnji odmor. A u leto koje tek treba da promine kroz ovaj tom nameravali su da se vere na Azurnoj obali. U letnjikovcu Kristoferovog ujaka Morisa Gremijona.

Ujak i nećak su se, inače, vrlo dobro slagali. I računali su jedan na drugog. Ujak je, nemajući vlastite dece, nagovarao Kristofera da se preseli u Pariz i polako počne da preuzima njegovu građevinsku firmu. Ili bar da osnuje svoj arhitektonski studio. Kristofer, opet, znajući da mu nasledstvo neće izmaći, nije žurio. Minhen mu je ležao na srcu koliko i Pariz, a u birou Alojza Hofmana zadržavala ga je i želja da stekne projektantsku praksu. Sem toga, u duši je bio pre trezven boem nego ambiciozan radiša. Više je voleo da strpa platu u džep i nakon radnog vremena živi svoj život, nego da se po ceo dan gnjavi s preokupcijama i problema s kojima se rve svaki vlasnik arhitektonskog biroa.

– Stigosmo tako do proleća graditeljske sedamdese- te, kad si se i ti pridružio nemačkom Francuzu u sticanju projektantske prakse. Treba, dakle, ponovo da se uključiš u maticu glavnog toka ovog toma.

– Praksu smo kovali, dabome, ponajviše kraj crtaćih tabli. Od vremena do vremena i na nekom od gradilišta na kojima su se materijalizovale zamisli inženjera Hofmana i njegovih saradnika. Za obilazak gradilištâ su, doduše, bili zaduženi tehničari Cajc i Štilike, ali bi ponekad i Kristofer, kako je sam govorio, išao da se izluftira.

Jednog aprilskog prepodneva trebalo je proveriti da li se graditelji stambenog bloka na periferiji Vajsenburga pridržavaju projektantskih odrednica. Usput je trebalo

svratiti u biro Franca Rajnharta, Hofmanovog poslovnog prijatelja iz Ingolštata, kome je Kristofer nosio glavni projekat klinike za bubrežne bolesti. Rajnhart je, naime, bio nominalni nosilac tog posla, ali ga je, zbog malog kapaciteta svog biroa, prepustio Hofmanu. Najzad, na ekskurziji o kojoj govorim Kristofer je imao priliku da mene upozna sa začkoljicama s kojima se projektant najčešće susreće na gradilištu. Jer, kako reče her Hofman, gradilište je i tanjir iz kojeg se arhitekti i građevinari zajednički hrane i bojno polje za njihove prikrivene čarke.

Kad sam saznao da Vajsenburg od Nirnberga deli samo pedesetak kilometara, predložih Kristoferu da sutra ujutru krenemo što ranije, pa da nakon obavljenog posla skoknemo do Nirnberga. Da pogledamo Direrovu zemaljsku i večnu kuću, sudnicu u kojoj su sedeli Gering, Ribentrop, Kajtel i ostali nacistički mafijaši, a potom i pseudo-klasicističku arhitekturu Hitlerovog i Šperovog Kongresnog kompleksa.

Seli smo u Kristoferov "mercedes" nešto posle sedam sati. U osam smo bili u Ingolštatu. Otprilike jedan sat zadržali smo se u birou Franca Rajnharta, a onda je "mercedes" jurnuo besprekorno glatkom asfaltnom trakom prema Ajhštetu i Vajsenburgu. Dan beše svetao, nebo bez ijednog oblaka. I bez ptica. Umesto njih su, poetskorealistički rečeno, pevali pejzaži obasjani prolećnim suncem.

"Neko je za Holandiju rekao da je tako savršena, tako čista i uređena da je život u njoj dosadan. Možda će to jednog dana moći da se kaže i za Nemačku", rekoh polaganom, zagledan u uređena polja, livade i šumarke kraj kojih smo jurili.

"Zaista, na ovom nebu uopšte nema ptica", uzvрати Kristofer, setivši se moje malopredašnje konstatacije. (Koku sam u ovoj dijaloškoj replici pretvorio u poetskorealističku metaforu.)

"Ni ptica na nebu, ni zverki u šumama, ni zečeva na poljima, ni riba u rekama", dometnuh glasom u kome je bilo i šale i gorčine. "To je udes industrijalizovane i gusto naseljene zemlje."

“Dobro je dok još ima šuma i polja.”

“Ako sve bude išlo u sadašnjem pravcu, uskoro ni njih neće biti. Nemci se vajakaju zbog niskog nataliteta, a pogledaj ovo: iz naselja ulazimo u naselje. Taman ostavimo iza sebe jedno urbano ostrvo, ponadaš se da ćeš malo odmarati oči na sivkasto-plavkasto-mrkožuto-zelenoj pučini, a već se na vidiku ukazuje drugo naselje. U ovoj zemlji nema nenastanjene provincije, zabiti zabačene bogu iza leđa, nema zapuštenih, siromašnih zaselaka i prostranih hatara sa usamljenim, ruševnim salašima. Rečju, ovde nema dotrajalosti i samotnosti, melanholije i nepatvorene ruralne idile. Ne vidim čak ni stare burgove na vrhovima brdâ.”

Kristofer se, zagledan u asfaltnu traku koju je “mercedes” gutao, spokojno smešio. Ljudi koji imaju vlastito, neretko iščašeno mišljenje o svemu i svačemu, ponekad se zamore od kritičkih kontanja i analitičkih diskusija, pa štafetu prepuste sabesedniku. Pogotovo ako refleksije tog sabesednika trče u istom pravcu. Ja možda svojim meditacijama nisam kaskao striktno u Kristoferovom pravcu, ali ni u suprotnom.

“Kad sam u svom selu i u Beogradu meditirao o ovoj fascinantnoj zemlji, nemačke gradove i varošice zamišljao sam kao riznice monumentalnih, patiniranih zdanja, brižljivo očuvanih primeraka romanike i gotike, baroka i klasicizma, secesije i folklorne arhitekture”, nastavih polagano, tiho, i sam u izvesnom smislu indiferentan prema svojim iluzijama. “Ta stara, monumentalna Nemačka, romantična i dostojanstvena, još se, doduše, tu i tamo može videti i osetiti, ali ređe i manje dojmljivo nego što sam ja očekivao. Mnogo je više zdanja i ambijenata koji me podsećaju na Ameriku. Na onu, dabome, koju poznajem iz knjiga i filmova, iz priča mog deda Arona i iz predstava vlastite imaginacije.”

“Kad jednom neposredno upoznaš Ameriku, reći ćeš da je drugačija i od Nemačke i od nekadašnjih predstava tvoje imaginacije.”

Obojica se nasmejasmu.

“U tome i jeste čar otkrivanja sveta u zreloj dobi života”, nastavi Kristofer. “Ko suviše rano ima priliku da mnogo putuje, puni se, još nezreo, bezbrojnim utiscima, te ogugla na njih pre no što se pripremi da ih apsorbuje kako valja.”

“Moj drug iz srednje škole i sa studija Visarion Kiš voleo je da kaže: ‘Prvih dvadeset pet godina čovek treba da upoznaje samoga sebe i suštinu života, drugih dvadeset pet godina treba da upoznaje svet, a trećih dvadeset pet godina može da se odmara i od sebe, i od života, i od sveta.’”

“E, od svega ćemo se odmarati na nebu”, odlučio Kristofer. “Dok sam živ, nastojaću da život apsorbujem svim svojim bićem.”

“I u tome se, dakle, nas dvojica slažemo.”

– A da li je malo kasnije, kad ste stigli na periferiju Vajsenburga, i ugledali stambeni blok u izgradnji, koji je kao metastaza kancera prodirao u zeleno tkivo šumarka, Kristofer podelio s tobom ogorčenje zbog nezaustavljivog širenja betonskih skakavaca i uništavanja prirode?

– U to vreme kod većine ljudi, pa i kod njega, ekološka svest još nije bila bogzna kako razvijena. Ona tek sada...

– Nije ona, Aljoša, ni sada dovoljno razvijena. Većina ljudi ne poseduje ni stoti deo ekološke svesti koju bi trebalo posedovati. Bolje da tu problematiku zaobiđemo, jer će me zahvatiti takvo ogorčenje zbog iracionalnosti ljudske vrste da neću biti u stanju naš dijalog da usmeravam s potrebnom koncentracijom. Šta si video, doživeo i naučio na baušteli?

– Betonski blokovi, radna razvašarenost gradilišta. Miris kreča i rezane drvene građe. Arbajteri u zaprašenim odelima, sa stvrdnutim cokulama na nogama. Sve je to u nekadašnjem fizičkom radniku, koji je prvi put u svojstvu

arhitekta izašao na gradilište, izazvalo blago, prijatno uzbuđenje. Osetio sam potrebu da svoje reminiscencije saopštim Kristoferu.

“Pre ravno deset godina ovako sam, kao ovi galeoti na betonskim galijama, šljakao na jednom gradilištu na periferiji Novog Sada. Sa respektom, gotovo sa strahopoštovanjem posmatrao sam inženjere kad bi prošetali gradilištem. A zatim bih, ubacujući šljunak u mešalicu za beton, nastavljao da maštam o vlastitim studijama i inženjerskoj praksi, o slikarskoj slavi i putovanjima po belome svetu. Sada, hvala Nebeskoj Munji, živim u periodu ostvarivanja tih snova.”

“Hoćeš da kažeš da te ovi tipovi gledaju sa strahopoštovanjem?”

“Ne pada mi na pamet da tako nešto tvrdim”, uzvratih kroz smešak. “Ničije strahopoštovanje mi nije potrebno. Hoću da kažem kako je počelo Veliko putovanje...”

Kristofer nije čuo moje poslednje reči, jer mu je bio prišao šef gradilišta. Nakon rukovanja s obojicom arhitekata, podneo je raport o stanju na objektima. Radovi su se odvijali bez većih problema. Trebalo je samo raščistiti neke nejasnoće oko dimenzioniranja pojedinih elemenata. Šef gradilišta je još napomenuo kako mu iskustvo kazuje da je armatura ploča između podruma i prizemlja gušća no što treba, i ne sasvim adekvatno raspoređena. Kristofer se pozvao na proračun statičara i na vlastito znanje, koje mu je kazivalo da je armatura raspoređena kako treba. Prilikom obilaska objekata primetio je da su pojedine mreže naopako postavljene, pa je tražio da se okrenu i ponovo povežu. Šef gradilišta ga je, primetno nezadovoljan, podsetio da u jedanaest sati treba da počne betoniranje, ali je Kristofer insistirao da armaturna mreža bude postavljena onako kako je naznačeno na crtežima.

“E, ovaj baš cepidlači”, ogłosi se indolentno, na srpskohrvatskom, jedan gastarbajterski rmpalija. “Naš gospodin inženjer to ne bi ni pogledao.”

“Šta da gleda, boga ti, ovo će ionako malo kasnije biti zaliveno betonom”, uzvрати njegov drugar. “Koliko je

tu gvoždurije, bog te tvoj, ni Hitlerov bunker nije bio tako armiran.”

“Govedo jedno, ti znaš kako je bio armiran Hitlerov bunker!”, dobaci treći s tobožnjom srditošću, a zapravo s namerom da se uključi u zavrtlavanje i tako prekrati galeotsku dosadu.

“Sve je to po DIN normama, i nemoj da se zajebavate. Eno, Talijani već okreću svoju mrežu. Cvikaj tu žicu, Stanimire, dolazi kapo, biće belaja.”

“Uterô ti kapo, kad stalno cvikaš od njega.”

“Nije cvikao Mijo, pa su ga vratili u Jugu.”

“Sam se vratio, zvrndovu. Daj mi to pivo.”

“Ne dam! Ovo ti je od doručka već treća flaša. Nemoj misliti da ih kapo ne broji. Taj sve vidi. I to da ti se oči ceo dan cakle. A na kraju mu se još hvališ da si bio partizan.”

“Je l’ mu to sinoć stvarno pričao?”

“Časti mi moje! ‘Ich war Partisan’, kaže. ‘Ich hab’ Schwaben geschossen. Dum, dum!’ Sva sreća što je i Kistler već bio podnapit. ‘I ja sam’, kaže, ‘ubijao partizane.’ I ceri se. Ne znam da li se zezao, da li je ovog samo provocirao...”

“Slušaj, Stanimire, nemoj hleb da nam izbijaš iz ruku! I sebi i nama. Izbaciće nas Švabe, do austrijske granice će nas dopratiti. Ovo tvoje pivo će nas zaista skupo koštati. Pijemo ga i mi, ali ti ga, brate, ločeš. Jesi li popio čašu vode otkako si u Nemačkoj?”

“Popio sam jednu, i zgadila mi se. Ovde je voda bljutava. A ne možeš ti ni raditi s vodom u stomaku. Voda čoveka istruže, iznutra ga podloka, i onda nije ni za šta.”

“E, baš si podlokan.”

“Ja ti kažem, meni voda odnosi snagu. Da nije piva, ja na baušteli na bih izdržao ni tri dana. Pivo je hranljivo.”

“Dobar izgovor para vredi.”

“Jesmo li sve precvikali? Daj, okreći tu mrežu i odmah vezuj. Hajde, Stanimire, hajdučka puško, sad će kapo...”

Slušajući bezazlenu prepirku trojice pajtaša iz južnih krajeva, razmišljao sam da li da im se pridružim, makar na časak, ili da prođem, ne otkrivajući svoj identitet. Obradovao me jezik šireg zavičaja, ali, pomislih, šta će mi nevezano ćaskanje s nepoznatim zemljacima?

Obratih im se, ipak, na srpskohrvatskom. Obradovaše se i oni, pružiše mi ruke, potom i pivsku flašu.

“Hvala, u toku radnog vremena ne pijem. Pivo je dosta hranljivo, ali muti razum. Otežava razmišljanje.”

“Nema ovde, zemljače, šta da se misli. Ovde treba samo riljati.”

“Ako nećeš da riljaš bez predaha, proći ćeš kao Mijo Botić.”

“Šta je bilo sa Mijom Botićem?”

“Došao kod njega kapo, onaj tamo Kistler, krvopija, kao da je u Aušvicu učio zanat. Gleda Miju kako vrti u ruci šuplju opeku, gleda ga, ne može da veruje svojim očima. ‘Kamarad, ovako nikad u životu nisam radio’, preseče našeg drugara, kao korbačem. ‘Ni ja’, odgovori Mijo, ‘ladan kô špricer. ‘A i neću više. Ovo nije rad, ovo je ubijanje ljudi. Andrak neka nosi i tebe i tvoje dojč marke!’ I digao sidro.”

Kad su saznali da sam tek tri sedmice gastarbajter, i da sam oduševljen svojim životom u Minhenu, tri pajtaša se s gorčinom osmehnuše. Da su arhitekti, reče Stanimir, možda bi i oni bili zadovoljni. Ali život proletera gastarbajtera je pasji život. Tačnije rečeno, vojnički život. Zajednička spavaonica, zajednička trpezarija, zajednički izlasci u grad. Kući ideš tri-četiri puta godišnje, onda se vraćaš i opet brojiš dane. I tako već četiri godine. Četiri godine živeti vojnički život, hej, bog te tvoj, pa to ni za psa nije, a kamoli za čoveka. Daj ovamo to pivo!

Kristofer i šef gradilišta već su bili krenuli ka susednom objektu, te se pozdravih sa zemljacima i priključih kolegama. Malo kasnije ponovo sam pažljivo pratio njihov stručni dijalog i zagledavao se u detalje na crtežima i građevini koji su bili predmet rasprave. A jedna naivna misao stalno mi se vrmala po glavi. Kontao sam kako je čudno

što su ljudski mikrokosmosi daleko jedan od drugog čak i onda kad Nebeski Svojevoljnik udesi da dotični ljudi svakodnevno budu jedan pored drugog.

– Nakon ovog mikrokosmičnog kontanja mogao bi sa Kristoferom prema Nirbergu da kreneš. Dok njegov “mercedes” guta asfaltnu traku utisnutu u *sveto nemačko tlo*, ja ću čitaoca obavestiti da u tom gradu svoju gastarbajtersku svakodnevnicu i danas troše (tvrdeći da ona troši njih) moj tetič Leontin Rac i njegova supruga Biserka. Pre osam godina, kad sam se pripremao za pisanje radne verzije ovog toma, Enike i ja smo, dok su Leontin i Biserka sa decom u Keresturu krckali svoj godišnji odmor, čitavu sedmicu proveli u njihovom nirnberškom stanu. Drugu sedmicu proveli smo u okolini Štutgarta: u gradiću Baknangu, u kome su stanovali, i u gradiću Vinendenu, u kome su kao ilegalni fizički radnici na baušteli rintali moj teča Agaton Rac, Leontinov otac, i njegovi zetovi Furep Rotos i Jaroslav Danko. S tom trojicom rođaka ja sam pet dana svakog jutra iz Baknanga putovao u susedni Vinenden. Na periferiji te varošice gradili smo, sinu jednog autoprevoznika, poveću privatnu kuću. Enike je za to vreme u Baknangu bila kućna pomoćnica supruzi građevinara kod koga sam neplanirano dobio posao.

O autoprevozniku Martinu Koleru, koji je, po svoj prilici, finansirao izgradnju sinovljeve kuće, i koji je svakodnevno po nekoliko sati provodio s nama na gradilištu, mogao bih ponešto zanimljivo da kažem. Kao i o zidaru Gotfridu Hazendruku, kod koga su moji rođaci bili ilegalni najamnici. A koji je, kao svojevremeno tvoj nesuđeni tast Milutin Janković, uvek bio daleko od svojih arbajtera, na drugim gradilištima. Kolerovu kuću su moji rođaci gradili sami. Da mi je neko pre toga rekao da će pedantan, sistematičan, u pouzdanost zaljubljen Švaba, kakav je bio Martin Koler, dopustiti da mu kuću grade tri nekvalifikovana radnika (pet dana i jedan polukvalifikovan književnik), ne bih verovao. Doduše, s vremena na vreme je na gradilište

dolazio arhitekt. Da se izluftira, kao Kristofer Bart i Alek Vislavski.

Aljoša, hoće li prvo naše dijaloško poglavlje mnogo izgubiti ako proširim ovu digresiju, ako ispričam još koji detalj u vezi sa Gotfridom Hazendrukom i Martinom Kolerom?

– Samo izvoli. Više nema šta da se izgubi.

– Obojica behu rođeni u Kraljevini Jugoslaviji, nedaleko od Kerestura, u Filipovu, koje se danas zove Bački Gračac. Srpskohrvatski su još prilično dobro govorili, te smo se lako sporazumevali. Nisam ih pitao, ali je moguće da su poznavali i neke salašare za Visokim mostom. Možda i deda Arona Vislavskog.

U Nemačku su doselili, sa svojim roditeljima, na završetku Drugog svetskog rata. Obojica su se u novoj (starijoj) domovini dobro snašli, čak obogatili, ali su ipak o Bačkoj, o rodnom Filipovu s nostalgijom pričali.

Hazendrukova pak supruga, frau Hilda, s gorčinom je svojoj petodneвноj kućnoj pomoćnici, mojoj supruzi, pričala o zverstvima koja su partizani činili na kraju rata, nakon upada u sela sa nemačkim življem. O zverstvima Nemaca tokom čitavog rata ni jednu reč nije rekla.

Gotfrid Hazendruk je u Baknangu i okolini tri i po decenije neumorno radio i tvrdo štedeo. Sagradio je i potom stanarima iznajmio nekoliko višespratnica sa po desetak stanova. I sam je, sa suprugom i dva sina, stanovao u jednom od tih svojih stanova. (Sinovi nisu ni studirali ni radili, niti su znali svrhu svog života; jedan je po ceo dan u akustički izolovanoj sobi udarao u bubnjeve, drugi je bio zaokupljen leukemijom, od koje je, jadnik, bolovao.) *Pater familias* je, osim profitabilnih nekretnina, zacemento u banci brdašce doječ maraka imao. Ipak su, i supruga i on, bili toliko škrti da je moja Enike, dok sam ja rintao na gradilištu, pokrpila brdašce čarapa trojice muškaraca familije Hazendruk. Jaroslav Danko je, kad su jednom arbajteri sa frau Hildom bili u supermarketu, na kasi nemarno ili džen-

tlemenski ostavio nekoliko pfeniga kusura. Gazdarica je sirotinjskog rasipnika prekorno pogledala i pfenige u svoj džep strpala.

Čista komedija!

– Jeste komedija, za nas, bahate južnjake. Ali frau Hilda bi nam odgovorila da se i tako, štednjom, postaje (i ostaje) bogataš.

Hazendrukove smo upoznali, nebo zna zašto. Da čujemo i uzbudljivu priču o Martinu Koleru?

– Papa Martin je često na gradilište svraćao, katkad bi veći deo dana na njemu proveo, radeći s nama sve poslove. Iz mesnog stovarišta građevinskog materijala donosio je sitnice i krupnice koje su graditelji iskali.

Prodavac u tom stovarištu beše neki Tunišanin, koji je svojevremeno studirao u Jugoslaviji. Her Koler je to saznao u časkanju s njim, te mu rekao da je i on u neku ruku Jugosloven. Jer se u Jugoslaviji rodio.

Par dana kasnije Tunišanin je novom poznaniku diskretno predložio da stavi potpis na neke papire, otpremnice ili fakture. Ta mala mahinacija, u kojoj nema nikakvog rizika, reče veseli Mediteranac, doneće popriličnu dobit i prodavcu i kupcu građevinskog materijala. Koler, pobogat i čestit čovek, nije želeo sumnjivom rabotom svoj ugled da upropasti, te je predlog glatko odbio. Tunišanin ga je pažljivo osmotrio, osmehnuo se i rekao: “A, nisi ti pravi Jugosloven.”

– To, Rosven, ni ti nisi, kad si otišao u Nemačku da bi prikupio materijal protiv svojih zemljaka.

– Meni je ta anegdota bezazlena, simpatična. Mnogo simpatičnija od nezgode koju ću sad opisati.

Martin Koler nosio nas je svakog dana kolima na ručak u jedan restoran u Vinendenu. Hrana je u tom restoranu bila izvrsna. Ali vlasnik je bio tako primitivan, sirov, arogantan, ispunjen tolikom mržnjom prema četvorici Ju-

goslovena da mene i danas hvata muka kad pomislim na njega. Jednom, kad je dve-tri sekunde morao da u vazduhu drži tanjir koji mi je bio pružio, jer ga, ćaskajući sa rođacima, nisam odmah primetio, tako se proderao na mene da sam hteo pesnicom da mu svinjsku, arogantnu, šovinističku njušku pretvorim u razbucan paradajz. No pomislih da će, ako napravim incident, teča Agaton i njegovi zetovi izgubiti posao, da ću i ja imati neprilika, te se uzdržah. Ali se trenutak kasnije setih refleksije Vilija Švarca o vrlinama i manama Nemaca, koju je deda Aron još pre Drugog svetskog rata iz Nemačke doneo na salaš za Visokim mostom, koju će mnogo kasnije njegovi unuci Miron, Boris i Alek, u tomovima Prve tetralogije, povremeno varirati.

Jednom u životu i ja na vlastitoj koži osetih kako ta refleksija izgleda u praksi. Opisanoj epizodi ipak ne pridajem veliki značaj. Znam da Nemci imaju i mnogo dobrih osobina.

Petodnevno gastarbajtersko šljakanje na gradilištu kuće Koler donelo mi je zaradu od petsto dojc maraka i – što je mnogo važnije – mogućnost da upoznam još jedan aspekt službovanja inženjera Aleksandra Vislavskog. Čak sam imao priliku da porazgovaram s nadležnim arhitektom, koji je gradilište posetio trećeg dana moje gastarbajtersko-romansijerske istraživačke prakse.

Prošle godine smo, u okviru mojih priprema za pisanje konačne verzije ovog toma, nas četvoro – mama Enike, kćerka Konstanca, sin Ernest i tata Rosven – turneju po južnoj Nemačkoj napravili. Opet smo u Nirbergu, kod Leontina i Biserke, nekoliko dana boravili. Još kojekuda smo, naravno, lutali.

Neke doživljaje i impresije sa pet svojih ekskurzija u Nemačku uneću u pojedine replike naših dijaloga, ali sada, Aljoša, ti, kao glavni adut ovog toma, imaš prednost. O Nirbergu, gradu Albrehta Direra, treba da pričaš.

– Mikrokosmos velikog Nirberžanina zanimao me je još dok sam, kao srednjoškolac, u Novom Sadu prelistavao razne enciklopedije i istorije umetnosti. Zanimao me

je u prvom redu zbog toga što je Direr bio nenadmašan crtač. I što je grafiku, koja pre njegove pojave beše pretežno primenjena umetnost, pretvorio u autentičan, vrlo snažan likovni izraz. To je mnogo puta naglasio moj tadašnji likovni učitelj Božidar Glavaški, dodajući da ne može biti veliki slikar onaj ko ne ume dobro da crta. Sem toga, Direr je bio nadahnut individualističkim duhom renesanse. Negovao je svoju intelektualnu i umetničku svestranost. A ja sam uvek više cenio univerzalne ličnosti nego jednostrane fahidiote.

Kuća u kojoj je živeo Veliki Crtač i danas stoji u Starom gradu. Dosad sam je obišao nekoliko puta. Kao i samo srednjovekovno, zidinama oivičeno ostrvo usred Nirnberga. No ne znam da li ima smisla pretvarati ovo poglavlje u bedekersko štivo. Šta da poručimo čitaocu koji nije bio u nirnberškom Altštatu i Direrhausu? A šta onome koji se bisernom školjkom promovao i sam biser razgledao?

– Ispričaj neke svoje impresije i refleksije, ako ti nisu isparile iz sećanja, pa šta ispadne. Godinama sam, pripremajući se za pisanje konačne verzije Knjige o nama, maštao i mozgao, prosto se satirao od želje da ta verbalna gromada na svakoj svojoj stranici bude izuzetna, u svakom pogledu dojmljiva, atraktivna, kvalitetna. A početkom ove godine, kad sam napokon ušao u Veliki posao, sve je palo u vodu! Više od devet meseci pišem kao što dišem, spontano – povremeno, doduše, grcajući, ali češće uživajući u mucu stvaranja. Da li će uživati i prijatelji koji se budu zagledavali u reči u koje se pretvaramo, ili će oni muku mučiti s ovom šarenom čitankom, pojma nemam. Voleo bih, naravno, da uživaju, ali sad već ne mogu pomoći ni sebi ni njima. Prema tome, Aljoša, pričaj šta god hoćeš.

– Opet blefiraš, kao moji prijatelji Gustav Lošonc i Hans fon Heberlajn. Ja vrlo dobro znam koliko dreždiš nad svakom rečenicom, nad svakim pasusom. A većinu čitalaca to zacemento i ne zanima. Njih zanima, i treba da ih zanima, samo konačan rezultat. Ako blefiraš zbog njih, gre-

šiš. Jer te, ukoliko konačan rezultat bude loš, nikakva objašnjenja neće spasiti. Ako pak blefiraš zbog mene, grešiš još više. Jer ja na licu mesta vidim da je trud ogroman, a konačan rezultat minoran. (Jao!)

– Ovu žaoku tretiram kao vakcinu protiv boljki koje će me uskoro napasti. Otkrivam ljudima velike istine (koje su, doduše, već odavno otkrivene), valjda će to bar neko umeti da ceni. O Altštatu je, oslikani duvarniče, trebalo da govoriš.

– Čudan osećaj obuzme čoveka dok sa Plerera, glavnog nirnberškog trga, posmatra zidine srednjovekovnog dragulja, koji kao da je iz dubine prošlosti izronio baš u centru modernog grada. Pa sada tu dremucka i sanjari o svom vremenu, okružen automobilima i tramvajima, užurbanim biznismenima i dokonim šetačima, robnim kućama i restoranima. To će reći, ljudima i čudima našeg vremena. Oni koji su opčinjeni starom Nemačkom, kao što sam ja opčinjen, širom otvorenih očiju će ući u patiniranu kame-nu školjku. Uzbuđenje će ih prožimati i dok se budu zagledavali u dobro poznata zdanja narodne arhitekture, koja čine nezaboravne ambijente. Dok budu razgledavali tipičnu staru nemačku kuću, u kojoj je živeo Albreht Direr. Dok budu obilazili odaje i kule Kajzerburga, u kome su prebivali mnogi nemački carevi i kraljevi. Uzbuđeni će biti, bar malo, dok budu posmatrali gotske crkve i stare trgove, popločane granitnim kockama. Pitoreskne zdenice, kamene mostove na Pegnicu. Kuće u obliku kula i kuće koje su deo gradskih zidina. Kuće u središtu Staroga grada, sa krovovima što natkriljuju i do pet etaža mansardi.

Uložio sam, Rosven, popriličan intelektualni napor, a rezultat je banalan bedekereski pasus. Đavo neka te nosi! Preuzmi priču. I odgovornost za njen kvalitet.

– Kad već nećeš da se upustiš u opisivanje kulturno-umetničkih vrednosti i patiniranih čari stare kamene školjke, ja ću čitalačke prijatelje (naročito one koji su, kao i nas dvojica, opsednuti lekovito-otrovnim darovima boga Erosa) jednim svojim tamošnjim “kulturno-umetničkim” doživljajem da počastim.

Tokom prvog boravka u Nirnbergu, Enike i njen su-prug više puta su šetali Starim gradom. Obišli smo, naravno, sve njegove znamenitosti. A jednog popodneva slučajno smo ušli u uličicu Frauentormauer. Zid sa ženskim vratima – tako bih ja taj naziv preveo. Nakon desetak koraka primetismo nekoliko prostitutki. Pozirale su na prozorima i ispred zgrade u kojoj behu njihove ordinacije. Potencijalni “pacijenti”, većinom gastarbajteri, muvali su se sredinom uličice i šacovali privlačne “doktorice”. Odjednom su tri-četiri najbliže dromfulje, primetivši Eniku pored mene, uglas zagraktale. Ovamo je, očito, po nepisanom zakonu suprugama prolaz bio zabranjen. Nasmejismo se (Enike veselo, ja tužno), izađosmo iz kuplerajske uličice.

– Meni je, međutim, poznato da si ti par puta i sam šetao Nirnbergom. Enikin umor beše veći od želje da vidi sve što je njen radoznali mužić hteo da obiđe, te je leškariła u stanu Racovih dok si ti lunjao Nirnbergom i samim Altštatom. Jesi li tada ušao u Frauentormauer?

– S ponosom (i tugom) mogu da objavim, *urbi et orbi*, da dosad u kupleraju nisam bio. A ako se dosad u tom paklenom rajskom gnezdu nisam obreo, zacelo se u njemu nikad neću ni obreti. Jer smo nedavno ušli u novu, divnu epohu, u epohu gospođe Side. Ta kobna lepotica čuva, koprivi hvala, ozbiljne muževe od neozbiljnih avantura.

– Side se plašiš? Kukavico! Sida nije loša svar. Tako bar misli moj prijatelj Žak Vernon.

– Ko je sad pa taj? Nemoj mi, Aljoša, bez valjanih razloga nove likove u roman uvoditi.

– U ovom dijalogu sam ga već spomenuo. Prilikom portretisanja Manfreda Krausa. Romansijeru, falšni mahe-ru, nisi, izgleda, dovoljno skoncentrisan na svoj posao!

Žakova refleksija o sidi možda nije valjana, ali je zanimljiva. Iščašena, kao i većina njegovih refleksija. Zato ću ih češće navoditi u Drugoj ili Trećoj tetralogiji, kad na red budu došle priče o mom pariskom životu.

Ako želiš da prvo moje spominjanje Žaka tretiramo samo kao najavu, ovde ću, na mestu njegovog naglašenijeg ulaska u roman, reći da je taj inteligentni kolerik već godinama moj kolega u Arhitektonskom studiju “Kriskar”. Mogao bih još napomenuti da je veliki poštovalac stvaralaštva Fransoa i Žila Mansara, koji su sagradili neka čuvena zdanja u Parizu i okolini. (Žaka je upravo želja da na svoj način dogradi njihovo delo podstakla da studira arhitekturu. O ostvarivanju te želje bolje da ne govorim. Jedino ću te podsetiti da je Žakovog prijatelja Aleka Vislavskog na umetnički put naveo još veći genije: sam Mikelandelo. Valjda su zbog toga i moji promašaji veći.) Još ću reći da je Žak malo stariji od Kristofera i mene, da je član Maršeoove Komunističke partije. A pošto je nezadovoljan sobom i svojim brakom, Komunističkom partijom i državom Francuskom, dvema svojim kćerkama i brojnim arhitektonskim kreacijama, lek nalazi u bespoštednom kritiziranju svega o čemu konta. Truli kapitalistički svet mu je, kao komunističkom pravedniku, odavno trn u oku, a nedavna se rado okomljuje na celo čovečanstvo. Naleteo je na zaključak nekog cinika da je čovek najveći promašaj Prirode, pa tu misao s uživanjem varira. Refleksija o sidi je deo autoterapije nezadovoljnog neurotika.

“Sida nije tako loša stvarčica kao što na prvi pogled izgleda”, uveravao je onomad Kristofera i mene. “Ona uništava narkomansko-kurvarski šljam u savremenim Sodomama i Gomorama, a oslobađa muka i jadnike u sirotinjskim zemljama Azije i Afrike, koji, ako ćemo pravo,

nisu ni trebali da se rode. Jer ne postoje ni minimalni, a kamoli normalni uslovi za njihovu egzistenciju.”

– Aljoša, dosta je Žaka Vernona! Rešenje sirotinjskih problema Trećeg sveta nije u uništavanju ljudi – takvo rešenje primenjivali su samo nacisti prilikom čišćenja Evrope od “nižih rasa” – nego u promeni ponašanja pljačkaškog, bogatog, sebičnog Prvog sveta. Kad on bude pravedniji, humaniji, štedriji, kad bude, svojim bogatstvima i znanjima, pomogao Trećem svetlu da stane na svoje noge, najveći socijalni problemi će nestati.

Tvoj prijatelj Žak je, očito, ćaknut klipao. Nadam se da kroz nekoliko godina, kad budemo pisali Drugu, potom Treću tetralogiju, neće biti tvoj čest pariski sabesednik.

O čemu je, sabesedniče moj, trebalo ovde da pričamo?

– O tvojoj šetnji niraberškim Altštatom. Hoću reći, o tvojoj pritajenoj želji da uđeš u kupleraj u srednjovekovnom sokaku zvanom Frauentormauer. Oklevao si nad pitanjem: Da li da obljubiš koju atraktivnu švapsku amazonku, i da eventualno pokupiš koju polnu bolest?

Nisi imao petlju za pravi mačo gest!

Ko ne rizikuje, frajeru, taj ne živi!

– Jesi li ti kadgod rizikovao? Imaš li ti, skakutava budljiko, kakvu lepu kuplerajsku uspomenu?

– Momentalno ne mogu da se setim nijedne.

– E pa, setićeš se kad budeš čitao naredno poglavlje, u kome nameravam i jedan tvoj kuplerajski doživljaj da opišem. A sad se seti šta si doživeo u niraberškoj Palati pravde, u kojoj je pred kraj Drugog svetskog rata održano čuveno suđenje učesnicima zavere protiv Hitlera, a nakon rata još čuveniji sudski proces, na kome su u lice pravde gledali nacistički zločinci.

– Ne znam da li u glavi držiš orijentacionu strukturu našeg dijaloga, ili si kuplerajski i nacistički svet slučajno povezao, ali ja sam već više puta u svojim meditacijama Hitlerov poredak nazvao crno-crvenim kuplerajem. Te dve boje dominirale su čak i na nacističkim zastavama. No, nećemo sad ulaziti u filozofiju istorije. Dotičnim lavirintom neka lunja moj tetič Boris. Ja se prepuštam nesigurnom sećanju i spontanim refleksijama.

Sudski kompleks u Firterštrase čini nekoliko masivnih, patiniranih zgradurina sa natmurenim kamenim fasadama i markantnim krovovima. Nekada sam, u deda Aro-novoj “Deutschland erwacht”, na fotografijama video dosta takvih mastodontskih građevina, pa sam mislio da one čine većinu ulica i trgova u nemačkim gradovima. Sada znam da su ta zdanja čak i u pojedinim kulturno-istorijskim urbanim jezgrima u manjini. Samleli su ih zubi vremena. Zubi rata i profita. Ljude koji imaju novac, a preko njega i mogućnost da odlučuju, obično ne zanima duh mesta. Ti idioti, zagledani samo u finansijsku dobit, stara zdanja ruše kad god im se ukaže prilika. Njima su jedino betonsko-stakleno-metalni kavez i simboli progresa i poslovnog uspeha. Na sreću, prilike za rušenje raritetnih objekata su sve ređe. Jer kulturni ljudi sve jače dižu glas. Na nesreću, već su retka i zdanja koja se mogu smatrati kulturno-istorijskim vrednostima.

Policajac na glavnom ulazu uputio nas je prema Istočnoj zgradi, a njegov kolega na ulazu u Ostbau, kad mu je Kristofer rekao šta bismo želeli da vidimo, posla nas na prvi sprat. Soba 624 do 627, reče. Popesmo se na prvi sprat. Iz širokog i hladnog, pomalo memljivog i veoma čistog hodnika uđosmo u kancelariju br. 624. Službenik – tipičan sudski pisar, sredovečan i bezbojan, sa registratorima u ormaru iza svojih leđa, sa hrpom akata i gomilicom pečata na stolu – reče nam da će koleginica odmah doći. Došla je. Mlada, ne naročito lepa, ali ljubazna. Saslušala nas i zamolila da malo sačekamo. Sela je za sto i počela nešto da piše u akt koji je upravo bila donela. Vođenje radoznalih posetilaca u salu u kojoj su se održavale glavne

rasprave Nirnberškog procesa za nju je, očito, bila dodatna obaveza. Koja ju je ometala u obavljanju redovnih zadataka. Ipak, još jednom se, ustajući, ljubazno osmehnula. Uzela je ključ i povela nas na drugi sprat.

SCHWURGERICHTS SITZUNGSSAAL,³⁹ piše na masivnim mrkim vratima sale pod rednim brojem 600.

Uzbuđenje je u meni raslo
nezadrživo, poput plime.

Uđosmo, zastadosmo odmah pored vrata. Ja sam zve-rao oko sebe razrogačenih očiju, prosto ne verujući da stojim u prostoriji u kojoj je nacistički sudija Roland Frajsler urlao na učesnike zavere protiv Hitlera. U kojoj se godinu dana docnije odvijalo mnogo veće, čuvenije, zapravo naj-čuvenije suđenje u istoriji. Da nije bilo tog mog unutrašnjeg naboja, sećanja na jezivo vreme koje je obeležilo ta dva suđenja, izgled same sale bi me verovatno razočarao. Učinilo mi se da je manja nego na poznatim nam fotografijama, sa nekom vrstom tribine, na kojoj u dva reda sede nacistički zločinci, sa advokatima ispred i uklipljenim američkim vojnicima iza sebe.

“Gde je tribina koja beše u sali za vreme suđenja nacistima?”, upitah službenicu.

“Uklonjena je pedeset treće godine, kad je sala bila prepravljana.”

“To nije trebalo dopustiti”, rekoh.

“Eto, dopustili su”, odgovorila je bezbojna.

“A ovo pročelje, stolovi, klupe, stolice – to je sve ostalo, zar ne?”, upitah oprezno, pobojavši se da će službenica reći kako je i to promenjeno.

“Da, to je sve isto.”

“Je li ovo jedina prostorija koja je ostala iz onih vremena?”

“To je sve što posetioci mogu da pogledaju.”

“A zatvor, u kome su boravili optuženi?”

“On je tu, pozadi, ali se ne može posetiti. I sad je u funkciji.”

---

³⁹ *POROTNA SUDNICA*,

“A ova sala? Je li i ona još u funkciji?”

“Da, u njoj se i sada održavaju suđenja počiniocima teških delikata.”

Sala je, dakle, i dalje u funkciji. Pada mi na pamet šašava asocijacija: poneki ubica, ako je pritajen simpatizer nacista (a takvih u Nemačkoj, hvala nebeskom sivilu, ima dosta), mogao bi se tešiti saznanjem da mu se sudi u sali u kojoj su pravdi u lice gledali i njegovi idoli. Neće mu to, dabome, pomoći, i mislim da nema ničeg lošeg u tome što Schwurgerichts Sitzungssaal i dalje služi svrsi kojoj je oduvek služila.

– Ipak, ima, Aljoša, neke neobične simbolike u tome što obična kriminalna bagra sedi u sali u kojoj su nekad sedeli najveći nacistički mafijaši: gadan, arogantan i suje-tan narkoman Gering, ljigav Hitlerov poltron Kajtel, beskrupulozan lažov Ribentrop, paranoičan neandertalac Hes, srebrni lisac Fon Papen, besnilom zaražena zver Štrajher, alkoholiziran monstrum Kaltenbruner, oportun tehokrat Šper...

– Oportun tehokrat Šper. Hitlerov arhitekt, stvaralac koji je u Trećem rajhu proživio najlepše, najromantičnije godine života. Gotovo da mu čovek pozavidi. (Jao!) U vreme o kome govorimo baš sam upoznavao taj njegov život. Jedne večeri sam, naime, posetio svoje stanodavce, gospodina i gospođu Fišart. Časkajući o svemu, zalutali smo i u Veliku Nemačku. Grossdeutschland. U jednom trenutku spomenuo sam da me zanima ličnost i delo Hitlerovog arhitekta. Nato je gazda prišao svom ormaru za knjige i dao mi Šperova “Sećanja”. “Erinnerungen”.

– Eno ih, na sedmoj polici četvrtog odeljka mog regala za knjige. “Sjećanja iz Trećeg Reicha”. Jedna od retkih knjiga koje sam dvaput pročitao. A kad budem imao vremena, čitaću je, napreskok, još nekoliko puta. Samo ne znam kad ću, i da li ću ikad imati vremena za čitanje knjiga koje ne spadaju u moju obaveznu lektiru. No to nije te-

ma našeg razgovora. Zanima me kako pasionirani promatrač Trećeg rajha i inženjer arhitekture Alek Vislavski gleda na ličnost i delo svog kolege Alberta Špera.

– Bio je drugačiji od ostalih nacističkih hulja. Među tim gangsterima on beše jedan od retkih inteligentnih i obrazovanih ljudi. Donekle beše i skrupulozan. Ali sve to, dabome, ne umanjuje njegovu krivicu. Naprotiv, uvećava je. Jer kad inteligentan i obrazovan stvaralac služi Zlu, to je mnogo veća tragedija, mnogo veći čovekov poraz nego kad Zlu služe bezumne čovekolike zveri. Tu svoju faustovsku tragediju Šper je i sam na kraju shvatio. U Nirnbergu je, na anketnom listu zatvorskog psihologa, napisao... Dodaj mi "Sjećanja iz Trećeg Reicha". Negde pri kraju te knjižurine može se naći...

Proces je potreban. Suodgovornost za takve užasne zločine postoji čak i u autoritarnoj državi.

Naravno da postoji. Niko ne može, ništa ne može čoveka osloboditi od odgovornosti za vlastite postupke. Čak ni Hitler, ni tehnika – koji su, po Šperu, najveći krivci za počinjena nedela.

Stravični snovi i strahovanja mnogih ljudi da će tehnika jednom zavladatai narodima, u autoritarnom Hitlerovom sistemu postali su gotovo stvarnost, rekao je nacistički tehokrat u svojoj završnoj reči na suđenju. Svakoj državi svijeta prijete opasnost od terora tehnike, ali u modernoj diktaturi, čini mi se, to je upravo neizbežno. Upravo zbog toga što svijet postaje sve tehničiraniji, to nužniji je, kao protuteža, zahtjev za individualnom slobodom u samosvijesti svakog pojedinca... I ovaj proces mora doprinijeti tome da se utvrde osnovne norme ljudskog zajedničkog života. Što znači moja sudbina prema svemu onome što se dogodilo i prema uzvišenosti tog cilja?

– Načelno se, Aljoša, možemo složiti sa ugladenom, ali samoživom, amoralnom životinjom. Cilj osude najvećih monstuma, cilj denacifikacije svih donedavnih hitlerovaca, doista je bio uzvišen. Moram, međutim, da nastavim u duhu koji je obeležio početak ove replike. U duhu prezira, gađenja, gnušanja. To gnušanje u meni izaziva pomisao da je uzvišen cilj akcentovao jedan perfidan ljigavac, bivši Mefistov sluga, nečovek koji je svoje sposobnosti upotrebio da maksimalno uveća proizvodnju oružja za Vermaht, prouzrokujući tako patnje i pogibije miliona ljudi.

– On se svojim ponašanjem u Nirnbergu bar donekle iskupio za ono što je kao Hitlerov ministar naoružanja učinio. A ostali nacistički bednici ni na završetku paklenog požara koji su podmetnuli na Zemlji ne behu u stanju da se dignu na nivo dostojan kakvog-takvog poštovanja. Ja s vremena na vreme pasionirano kontam o njihovoj animalnoj samoživosti. To, hvala nebu i paklu, čini i moj prijatelj Ros. E pa, izvoli, štoseru. Iživljavaj se, verbalno, na monstrumima.

– Da su bili zločinci za koje je svaka konvencionalna kazna blaga, to nam je jasno. Da su svi, bez obzira na izvesne lične sposobnosti pojedinih među njima, bili ništarije najgore vrste, u to smo takođe uvereni. Ali ono što nas najviše ogorčava i ispunjava gnušanjem kad razmišljamo o njima je lična mizerija, zverska samoživost većine njih. (Izvinjavam se zverima što ih upoređujem sa nacistima.) Ako u godinama svojih zločinačkih aktivnosti i nisu mogli u potpunosti da sagledaju razmere i karakter monstruoznog poretka koji su stvorili, kome su služili, ovde, u Nirnbergu, imali su vremena i prilike da jasno sagledaju šta su bili i šta su činili. Da su svi, bez izuzetka, shvatili i priznali, kao što su uzgredno činili neki od njih, kako su bili fanatici, monstrumi i zločinci, za koje ne postoji adekvatna kazna, pokolenja bi prema njima osećala mržnju i prezir, ali ne i gađenje. Oni su se, međutim, bedno, samoživo,

grčevito branili, domišljanjima, poricanjima i lažima nastojali su da spasu svoje svinjske glave, i zato je gnušanje najintenzivnije osećanje koje obuzima svakog moralnog čoveka kad razmišlja o njima.

Smetnuo sam s uma, Aljoša, tvoje obećanje da nećemo filozofirati. Hajde da napustimo Palatu pravde u Firterštrase i da krenemo na drugi kraj grada. Sa epiloga na početak Trećeg rajha.

– U centru Nirnberga Kristofer mi je, ne zaustavljajući “mercedes”, pokazao moderno poslovno zdanje u stilu beton-staklo-metal. Na tom mestu, preko puta Starog grada, nekad je bila zgrada Kulturnog udruženja. U kojoj su u septembru 1935. obnarodovani po zlu čuveni Zakoni o rasi. Malo dalje još stoji stari hotel “Deutscher Hof”. Koji je tokom nekoliko predratnih godina, za vreme održavanje kongresa Nationalsocijalističke partije, bio Hitlerova rezidencija.

Stigli smo u jugoistočni kvart grada i ostavili kola na parkingu. Bejasmu već gladni, ručasmu u jednom restoranu na obali Ducendtajha. Veštačkog jezera koje je trebalo da služi kao ogledalo pojedinim monumentima nacističkog svetišta. Nakon kraćeg odmora uz pivo, krenusmo u obilazak onoga što je ostalo od Hitlerovih zamisli i Šperovih ostvarenja.

Kongresna dvorana – zapravo, Kongresno zdanje – i danas se ogleda u zelenkastoj vodi Ducendtajha. To je jedini objekat ovog kompleksa koji ne beše nacrtao rukom Alberta Špera. Projektovao ga je bio Ludvig Ruf. Osnova mu je potkovastog oblika, a disproporciju njegovih gigantskih razmera čovek počinje da sagledava (i, koračajući, oseća) tek kad mu se približi. Pogotovo kad uđe u središte te potkove od kamena i opeke.

Hitler je često izjavljivao da on gradi da bi budućim generacijama ostavio u nasljedstvo svoje vrijeme i njegov duh, veli Šper u poglavlju “Megalomanska arhitektura”. Na velike povijesne epohe podsjećat će konačno samo nji-

hove monumentalne građevine, govorio je on. Što je ostalo od imperatora rimskog carstva? Što danas o njima svjedoči ako ne njihove građevine? U povijesti nekog naroda ima uvijek razdoblja slabosti; tada će građevine govoriti o nekadašnjoj moći.

Jesi li, Rosvik, obišao Kongresno zdanje?

– Svaki put kad sam bio u Nirnbergu. Dakle, dva puta.

Dotična mastodontska potkova trebalo je da bude katedrala nacionalsocijalističke religije, zasnovane na germanskim mitovima, na kultu krvi i rase, moći i nasilja, gospodarâ i robova. Trebalo je to svetište da bude fascinantna knotenpunkt varvarskih, u suštini trivijalnih, ali mnogim Hitlerovim podanicima, prevashodno nacionalšoviniističkim klajnbirgerima, upečatljivih rituala. Izgradnja Kongresne katedrale, zbog naglog ubrzavanja istorije, ne beše dovršena. No i bez nje su propagandne, mobilizacijske parade, zapljusnute talasima poletnih marševa, obasjane jezivim oblicima štalhelmova i savršenim krojem vermah-tovskih uniformi, ukrašene šumama zastava sa kukastim krstovima... u egzaltaciju bacale nepregledne mase Nemaca: mudre profesore filozofije, fine muzičare, do juče mirne, sive činovnike, prostodušne pekare i zadrigle mesare. A po toj egzaltiranoj, nakostrešenoj, izbezumljenoj masi pljuštalo je hipnotičko Führerovo urlanje.

U središtu mastodontske potkove o kojoj govorimo danas je, pod otvorenim nebom, skladište havarisanih vozila i kojekakve gvožđurije. Mnogobrojne manje dvorane u više etaža, koje sa tri strane okružuju taj prostor, pretvorene su u magazine za svakojaku robu nirnberških proizvodnih i trgovačkih firmi.

Među mnogim ironijama koje je Sudbina namenila svom sumanutom sinu Adolfu, ovo je svakako jedna od najbizarnijih!

Prošetao sam – prvi put s Enikom, drugi put samo sa svojom senkom – osunčanim središtem potkove, koje je

trebalo da bude natkriljena dvorana za hiljade nacističkih bukača. Osmatrali smo bezbrojne slepe arkade od crvene opeke i zazidane ulaze u telo Kongresnog zdanja, došetali čak do kamiona u pročelju dvorišta, na koji su radnici tovarili neku robu u kartonskim kutijama. Niko nam ni reč nije rekao, iako na kapiji beše ispisano upozorenje da je besposlenim licima ulaz zabranjen.

Izađosmo iz "dvorane", koju, kako reko, natkriljuje nebo a ispunjava otpad, krenusmo pored spoljašnje fasade Kongresnog zdanja. Njegove razmere najbolje ću čitaocima koji ga nisu posetili predočiti ako im kažem da su mi udaljeni šetači u podnožju golemih arkada ličili na mrave. A Eniki i meni je trebalo dvadesetak minuta da došetamo na trg između te mamutske potkove i zamišljene a neostvarene Dvorane kulture. No o Hitlerovoj "kulturi", pogotovo o Šperovoj arhitekturi, mogao bi ti, arhitekto naklonjen monumentima, da pričaš.

– Neka o njima nešto kaže sam Mefistov miljenik.

Početakom 1939. pokušao je Hitler pred građevinskim radnicima obrazložiti kolosalne dimenzije svog građevinskog stila: "Zašto uvijek najveće? Ja to činim da bih svakom Nijemcu vratio samosvijest. Da bih na stotinu različitih područja rekao svakom pojedincu: Nismo mi manje vrijedni, već naprotiv, svakom drugom narodu apsolutno ravnj."

Malo niže, na istoj stranici, autor "Sjećanja iz Trećeg Reicha" nas obaveštava:

Hitlerovi zahtjevi za monumentalnošću bili su veći nego što je i sam htio priznati radnicima: najveće građevine trebale su uzveličati njegovo djelo, podići njegovu samosvijest. Podizanje tih spomenika imalo je najaviti njegovu težnju za svjetskim gospodstvom, mnogo prije negoli se to usudio priopćiti i svom najužem krugu.

Dvoranu kulture je, kaže arhitekt, trebalo sagraditi samo zato da bi Hitler imao prikladan prostor za svoje govore o kulturi.

– Neobrazovan autodidakt Adolf respektovao je kulturu. (Ha!) I to smrdljivo, degenerisano, monstrozno čedo Zle Kobi umelo je da bude, makar i nehotice, ironično na duhovit način. Zapravo, ironična je bila, i cinična, njegova majka, Crna Sudbina.

Kakvu li je Kapriciozni Nepojamni imao želju, šta li je hteo da postigne kad je naumio njega da stvori? Na to bi pitanje mogli da odgovore samo oni zatucani imbecili, zagovornici teodiceje, koji tvrde da je Svevišnji dobar, bez obzira na to što dozvoljava da svetom često hara zlo. Zapravo, hara njime, čas ovde čas onde, naprekidno. U Maloumlju Izmišljen bi, da zaista postoji, bio...

Nastavi, Aljoša. Budi iskren, pa mi reci: Da li si, kao radoznalac opčinjen nacionalsocijalizmom, odnosno Trećim rajhom, i kao jolpaz naklonjen monumentalnoj arhitekturi, na prostoru kompleksa koji se u originalu naziva Reichsparteitagsgelände⁴⁰ bio uzbuđen?

– Uzbuđenje je, dabome, u meni bilo golemo. Ali kontanja i osećanja behu svakojaka. Poznato mi je bilo, još od vremena studija u Beogradu, da je monumentalizam danas uglavnom prokažen.

– Ponajvećma je prezrena, i podsmehu izložena, pseudomonumentalna fašističko-nacistička, musolinijevska i hitlerovska kič arhitektura.

---

⁴⁰ Rajhspartajtagsgelände – Teren za proslavu Dana državne partije

– Jawohl, Herr Standartenführer!⁴¹ S druge strane, monumentalnost nije, sama po sebi, negativna pojava. Ona vekovima upečatljivo obeležava velike domene, i domete, čovekovog svekolikog, naročito neimarskog delanja. Pa i u našem veku je predmet pažnje mnogih osmatrača tog delanja. U trenucima o kojima govorimo, na prostoru nacističkog svetilišta, pao mi je na pamet kratak ali značajan, među kreatorima zdanjâ i ambijenata dobro znan tekst trojice znamenitih autora. Naime, 1943. godine – dakle, na prelomnom vrhu egzistencije Paklenog rajha – Hoze Luis Sert, predsednik CIAM-a, Zigfrid Gidion, sekretar istog Međunarodnog udruženja modernih arhitekata, i slikar Fernan Leže objavili su, u Njujorku, mini-esej “Devet tačaka o monumentalnosti”. Nije mi poznato koliko je na njihovo razmišljanje uticala fašističko-nacistička arhitektura, ali su već u prvim dvema tačkama tog programskog teksta ustvrdili da su monumenti, kao svojevrsni spomenici, izraz potrebe naroda da vlastitu moć i vlastita dostignuća ovaploti u simbolima. Ti simboli formiraju vezu između prošlosti i budućnosti dotičnog naroda. Samo se po sebi razume da je ta veza utoliko čvršća i trajnija ukoliko su simboli impresivniji. (Ovo uverenje, iskazano u potonjoj rečenici, nisu eksplicirali Sert, Gidion i Leže, nego to tvrdim ja, Aleksandar Vislavski. Jao!)

– Nadam se da nećeš ustvrditi da je umetnost naci-sta, kao simbol njihovog svekolikog, svetu dobro poznatog delanja, veza između prošlosti i budućnosti nemačkog naroda. Od tebe se, oblače gonjen vetrom, može svašta očekivati, ali valjda ne i takva ludorija. (Ha-ha!) Aljoša, batalimo neimarsko-umetničku filozofiju. Spustimo se na nivo beletristike. Daj mi sažet, makar i bedekerski opis Kristoferovog i svog špartanja prostorom kompleksa koji se u originalu naziva Reichsparteitagsgelände.

---

⁴¹ Tako je, gospodine štandartenfirer! (Standartenführer – oficirski čin u SA i SS; imali su ga zapovednici jedinica veličine puka).

– Između zakorovljene ledine, koja nikad neće postati kongresno-kulturni trg, i jedne druge, mnogo veće ledine, koja nikad neće postati Martovo polje, proteže se Grosse Strasse. Velika ulica ili, kako bi još mogla da se nazove, Paradna pista. Dugačka je dva kilometra, široka osamdeset metara. Popločana je teškim granitnim pločama, koje su mogle da podnesu težinu najvećih topova i tenkova. Pripadnici Vermahta trebalo je njome ispred Vođe da marširaju u kolonama širokim pedesetak metara.

Posle rata, do šezdeset osme godine, na tu pistu sletali su avioni američke armije. Danas motorizovanim izletnicima služi kao parking. No njena površina je tolika da bi na nju mogli stati automobili iz cele Bavorske. Čovek mora da se osmehne kad pomisli čemu je nekad služila, a čemu danas služi.

– *Od uzvišenog do smešnog je samo jedan korak*, rekao je Napoleon, a ponovio, opisujući kozake koji su se na jednoj galicijskoj strnjici kitili odlikovanjima zarobljenih honveda, tvoj bratučed Miron. Ja sam tu dosetku konkretnim činom potvrdio upravo na Paradnoj pisti, prošle godine, prilikom drugog boravka u Nirnbergu. Naime, mom dotrajalom “fijatu poljskom” na tom putovanju je, ispod šasije, progorela cev auspuha. Nisam želeo da je zamenujem u Nemačkoj, jer bi to bilo poprilično opterećenje za moj plitak džep, pa mi je tetić Leontin doneo iz “Simensove” fabrike, u kojoj beše zaposlen, neku plastičnu masu, koja se na višoj temperaturi stvrdnjavala. Da bismo tom masom zakrpili cev auspuha, trebalo je, u nedostatku automehaničarskog kanala, prednji deo automobila malo izdići, kako bih mogao da se ispod auta podvučem. Pošto Leontin stanuje blizu Kongresnog kompleksa, odvezli smo se mojom krtijom na Grosse Strasse i prednje točkove naterali na uzdignut ivičnjak. Zakrpio sam parčetom lima, i plastičnom masom premazao, progoreli deo cevi auspuha, a dok je motor pod gasom brujao, da bi se premaz

zagrejavao i stvrdnuo, zamišljao sam kako na Paradnoj pisti brekću i promiču Hitlerovi tenkovi.

Prizor je bio dojmljiv. Veličanstven!
A od veličanstvenog do smešnog je,
da ponovimo, samo jedan korak.

– Taj napoleonsko-humoristički korak sam, Ros, za vreme šetnje Paradnom pistom i ja uočio. Naime, na travi pored piste – na pervazu sa kojeg bi danas, da je nacizam pobedio, fanatizovane pristalice Hitlerovog poretka ushićeno posmatrale i pozdravljale uparadene pripadnike Vermahta – grupice mladih i starijih Nemaca ležerno su, klikćući i smejući se, igrale badminton i odbojku bez mreže. A jedan snažan pedesetogodišnjak, očito vuk samotnjak, namestio je na ivici Grosse Strasse, ispred svog automobila, poljski roštilj i pekao sebi biftek.

“Možda je, kao mlad nacist, dolazio ovde na zborovanje i marširao ovom pistom”, rekoš Kristoferu.

“Nije mu bilo lako”, odgovori moj drugar. “Mene je zamorila ova ležerna šetnja do polovine dužine piste, a kako je tek njemu bilo gaziti marševim korakom do kraja.”

Mi do kraja Grosse Strasse nismo odšetali.
Mein Führer, jesmo li razmaženi mekušci?

Martovo polje, koje svojim nazivom podseća i na Marsa, boga rata, i na mesec u kome je Hitler uveo vojnu obavezu – a na kome bi, da su se vizije tog Marsovog kopleta ostvarile, pripadnici Vermahta izvodili, pred sto šezdeset hiljada gledalaca, vojne vežbe – nikad nije sagrađeno. Vođa je bio nestrpljiv, poslao je svoje vojnike u krvav rat pre nego što su se nauživali u zanimljivim ratnim igrama i uzbudljivim paradama.

Izgradnju Nemačkog stadiona, na kome bi četiristo hiljada gledalaca moglo da posmatra borbe sportista, takođe su prekinule borbe na frontovima.

Kad su stručnjaci izračunali koliko će koštati gradnja stadiona, Hitler je rekao:

To je manje od cijene dvaju bojnih brodova tipa Bismarck. Kako se brzo uništi jedna oklopnjača, a i onako je za deset godina za staro željezo. A ova građevina će stati stoljećima!

Kad bi današnji zagovornici naoružavanja i rata bar nešto naučili od svog brata Hitlera. (Jao!)

– Jezerce i pošumljeno brdo pored Grosse Strasse, koji su nastali prilikom kopanja temelja za grandiozan Nemački stadion, zacelo će, Aljoša, vekovima pružati hlad i osveženje izletnicima koji budu došli na Reichsparteitagsgelände, odnosno u Narodni park “Ducendtajh”, kako se danas takođe naziva nekadašnji Kongresni kompleks.

Poslednji dojmljiv objekat tog kompleksa – dojmljiv ne zbog svojih (relativno skromnih) razmera, već zbog onoga što simbolizuje, što se na njemu nekada zbivalo – jeste Cepelinfeld. Možda ćeš ti, ljubitelju bizarnosti, bolje od mene, uz pomoć svog strukovnog kolege Špera, prikazati dotično svetište nacističke epohe.

– Na tom prostranom travnatom terenu, sa četiri strane oivičenom tribinama i zidinama, održavale su se pompezne priredbe i parade. To bi tako trajalo, da Treći rajh nije uleteo u rat, sve dok ne bi bila završena izgradnja daleko većeg Martovog polja. Filmovi neodoljive Leni Rifenštal, i njenih manje poznatih kolega, kao i mnogobrojni fotosi, ovekovečili su te patriotsko-ratničke svečanosti na Cepelinfeldu. I sad u imaginaciji vidim, zahvaljujući pomenutim dokumentima, nepregledne, kao pod konac postrojene kolone vojnika Vermahta. U besprekornim uniformama, pod markantnim, jezivim čeličnim šlemovima. I sad vidim šume zastava sa kukastim krstovima, opervažene zlatnim vrpcama i sa orlovima na vrhovima šiljaka. Vidim, dabome, i kamenu čeonu tribinu. Koju je Šper sagradio po uzoru na Pergamski oltar. Ne zaboravljaćući da u sredini, na Počasnoj tribini, podigne govornicu.

Sa te govornice Führer će divljačkim, fascinantnim urlanjem bacati u ekstazu svoje sledbenike.

Na toj govornici danas može da stoji ko god hoće. I nas dvojica, Kristofer i ja, osetili smo njen kamen pod nogama. Gvožđe njene ograde na dlanovima. Ona je čula naš posprdni, pobednički smeh. Naše ćaskanje o tome kako je između jezivog i banalnog samo jedan korak.

Kako je sve relativno i prolazno!

Sve, baš sve, u suštini ništavno!

Travnati teren Cepelifelda, na kome su ubeležene linije igrališta za ragbi i fudbal, i danas se održava. Trava se redovno šiša. Američkim vojnicima, koji se onde povremeno rekreiraju, verovatno retko pada na pamet pomisao da ragbi ili fudbal igraju, žvačući svoje neuništive žvake, nasred jednog od najvećih nacističkih svetilišta. Njih ne uzbuđuju bizarnosti istorije, čuda Evrope.

Ameri su fascinirani samo svojom Amerikom.

Na ostatak sveta nadmeno, prezrivo pljuckaju.

– To je njihova stvar. Mi smo fascinirani celim svetom, ali najviše, ipak, našom Evropom. Ona je za generacije čovečanstva, ne samo minule nego i današnje, bitnija od Amerike. Šta si, Aljoša, još video, osećao, u sećanje dozivao na Cepelifeldu?

– Travnati teren se, rekoh, i dalje održava. Ali tribine su prepuštene zubu vremena. Mnoge kamene ploče na stepenastoj kosini glavne, čeone tribine su polomljene. Kolonada koja se protezala vrh te kosine srušena je šezdeset sedme godine, jer je ugrožavala prolaznike i retke posetioce. Ostalo je samo zaleđe Počasne tribine. Dabome, bez ogromnog orla i ostalih nacističkih simbola. Pista ispred tribine, kojom su nekada defilovale kolone i ratna oruđa Vermahta, danas je deo jedne od sporednih gradskih saobraćajnica, pa njome jure automobili i kamioni. Bočne tribine, koje ta saobraćajnica odvaja od čeone tribine, još više su zapušteno. Obrasle su korovom, koji je mestimično tako bujan i visok da liči na žbunje.

Hitler je – kao što smo malopre videli, pročitavši odlomak iz Šperovih memoara – govorio o građevinama Rimskog carstva koje svedoče o nekadašnjoj moći. Stoga je njegov arhitekt mislio na izgled Cepelinfelda kroz hiljadu godina.

Da bih zorno prikazao svoju zamisao, dao sam izraditi romantičan crtež: on je prikazivao kako će tribina na Zeppelinfeldu izgledati pošto je generacije prepuste propadanju: obraslu bršljanom, s urušenim stupovima i ponegdje srušenim zidovima, ali u velikim obrisima još jasno raspoznatljiva. Hitlerova okolina smatrala je ovaj crtež “svetogrđem”. Jer već i sama pomisao da sam za upravo stvoreni tisućugodišnji Reich prevideo razdoblje propadanja, bila je za mnoge nešto nečuvano. Za Hitlera je, međutim, ta misao bila uvjerljiva i logična. Naredio je da se ubuduće najvažnije građevine njegova Reicha imaju graditi prema ovom “zakonu ruševina”.

– Zahvaljujući, dakle, Šperovoj “Teoriji vrednosti ruševina”, Cepelinfeld se danas ne razlikuje mnogo od njegove vizije. Potrebno je samo da neko – kakva neonacistička grupa, recimo – iščupa korov na tribinama i da na tim stepenastim kosinama zasadi bršljan.

Čista farsa Učiteljice Života!

III

KUĆNA UMETNOST, KUPLERAJSKA LJUBAV

– “Nirnberška razglednica”, dakle. Zaista mi se dopada. U likovnu umetnost se slabo razumem, ali ova fina, uokvirena zbirka impresivnih prizora podseća me na neke panorame Kaspara Davida Fridriha, u doba moje mladosti najpopularnijeg nemačkog slikara. Žao mi je, Alek, što ne želite da njome isplatite tri mesečne kirije. Bili bismo obojica na dobitku... A da li ste raspoloženi da naslikate moju suprugu? Cena neka bude ista: tri mesečne kirije.

Ovaj predlog izgovorio je vlasnik garsonjere (koja sad beše i mini-ateljé), gospodin Karl Fišart, posmatrajući gotovo završenu nadrealističku kompoziciju u ulju, velikog formata, sa nirnberškim Kajzerburgom kao dominantom, sa prizorima iz srednjovekovne svakodnevice u Altštatu, sa Palatom pravde, nacističkim Kongresnim zdanjem, i Albrehtom Direrom na ivici Paradne piste, zagledanim u zastave sa kukastim krstovima i vojnike sa čeličnim šlemovima na glavama.

Zahuktalom umetniku, koji je bio zaokupljen stvaranjem kaleidoskopa po dobru ili zlu čuvenih ličnosti, događaja, zdanja i simbola, nije nedostajalo ovalno lice gospođe Fišart. Ipak, drugi deo predloga njenog supruga nije odbio, mada se nad njim dvoumio. Uzvratio je gazdi predlogom da portret frau Ilze izradi u pastelu, jer se setio svoje želje da u Minhenu dragoceno slobodno vreme ne troši na

tričarije, svoje odluke da stvara isključivo dela za cikluse. No her Fišart reče da frau Ilze hoće “nešto ozbiljno”, portret u ulju. Alek je, prebacujući sebi što već na početku nove etape životnog i stvaralačkog puta krši jedno važno načelo, prihvatio ponudu. Opravdanje je našao u pomisli da je ovo izuzetak, da će portretisanje dobroćudne bakice biti odmor duha od napornog stvaranja, rutinska vežba u najtežoj (nekim slikarima najlakšoj) likovnoj disciplini, oslobođanje od tri mesečne kirije i šansa da malo bolje upozna svoje stanodavce i susede. Bio je, uostalom, željan porodične atmosfere, a Senderakovima, Andriji i Amalki, nije hteo često da dosađuje.

* * *

– Starili smo zajedno, ja ću i dalje da starim, a ona će ostati ovako mlada kakva je sada – našalio se gospodin Fišart kad je u prostranoj dnevnoj sobi svoga stana, par dana nakon razgovora u garsonjeri-ateljeu, umetnik namestio gazdaricu u fotelji ispred štafelaja.

Frau Ilze je izrazila bojazan da izgleda starija no što se oseća, portretist ju je utešio saopštenjem da će pokušati da naslika njenu dušu, a ne njene godine, što je domaćina, koji je za svojim “štamtišem”⁴² pijuckao pivo, navelo da još jednom šaljivo protestuje. Uобразиće mu se frau Ilze, kao ona baba koju je deda ubacio u mašinu za podmlađivanje. Zauzvrat mu je dama, kad ju je sačekao na izlazu iz mašine, pokazala šipak i okrenula leđa. Alek je uzvratio drugom otrcanom anegdotom, onom o Geteu, koji je, videvši svoj podmlađen lik izliven u bronzi, navodno rekao: “Ne izgledam baš ovako, ali nemam ništa protiv da me pokolenja i ovakvog pamte.” Frau Ilze setila se vitrine jednog slikara u Nojhauzerštrase. Taj maher se snašao, u najužem centru grada reklamira portrete što ih izrađuje na osnovu fotografija. A nije, bogme, ni jeftin: sto pedeset maraka košta crtež, hiljadu petsto portret u ulju. To je unosan

---

⁴² štamtiš (Stammtisch) – sto za stalne goste (u restoranu)

posao, jer ljude više ne zanimaju produkti foto-aparata, svako bi voleo da ga bar jednom u životu ovekoveči vešta umetnikova ruka. Ko ima takvu ruku, ima i šansu za relativno laku i lepu zaradu. Najbolje prolaze, najuspešnije novčanik pune, oni koji poseduju, pored talenta portretiste, i talenat za obradu plenerskih motiva. Među takvima je bio, recimo, majstor koga je Karl malopre spomenuo, Kaspar David Fridrih. Alek domaćici ljubazno odgovori da svakom veštom slikaru preti opasnost od zanatlije u istoj koži. I u njemu se povremeno bore umetnik i zanatlija. On prednost daje prvom, te svoju šansu traži ne u velikoj zaradi, nego u velikoj kreaciji. Gospođu u fotelji ispred štafelaja ove su reči podsetile na njenog brata, koji je želeo da postane veliki violinist, ali je bio i komunist, pa je već dvadeset sedme godine poginuo u jednoj tuči sa nacistima. Gospodin Fišart je podsetio suprugu da je i Marilujza, njihova snaha, nekada svirala na violončelu, dok Fric nije, navodno, ubio u njoj i talenat i volju za život. Frau Ilze reče starome neka sad ne spominje Marilujzu, jer će joj pokvariti raspoloženje i naružiti lice. Gospodin Fišart, koga razdori u braku njihovog sina i snahe nisu, izgleda, tako pogađali kao Fricovu majku, ukratko je opisao najnoviji Marilujzin hir, da bi video hoće li ga frau Ilze prokomentarisati sa smeškom, radi očuvanja lepih crta na licu, odnosno na portretu. Dijalog dokonog para je nastavljen, i tako je Alek tokom tri sata provedena kod Fišartovih saznao o njima i ono što mu nije bilo potrebno. Ništa mu, zapravo, od onog što je saznao nije bilo potrebno.

* * *

Drugi susret sa modelom, nekoliko dana kasnije, bio je u tom pogledu plodonosniji. Razgovor je i ovog puta skakutao sa teme na temu, pa je tako odlutao i u Nemačku koja nestaje. O toj temi je portretist imao šta da kaže, on je o dobroj staroj Nemačkoj govorio kao da je vekovima živeo u njoj. Gospodin Fišart je, saslušavši veći deo njegovog nadahnutog izlaganja, izvadio iz ormara sa zastaklje-

nim krilima staru ali očuvanu, tešku, u tamnosmeđe mramorisane kartonske ploče sa platnenim hrptom ukoričenu knjižurinu jevandelskog formata. Bila je to foto-monografija Kurta Hilšera "Deutschland, Landschaft und Baukunst",⁴³ izdanje lajpciškog "Brokhausa" iz 1941. godine.

Alek je, pažljivo okrenuvši nekoliko stranica (kao nekad, kad se, na salašu za Visokim mostom, zagledavao u prikaze demonske relikvije "Deutschland erwacht"), i ugledavši prve prizore, zanemio. Na velikim fotografijama u smeđastocrnoj boji sepije, kakve su izrađivali stari majstori, bili su ovekovečeni fascinantni pejzaži, te ruralni i urbani ambijenti: srednjovekovni burgovi na vrhovima steina i noviji raskošni dvorci na obalama reka, pitoreskna sela okupljena oko crkvice u podnožju gorostasnih planina i bajovita jezera okružena četinarskim šumama, surovo stenje na obali hladnog mora i požnjevena polja pod nebom sa uzburkanim oblacima, široke panorame poznatih gradova i romantični detalji sa baroknim haustorima u zabačenim ulicama, dostojanstvene kamene katedrale i živopisne, u okrilju bujnih šuma usamljene ili na starim trgovima nanižane bondručare.

Bila je to zaista Nemačka koja nestaje, Nemačka iz vremena pre amerikanizacije, Nemačka koju je posmatrač patiniranih fotografija godinama (vekovima, činilo mu se) nosio u sebi, u svojoj imaginaciji. Sada je, zamolivši frau Ilze da se malo odmori, okretao stranice jevandelske relikvije i pomno se zagledavao u fotos na svakoj od njih. A kad je pogledao sva tristo četiri fotosa, i kroz uši propustio povremene domaćinove komentare i reminiscencije, vratio se na početak i stao da čita uvod Kurta Hilšera.

Kad je moja knjiga o Nemačkoj 1924. godine krenula na svoj prvi izlet, nisam ni slutio da će moja želja: "Idi u svet... sej ljubav, budi radost!" tako izdašno biti ispunjena; jer je moja tiha nada uistinu bila: da će knjiga i u

---

⁴³ "Nemačka, predeli i arhitektura",

najudaljenijim krajevima sveta obznaniti lepotu Nemačke i da će kod nas postati prijatelj nemačkih domova.

Ova knjiga je nastala u najteže vreme Nemačke posle Svetskog rata, u strašnim godinama inflacije 1922/23, kada je sve propadalo. Nije mi bilo lako da je stvorim. No terala me je želja da Nemcima pokažem kako je divna njihova domovina, a strancima iza granice da dokažem kako ova zemlja, sa bogatstvom svojih predela i obiljem svoje raznolike kulture, ima pravo na postojanje, jer jedna "varvarska zemlja" ne može tako da izgleda!

Tada sam svoju Nemačku doživeo tokom 15 meseci teških putovanja. Penjao sam se na visoke vrhove Alpa, lutao u proleće duž osunčanog Nekara, hodao kroz tamne jelove šume i prijateljske bukvice, logorovao u rumenom šipražju Lineburške pustare i udisao zadimljen vazduh velikih primorskih gradova; moja noga koračala je preko teških zagasitih oranica i tonula duboko u leteći pesak ogromnih dina Kurskog poloja; slušao sam hujanje visoke šume, udaranje talasa o strmu morsku obalu, gledao sam tiha jezera i živahne široke reke; podrhtavao sam sa belom brezom, koja je strahovala od crne oluje, i odmarao se pod prastarim drvećem što je doživelo nemačku prošlost, podno kojeg su možda nekada prolazile vazalske vojske velikih nemačkih careva.

Kako bogati i raznovrsni predeli! I kako je raznolika kultura proizašla iz njih!

Ono što je, kroz mnoštvo nemačkih plemena, u politici često imalo zlosrećan učinak, postalo je najrascvetanije bogatstvo graditeljske umetnosti!

Zamkovi što visoko strče govore o junačkim delima za oružje sposobnih muškaraca, poštovanja dostojne katedrale o bogobojažnosti smernih građana, stari hanza-gradovi o samosvesnoj vrsti gordih trgovaca, skriveni zakuci, sokaci i kuće sa uličnim zabatima o nemačkoj dobroćudnosti.

Nirnberg, Vartburg, Vajmar, Sansusi i Bajrojt su mesta hodočašća nemačkog naroda. Svaki naziv krije jedan svet za sebe – pa ipak, sve je to Nemačka!

A ovom nama ostavljenom bogatstvu u posljednje vreme je ponovo pridodato ono što beše izgubljeno. Jedan vekovni san je, zahvaljujući delatnoj snazi Firera, postao stvarnost: VELIKA NEMAČKA je ponovo rođena u starom sjaju.

Sada se pruža od Danciga do preko Drave, od Memela do Vogeza.

Beč, bedem protiv Istoka, Prag, prvi nemački univerzitet, Krakov, stari trgovački grad, plemeniti Štrazburg sa divnim zdanjem Ervina fon Štajnbaha, Mec, poprište mnogih bitaka – sve je to ponovo Nemačka!

– Bila je, nakratko, sad već nije. I nikad više neće biti! – reče Alek jetko, pa, okrenuvši nekoliko stranica i počevši ponovo da se zagledava u smeđastocrne fotografije, izmenjenim, smirenim tonom dometnu: – Nemačka je ovde fascinantna. Romantična i patinirana, samosvojna i samosvesna. Do oholosti ponosna. Ali je i sumorna, smrtno ozbiljna.

– Taj Hilšer kao da je slutio da će u dogledno vreme mnogi od ovih dvoraca i trgova biti pretvoreni u ruševine. U pravu ste gospodine Vislavski: sve deluje i veličanstveno i tužno – konstatova gospodin Fišart.

– Zašto nas ovi ambijenti i zadivljuju i rastužuju? – upita frau Ilze. – Zato što su usamljeni, pusti, bez ljudi, je li?

– Pa, pogledaj: tek tu i tamo se vidi poneki par ili grupica meštana – uzvratila njen suprug. – A na mnogim fotosima uopšte nema žive duše.

– To je radi toga da utisak koji čine zdanja i ambijenti, neobični detalji i široke panorame, bude što čistiji i snažniji – reče Alek. – No u toj vizuelnoj čistoti i snazi doista ima nečeg teškog, sumornog. Kao da je cela Nemačka slutila haos i očajanje u koje će uskoro zapasti.

– Slutila je mržnju, bes, osvetu takozvanih Saveznika. Nas su nazivali varvarima, a šta su oni činili? Nepotrebno su, masovnim bombardovanjima, razarali naše kulturne spomenike i ubijali bespomoćne ljude!

Ovaj ljutit zaključak izleteo je iz usta Egona Šulca, prijatelja Fišartovih, koji je već više od jednog sata sedeo za penzionerskim "štamišem" svog vršnjaka i kolege po socijalnom statusu. Sitan, mršav i žustar, zapušten usled višegodišnjeg udovaštva, Šulc je više ličio na kržljavu oskorušu nego na stoletni kvrgav hrast sa poslednje stranice Hilšerove foto-monografije.

– Znači, Saveznici su krivi za sve – uzvрати Alek. – I za jedan monstuozan poredak, i za Drugi svetski rat, i za strahovite mentalne i telesne patnje neizmernog mnoštva ljudi, i za pogibije miliona vojnika na frontovima, a civila u svojim mestima, u zarobljeništvu, u konclogorima.

– Moj gospodine, u borbi na život i smrt ne biraju se sredstva. Pobjednici pišu istoriju, i pune je pričama koje njima odgovaraju, ali u ratu su sve strane podjednako surove.

– Možda na frontovima, mada je i tamo bilo razlike. Ali ovde nije reč samo o borbama na frontovima. Mene najviše muči razmišljanje o suštini, o moralu jednog poretka. Pa, ako hoćete, i jednog mentaliteta.

– O moralu i mentalitetu i ja govorim, gospodine. Amerikanci su stupili u rat tek kad je Nemačka bila iscrpljena! Anglosaksonci su kalkulisali. Želeli su da Rusi i mi što više iskrvarimo. Ušli su u rat tek kad su zaključili da će iz njega, kao iz unosnog biznisa, izvući veliki profit! Kakav je to moral i mentalitet, molim vas?

– A sad još moramo da ih podržavamo. I da izdržavamo njihove vojnike koji ovde šacioniraju – dometnu frau Ilze bez žustrine koja je bojila Šulcov glas.

– Nećete, valjda, temeljne pripreme Amerikanaca, zbog kojih su s izvesnim zakašnjenjem ušli u rat, i njihove intenzivne završne operacije, izjednačavati s organizovanim bezumljem – reče Alek kržljivoj oskoruši. – Ratne operacije su jedno, a genocid u okupiranim zemljama, konclogori i krematorijumi u Rajhu, nešto sasvim drugo.

– A šta su Englezi činili u vreme kolonijalnih ratova? – uzvratio je, s malopredašnjom žustrinom, Šulc. – Da malo bolje poznajete istoriju, gospodine inženjeru, znali

biste da su prvi realizatori genocida bili Španci i Portugalci, u vreme konkistadorâ, a da su ih kasnije prevazišli Amerikanci i Englezi. Amerikanci prilikom osvajanja Divljeg Zapada, Englezi kao kolonijalni gospodari u Aziji i Africi. Amerikanci i danas vrše genocid. Pogledajte šta čine, već godinama, u Vijetnamu? Zar ne uništavaju čitav narod? Zar to nije genocid?

– Ameri, vaša braća po rasnoj liniji, imaju čime da se ponose, ali imaju i čega da se stide kad razmišljaju o svojoj ulozi u svetu. Ja nisam bogzna kako upućen u planetarne procese u prošlosti i sadašnjosti, ali moj tetič Boris Hardi, koji kao filozof istorije grabi ka najvišem naučnom zvanju (upravo piše doktorsku disertaciju), više puta je s našim dedicom Aronom, i s nama, dedinim unucima, svojom braćom i sestrama, raspravljao o ovoj problematici. I više puta se pitao hoće li Amerikanci od Nemaca preuzeti štafetu svetskog zla...

Šulc je ljutito jeknuo, gospodin Fišart se kratko, nezadovoljno nakašljao, pa se Alek vlastitim rečima zagrcnuo. Odmah je nastavio, ali drugačijim tonom.

– Slažem se s vama, moja gospodo, ako smatrate da su to odviše radikalna razmišljanja. No Ameri svojim geopolitičkim ponašanjem i vama daju povoda da o njima kritički sudite. Mi, koji im rasno i kulturno-civilizacijski nismo tako bliski kao vi, o njima sudimo, s pravom ili ne, još oštrije. Iz raznih razloga, pa i zbog toga što vidimo da germanski Zapad, u kome kolo vode Anglosaksonci, ponovo kidiše, i prikriveno i otvoreno, na slovenski Istok. Istorija se, kaže magistar Boris Hardi, na površini zbivanjâ i procesâ manifestuje kao šarena pletenica promena, a u dubljim slojevima se češće ponavlja nego što se menja.

– I mi, evropski Germani, razlikujemo se od Anglosaksonaca – reče Egon Šulc. – Oni se, naročito Amerikanci, ponašaju vrlo sebično. I beskrupulozno. Podržavaju sve što odgovara njihovim interesima, pa i nedemokratske, kriminalne režime, a uništavaju ljude i narode koji ne žele da se njima, novim kolonijalistima, podrede. Ako nastave

ovako kako su započeli u Vijetnamu, Ameri će svetu naneti zla kakva mu nije nanela nijedna druga nacija.

– Jao! Nemojte mi zameriti, ali najmoćniju naciju i zemlju sveta sad moram malo da branim. I od sebe i od vas. Kad god tvrdimo da Amerikanci čine greške, moramo imati na umu da su njihove namere pozitivne. Svojim kritičarima odgovaraju da ih ne razumeju. Ameri su, na primer, uvereni da u Vijetnamu brane svetsku slobodu. Od komunizma, dabome. Sovjetskog i kineskog. Amerika sebe smatra svetionikom slobode i demokratije. Na najvećem ratištu nakon Druge svetske klanice ginu mnogi vojnici i civili, ali je glavni uzrok tih stradanja fanatična borbenost Vijetnamaca, kažu Ameri. I dodaju: Što je dobro za Ameriku, dobro je i za ceo civilizovan, slobodan svet.

– To su otrcane fraze – reče Šulc. – Takve poštapalice lansira svaki vođa, svaki režim. A realnost je drugačija. Ona potvrđuje, gospodine umetniče, to što sam vam rekao: Nastave li Amerikanci da koračaju putem kojim idu u poslednje vreme, oni će svetu naneti zla kakva mu nije nanela nijedna druga nacija. Možda će ih samo Rusi nadmašiti.

– Ruska moć i opasnost je mit koji zapadnjački propagandisti svesno šire. Slovenska rasa nikad neće, u domenu racionalnosti i marljivosti, organizacije i discipline, ali i u domenu agresivnosti i brutalnosti, biti u stanju da se izjednači sa germanskom rasom. Naročito ne sa glavnim narodima te rase, Amerikancima i Nemcima.

– Rusi jesu sirovi i surovi, ali su u suštini inferiorni. Pokorni – ubaci gospodin Fišart. – Moćni su bili tek povremeno, kad su ih vodili carevi nemačkog porekla. Rusi se ponašaju kako valja samo pod knutom.

– Poslednji put su bili moćni kad ih je uzvisio, u mnogo većoj meri unizio, azijski monstrum Staljin – odgovori Alek. – Nemce je unizio njihov mentalno poremećen sunarodnik Hitler, a Rusima je to isto učinio mentalno poremećen Gruzin Džugašvili.

– Hitler je, uz pomoć Nemaca, stvorio nacizam, Lenjin i Staljin su, uz pomoć Rusa, stvorili komunizam – re-

če domaćin. – To su dva velika zla, dva nečovečna totalitarizma. Pitam se koji je gori.

– Šta ima da se pitaš! – uzvratila njegov prijatelj oštro. – Nacizam je bio i prošao, a komunizam je još tu. I ko zna dokle će trajati. I dokle će se širiti po svetskim kopnima i morima. Zar ne vidiš da prodire i u Aziju, i u Afriku, i u Južnu Ameriku.

– Izvinite, gospodo, nemam želju da se prepirem s vama, jer ste mi obojica simpatični, gotovo kao blagodušna frau Ilze, ali moram reći: nacizam i komunizam su dva veoma različita fenomena – reče Alek. – Zajednički im je samo epitet “totalitarni”.

– Nacizam je pobeđen – progundala Šulc. – A komunizam još pobeđuje. Ko će mu stati na rep?

– Veštačko izjednačavanje nacizma i komunizma je, najblaže rečeno, velika greška. Žao mi je što moram to da kažem, ali sam uveren da nacizam do kraja sveta i veka neće imati pandana. Nemci, pogotovo oni koji su bili Hitlerovi savremenici i privrženici, zauvek će nositi žig koji...

– Neiskusni ste, gospodine inženjeru – jetko će Šulc. – Istorija je ljudima mnogo puta priredila svakojaka, najčešće neprijatna iznenađenja.

Alek se osmehnu.

– Sistemi o kojima govorimo jesu totalitarni, ali u tom njihovom obeležju ima golemih, suštinskih razlika. U nacizmu nije bilo ničeg pozitivnog. To beše skroz-naskroz monstruozan poredak. Koji je stvorio, i kome je na čelu bio, najveći monstrum u istoriji čovečanstva. Hitlera zaista nikad niko u domenu bezumlja i zla neće nadmašiti. A što se komunizma tiče, u njemu ima, pored nekih negativnosti, mnogo pozitivnog. Da u Jugoslaviji nije na delu socijalizam, zasnovan na komunističkoj ideologiji, ja bih verovatno i danas bio kamenorezac u rodnom selu. Titov socijalizam omogućio mi je da...

– Komunizam u svom socijalističkom obliku sirotinji pruža mogućnost da pobegne sa dna – konstatova gospodin Fišart.

– U ruskom komunizmu monstrum je bio samo Staljin – nastavi Alek energično, premda s ponovo naraslim strahom od vlastite radikalnosti. – I ja ga smatram, kao i mnogi drugi, Hitlerovim bratom. Ali razlika između ta dva brata je golema. Staljin je Hitlerov brat samo u tom smislu što je bio umno poremećen zlikovac.

– Bili su i slični i različiti, ali su, u predvečerje Drugog svetskog rata, rukom Molotova i Ribentropa potpisali Pakt o nenapadanju.

– Hitler je, gospodine Fišart, taj pakt sklopio s nožem skrivenim iza leđa. Doduše, ni Staljin nije bio naivan. On je, trgujući s Arhidijabolom (koga je Zapad želeo da iskoristi kao udarnu pesnicu protiv komunizma), kupovao vreme, kako bi se Sovjetski Savez što bolje pripremio za eksplicitni rat protiv nacifašista i za implicitni rat protiv kapitalista. Ja taj Džugašvilijev potez opravdavam. I mislim da su on i njegovi saradnici bili u pravu kad su smatrali da kapitalizam ima više dodirnih tačaka sa fašizmom nego komunizam. Azijski manijak o kome govorimo bio bi u mojim očima bar onoliko pozitivan koliko i negativan karandžoloz da nije, iz opštih, ideoloških, i ličnih, patoloških razloga, šikanirao i ubijao građane Sovjetskog Saveza. Ipak je, na vagi na kojoj se mere grozote dvojice najgadnijih đavolovih sinova, manje crn od Hitlera, koji je prouzrokovao neopisive patnje nekoliko stotina miliona, a smrt pedesetak miliona građana cele Evrope. Pa i nekih vanevropskih regiona. Staljin je, ponavljam, lično bio bolestan, monstrozan tip, ali, ako se izuzme nedelo proizašlo iz njegove paranoje, sovjetski komunizam nije bio, a nije ni sada, monstrozan poredak. Ljudi i narodi koji čine taj poredak podneli su u Drugom svetskom ratu najveće žrtve, i dali najveći doprinos pobedi nad nacizmom.

– Razlika između Hitlera i Staljina je i u tome što je prvi, metkom u bunkeru (i ognjem iznad bunkera, ognjem u kome je izgoreo), stavio tačku na vlastita zlodela, a drugi je umro prirodnom smrću – dometnu gospodin Fišart prilično spokojno.

– Razlika je, gospodo, i u tome što Hitler beše oličene duha, ili bar stremljenjâ, mnogih Nemaca, a Staljin se ne može smatrati oličenjem duha i stremljenjâ Rusa, i ostalih sovjetskih naroda.

– Ja sam uvek smatrao da je Hitler ludak. I uvek sam ga mrzeo.

– Svaka vam čast, gospodine Fišart. Desetine, možda i stotine hiljada Nemaca je, kao i vi, od samog početka nacizma videlo da je Hitler veoma zločudan i slavoљubiv karandžoloz. Na kraju su to shvatili milioni Nemaca. Ja sam uveren da je Hitleru i na samom početku Najvećeg rata bilo jasno da iz sukoba s najmoćnijim državama sveta neće izaći kao pobednik. No njegov bezočan, odvratn herostratizam bio je jači od njega. Smrdljivac je želeo da u istoriji čovečanstva figurira, do kraja sveta i veka, kao jedna od najdominantnijih ličnosti. Morao je znati – naročito kad je počeo da izdaje naredbe koje su prouzrokovale patnje i smrti miliona ratnika na frontovima, te civila u gradovima i selima, a logoraša u gasnim komorama i krematorijumima – da će u istoriji figurirati kao najveće čudovište sa ljudskim obličjem. Takođe je morao znati da će i Nemci do kraja sveta i veka nositi najsravniji žig kojim istorija može obeležiti jedan narod. Sve je to Najveći Negativac znao, ali mu je, samoživom, poganom, najvažnije bilo da njegovo ime za veke vekova bude sačuvano.

– Tu želju nosi u sebi, otvoreno ili prikriveno, gospodine inženjeru i slikaru, svaki političar, svaki naučnik, svaki umetnik – reče Kržljava Oskoruša. – Svaki čovek bi, na kraju krajeva, bio srećan da može svoje ime što duže, po mogućnosti za veke vekova, da sačuva. Nećete, valjda, reći da Staljin nije žudeo za tim da do kraja sveta i veka figurira kao jedna od najznačajnijih ličnosti u istoriji čovečanstva. Zašto su Rusi dopuštali da ih masovno ubija? Zašto ga nisu obesili?

– Ovog puta se, gospodine Šulc, slažem s vama. Rusima je, nažalost, trebalo mnogo vremena da shvate da je Staljin mentalni bolesnik. Da mu je deformisan i um i karakter. Pa i treći deo mentalnog sklopa, emocionalni pod-

sistem. Krivo mi je, i kivan sam na Ruse, na sve sovjetske ljude, što se čudovištu u vreme njegove strahovlade nisu suprotstavili. Osećao bih prema njima neizmerno divljenje da su već sredinom tridesetih godina besnilom zaraženu zver u kavez strpali, kroz Moskvu na taljigama provezli i potom na Crvenom trgu obesili. Znam, teško je suprotstaviti se organizovanom društveno-političkom sistemu, naročito totalitarnom i zločinačkom, ali... Svoju inferiornost i pokornost Rusi, i ostali sovjetski građani, sami su vrlo skupo platili.

– Amerikancima bi trebalo pokloniti jednog Staljina – reče frau Ilze. – Da im učini ono što je učinio Rusima. Jer su Amerikanci nama u Drugom svetskom ratu naneli možda i veća zla nego Rusi. Bombardovali su Drezden, Hamburg, Keln... mnoge naše gradove.

– Drezden je bombardovan po želji ludog Čerčila, najvećeg zločinca iz vremena engleskog kolonijalizma – napomenu Egon Šulc. – Taj predivan muzej pod otvorenim nebom, jedan od najočuvanijih starih gradova na svetu, sa velelepnom Frauenkirhe⁴⁴ kao najlepšim draguljem, srušen je sa zemljom. Čerčil nas je nazivao varvarima, Hunima, a Anglosaksonci su uništavali najveća blaga nemačke i evropske kulturne baštine.

– Valjda su, kao skorojevići, bili ljubomorni na tu našu starinu – reče frau Ilze. – Amerikanci nastoje da Evropi napakoste kad god mogu, jer pred njenom kulturom imaju kompleks niže vrednosti.

– U pravu si, devojčice – Egon Šulc je bio zadovoljan. – Istorija i kultura im je, u poređenju sa evropskom, siromašna, a i sami su, kao individue, siroviji od nas Evropljana.

– Nemački narod je narod mislilaca i pesnika, a Amerikanci nas tretiraju kao narod ubica i monstruma, samo radi toga da bi nas učinili ravnim sebi – napomenu domaćica. – Najpopularniji američki likovi su kauboji, izvršiocci genocida nad nemoćnim Indijancima, i mafijaši. Al

---

⁴⁴ Frauenkirhe (Frauenkirche) – Crkva Svete gospe

Kapone, Dilindžer... ne znam kako su se zvali ostali čuveni gangsteri.

– Ceo njihov poredak je gangsterski – nastavi drug njenog muža. – Američki kapitalizam je mnogo brutalniji od našeg, evropskog. A u Drugom svetskom ratu, gospodine umetniče, Amerikanci nisu bili manje brutalni od Nemaca. Drezden nije imao nikakav vojni, strateški značaj, a saveznički varvari su ga uništili.

– Drezden je bio jedan od glavnih komunikacijskih punktova Šperove vojne industrije – reče domaćin.

– Ah, ne znaš ti ništa – uzvratu Šulc, odmahnuvši rukom. – Saveznici su u Drezdenu na najstrašnji način ubili preko trideset hiljada muškaraca, žena i dece. Većinu su i spalili. Bez konclogora i krematorijuma. Jadnike koje nije imao ko da sahrani, koji su ležali u ruševinama i na ulicama, Amerikanci su sakupljali na gomile, polivali benzinom i spaljivali.

– Oni su to činili iz sanitarnih razloga, a ne radi *konačnog rešenja nemačkog pitanja*.

Ova sarkastična Alekova opaska izmamila je osmeh na lice gospodina Fišarta, a Egon Šulc je još jednom odmahnuo rukom.

– Vi ste, gospodine inženjeru, svoj dosadašnji život proživeli i miru, teško vam je da razumete rat. To su bila izuzetna vremena. I predratna i ratna. A izuzetna vremena traže izuzetne ljude. Pa i velike žrtve.

– Kao fraza, ne zvuči loše. Ali kad pomislimo da su nacisti žrtve tražili i nalazili van svoje partije i nacije...

– Moj gospodine, tako svi čine. To je zakon borbe, zakon opstanka. On drastično menja ljude. Navodi ih da postanu ono što nikad nisu mislili da će biti. Vaš stanodavac je celog života bio socijaldemokrat, i sada mu je idol Vili Brant, šurak mu je poginuo kao komunist. Karl je takođe godinama bio, još u *ona* vremena, protivnik nacista. Ali kad je zagustilo, postao je član Nacionalsocijalističke partije.

– Nužda me je naterala – reče gospodin Fišart mirno, ne naročito uverljivo.

– Ili nadahnuće, koje je tada sve nas bilo zahvatilo – dometnu Šulc. – Drugi mogu da pričaju šta hoće, ali mi znamo da su to bila izuzetna, uzbudljiva vremena. Teška, ali uzbudljiva, po mnogo čemu veličanstvena vremena! Da, veličanstvena! Nikad više...

– To je bila demonska izuzetnost, demonska veličanstvenost – reče Alek.

– Mladiću, u svemu što je izuzetno, što je veličanstveno, ima nečeg demonskog! – uzvratu Šulc patetično. – Još sto života da proživim, ne bih zaboravio ono što sam doživeo u epohi Velike Nemačke. Zato sam zahvalan Svevišnjem što mi je dao baš takvu mladost kakvu mi je dao.

Sad je gospodin Fišart nezadovoljno odmahnuo rukom.

– Ti si pijan – reče drugu. – Pivo ti je udarilo u glavu. Kao i meni.

– E, ako vas hvata pivo, poslednje vaše nadahnuće, prelazimo na čaj s rumom – odluči frau Ilze, stavljajući na sto tačnu sa čoljama čaja.

Šulc je, pijuckajući čaj s rumom, i dalje peckao svog ratnog i poratnog druga, da bi u jednom trenutku zatražio od njega da gospodinu inženjeru pokaže fotografije iz njihove zajedničke ratne mladosti. Iz vremena kad su kod Vinice i Odese ubijali Ruse kao zečeve. Gospodin Fišart nije uslišio drugarevu molbu. Nema on više te fotografije, reče, bacio ih je. Šulc obeća radoznom Aleku da će mu on jednom doneti svoje fotografije. A na njima i gospodina Fišarta u lepoj uniformi Vermahta.

Malo kasnije, kad je Alek ponovo dohvatio kičicu i stao da zaviruje u dušu frau Ilze, a domaćin, u želji da promeni temu razgovora, ispevao mali hvalospev njegovoj “Viziji u Hofgartenu”, žustrog brbljivca spopala je goruća želja da vidi to platno. Bio je uporan, zanimalo ga je kako današnji mlad čovek, još i stranac, vidi Nemačku u prošlosti i sadašnjosti, u ratu i miru, pa je Alek prekinuo rad i iz garsonjere-ateljaja u susedstvu doneo sliku.

Šulc beše zadovoljan, gotovo oduševljen, jer je na platnu bilo više prošlosti nego sadašnjosti, više rata nego

mira. Središnji deo vizije bio je posvećen bici modernih vojski, komponovanoj po uzoru na Altdorferovu "Aleksandrovu bitku", u kojoj je Alek video dosta nadrealističkih elemenata, a iznad tog krvavog zmijskog klupka u horizontalnom večnom miru počivao je (poput vojnika u otvorenoj "kripti" u Hofgartenu) Neznani ratnik, sa puškom položenom duž odevene telesine, preko dugmadi šinjela, i sa čeličnim šlemom na glavi. Udovac je s ushićenjem objašnjavao svom vršnjaku čime bi sliku valjalo dopuniti da bi bila još uspešnija apoteoza ratu kao najmuškijoj, najveličanstvenijoj čovekovoj opsesiji, a umetnik se s očajanjem u duši pitao gde je pogrešio, jer je do tog trenutka verovao da će i najbezazleniji laik videti izrazito anti-ratnu sadržinu i poruku slike.

Šulc reče da bi rado kupio jedan ovakav panoptikum, iako ga neki delovi Hofgartena – onaj tamo sa slikarima, recimo – ne zanimaju. Alek odgovori da ovo nije za prodaju, i da ništa slično nema nameru naslikati, jer on ne kopira ni druge ni sebe. Šulc se onda, saznajući ponešto od samog autora o njegovom poetskom i magijskom realizmu, o njegovoj opsednutosti Nemačkom koja nestaje i onom koja je odavno nestala, setio minezengerâ, riterâ, čak i Nibelungâ, a to je već izazvalo nesuzdržan smeh gospodina i gospođe Fišart. Evo kako je od veličanstvenog do smešnog kratak put, požali se Šulc polupijano. Svega jedan korak, što bi rekao Bizmark. No Alek više nije imao strpljenja, pa ni vremena da sluša zatucanog kržljavka, jer beše već pola osam, a on se sa Nemanjom Zorićem bio dogovorio da se u osam sati nađu na periferiji Švabinga, u "Vinervaldkeleru",⁴⁵ da bi odande zaronili u središte boemsko-kurvarske četvrti.

* * *

---

⁴⁵ "Vinervaldkeler" ("Wienerwaldkeller") – "Podrum u Bečkoj šumi" (naziv asocira na poznato izletišta i vinogradarsko područje blizu prestonice Austrije).

Leopoldštrase je te tople majske večeri bila ispunjena mirisima benzinskih isparenja, mladog zelenila, parfemâ i restoranskih specijaliteta, obiljem raznobojne svetlosti i žagorom dokone, na sve strane usmerene, svim uzrastima prošarane ljudske bujice. Šetači su, movajući se duž aleje jablanova ispred Zigestora, razgledavali slike, kašmirske marame, ogrlice najrazličitijih oblika i druge izrađevine poređane na provizornim tezgama studenata umetnika, ljubitelji gurmanluka i kapljice sedeli su za stolovima u uličnim baštama ratorana, lovci na jače doživljaje upućivali su se prema barovima u kojima će malo kasnije, kad večer bude prešlo u noć, a gosti iz treznog stanja u polupijano, početi pikantni programi.

– I mi ćemo večeras ući u jazbinu u kakvoj sigurno još nisi bio – reče Nemanja zemljaku dok su večerali u “Vinervaldkeleru”. – Pogledaj šta piše tamo.

Na mrkim gredama tavanice podruma, poduprtim rezbarenim stubovima u austrougarskim bojama, uprošćenom goticom bile su ispisane dosetke o lepotama bečarsko-birtijskog života. Dosetka na gredi u koju su gledala dva drugara glasila je: *Alter Wein und junge Weiber sind die besten Zeitvertreiber*.

– Kako bi ti to, umetnička dušo, prepevao?

– Pa, recimo: *Uz staro vino i mlade žene najlepše će proći vreme*. Samo da u jazbini u koju me vodiš vino ne bude mlado, sirovo, a žene matore, prezrele dromfulje.

Nemanja se zakikota.

– Vino ne znam kakvo je, jer tamo pijem samo kampari, ali dromfulje su božanstvene. Preko svake kao da je protutnjala kolona kamiona s vojnicima... Ti, Aljoša, pojma nemaš šta je dobro. Nema jačeg doživljaja od izivljavanja na babi koja je preskočila pedesetu. Koju su rasturala divizije gulanfera. Uostalom, jesam li ja tebe ikad razočarao?

– Ne. Naprotiv, uvek si me oduševljavao.

Nakon večere Nemanja reče da je rano za odlazak u jazbinu, program počinje tek posle devet, pa su se još neko vreme muvali alejom jablanova. Alek se zagledavao u ak-

varele, pastele i uljane mazarije izložene duž šetališta, sa zadovoljstvom konstatujući da je prošlo vreme kad je pred slikama kolega osećao divljenje i zavist, da je sad indiferentno, čak superiorno miran, jer su ovi portreti, enterijeri i pejzaži mnogo slabiji od njegovog maštovitog, kompleksnog nadrealizma i rafiniranog poetskog realizma. Nemanja je pak pokušavao da se približi najpre dvema mladim klin-dovkama, a zatim dvema napudranim polovnjačama. Prve su ga oholo otkačile, druge su se nakratko upustile s njim u ljubazno časkanje, da bi se na kraju i njemu i njegovom kolegi izvinile što ne mogu da im prave društvo. Za Nemanju je to bio još jedan dokaz da su tetke bolje od klinki. A kad bi njih dvojica malo spretnije zakotrljali po jeziku svoje slovenske konsonante, kad bi bolje uvežbali hohdojč, Nemice bi padale kao pokošene bulke. Jezik uvek izdaje auslendera. Jesi li to primetio? Dok ćutiš, sve je in Ordnung, naročito ako si intelektualac, ako si produhovljenošću malo uglačao svoju balkansku, apeninsku ili pirinejsku facu. Ali čim progovoriš, izdao si se. Lice i glas šalter-ske sove u kakvoj birokratskoj ustanovi, svrake za tezgom u robnoj kući, ili ulične droplje, postaju za nijansu tvrdi.

– Meni je jedna takva droplja u Landsbergerštrase nanela uvredu zbog koje sam hteo da je zakoljem – nastavi Nemanja. – Jesi li već bio u Landsbergerštrase?

– Nisam.

– Nemoj ni da ideš. Tamo ordiniraju najgore uličarke, bolesne i među nogama i u glavi. Ja to nisam znao, bio sam novopečeni Jugošvaba. Zagoreo, gusku u letu bih opalio, da sam mogao da je uhvatim. Prišao sam dvema trotoarkama. “Beži od mene, sa gastarbajterima neću ništa da imam!”, zakreštala je droplja. “Vi ste bezobrazni, hoćete da jebete, a da ne platite!” “More, šljame odvratni, ja sam za tebe ministar kulture! Ja treba sebe da prezirem zbog toga što sam ti prišao, a ne ti da me odbijaš, i još vređaš!” Nisam hteo da sebi pravim neprilike, da imam posla s policijom, inače bih je zgromio. Otada ne prilazim dropljama. Neka one na mene naleću, a ja ću, ako mi se prohte, da ih obaram.

Gnezdo do kojeg su, ćaskajući i povremeno svraćajući u zadimljene boemske ćumeze, došetala dva lovca na droplje bilo je u jednoj od uzanih, kratkih, slabo osvetljenih, atmosferom devetnaestog veka ispunjenih uličica u središtu Švabinga. Spolja je zgrada bila stara i neugledna, a iza teških hrastovih vrata, kraj kojih je stražario barski gorila, gostima je diskreciju nudio najpre nevelik, mračan hol. On je bio neka vrsta tampon-zone između trivijalnog vanjskog sveta i erotskog raja, ili pakla, u koji se ulazilo kroz vrata od neprozirnog stakla.

Dva grešnika udoše iz mračnog hola u prostran, diskretnim plavim i crvenim svetlom obojen raj-pakao, sedoš na fotelje pored jednog od niskih stolova. Zaglušujuća disko muzika onemogućavala je normalan razgovor. No Aleku razgovor sad ionako ne beše potreban. Bio je zaokupljen utiscima koji su ga zapljuskivali. Zanimali su ga gosti za okolnim stolovima (jesu li, kao i mi, gladni ženskog mesa, ili siti svega?), pitao se ko su nevidljivi tipovi koji nadziru ovaj polumračan vrt uživanja (nemački mafijaši, ili poslovni ljudi za koje je ovo biznis kao svaki drugi?), zanimala ga je senzibilna konobarica koja je primala Nemanjinu porudžbinu (studentkinja, gastarbajterka, neregistrovana prostitutka?). Pogled mu je povremeno padao i na neveliku pozornicu, na kojoj će, zacemento, malo kasnije početi kabaretski program.

Lecnuo se kad su na slobodne fotelje za njihovim stolom sele dve Azijatkinje, po svoj prilici Južnovijetnamke. Posle doživljaja sa drskom lešinarkom u "Weisse Rosen" bio je alergičan na barske dame. No Nemanja je znao kako treba postupati sa nepoželjnim dropljama: mirno ali odlučno im je rekao da on i kolega očekuju svoje devojke. I Vijetnamke nisu bile neiskusne, rekoše da će se pretvoriti u leptire čim se devojke dvojice kavaljera pojave na vratima. Vratitše se u diskreciju iz koje su bile došle tek nakon Nemanjinog tihog ali oštrog, nimalo kavaljerskog naređenja da se čiste. Aleku je lagnulo, ali mu je bilo pomalo i krivo zbog ovakvog završetka prvog doživljaja u noćnom klubu. Vijetnamke su bile lepuškaste, skromne, simpatič-

ne. U normalnim okolnostima sigurno bi bile prijatne drugarice i nezaboravne ljubavnice, pomisli novajlija u erotskom svetištu. Pa i verne, zahvalne životne saputnice. Ali nužda ih je naterala da budu prostitutke u dalekoj tuđini, da za svoje gazde pljačkaju mušterije i svakodnevno trpe mnogobrojna sitna šikaniranja.

Seks ponižava one koji ga nude!

Seks ponižava one koji ga traže!

Konobarica je donela kampari, a na slobodne fotelje sedošće dve nove droplje: mlade ali otrcane Nemice. Nemanja je prema njima bio još osorniji nego prema Vijetnamkama. Reče im da je auslender, Balkanac. Gerla koja je sedela pored njega odgovori da nikad nije obraćala pažnju na to ko pripada kojoj naciji. Čovek je čovek – ako je čovek – bez obzira na nacionalitet. Ovo je Nemanju tobože oduševilo. Prvi put od nekoga čijim žilama teče germanska krv čuje ovakve reči, konstatova sarkastično, pa diskretno ali energično naredi Švabicama da se čiste. Na slobodne fotelje je, nešto kasnije, seo jedan mlad ljubavni par, donevši tako dvojici drugara svojevrsnu zaštitu od napasti barskih dama.

Prvu tačku programa na maloj pozornici izvela je dugonoga striptizeta. Osvetljena reflektorom sa bočnog zida, igrala je i previjala se po taktu kupleta sa magnetofona, prilično nespretno, u skladu sa neduhovitošću tekstopisca koji je putem kupleta komentarisao aktuelne događaje iz domaće i svetske politike.

– Ovo me podseća na neke filmove u kojima su prikazana vremena Vajmarske republike – reče Alek Nemanji.

– Zašto baš na te filmove?

– Kabaretski programi su tada bili čuveni i omiljeni. Svojim sarkastično-melanholičnim ekspresionizmom, karakterističnim za Nemačku dvadesetih godina, upečatljivo su oslikavali ekonomsku i političku bedu Vajmarske republike. I predskazivali zlo koje se pomaljalo u smedim i crnim košuljama. Nikome tada, dabome, ni na kraj pameti nije padalo da će Adolf Hitler uskoro postati vođa Velike

Nemačke, da će Treći rajh postati najmonstruoznija totalitarna tvorevina u istoriji čovečanstva.

– Ova vremena su sasvim drugačija od onih.

– Natürlich. Sada je ekonomska i politička situacija u Nemačkoj neuporedivo bolja. Zato je ovaj kuplet mnogo slabiji od kupleta koji su se po kabareima pevali u doba Vajmarske republike.

Autor teksta kupleta našao je, ipak, dosta crnih rupa u Saveznoj Republici Nemačkoj, a skakutanje po svetskoj političkoj pozornici završio je u Sovjetskom Savezu. Kad je pevač ushićeno kliknuo da bi Brežnjev za ovaj prizor dao ceo jedan petogodišnji plan, striptizeta je, ne prekidajući igru, odbacila ogrtač i zatočenicima animalnog erosa pokazala ogoljenu lepotu svog doista privlačnog tela.

Koleginica koja ju je zamenila beše starija i robusnija od nje, a glomazno telo nije htela da zamara igranjem, pa je odmah stala da pokazuje svoje najatraktivnije umeće. Ružičastu gumenu palicu, koja je imala oblik uda sa testisima, i bila dugačka četrdesetak centimetara, zavukla je sebi do pola u vaginu i tako se s njom neko vreme poigrala. Potom se opružila potrbuške preko jastuka na tepihu pozornice, isturila pogolemu zadnjicu i petom cipele stala da sebi, po taktu kupleta, zabija krivi gumeni ud u vaginu. Kad je kuplet bio završen, i ud beše zabijen do testisa. Odjeknuo je aplauz.

Treća tačka je bila vrhunac programa. Dva momka iznela su na pozornicu francuski krevet, na kome su se koji trenutak kasnije u zagrljaju opružili mlada, oskudno odevena dama i njen ljubavnik. Grlili su se i ljubili, teatralno, po taktu argentinskog tanga, sve dok se ispred zaveze u dnu pozornice nije pojavio muž nevernice. Trombon sa magnetofonske trake je jeknuo, ljubavnik zbrisao, a nevernica je uplašeno očekivala reakciju supruga. Ovaj je besno nabio gangsterski šešir na oči, prišao krevetu, zgrabio suprugu za kosu i zabio joj nos u šlic svojih pantalona. Znala je šta joj valja činiti da bi umilostivila muža. Povukla je nadole rajsferšlus šlica, izvadila njegov ud i stala da ga miluje i puši. Kad se koliko-toliko ukrutio, hitro je ski-

nula haljinicu i naguzila se. Suprug je, ne skidajući se, počeo da tuca. Po taktu tvista. Najpre zguza, a potom je grešnica legla na leđa, noge stavila na njegova ramena. Ritam tvista se ubrzavao, supruga se u tobožnjoj ekstazi previjala, nesrećnik je, po svoj prilici, bio zaokupljen samo željom da izdrži do kraja muzičke numere. Napokon je iz zvučnika izleteo kreščendo, iz vagine ispao splasnuli ud, vlasnik ga strpao u pantalone, supruga se, glumeći zadovoljstvo, privila uz muža, zajedno su nestali iza zavese.

– Hoćemo li ići da i mi ovako igramo tvist? – upita Nemanja drugara kad je aplauz izdahnuo. – Sad će biti poduža pauza, a onda opet sve ispočetka. Jedino će šmokljanu koji nosi ulogu muža biti teže, jer će ponovo morati da dovede Đoku u erekciju.

– Ista nevolja, zvana seksualna uživancija, njega muči na jedan način, nas na drugi.

– Hajdemo, onda, da tu muku izbacimo iz sebe.

– Kud ćeš? Ovde nam se gerle same nude. Ove lepuškaste Vijetnamke bi...

– Aljoša, dokle ću da te učim? Zar ti nije bila dovoljna pouka iz “Weisse Rosen”? U noćnim klubovima nikad nemoj da tražiš robu za masovnu upotrebu. Ovde se dolazi samo na predigru, da se napasu oči, a telo se zadovoljava u “narodnim kuhinjama”.

– Ali, rekli smo da nećemo u kupleraj.

– Ih! Ponekad je dobro samog sebe nasankati. Tako o istom trošku postaješ i prevareni i prevarant. A ne znaš koji je veći gulanfer.

Alek se osmehnu, isprazni čašu.

– Hoćemo li da tražimo početnice? Rekao si da se za njih radije opredeljuješ nego za opajdare namazane svim mastima, koje prema klijentima osećaju averziju.

– Rekao sam ti i to da se u svakom kukulju može naći pokoje zrno žita. Večeras hoću da vidim je l’ još živa jedna tetka, koja mi je na početku “karijere kuplerajskog degustatora” veoma ugađala. Ako je budem našao, na njoj ću se izživljavati. A pre toga ću od nje tražiti da tebi dovede neku početnicu.

Babeta, debeljuškasta plavojka, sa facom dobroćudne seljančice, jedna od retkih Nemanji simpatičnih matrona iz prvih njegovih gastarbajterskih dana i kuplerajskih noći, još je ordinirala u kući ljubavi u kojoj se sa zagorelim Balkancem sprijateljila pre petnaestak meseci. Po Alekovoju proceni, na duši je imala pedeset godina, i još nekoliko koje se ne broje. Obradovala se prijatelju, umiljato ga izgrdila zbog dugog odsustva. Da je još malo čekao ne bi je tu našao, jer ona namerava da se uskoro penzionise. Živeće kod kćerke u Diseldorfu. Nemanja se začudio. Ovaj njegov drug, reče, govori da umetnici nikad ne idu u penziju. A i ona je umetnica. To je ne jednom već dokazala. I večeras će njemu, svom iskrenom prijatelju, takoreći ljubavniku, to dokazati. No najpre neka njegovom drugu dovede neku neiskusnu lepoticu.

Babeta se izgubila u jednoj od, valjda, zajedničkih prostorija kuće ljubavi, da bi nakon nekoliko minuta dovela mladu, suvonjavu, ne naročito atraktivnu brinetu.

Držeći Nemanju za ruku, poželela je koleginci početnici, i kolegi svog prijatelja, srećnu i dugotrajnu vezu, te dva para (jedan razdragan, drugi ćutljiv, pomalo kao zbunjen) nestadoše iza vrata dveju kuplerajskih soba.

Klindovka kestenjaste kose beše, kad je u prozirnom mraku ostala samo u kombineu, prilično zgodna – u tim trenucima bi njenom zagorelom partneru, potencijalnom kvazi-ljubavniku, zgodna bila svaka polugola fanfulja – ali se ispošćen erotoman ipak zapitao šta je sve danas, i juče, i prekjuče, ova preturila preko trbuha, i preko usana. (Nisu joj u ćumezu služile za ljubljenje, nego za pušenje. Doduše, svaki ud je u takvim prilikama u prezervativu. Kako se tim jadicama ne gadi miris i ukus tanke, smrdljive gume? pitao se...) Kad su oboje ostali kao od majke rođeni, kad je partnerku zagrlio i počeo da miluje, osetio je uzbuđenje, ali i strepnju od bakterija i virusa kojima je, verovatno, zagađeno devojčino naizgled čisto telo. Ponudila mu prezer-

vativ, ali je on već držao u ruci onaj koji mu je pre ulaska u kupleraj bio dao Nemanja. Na trenutak je upalila stonu lampu, pogledala njegov prezervativ, uporedila ga sa svojim. Očigledno, i ona je više mislila na zdravlje nego na erotsko zadovoljstvo.

Upotrebili su najpre njegov, kasnije i njen prezervativ.

Posle prvog jednostranog razgorevanja i pregorevanja (klindovka je na mahove glumatata uzbuđenje, ali neuverljivo), Alek je osećao blago gađenje i potmulu grižu savesti, ljutio se na sebe zbog toga što je dopustio da ga porazi vlastita slabost. No libido nije mario za moral, te je posle kraćeg ćaskanja i milovanja krevet ponovo počeo da škripi.

I opet se nakon kreščenda kuplerajski gost osećao kao degradiran oficir, i rekao je sebi da nikad više ne sme zaći u ovaj ćumez, da što pre mora naći ženu s kojom će želeti da se sjedinjuje ne samo telesno nego i emocionalno i duhovno.

IV

FANTAZMAGORIČNA STVARNOST

Iščekujući susret sa ženom s kojom će želeti da se sjedinjuje ne samo telesno nego i emocionalno i duhovno, ambiciozan drugar Nemanje Zorića i marljiv saradnik inženjera Alojza Hofmana najveći deo slobodnog vremena ulagao je u slikanje, koje beše još intenzivnije nego rad u arhitektonskom birou. Rezultat su bila, osim uzgrednog portreta frau Ilze Fišart, prva tri bajovita panoptikuma novoformiranog ciklusa "Gastarbajterove impresije". Najpre je bila završena "Vizija u Hofgartenu", potom "Nimberška razglednica", a treća beše "Pomaljala se iz magle".

– Tako mi sudnjeg dana, ovo je više nego izvanredno! – procenio je Kristofer Bart jednog juskog predvečerja, posmatrajući u garsonjeri-ateljeu tri pogolema platna.

I da ljubitelj slikarstva nije izgovorio ove reči, Aleku bi dosta rekao njegov zadivljen pogled. A i da nije bilo tog pogleda, stvaralac bi ostao uveren da je početak svog novog životnog i umetničkog puta obeležio upečatljivim putokazima.

Na platnu koje se na zidu sušilo, a koje beše veličine prozora putničkog vagona, u dnu prizora sam autor (nabačen plastično poput Direrovog Osvalda Krela, ali s leđa, iz unutrašnjosti vagona, tako da mu se lice samo delimično videlo) posmatrao je fantazmagoričnu panoramu koju su činile tvorevine prirode – bavarska brda, četinarske šume i valovite livade – i tvorevine čoveka. U središtu panorame

samovao je bauernhof u stilu stare nemačke arhitekture, obavijen izmaglicom, koja je negde bila gušća negde ređa, pa se činilo da salaš lebdi na granici šume i livade. U donjem levom uglu rathaus, sa nekoliko građanskih kuća oko sebe, predstavljao je drugu vrstu minulog neimarstva i života, a treći predstavnik nemačke starine bio je ruiniiran srednjovekovni burg, koji se iz magle pomaljao u zadnjem planu, u gornjem desnom uglu, gde je lebdeo između neba i zemlje. Iznad donje ivice slike prvi simbol savremene Nemačke bila je fabrika, sa dimnjakom iz kojeg je kuljala žučkastobela para, možda sumporna, koja se stapala s izmaglicom i mestimično je činila neprozirnom. Drugi simbol savremene industrijske zemlje, smešten takođe u srednjem planu, između fabrike i posmatrača iz prednjeg plana, odnosno donjeg desnog ugla, bilo je jedva vidljivo poslovno zdanje u stilu beton-staklo-metal, okruženo automobilima, koji su ličili na bubašvabe, i ljudima, koji su ličili na mrave. U gornjem levom delu panorame, iznad rathausa i zamagljene šume, silueta Georga Vilhelma Fridriha Hegela bila je nadneta nad otvorenu knjižurinu, a iznad svih ovih bregova, šuma, građevina i ljudi, na mekanoj beloj perini-oblačini ležarkarila je fascinantna ženetina, koja je mogla biti i uzvišena muza i raskalašna barska dama.

– Na početku minhenske faze svog stvaralaštva akcenat stavljam na kaleidoskopski komponovana platna – obavesti autor prijatelja. – Uostalom, nadrealizam i jeste kaleidoskop stvarnosti i snova.

– Sve tri vizije su rađene po istom principu, a ipak se razlikuju jedna od druge – primeti Kristofer.

– Najveća razlika je, dabome, u sadržaju. Prve dve vizije govore o ratu i miru, a “Pomaljala se iz magle” samo o miru. Ona je naslikana pretežno hladnim bojama, što znači da su predeli obasjani jutarnjom svetlošću. Prve dve kompozicije ispunjene su predvečernjom svetlošću, te u njima ima više toplih boja. Najzad, u Hofgartenu i Nirnbergu nema izmaglice, pa su pojedini elementi tih kaleidoskopa međusobno čvršće povezani. U alpskoj panorami svaka celina je zaokružena i maglom odvojena od drugih.

– Povezuje ih posmatrač, koji je u kaleidoskop uneo narativnu nit – konstatova Kristof. – Da nema njega, i dela kupea u prednjem planu, slika bi podsećala na deo ikono-stasa u kakvoj ateističkoj katedrali. Svaka od ovih sedam tema može se tretirati kao mala ikona oivičena maglenim okvirom. Čak je i površina glatka, kao da su boje nanesene na dasku.

– Nanesene su na platno, ali gusto tkano. U mom ateljeu impregnirano i preparirano. Preparaturu sam potom izolirao, upravo radi toga da bih dobio ikonski glatku i sjajnu površinu slike. Jedno vreme sam, naivno smatrajući da se temeljno obrazovani i zreli majstori najuspešnije legitimišu pastoznim potezima, prosto malterisao platna. No uskoro sam shvatio da taj rukopis ne odgovara ni mom poetskom realizmu ni mom nadrealizmu. Zato je sloj boje na ovim trima sestrama, kao što vidiš, tanak. Faktura je rafinirana. Prihvatio sam Direrov način rada. To znači da se ove slike mogu posmatrati i izbliza, jer su detalji precizno obrađeni, a i izdaleka, jer tada gledaoca zapljuskuje utisak koji tvore najdojmljiviji elementi celine. Koja ti se od ovih triju nakindurenih frajli najviše dopada?

– Ova na kojoj se Nemačka pomalja iz magle.

– Tvoja je. Prilažem uz nju samo jednu molbu: da mi je pokatkad, ako poželim da je ukomponujem u neku svoju izložbu, pozajmiš. À votre santé!⁴⁶

Iskapiše čašice konjaka.

– Tako mi srećnog dana, snebivam se da je uzmem. Pa to već sada, dok si ovde, u Bavarskoj, još nepoznat, vredi bar hiljadu maraka. A u dogledno vreme, možda već za koju godinu, vredeće sto puta više.

– Ako je staviš u pozlaćen ram. Tvoje drugarstvo i podrška meni takođe veoma mnogo vrede. A ako baš želiš da u to drugarstvo unesemo i malo poslovnog duha, odužićeš mi se na taj način što ćeš mi pomoći da u Minhenu probijem led. Treba mi, za početak, samo jedna izložba.

– Pomogao bih ti i bez ovog poklona.

---

⁴⁶ U tvoje zdravlje!

– Onomad si spomenuo svog prijatelja Konrada Grajfenhagena. Možda bih preko njega mogao da uđem bar u jedan minhenski slikarski krug.

– Konrad je staromodan akademac, zanatlija koji pravi dekorativnu robu za dopunu stilskog nameštaja u birgerskim salonima. Bojim se da će te on iskvariti. Njegove mušterije konzervativizam dobro plaćaju.

Alek se osmehnu.

– Učio sam od svih od kojih se može nešto naučiti. Ali me sa mog puta, bar u slikarstvu, dosad niko nije skrenuo. A neće me skrenuti ni ubuduće. Poetskorealistička i nadrealistička interpretacija stvarnosti mi odgovara. Ona slikaru nudi velike mogućnosti za oneobičavanje. Zato nameravam da na dva koloseka puta kojim sada idem dugo ostanem. Doduše, trasiram i treći: hiperrealistički. On je vidljiv i na platnima u koja se zagledavamo.

– Da, sve tri kompozicije su nadrealističke, a izvedba je u mnogim detaljima hiperrealistička. No nadrealizam je, očigledno, dominantan na sadašnjoj etapi tvog slikarskog puta. On je, kao postupak oneobičavanja u umetničkom stvarlaštvu, samo segment jednog šireg i dubljeg fenomena. Breton, Aragon, Elijar i drugi protagonisti nadrealističke revolucije borili su se, na beskrvan način – umetničkim delima i svakojakim skandalima – protiv socijalnih nepravdi, zastarelih shvatanja, protiv bogataša i malograđana. Kako ti, kao avanturist na istom putu, gledaš na tu kulturnu revoluciju, na te neobične revolucionare, koji su između dva svetska rata za poprišta borbe birali salone, kafane, pozorišta, likovne galerije?

– S izvesnim prezirom i podsmehom, koji čovek strožih kriterijuma mora osećati prema “junacima” u bezopasnim situacijama, ali i s odobravanjem. Štaviše, sa željom da ubuduće sve borbe budu beskrvne, sve revolucije kulturne. Dabome, ne onakve kakva je kineska Kulturna revolucija. Ili “kulturna revolucija”.

– Mao Ce Tung je jedan od onih diktatora kojima je neograničena vlast deformisala razum i karakter; ceo

mentalni sklop. Ali, ostavimo politiku. U umetnosti nam je mnogo lepše.

– Imam nekoliko dodirnih tačaka sa pedigriranim nadrealistima. I ja sam, kao i oni, individualist. I ja bih radije ratovao u salonima i kafanama nego na frontovima. I meni je mrsko bilo kakvo potčinjavanje. I ja smatram da umetnost nema otadžbine. Alergičan sam, kao i oni, na malograđane i nacionaliste. I meni se čini da život liči na san. Da su budno stanje i san dva spojena suda koje ispunjava jedna velika sila: želja. No upravo tu počinje raskorak. Ja, naime, ispoljavanju podsvesti, te spontanom mešanju stvarnosti i snova, ne pridajem tako velik značaj kakav su im pridavali međuratni pariski salonsko-kafanski pobunjenici. Oslobođena podsvest i ispričani snovi – za svaku snažnu, zrelu ličnost to su detinjarije.

– Zar na ovim trima slikama, veliki dečake, nisi i sam pomešao stvarnost i snove?

– Jesam. Ali ne po diktatu automatizma i ostalih psihoanalitičkih tričarija, nego smišljeno. Baš usmerenim mišljenjem, koje su pravoverni nadrealisti odbacivali. Ovo, zapravo, nisu moji snovi u bukvalnom smislu reči, već meditacije i vizije. Smišljeno sam hteo da ukažem na šarolikost i iracionalnost, haotičnost i disharmoničnost ove epohe. Na ponešto od onoga što je lepo i ružno, pozitivno i negativno u njoj.

– Pravoverni nadrealisti nisu ti, dakle, uzori. Zar ni oni koji se smatraju patrijarsima nadrealističkog slikarstva?

– Nijedan stvaralac, umetnički pravac ili pokret nije mi uzor sa svim svojim karakteristikama i dostignućima. Odjeka u meni nalazi samo ono što odgovara mojim afinitetima. Nekada, recimo, dok sam tek počinjao da plovim niz maticu fantazmagorične reke nadrealizma, bejah impresioniran Dalijevim dvodimenzionalnim konstrukcijama. Doduše, prema hotimičnom šarlatanu sam osećao i latentan otpor. U prvom redu zbog toga što ne volim slike koje liče na plakate. Na afiše kojima se reklamiraju filmovi pristigli u bioskope. S druge strane, Dali nastoji da što

vernije, u fotografskom maniru, prezentira vlastite snove, stvarne i izmišljene. A mene fotorealizam privlači. Još više me privlači fotonadrealizam. To je pravac na kome sâm želim najdalje da doguram. Salvador Jebivetar je jedan od prvih graditelja tog puta, te ne mogu da ga ignorišem.

– Ne možeš, razume se, jer je Dali utemeljivač najatraktivnijih likovnih čarolija: hiperrealizma, fotorealizma, hipernadrealizma, fotonadrealizma. Tehnika je u tom kvartetu istovetna, samo su intencije, teme i kompozicije različite.

– Mene, da ponovim, mnogo više zanima fotografski nadrealizam nego fotografski realizam. U ovom potonjem izvanredne rezultate može da ostvari, foto-aparatom, svaki umetnički fotograf. Treba samo da nađe, ili sâm konstruiše, odgovarajuće enterijere (konstruisati se mogu čak i omanji eksterijeri: dvorišta, bašte, skrajnuti zakuci i slični mikroambijenti), i da ih na umetnički način obradi. Tako rade i slikari koji su se opredelili za fotografski realizam. Samo što se, umesto foto-aparatom, služe olovkom i kičicom. Likovi i predmeti su im najčešće u neobičnim odnosima, i u neobičnoj atmosferi, ali se nalaze u realnom svetu.

– Ti, međutim, likove, predmete, njihove odnose, i ambijente u kojima su oni situirani, uzimaš iz fantastike, iz vlastite imaginacije – zaključni Kristofer. – Na platnima majstorâ fotografskog realizma je sve realno, a na platnima njihovih kolega fotografskih nadrealista sve se događa u fantastičnom miljeu.

– Oui, fantastika je osnova oneobičavanja u fotografskom nadrealizmu. Zato je taj pravac mnogo apartniji i atraktivniji nego fotografski realizam.

– To potvrđuju upravo uspesi Salvadora Dalija. Dotičan jebivetar ima, među ljubiteljima likovne umetnosti, sve više obožavalaca, a među samim slikarima sve više sledbenika. U ovu drugu bulumentu opčinjenih se i ti svrstavaš. Doduše, s unutrašnjim otporom. S dvoumljenjem. Respektuješ Dalijevo delo, ali prezireš njegovu ličnost.

– Pogodio si. Spadalo o kome ćaskamo je patološki egocentrik. Srebroljubac. Uz to, simpatizer fašista. A pre svega, egzibicionistički cirkusant.

– On spada u kategoriju samoreklamera koji smatraju da umetnička tvorevina privlači pažnju samo ako je upakovana u skandal.

– U tom njegovom uverenju ima istine. Ali ja prema neodmerenim samoreklamerima osećam averziju. Lično nikad ne bih napravio nikakav skandal, čak i ako bih znao da nijednu svoju sliku bez izigravanja klovna neću prodati. Salvador Dali je najveći cirkuski komedijant u svetu umetnosti. A Pablo Pikaso je odmah do njega.

Kristofer se zakikotao.

– Znači, ne valja ni Pikaso?

– Ne kažem da ne valja. No činjenica je da se ta dvojica ponašaju kao cirkuski komedijanti. Pikasa i ne smatram slikarom u punom smislu reči. On je prevashodno crtač. Dabome, u njegovom opusu ima podosta izuzetnih ostvarenja, ali...

– Dali je najsjajnija zvezda nadrealizma i preteča hiperrealizma, Pikaso je najsjajnija zvezda kubizma i, kao protagonist estetike ružnog, preteča apstraktnog ekspresionizma. Matis, Pikaso i Brak su utemeljivači škole u kojoj se uči da stvarnost ne treba bukvalno preslikavati, nego deformisati, i tako prerađenu konzumentima prezentirati. I oni, dakle, kao i ti, oneobičavanje smatraju vrlo bitnim prosedeom. Tvoj problem je samo u tome što ti se njihovo oneobičavanje ne dopada.

Alek se malko zamislio, pa odgovorio:

– Ovo je bitno zapažanje. Govori mi da si likovno obrazovaniji nego što sam mislio. Možda ću te jednog dana zamoliti da napišeš monografiju o mom stvaralaštvu. Ali sad pričamo o Pikasu. Imam utisak da se čiča u poslednje vreme samo zavatlava. Iživljava se i na umetnosti i na publici. Sada, kažu, ne potpisuje svoje žvrljotine i mazarije sve dok se ne pojavi kupac. Jer je svestan da one bez autorovog potpisa ne vrede ni pet dolara. To znaju i lopovi, pa ih ne krađu ako nisu potpisane.

– Ideja i oneobičavanje su, rekao si dosad nekoliko puta, dva vrlo bitna dragulja umetničke kreacije. A ja ti sad (preskačući Matisa i Braka, koji te, čini mi se, ne zanimaju) uzvraćam: Pikaso i Dali su puni ideja. Njihova dela su neobična.

– Ne tvrdim da njihovo stvaralaštvo, u celini uzev, ne vredi. Tvrdim da su ne samo zanimljivi stvaraoci nego, u poslednje vreme, i neodmereni samoreklameri. Doduše, zbog akcentovanja “komercijalne dosetke”, koju svrstavam među najveće njihove nove ideje, manje krivim njih, a više njihovu okolinu. Snobovi i profiteri pružili su im priliku da, ponašajući se kao cirkusanti, zgrću velik novac. To što cirkusantsko ponašanje umetnikâ utiče na vrednovanje umetničkih ostvarenja, velika je bruka i nesreća. Dokaz da je likovna umetnost dobrim delom u ćorsokaku.

– Komercijalizam i istinska umetnost su dva različita fenomena – reče Kristofer. – Prvi preziremo, drugome se divimo. Nisam merodavan prosuđivač vrhunske umetnosti, ali ću ti ipak dati na uvid jednu svoju opservaciju. Mislim, ne želeći da te omalovažavam, da ne razumeš suštinu bića, i stvaralaštva, dvojice genija o kojima ćaskamo. Ta suština leži u činjenici da su obojica relativno rano sazreli. Pre vlastitog zenita otkrili su sve tajne konvencionalne likovne umetnosti. I osetili zasićenje. Averziju prema mimesisu. Već u vreme uspona dokazali su, sebi i svetu, da poseduju talenat vrhunskih majstora. Da su sposobni da u produkte svoje imaginacije i veštine unose nešto nadnaravno, neuhvatljivo. Ono, dakle, što i ti želiš da unosiš u vlastita ostvarenja (i govoriš da u tom nastojanju zasad retko uspevaš). Pikasu i Daliju je to, još dok su bili u sadašnjim tvojim godinama, često polazilo za rukom. Tada im se dogodilo nešto strašno; zapravo, čudesno: prestalo je da ih uzbuđuje, i zanima, crtanje i slikanje na tradicionalan način. A pravi stvaralac, kad oseti da u njegovom radu nema zanimanja, strasti, uzbuđenja, diže ruke od tog rada. S ovom mojom konstatacijom se, uveren sam, slažeš. Pikaso i Dali su, stalno se povodeći za vlastitom strašću, za onim

što ih zanima i uzbuđuje, trasirali nove puteve u likovnom stvaralaštvu.

– Zato ono i ide prema ćorsokaku.

Kristofer se nasmeja, potom reče:

– Mene zabavlja ova tvoja samouverenost. Ali kompetentnijim teoretičarima i praktičarima slikarstva nemoj svoje stavove da saopštavaš. Jer će te oni smatrati opaučenim tipom, pa i nezalicom.

– Baš me briga šta će o meni i mojim stavovima misliti ovi ili oni bezjaci. (Jao!) Slažem se, inače, s tobom kad kažeš da bez zanimanja i motiva, bez strasti i uzbuđenja nema istinskog stvaralaštva. Za ostale elemente tvoje refleksije u vezi s ona dva iščašenika mogu, u ovom trenutku, reći samo da su neobični. Zacelo su i bitni. Možda će me jednog dana navesti da kažem: Ne slažem se sa samim sobom. U svakom slučaju, imam o čemu da razmišljam.

– Mudrolije kojima sam te obasuo, donekle i zbunio, pokupio sam negde, ni sam ne znam gde. Verovatno prilikom čitanja neke studije o likovnoj umetnosti... Iako ti današnji Salvador Dali nije uzor, vidim da i od njega, od svega što je dosad stvorio, učiš. To potvrđuju pre tvoje slike nego tvoje reči. A koji mag nadrealizma ti je simpatičniji od Najvećeg Cirkusanta?

– Voleo sam, i još volim, metafizičke ambijente Đorđa de Kirika. Njegova me se platna doimaju jače nego Pikasova i Dalijeva. I na njima, doduše, ima dosta plošnog, plakatskog, kao na platnima one dvojice. Izražena ili diskretna sfumata, izmaglice na horizontu, poetskorealistički prelivu u blizini i daljini ne mogu se naći u stvaralaštvu ove trojice velemajstora.

– Mogu se naći elementi poetskog konstruktivizma.

– Da, ima kod njih lirskog konstruktivizma. I metafizičke magije. Više kod Dalija nego kod Pikasa, a najviše kod De Kirika. On pokazuje, katkad samo u nagoveštajima, tajne sakrivene iza stvarnog sveta. Tajne koje ipak nisu dokraja otkrivene. De Kirikovo stvaralaštvo je specifična grana fantastičnog slikarstva, magijskog realizma,

nadrealizma. Ja te izraze, prezirući terminološka cepidlačenja, smatram sinoninima... Na Đorđovim platnima najbitnije je ono što mene u slikarstvu, u umetnosti uopšte, najviše opčinjava: neobična i zanimljiva, zagonetna i primamljiva atmosfera.

– U njegovom i tvom karakteru, i pogledu na slikarstvo, zapažam neke sličnosti. Obojica prezirete ono što smatrate cirkusantskim ekstravagancijama i novotarijama. Jesi li čitao Đorđovu autobiografiju?

– Nisam ni znao da je tako nešto napisao.

– Napisao je “Sećanja iz mog života”. Nažalost, u Nemačkoj još nisu objavljena. Ja imam francusko izdanje.

– Donesi mi ga u biro gospodina Hofmana. To štivo me veoma zanima. Ne smeta mi što je na francuskom. Taj jezik već godinama učim. U poslednje vreme intenzivnije nego ranije.

– Sutra ću ti u biro doneti Đorđova “Sećanja”. A ti mi sad reci imena još nekoliko magova likovne umetnosti na čijim se platnima može videti, ili bar naslutiti, atraktivna, tajnovita atmosfera.

– Dva su me jugoslovenska tvorca fantazmagorične stvarnosti navela da se opredelim za poetski realizam i fotografski nadrealizam. Da su rođeni Francuzi ili Amerikanci, za njih bio znao ceo likovni svet. Ovako, verovatno ni do tvojih ušiju nisu doprla njihova imena. Ali o kulturnom imperijalizmu i kolonijalizmu dosta znamo, nećemo o tome.

– U Parizu su, Alek, pojedini inostrani slikari, među njima i neki Jugosloveni, mnogo poznatiji od velike većine francuskih umetnika.

– To još ne znači da su kulturni krugovi u metropola valjano obavešteni o umetničkim i drugim vrednostima koje se stvaraju u manjim sredinama. No indiferentnost metropola prema provincijama mene ne iritira. Ona je normalan, ili bar shvatljiv kulturno-civilizacijski fenomen. Uspeh pojedinih umetnika koji su u Pariz došli iz unutrašnjosti Evrope, ili iz drugih krajeva sveta, dokazuje da su u velikim, kosmopolitskim sredinama objektivne mogućno-

sti za afirmaciju svih koji nešto vrede veće nego u malim, primitivnim sredinama, u kojima se forsiraju pre svega vlastite “nacionalne veličine”. Dabome, tuđinac je svuda tuđinac, njemu je uvek teže nego domicilnim stvaraocima. Ali u kosmopolitskoj metropoli on svoj udes manje oseća nego u primitivnoj, nacionalizmom i kompleksom niže vrednosti prožetoj provinciji. Pripadnici malih kultura i sami su željni afirmacije, pa osećaju averziju prema “konkurentima” koji nisu iz njihovog sela ili grada, regiona ili naciona.

– Aljoša, led ćemo u bavarskoj metropoli svakako probiti. A ako ti Minhen nije dovoljno velik, osvojićemo i Pariz. Tu prestonicu umetnosti je, doduše, jedan od tvojih učitelja, Đorđo, ili Đorđino de Kiriko, povremeno žestoko kritikovao...

– Zašto?

– Prezirao je mnoge slikare i pesnike, naročito nadrealiste, prezirao je beskrupulozne galeriste i potkupljive kritičare, prezirao je nezalce i snobove među kupcima... Baš me zanima kako će se tebe ta bulumenta stvaralaca, posrednika i konzumenata dojmiti. Pošto si samosvojan, i pun prezira prema mnogo kome i mnogo čemu, verovatno ćeš i ti frktati.

– Zar je Đorđino i o nadrealistima loše mislio?

– Imaćeš priliku da se uveriš, kad budeš čitao njegova “Sećanja”. U najvećem stecištu umetnika i umetnosti, velelepnom, od silesije grozničavih žudnji za uspehom odavno obolelom Parizu, ima i svakojakog cveća i svakojakog smeća. Ovo su shvatili mnogi koji su onde pokušavali da šćepaju sreću.

– To je svojevremeno pokušavao i Sava Šumanović. Srbin iz Srema, iz gradića Šida. Nije u tome bio naročito uspešan, iako je jedan od najvećih evropskih slikara prve polovine dvadesetog veka. U ponečemu možda čak ravan De Kiriku.

– Je l’ moguće? Priznajem, dosad nisam čuo za njega.

– To je tragedija umetnika koji potiču iz malih, perifernih sredina. Šumanovića je veoma respektovao čak i Andre Lot, pariski kubistički učitelj mnogih slikara. Govorio je da je Sava jedan od najboljih njegovih učenika. Ja ću sebi dopustiti da kažem da je naočit, na prvi pogled prostodušan (a mentalno ipak veoma kompleksan) baja iz Srema bio talentovaniji od bar dvadeset dvojice kolega iz iste branše za koje je tada znao, ili za njih danas zna, sav umetnički svet. Naglašavam: kulturni imperijalizam čini velike nepravde.

– Rekli smo, nije sve sasvim crno.

– Nije, dabome. Srećan sam što su neki maheri periferije u metropolama ipak uspeali. Oni koji su se u središtu pažnje uticajnih gorogana relativno rano obrelili, i koji su bili veoma uporni. Sava Šumanović, nažalost, nije bio dovoljno uporan. Možda zato što je bio mentalno bolestan.

– Ti si, brate, mentalno zdrav – Kristofer se nasmeja.

– Nadam se da jesam, ali se bojim da nisam onoliko talentovan koliko je bio Sava.

– Taj je, ako sam te pažljivo pratio, Grad svetlosti pokušao da osvoji između dva svetska rata. Ima li na istom poprištu svetlosti i mraka nekih novih osvajača sa južnoslovenskih prostora?

– Pre godinu dana je u Parizu blesnuo još jedan tvorac apartnog opusa: Zagrepčanin Miljenko Stančić. A ne znam da li se danas još neko osim njega – u ovom trenutku i mene – seća te izložbe. U velikom svetlu možeš da blesneš, bez obzira na to odakle potičeš, ali je teško duže sjati, ostaviti iza sebe trajniji trag.

– Slava se danas može brzo steći. Još brže izgubiti.

– I meni se tako čini. No to nije naročito važno. Za mene je bitniji, kad razmišljam o Miljenku Stančiću, nepovnljiv svet koji na svojim platnima stvara taj senzibilan melanholik. Duša bi ti zadrhtala od slatke i bolne jeze kad bi video te puste provincijske trgove, obasjane zracima predvečernjeg sunca. Te intimne enterijere, u kojima lebde uzdasi usamljenika što su nekud otišli. Duša bi ti zadrhtala

od ushićenja i sete kad bi video aktove i portrete pokidanih lutki ili poetske, irealne pejzaže kojima se kradu prolaznost i nostalgija. Tokom godina učenja bio sam zadivljen pred mnogim slikama. Ali sam – nakon davnog, učeničkog prosvetljenja pred slikama Save Šumanovića – kao formiran stvaralac tek pred poetskim i fantazmagoričnim svetom Miljenka Stančića osetio silnu želju da i sam stvorim nešto slično. To pokušah, pa ponešto i stvorih. I ovde ću, u Minhenu, dušu hraniti likovnom poezijom, utkanom u konvencionalni realizam i inovatorski nadrealizam. Rado ću te pozvati na gozbu kad god budem uspeo da ulovim ono što je gotovo neulovljivo.

– Rado ću prihvatiti svaki poziv. Čime ćeš me još častiti na tim gozbama?

– Treći Jugosloven koji je u meni izazvao želju da stvorim delo donekle slično njegovom je srpsko-balkanski ekscentrik, samoproглаšen barbarogenije, samotituliran Milić od Mačve. Slikar bujne imaginacije. Majstor etnografske fantastike. (Evo još jednog termina iz kruga nadrealističkog slikarstva.) Sledbenik Boša i Brojgela. Teme mojih vizija su drugačije od njegovih, ali me impresionira njegova maštovitost i virtuoznost.

– Mogu li da zaključim da imaš petoricu učitelja? Dalija, De Kirika i onu trojicu Jugoslovena.

– Zaključi šta god hoćeš. Ja bih rekao da pomenuta petorica, iako su međusobno veoma različiti, u svojim opusima imaju po dvadesetak platna koja mene opčinjavaju. Koja smatram izvanrednim ostvarenjima. Želeo bih da i sam stvorim takva dela. Ali ne kopirajući, nego po diktatu svojih želja i snova, svojih vizija i ciljeva. Ako budem uspeo da realizujem četiri aktuelna likovna ciklusa, od ukupno jedanaest, koje sam dosad koncipirao...

– Kakvi su to ciklusi?

Alek par sekundi počuta. Još u Keresturu i Novom Sadu, potom u Senti, pa i u Beogradu, zaključio je da se najbolje osećaju stvaraoci koji nikome ništa ne govore o svojim delima i željama. Gotovo svaki čovek, a bez izuzetka svaki umetnik, uvek misli prvenstveno na sebe. Na

svoja ostvarenja, na svoj uspeh. Čak i ako kolegu pita šta momentalno radi. Nisi dokraja izgovorio ni drugu rečenicu, već primećuješ da egocentričnog kvazi-genija odgovor (ukoliko ne pričaš o nekoj vlastitoj nevolji, o nekom ne-uspehu) uopšte ne zanima. Pitao te reda radi. I da vidi ima li u tvom odgovoru nešto što će mu pričiniti zadovoljstvo. A ti, budala... Dođe ti da ga pošalješ do đavola! Ipak, suzdržiš se. I u sebi čvrsto odlučiš, ne prvi put, da nikad više nećeš progovoriti o vlastitoj umetnosti.

Ali Kristofer je drugačiji od kolega bednika.

On je drugar, hoće da pomogne. Prema tome...

Naslovi prvih sedam ciklusa glase: "Rusini između Karpata i Panonije". "Deda Aron Vislavski u ratu i miru". "Salaši i polja za Visokim mostom". "Deda Aronovi unuci između sela i grada". "Vojvodina koja nestaje". "Reka čarobnica". "Balkanske fantazmagorije".

Ti ciklusi su uglavnom zaokruženi, dometnu autor. S vremena na vreme im, doduše, dodaje pokoji nov beočug, ali ih u načelu smatra završenim. Veliki trud i diskutabilan talenat egocentričan kvazi-genije ovih dana i meseci ulaže u sledeće cikluse:

"Gastarbajterove impresije". Tri završena, na zidu postrojena platna mog drugog nadrealističkog ciklusa (prvi nosi naslov "Balkanske fantazmagorije") jasno ocrtavaju njegovu fizionomiju. Danas-sutra počće da se rađa "Na baušteli", a u mojoj imaginaciji sazreva još nekoliko vizija. Na platnima tog ciklusa biće, dakle, fiksirano moje viđenje Nemačke. Prošle i sadašnje. Možda i buduće. Vekovne i svakodnevnne. Mistične i trivijalne. Fascinantne i u pozitivnoj i u negativnoj svojoj veličini.

Drugi aktuelan ciklus, "Nemačka koja nestaje", tek je koncipiran. Biće realizovan prevashodno u maniru poetskog realizma. Ne treba da ti objašnjavam kakvi će ga radovi činiti. Već me dovoljno poznaješ, te možeš da sebi predstaviš i beočuge tog ciklusa. Ako se jednog dana preselimo u tvoju drugu domovinu, mogao bih kičicama da sagradim poetičan i nostalgičan ciklus "Francuska koja nestaje". Uveren sam da će to biti samosvojna platna. Njih

ću tkati sa posebnim zadovoljstvom. I sad jedva čekam da posetim i opevam neke stare nemačke ambijente.

“Sećanja na Vizantiju” čine apstraktni motivi. Počeo sam da ih komponujem još u Beogradu. Za vreme studija sam, naime, upoznao jednu pametnu i simpatičnu devojčicu, koleginicu sa Likovne akademije. Kad sam joj ispričao zašto osećam popriličnu odbojnost prema apstraktnom slikarstvu, preporučila mi je da pokušam sâm da komponujem nekoliko apstraktnih tema. Možda ću posle toga početi drugačije da gledam na tu formu umetničkog izražavanja, rekla je dražesna Grejs. I bila u pravu. Rezultat njenog saveta su moji donekle izmenjeni pogledi na apstraktnu umetnost. I moje, da ih tako nazovem, ikonološke studije. To su, zapravo, vizantinistička izivljavanja. Nabacivanje, kičicom ili tehnikom prskanja, svih nijansi crvene, purpurne, ledeno plave, morsko zelene i još nekih upečatljivih boja na dasku, isključivo na dasku, eksperimentisanje sa žutim prelivima koji bi trebalo da stvore utisak pozlate. I oblici su tako komponovani da slika podseća na živopisnu i patiniranu, zubom vremena izjedenu ikonu. Nekonvencionalnu, dabome, apstraktnu ikonu. Ona treba gledaoca da općini. Da izazove u njemu reminiscencije na neki prohujali egzotičan svet u vlastitoj imaginaciji. Jak kolorit je najatraktivnije obeležje vizantijskog slikarstva. Takav kolorit, negde šaren, negde donekle usklađen, vrišti, evo, na one četiri daske nevelikog formata. Na apstraktnim slikama odsustvo prepoznatljive, lako shvatljive tematike nadoknađujem upečatljivim koloritom.

Najzad, “Predeli zarobljene duše”. To su portreti i aktovi. Crtanje faca, pretežno ženskih i dečjih, uvežbavao sam, kao student, svakog leta na Jadranu, za relativno sitne pare. A ono što ima veću vrednost rađa se daleko od plaža i turističkih šetališta. Ne za pola sata, nego u mukotrpnom radu. Jer za crtanje i slikanje čuda prirode što se zove čovek nije dovoljno srebroljublje. Čak ni čovekoljublje. (Ne znam, uostalom, koliko ga imam.) Nije dovoljna ni inspiracija. Potrebna je, možda čak potrebija od želje i volje, zanatska veština. Sem toga, ja nastojim da, uz po-

moć poetskog realizma, u enterijeru u kome nastaje akt (ženski, dabome), uvek nađem onu atmosferu – intimu, melanholiju, zapuštenost, prolaznost, ponekad i bezbrižnost – koja odgovara živoj dominantni slike. I zajedno s njom čini dojmljivu celinu. Te finese je vrlo teško uhvatiti. Stoga je dosad samo devet portreta i šest aktova odabrano za ciklus i smešteno u depo u podrumu kuće mog tetića Borisa. Ostalo je poklonjeno onima koji su poslužili kao modeli ili prodato poznatim i nepoznatim kupcima. Znam da je u svakoj umetnosti, pogotovo u likovnoj, zanatska veština jedno od najbitnijih svojstava koje stvaralac treba da poseduje. Ali ja se tom veštinom – bar kad je reč o lovu na portrete i aktove – još nisam dovoljno naoružao.

* * *

Zanatska veština je, međutim, bila najjače oružje postarijeg, glavatog i korpulentnog Konrada Grajfenhagena. To je Alek zaključio čim se, nekoliko dana nakon obelodanjivanja svoje želje da uđe u neki minhenski slikarski krug, obreo u ateljeu Kristoferovog prijatelja, nekadašnjeg studenta minhenske Likovne akademije. S ovim godina-
ma, i s ovom masivnom figurom, autoritativnom glavom, u Hitlerovo vreme bio bi respektovan Herr Oberstleutnant⁴⁷ moćnog Wehrmachta. Bataljone bi temeljno pripremao za bitke, taoce bi nemilosrdno streljao...

Hajde, magarče, oslobodi se svojih demona!

Nemci jesu voleli rat, ali sad vole umetnost!

Slike koje su visile na zidovima ateljea – a bilo ih je mnogo, jer se majstor pripremao za samostalnu izložbu u oktobru – doista su se mogle tretirati kao dekorativna roba za dopunu stilskeg nameštaja u birgerskim salonima, kako ih je Kristofer tretirao, ali im se nije mogla poreći dojm-ljiva, upravo zanatskom veštinom utisnuta snaga. One su mogle da budu svrstane u akademski realizam, gde ih je Kristofer svrstavao, ali i u moderan, fotografski realizam.

---

⁴⁷ oberstlojtnant – potpukovnik

Da bi se opredelio, Alek upita domaćina da li je prema motivima koje obrađuje neutralan, ili ih odabire po diktatu vlastitih afiniteta. Konrad odgovori da najčešće slika ono što mu se dopada, ali i ono što će se, po njegovom uverenju, dopasti potencijalnim kupcima. Portrete slika isključivo po narudžbi.

– Vi ste prema temama koje obrađujete ipak pretežno indiferentni – zaključio posmatrač Konradovih slika. – Vidim da nemate opsesivne teme. U stanju ste obraditi sve što vam dođe pod ruku, da tako kažem.

Druga dva prijatelja se osmehnuše. Kristofer sa zadovoljstvom, verovatno pomislivši da će ubuduće u ovom ateljeu prisustvovati zanimljivim, iščašenim dijalozima, Konrad s izvesnom nelagodnošću, ali smireno.

– U životu uzimamo sve što nam dođe pod ruku, pa tako činimo i u umetnosti, koja je ogledalo života – reče didaktičkim glasom.

– Možda. Mada bih ja rekao da je umetnost u prvom redu sublimat života. A neki teoretičari smatraju da je ona život za sebe. Stvarnost paralelna sa stvarnošću u kojoj mi živimo.

– Da li je umetničko delo odraz stvarnosti ili izraz čovekove duše? – upita Kristofer.

– I jedno i drugo – odgovori Alek. – To nam kaže i ona otrcana, ali ipak istinita: *Umetnost je subjektivan odraz objektivne stvarnosti.*

– Otrcana je, a takođe istinita, i ona: *Umetnost je laž koja nam kazuje istinu* – dometnu Kristofer.

– Slažem se s tobom – reče Alek, pa se obrati Konradu: – Bez obzira na to šta je umetnost, ja sam impresioniran vašim radovima.

– Kojim? Pejzažima, enterijerima ili portretima? – upita autor s iskrenom radoznalošću.

– Svim. Vaše delo ostavlja najsnažniji utisak kao celina. Za ovih desetak minuta, otkako posmatram vaše slike, shvatio sam nešto vrlo bitno.

– Da treba mnogo slikati – ubaci Kristofer.

– Blizu si. Shvatio sam, naime, da u umetnosti, u svom vremenu ne ostavlja dublji trag genije koji tek pokatkad blesne, koji svoju izuzetnost pokazuje u fascinantnim fragmentima. Nego onaj umetnik koji uporno, sistematski stvara celovito delo. Lepo je, recimo, posmatrati briljantne nacрте ekstravagantnog arhitekta. Ali ljudi imaju mnogo više vajde od onog koji je sagradio dvadesetak ili četrdesetak solidnih, po mogućnosti vanserijskih kuća. To važi i u slikarstvu – mada ovde jedno izuzetno delo ponekad više vredi nego hiljadu prosečnih.

Pade mu na pamet da će domaćin pomisliti kako su njegove slike posredno proglašene za prosečne, pa ga hitro upita gde on sebe svrstava: u klasike tradicionalnog ili u pobornike modernog, fotografskog realizma.

– Ni u jedne ni u druge – odgovori Konrad. – Klasik nisam, a kojekakve modernističke ludorije me ne zanimaju. Otkad je sveta i veka, uvek je postojala tradicija i takozvana avangarda, i tu nema velike filozofije. Avangardno je sve što širi granice tradicionalnog, što je bar za korak ispred utabanog puta – ali to nikako ne znači da je sve novo ujedno i bolje od postojećeg. Naprotiv, retko je novo bolje od postojećeg. U ovom drugom, gospodo, kvalitet proizilazi već iz velikog kvantiteta, dok u stvaranju novotarija učestvuju malobrojni pojedinci. Ne mislite, valjda, da su svi oni vrhunski stvaraoci.

– Ne mislimo – potvrdi Kristofer poluironično. – Oni su za blazirane kritičare i povodljivu publiku atraktivni samo zato što spravljaју nešto novo. Ozbiljni analitičari novotarije pažljivo promatraју, tumače i ocenjuју tek nakon izvesnog vremena, kad one više nisu novotarije.

– Publika je, veli Šopenhauer, toliko glupa da više voli da čita ono što je novo nego ono što je dobro – dometnu Alek. – To je, dabome, prilično gruba konstatacija maturog cinika. Ali u slikarstvu ona važi još u većoj meri nego u filozofiji ili književnosti. Jer je lošu knjigu teško pročitati dokraja, pa će biti malo njenih analitičara. Još manje njenih hvalitelja. A bezvredna slika iziskuje samo jedan pogled od nekoliko sekundi, kao i velika tvorevina.

Osim toga, u slikarstvu ima mnogo snobova i snobizma, subjektivizma i komercijalizma. Kriterijumi su tu često ne-suisvisli. Neretko veća priznanja i slavu donose neki kuriozni detalji iz života stvaraoca, ili pripadnost atraktivnoj grupi, nego kvalitet stvorenog dela.

– Kvalitet dela, solidnost uopšte, danas je u drugom planu – reče Konrad sa zadovoljstvom. – U prvom planu su skandali, senzacije, hepeninzi. Pogledajte šta rade pobornici enformela, op arta i pop arta, konceptualisti i drugi avangardisti. Sve njihovo stvaralaštvo iscrpljuje se u ekstravagantnim idejama, u dosetkama.

– Dosetka je vrlo važan začim u umetnosti – napomenu Kristofer.

– Ali samo začim. Ne valja hleb bez soli, to je istina. Ipak je naša osnovna hrana hleb, a ne so. Na osnovu senzacija koje izazivaju i popularnosti koju uživaju, avangardisti misle da su bolji stvaraoci od drugih. To je, razume se, zabluda. Svaka avangarda je zbir pokušaja i promašaja, u svakoj ima mnogo više bezvrednog i prolaznog nego onog što će ostati kao trajna...

Da će Konrad biti dragocen kompanjon, Alek je zaključio više po onome što je gledao nego po onome što je slušao. Jer diskusije o dostignućima, o pogocima i promašajima u domenu stvaralaštva, o pravim putevima i stranputicama u domenu trgovine umetničkim delima, ipak su – za stvaraoca koji je smatrao da je najvažnije takmičiti se sa samim sobom i na svom putu prevazilaziti sebe – bile manje ili više stereotipna mlačenja prazne slame. A Konradov atelje bio je ambijent iz snova: prostran, asimetričan, svetao, ispunjen slikama i slikarskim priborom, omanjim skulpturama i raznim drugim umetničkim predmetima, komadina antikvarnog nameštaja, starim i novim knjigama, stvaralačkim neredom, fluidom koji se formira dugo, i smišljeno i spontano, atmosferom pogodnom i za rad, i za intelektualna časkanja, i za najfrivolnije zabave.

Novi Konradov poznanik osetio je silnu želju da i sam jednom provodi dane i noći u ovakvom ateljeu. A dok ne dođu ti srećni dani, i još srećnije noći, mislio je, bilo bi

lepo provoditi ovde bar nekoliko sati sedmično. Sem toga, znao je da se u miljeu ispunjenom umetničkim radovima, te refleksijama samih umetnika i poznavalaca umetnosti, stvaralac brže razvija nego u samoći. Istina, u samoći, koja uvećava nadahnuće i koncentraciju, stvaraju se najznačajnija dela. I potencijalni osvajač minhenskih galerija je sve što mu se činilo relevantnim stvorio u samoći. Ali je bio uveren da se umetnosti najviše daje i od nje najviše dobija kad se kombinuje rad u samoći i u grupi. Godinama se rado sećao grupnih vežbanja u Likovnoj sekciji novosadskog Kulturno-umetničkog društva “Svetozar Marković”, a pogotovo sastanaka u ateljeu Kluba slikara i vajara u Senti. Sada je silno pozeleo da se te ugodne seanse u novom ruhu obnove u Konradovom ateljeu. Zato se živo zainteresovao za pastoralni motiv sa ruševnim mlinom između šumarka i potoka, i u daljem razgovoru saopštio je starijem kolegi da bi vrlo rado pošao s njim u koji od lovova na patinirane nemačke ambijente. Kristofer mu je elegantno pomogao, s radošću izražavajući želju da se što pre krene u te umetničke lovove, pa je prvi susret dvojice slikara ušao u završnicu dogovorom da jedan od narednih vikenda, kad bude sasvim otoplilo, provedu u istorijskom Landshutu, koji čuva prekrasne ostatke iz davne Nemačke, ili čak u Alpima, gde ima bezbroj podsticajnih “lovišta” za pleneriste.

Frau Elize Grajfenhagen, koja je, na poziv supruga, u atelje ušla iz jedne od mnogih soba velike kuće, opredelila se za Alpe. Kroz šalu je izgrdila Kristofera, koji se setio da bi na izlet mogao da povede privremenu prijateljicu Ulrike (“Neka, neka! Čim Karin stigne u Minhen, podneću joj izveštaj.”), a Konrad se setio da bi u prvi grupni umetnički lov mogao pozvati Helgu Krebs, kunstistoričarku, likovnu kritičarku i prijateljicu umetničke kuće Grajfenhagen. Alek ništa nije rekao, ali se setio da je o ovakvim trenucima godinama sanjao. Pita se, ošamućen od pritajene sreće, kako izgleda gospođa Krebs, i hoće li postati prijateljica umetničke, telesno-emocionalno-duhovne kuće Vislavski.

V

POSETITE DAHAU, POTOM I ŠVANGAU

– Koncentracioni logor Dahau jedno je od onih obeležja Trećeg rajha koja si, Aljoša, u mislima obilazio još u vreme priprema za život u zemlji Germanâ. Ipak, taj si crni knotenpunkt nemačke istorije posetio tek jedanaeste ili dvanaeste nedelje svog boravka u Minhenu. Ja znam da je uzrok tom zakašnjenju čekanje na Senderakove i Gažijeve, s kojima si bio utanačio zajednički izlet u Dahau, a ti imaš dužnost – ne znam da li je prijatna ili neprijatna – da opišeš to sivo, poluoblačno nedeljno popodne. Zapravo, počni od prepodneva, jer si se, prihvativši Andrijin poziv na ručak, kod Senderakovih već u jedanaest sati obreo. Pričaj zanimljivo, plastično, kao da pišeš roman. Ali bolji od romana Rosvenira Glanka Šelgardona. (Ha!)

– Amalka je u kuhinji gotovila ručak, Kimo se muvao oko nje. A nas dvojica smo u dnevnoj sobi pijuckali šnaps i nevezano ćaskali. Povremeno bacajući pogled na ekran televizora. Taj božansko-đavolski prozor u svet je kod Senderakovih, kao i kod većine prosečnih građana, preko vikenda otvoren gotovo ceo dan. Andrija je svaki čas menjao kanale. Pre desetak godina, reče, bili smo u Jugoslaviji zadovoljni svime što nam je pružao onaj jedan crno-beli eksperimentalni program. A sad nijedan od nekoliko programa u koji ne može moju pažnju da zadrži du-

že od petnaestak minuta. Gledam jedan, a svaki čas pomišljam da se na drugom kanalu vrti nešto bolje. I onda tražim to bolje, a nikako da ga ubodem. Evo, pogledaj ovo. “Mehr Leistung – weniger Bürokratie”.⁴⁸ Vrlo dobra diskusija. Nekad sam ovu vrstu emisija gledao i slušao s velikim zanimanjem. A sad mi je i to dosadno. Pitam se samo: Kad Nemci, koji su tako dobro organizovani i efikasni u svemu, toliko raspravljaju o povećavanju poslovnih efekata i smanjivanju birokratije, koliko bi o tome trebalo da se raspravlja u Jugi, gde birokratije ima mnogo više, a efekata mnogo manje nego što treba?

“A ko ti je rekao da se u Jugi o tome ne raspravlja”, ubacila se Amalka, koja je došla da nas obavesti da je u trpezariji supa na stolu. No bila je vreła, pa je domaćica pristala da s nama popije jednu rakijicu.

“Jugovići svakodnevno bar četvrtinu radnog vremena troše na diskusije. Službene i neslužbene. Ali se ne vide pozitivni efekti tih diskusija. Vide se samo negativni.”

Ta replika, Rosven, beše moj biser. Moj mojcat pri log proučavanju samoupravnog sistema.

“Kako da se vide pozitivni efekti, kad je bar osamdeset posto tih diskusija posvećeno raspodeli dohotka”, žustro će Andrija. “Nemci, kao što vidiš, u političko-ekonomskim emisijama, a i u drugim prilikama, najviše raspravljaju o tome kako da poboljšaju poslovne rezultate. A Jugovići se samo prepiru oko podele onoga što je stvoreno, što tek treba da bude stvoreno, i što nikad neće biti stvoreno.”

Ovo je zacelo samo optička varka, pomislih u jednom trenutku, kad se na malom ekranu u diskusiju uključio mlad biznismen koji me je podsetio na golaća iz porno filma. Perspektivan buržoaski ždrebac, koji autoritativno govori o mogućnostima poboljšanja produktivnosti rada u nemačkoj tekstilnoj industriji, verovatno bi se zaprepastio kad bi znao da jednog tv gledaoca podseća na seksualnu

---

⁴⁸ “Više radnih efekata – manje birokratije”.

životinju koja hleb zarađuje, i animalne nagone zadovoljava, pred kamerama porno industrije.

Možda će mlad biznismen večeras u nekoj orgiji sa grupnim seksom doista zadovoljavati svoje animalne nagone. Ali, meine Damen und Herren,⁴⁹ to je nešto drugo. To se radi u diskreciji, sa kulturnim partnerima i partnerkama. Sve se odvija na visokom nivou. Molim vas, gospodo, nemojte mešati ekskluzivnu zabavu civilizovanih ljudi sa animalnom pornografijom ljudskog smeća.

A meni se, lieber Herr,⁵⁰ čini da se u ovom društvu, u svakom buržoaskom društvu, sve obrelo u istoj ravni. Sve se izmešalo, baš kao na malom ekranu. Na kome moj drug Andrija, zadovoljan sobom, ali nezadovoljan tv programom, lovi emisije, menjajući kanale. Biznis, politika, nauka, umetnost, sport, erotika. I opet biznis, i opet erotika, pare i žene. Malograđanski egoizam. Filozofija *u se, na se i poda se*.

– Tako je sad, Aljoša, i u socijalističkim, ne samo u buržoaskim društvima. Sinoć smo, Enike i ja, bili u reprezentativnom novosadskom bioskopu “Arena”. Konzumirali smo normalan produkt audio-vizuelne umetnosti, ali se u istom bioskopu pred ponoć prikazuju pornografski filmovi. Malopre sam čitao “Erotiku”, mesečnik u kome, između ostalog, ljubitelji grupnog seksa objavljuju pozive istomišljenicima na međusobna druženja. I u nekim socijalističkim zemljama, dakle, građani mogu, ako žele, svoju svakodnevicu u kupleraj da pretvore. Je li to znak dekadencije, dokaz da socijalizam kao svetskoistorijski proces gubi bitku sa kapitalizmom?

Vratimo se osnovnom toku naše priče. Šta je o nemačkoj društveno-kupleryjskoj svakodnevici pre dve decenije mislio tvoj drugar Andrija Senderak?

---

⁴⁹ moje dame i gospodo,

⁵⁰ dragi gospodine,

– “Svako ovde”, reče, “gleda prvenstveno vlastite interese. Zbog toga su nama gastarbajterima veći prijatelji nemački kapitalisti nego naši drugovi radnici. Da se pitaju nemački radnici, mi bismo odavno izleteli iz Nemačke, jer drugovima pravimo konkurenciju. Mi smo ovde zahvaljujući pre svega našim klasnim neprijateljima.”

“Pa, nas forarbajteri više vole nego svoje radnike”, dopuni Amalka. “Mi smo ovde zato da zaradimo dojučeršve marke, koje tako lepo šušte, znamo da lako možemo izleteti iz firme, i stoga smo ažurni na radnom mestu.”

“A i sposobniji smo od njih”, reče Andrija.

“Od nemačkih radnika nismo, ali od svojih gastarbajterskih kolega, pridošlica iz drugih zemalja, jesmo.”

“Ma, i od pojedinih Nemaca smo bolji. Pre svega, mnogi od njih nemaju nikakvu kvalifikaciju. Relativno skupo školovanje, selekcija u školi, želja da se što pre stekne samostalnost, velike mogućnosti zapošljavanja nekvalifikovanih, odnosno priučeni radnika – sve to Nemce odbija od škole i privlači poslu. U Jugi, opet, svaka šušta može da stekne kakvu god hoće kvalifikaciju. Svi imaju diplome, a malo ko ume i hoće da radi kako valja.”

“Ovde toga nema”, reče Amalka ponosno, kao da su ona i njen mužić zaslužni za visoku efikasnost nemačke privrede.

“Ovde ako ne umeš ili nećeš da radiš, papir ti neće pomoći. Poslovođa te ceni samo ako dobro radiš. Ispričaj Aleku kako si prešišala trojicu svojih kolega.”

Amalka se osmehnu. Njena mala radna pobeda bila je, izgleda, tih dana prijatna kućna atrakcija.

“Taj posao na mašini za šlajfovanje svrstan je u sedmu grupu, a norma je četrdeset komada za osam sati. To su neki delovi za podmornice, treba ih precizno obraditi. Dva dana se s njima mučio jedan Nemač, imao veliki podbačaj, posvađao se s forarbajterom. Na kraju je posekao prst i otišao na bolovanje. Posao je preuzeo Pedro, Španac. I on je imao podbačaj, pa je predložio forarbajteru da ga zameni Ahmet, Turčin. Forarbajter se najpre nasmejao, a potom naljutio na Pedra. Shvatio je da ga ovaj zeza. Ah-

met je užasna šeprtlja, uvek radi u slabim grupama i uvek ima podbačaj. Ima i mnogo škarta. Pet puta meri jedan komad, i svaki put mu je mera drugačija.”

“Neka ih sabere i podeli sa pet, pa će dobiti pravu meru”, dobaci Andrija.

“Forarbajter onda upita mene da li bih ja pokušala da to radim. Pa, mislim se, što da ne pokušam. Baš da pokažem muškarcima da i žene mogu da rade sve što i oni, iako su slabije plaćene. Ja, inače, obično radim poslove u petoj grupi, pa sam računala: čak i ako ne ispunim normu, zarađiću svoj prosek. Stala sam za šlajf mašinu, na kojoj sam i ranije nekoliko puta radila, i već prvog dana smo nas dve obradile trideset četiri komada. Drugog dana ispunile smo normu, a sada možemo čak malo i da je prebacimo. Forarbajter je prezadovoljan, a meni je žao što će serija uskoro biti završena. ‘Ona je među nama najtalentovanija’, reče Pedro forarbajteru.”

“A ipak si slabije plaćena”, konstatovah.

“Ovde, kao i drugde, žene su uvek slabije plaćene. Muška politika. Žene su manje produktivne, kažu, rade jednostavnije poslove i češće idu na bolovanje. Ja sam im, međutim, dokazala da žene mogu da rade i složenije poslove, i da budu produktivnije. A i na bolovanje, bogami, ne idem baš često. Ovde je, inače, lako dobiti bolovanje, jer lekari i na taj način žele da sebi obezbede što više pacijenata. Ali ako često ideš na bolovanje, poslovođe počinju da te popreko gledaju.”

“Sad još i gledaju kroz prste, jer im je radna snaga potrebna”, nastavi Andrija. “Ali kad zagusti, kad bude više radnika nego radnih mesta, najpre će iz firme da lete oni koji vole bolovanja. Zato ovde svaki ozbiljan radnik dobro promisli pre nego što ode kod lekara. A u Jugi provedi, ako hoćeš, i tri četvrtine radnog veka na bolovanju, niko ti ništa ne može.”

– Tako je, Aljoša, bilo tada, kad ste vas troje ćaskali. Dakle, u vreme glavnih zbivanja, odnosno osnovne radnje ovog toma. Danas, u vreme pisanja konačne verzije, situa-

cija se u Jugi rapidno menja. Momentalno se ovde mnogo diskutuje o novom ustrojstvu preduzeća. Radna disciplina, produktivnost i poslovna efikasnost biće na prvom mestu. Direktori će dobiti mnogo veća ovlašćenja od onih koja su dosad imali.

Čista tragedija!

– I jeste tragedija. Jer će sad biti malo više poslovne efikasnosti, a mnogo više vlastodržačke samovolje. Primitivnog izživljavanja na potčinjenima. Lopovluka i kadrovskih mučki. Nepotizma. Nepotrebnih službenih putovanja po inostranstvu, i drugih zloupotreba položaja. Treba li tebi, suva pajanto, da objašnjavam šta nastaje kad se razulare balkanske strasti?

– Ne treba. Ti već dve decenije živiš u velikom svetu, tvoj pogled na Jugoslovene je, kao i pogled većine Evropljana, zamagljen predrasudama. I na Balkanu ima sve više obrazovanih, kulturnih, civilizovanih ljudi, a sve manje primitivaca.

Mislim da mi, uopšte uzev, grešimo kad Evropu nekritički glorifikujemo, a Balkan potcenjivački kudimo. Evropa jeste bogata i kultivisana dama, ali ponekad ume da bude i uskogruda, sebična, pokvarena opajdara. Balkan jeste siromašan i sirov badža, ali ponekad ume da bude i širokogrud, velikodušan, prostodušan laf. Sve je to složena tema, njome ćemo se studioznije pozabaviti drugom prilikom.

Aljoša, je l' kod Senderakovih završen ručak?

– Ako treba da ubrzamo priču, završen je. Andrija upravo telefonom poziva svog prijatelja Simeona Gažija. Malo kasnije će se četvoročlana familija metalostrugara iz Đurđeva naći u stanu metaloglođača iz Kerestura. Razgovor će sa rusinskog biti prešaltovan na srpskohrvatski jezik. Sima je, naime, Rusin, njegova supruga Feličija Rumunka, a sporazumevaju se na srpskohrvatskom. Njihova deca, dvanaestogodišnji Teodor i desetogodišnja Aurora,

najčešće čavrljaju na nemačkom. Taj jezik oni govore vrlo dobro, srpskohrvatski slabo, a rumunski i rusinski nikako.

“Njima je Nemačka domovina, Jugoslavija je za njih inostranstvo”, reče Feličija kad sam se začudio perfektnom nemačkom jeziku njene dece.

“Uskoro će, izgleda, i za nas Juga biti inostranstvo”, dometnu Sima.

“Znači, odlučili ste da zatražite nemačko državljanstvo”, zaključio Andrija.

“Pogodio si.”

“I mi smo o tome razmišljali. Ali, ipak, nećemo.”

“Mi više moramo nego što hoćemo. Ovo dvoje neće ni da čuju za drugu zemlju osim Nemačke. Ovde su im drugarice i drugovi, škola, planovi za budućnost, tu im je sve. A, pravo da vam kažem, ni ja više ne bih mogao da stojim pored struga za platu pet puta manju od ove. I da u prodavnici čekam da me prodavačica usluži tek kad završi razgovor sa prijateljicom.”

“Kad smo poslednji put bili u Đurđevu, pa skoknuli do Novog Sada, da kupimo neke stvari, žestoko se posvađao s jednom”, obavestila nas Feličija.

“Kako se ne bih posvađao, kad je prodavnica takoreći prazna, a mi moramo da čekamo desetak minuta. Prodavačica je sa komšinicom ili prijateljicom, trenutno u svojstvu mušterije, komotno ćaskala čak i nakon našeg ulaska. Keks u rinfuzi stala je da meri tek kad sam ja počeo da frkćem. ‘Na Zapadu je’, rekoš, ‘kupac svetinja, a vama je poslednja rupa na svirali.’ Uvredila se. ‘Juh, čoveče, što ste vi nervozni!’ ‘Kako ne bih bio nervozan, kad si s ovom ne samo pre mog ulaska nego čak i preda mnom torokala! Mogla si dosad pet puta da je uslužiš! Trista godina da živiš, ne bi osetila potrebu da se civilizuješ!’ Izašli smo, ne obavivši kupovinu. Da li je primitivka izvukla neku poku?”

“Sumnjam”, reče Amalka.

“Neki naši ljudi, kad dođu na Zapad, ipak se promene”, dometnu Andrija. “Pre neki dan sam na ulici posmatrao bračni par Jugovića. Prepoznao sam ih po faci, a posle

sam i čuo da naši govore. Muž je u ruci držao zgužvanu papirnu kesu sve dok nisu došli do prve korpe za otpatke. U Beogradu, Novom Sadu, bilo gde, on bi tu gužvu odmah bacio na trotoar. A ovde se nije usudio da to učini.”

“Neki se plaše kazne, a neki, kad dođu u civilizaciju, i sami postanu, bez ikakve prinude, civilizovani”, konstatova Feličija. “U Jugi se ponašaju na jedan način, u Nemačkoj na drugi.”

“Ne bih više mogao da živim u zemlji u kojoj su ljudi nesposobni da uredе društveni život”, nadoveza se Sima na vlastitu priču. “O organizaciji ekonomije da i ne govorim. U tom domenu su Balkanci najmanje sto godina iza Skandinavaca, Nemaca i drugih racionalnih, disciplinovanih naroda. Zbog toga će Jugosloveni još najmanje sto godina biti siromašni! Osim, možda, političara, koje-kakvih funkcionera, direktora i njima sličnih lopova. Tamo bih morao pet godina odvajati od usta da bih kupio loš automobil. Ovde možeš dobra polovna kola kupiti za jednomesečnu platu. Lakše je ovde kupiti auto nego u Jugi bicikl.”

“Navikli smo na život u zemlji u kojoj sve besprekorno funkcioniše, teško bi nam bilo ponovo živeti u zemlji u kojoj gotovo ništa ne valja”, dopuni Feličija. “Evo, recimo, da i ja pod lupu stavim drugarice i drugove u prodavnicama. Meni najviše smetaju njihove bezvoljne, neretko čak mrgodne face. Ovde sam nedavno pročitala članak jedne gospođe, sociologinje ili psihologinje, koja kritikuje neke prodavačice zbog toga što na radnom mestu ne skidaju s lica izveštačen, služben osmeh. Ta neiskrenost naučnici smeta. E, mislim se, gospođo, idite malo u Jugoslaviju. Onda će vas većina prodavaca uslužiti s tako iskrenom mrgodnošću, u najboljem slučaju indiferentnošću, da ćete se ubrzo uželeti izveštačenih, službenih osmeha nemačkih prodavačica. Ne, ne bih volela da se ponovo nađemo tamo odakle smo došli.”

“Znaš kako moja mama kaže: ‘Oni imaju sve, ali mi ipak bolje živimo.’”, reče Amalka.

“Pa, ne bih rekla da je tako. Izvini, ali ako je jedna seljanka zadovoljna svojim životom, jer ne zna za bolji, ti i ja imamo pravo da od života tražimo više.”

“Materijalno blagostanje jednog čoveka zavisi kako od njegove lične sposobnosti i radinosti tako i od sposobnosti i radinosti stanovništva koje čini istu državu”, dometnu Sima. “Meni su Balkanci simpatični, jer su veseli, druželjubivi, srčani. (Izuzimam pojedine trgovce, šalterske činovnike, majstore u servisima...) Balkanci su u privatnom životu veseli, druželjubivi, srčani, ali su na poslu aljkavi, nedisciplinovani, nesposobni da se organizuju kako treba, te su zbog toga siromašni. Zašto da ja, koji sam drugačiji od njih, koji hoću i umem marljivo da radim, zbog pomenutih njihovih mana rintam za male pare u nekom šantavom preduzeću, da živim u siromaštvu? Ko hoće ili mora da živi na Balkanu, neka izvoli. Ja, hvala bogu, ne moram. I neću.”

“Moj Andrija je malopre Aleku rekao da su gastarbajteri iz Juge kvalitetni, bolji čak i od pojedinih Nemaca, a sada naš gost sluša drugačije mišljenje”, reče Amalka.

“Ne brini, mene te kontradiktornosti neće zbuniti”, odgovorih. “Znam da individualno ponašanje na radnom mestu, i poslovni rezultati kolektiva, pa i materijalna bogatstva čitave jedne zemlje, zavise ne samo od mentaliteta i nivoa kultivisanosti pojedinaca nego i od društvenog sistema koji je dotična država usvojila. Milom ili silom. Znam, a i vi znate, da kapitalizam nije onako human i pravičan kao socijalizam. Ali je ekonomski efikasniji. U Zapadnoj Nemačkoj, na Zapadu uopšte, svi koji hoće i umeju da rade imaju solidan životni standard. Oni najsposobniji i najsrećniji su čak prekomerno bogati. U socijalizmu su, opet, svi izjednačeni, ali u siromaštvu. Relativno bogati su, kako Sima reče, samo neki vlastodršci i njima slični mućkaroši.”

“Ipak, ja ovde ne bih ostao zauvek”, reče Andrija. “Domovina je domovina, ma kako bila nesavršena, tuđina je tuđina, ma kako bila savršena. A za Nemačku i ne bih

rekao da je savršena. Ovde mi ne odgovaraju ni karakterne osobine ljudi, ni njihovi odnosi. Svako tu živi samo za sebe, egocentrično. Sused ne kontaktira sa susedom, roditelji jedva čekaju da deca odrastu i da krenu svojim putem.”

“Ta, ne mare za svoju decu čak ni kad su mala”, reče Amalka. “Ovde, na drugom spratu, jedna gospođa ima četvorogodišnje dete, ali u šetnju češće izvodi svog kera nego to dete. Ono se samo igra u dvorištu.”

“U Dojču, istina, možeš zaraditi dosta doječ maraka, ali su one skupo plaćene”, opet će Andrija. “U Jugoslaviji sam na radnom mestu mogao praviti male pauze kad god sam hteo, ni veće nisu bile retke, a ovde neprekidno rintam konjskim tempom. Ja sam većito umoran.”

Amalka se osmehnula, ja sam rekao:

“Minja Pisarević, moj kolega iz senčanskog ‘Elana’, govorio je da su sigurnost radnog mesta, nerad u preduzećima i društvena jednakost svih ljudi, sposobnih i nesposobnih, tri osnovna stuba socijalizma. Kapitalistički ideolozi kažu da nijedan od njih ne valja.”

“Sit sam već i kapitalističkih ideologa i kapitalističkog života”, uzvratila Andrija. “Znate li vi, ljudi, o čemu ja sanjam već tri-četiri godine? O tri-četiri meseca totalnog zabušavanja. Potpune isključenosti iz svega. Da mi je dokopati se bar tromesečnog odmora, progledao bih na svoje oči.”

“Zar ti jednomesečni, koji imaš svakog leta, kad odeš u Vojvodinu, nije dovoljan?”, upitah.

“Možda bi bio dovoljan, kad me u Novom Sadu ne bi čekala nedovršena kuća. Čim je završim, vraćamo se u Jugu. Već sam se uželeo samoupravnih mlaćenja prazne slame na zborovima radnih ljudi. A nemačke discipline sam sit.”

“Mi, bogme, ne bismo mogli dole čak i da hoćemo”, reče Feličija. “Ići ćemo onamo samo za vreme godišnjeg odmora i većih praznika. I to je bolje nego da prođem kao moja drugarica Eleonora, koja živi u Australiji. Ona i muž bi hteli da se vrate kući, ali deca neće ni da čuju. Deca su tamo rođena, njima je Australija zavičaj i domovina, nikad

je, kažu, neće napustiti, a roditelji neka rade šta hoće. I tako, roditelji zbog dece moraju zauvek da ostanu na drugom kraju sveta. Mi smo bar blizu Jugoslavije, možemo onamo da skoknemo i više puta godišnje.”

U sobu je uleteo Teodor, za njim uđoše Aurora i sinčić Senderakovih.

“Vati, ich hab’ Kimo gewonnen, ich verdiente eine Mark”, obratio se sinčić Gažijevih svom ocu. “Michael ist mir noch drei Mark schuldig, das ist...”⁵¹

“Teo, već sam ti sto puta rekla, nemoj da mi keveš po švapski, jer ću ti jezik iščupati!”, pripreti mu mamica. “Sa Švabama keveš kako hoćeš, ali kod kuće i kod naših prijatelja ima da govoriš srpskohrvatski.”

“Ach, knete mich nicht mit deinem Serbokroatisch”, otrpsnu Teo pusto, pa se obrati sestrici. “Willst du auch eine Partie? Zu fünfzig Pfennig.”⁵²

“Ovde se deca od malih nogu uče da novac smatraju vrhunskim božanstvom”, objasni mi Feličija. “On i njegovi drugovi nijednu igru ne igraju radi igranja, da bi zadovoljili svoje dečje potrebe, nego zato da bi jedan drugom oteli džeparac.”

Eto, Rosven, uneo sam u roman isečak iz svakodnevice svojih prijatelja gastarbajtera. Jesi li zadovoljan?

– Oduševio si me, kao i uvek. (Ha-ha!) Samo se bojim da će ovo poglavlje biti opširnije nego što sam predvideo. KC-logor Dahau čeka.

– Gažijevi su seli u svoj BMW, ja se sa Senderakovima smestih u “opel”, i krenusmo. Uzbudjenje – ako to u ovoj prilici nije neprikladna reč – osetih već na periferiji Minhena. Zamišljao sam sebe u koži stradalnika koji se, u prenatrpanom vagonu za stoku ili u kamionu, približava

---

⁵¹ “Tata, pobedio sam Kima, zaradio sam jednu marku... Mihael mi je još tri marke dužan, to je...”

⁵² “Ah, nemoj me gnjaviti s tvojim srpskohrvatskim... Hoćeš li i ti jednu partiju? U pedeset pfeniga.”

stravičnom odredištu. Šta li je u tim trenucima osećao, o čemu li je razmišljao taj Efraim ili Ivan, Šarl ili Tomas? Taj obučar ili činovnik, lekar ili profesor filozofije. Da li je znao da ga u logoru očekuju maloumni esesovski sadisti? Mučenja u barakama i na radilištima. Psi dresirani da rastrgnu čoveka. Betonski zidovi ispred kojih se vrše streljanja. Gasna komora i krematorijum. Da li je znao da će koncentracioni logori postati jedna od jezivih prekretnica u istoriji čovečanstva? Simbol organizovanog bezumlja, industrijskog uništavanja ljudi.

Još desetak kilometara. Još pet.

Još tri napeta kilometra. Još...

BMW i "opel" zaustaviše se na prostranom parkingu oplemenjenom mladim drvećem. Vozači platiše taksu čuvaru parkirališta, te se uputismo u pravcu koji nam je čiča pokazao. U zelenilu kraj staze što kroz park vodi prema KC-logoru ugledasmo na panou plakat sa pozivom turistima:

POSETITE DAHAU!

*1200 godina staro umetničko mesto
sa dvorcem, dvorskim vrtom
i jedinstvenim vidikom.*

"Baš me zanima da li neko od turista koji dođu u Dahau poseti i njegov dvorac", zanimalo je Amalku.

"Ne verujem", uzvratila Sima. "Dahau ima atraktivniji 'kulturno-istorijski' spomenik. Tu je negde, ali nikako da ga ugledamo."

Ugledali smo ga izlazeći iz parka. Stražarska kula (prepoznatljiva, već viđena na mnogim fotografijama, jeziva). Bodljikava žica, jarak. Unutar logora velika prizemna zgrada. U središtu ogromnog praznog prostora dve barake, očito renovirani ostaci nekadašnjeg daščanog naselja.

Uđosmo u prostor ograđen bodljikavom žicom. Struja njome odavno ne teče, ali je nervni napon većine posetilaca što u grupicama hrle prema zgradi Muzeja porastao bar za mikrovolt. Vidi se to po njihovom ponašanju. Jedni,

mahom stariji, usredsređeno čute, zagledani u zgradu kojoj se približavaju, u kojoj ih čekaju svedočanstva iz *onih* vremena. Mladi su uglavnom bezbrižni. Veselim čavrljanjem možda prikrivaju zbunjenost koja ih obuzima.

“*Kamerad, odakle si?*”, pitao je, povišenim glasom, u jednom propagandnom nacističkom filmu, animator vojnikâ u nepreglednom stroju.

“*Iz Rajnlanda!*”

“*A ti?*”

“*Iz Pomeranije!*”

“*A ti?*”

“*Iz Alzasa!*”

“*A ti?*”

“*Iz Bavarske!*”

“*A ti?*”

“*Iz Vestfalije!*”

“*Jedan narod, jedna država, jedan vođa, jedna volja!*”

Gvozdena i bezumna volja, bezglasno sam doviknuo akterima propagandnog bučkuriša, koja je kidisala na rase i narode! Na kultivisan prostor Zapada i beskrajne horizonte Istoka. Na opremljene armije i bespomoćne pojedince. Na logiku istorije i zakone opštečovečanskog života. Smrt svima radi mog razmaha! bilo je glavno geslo te volje. KC-logori behu njeni knotenpunktovi, gasne komore njeni hramovi. Cijanovodonik beše njen tamjan.

Hajnc, i ti, Gerda, Klaus, i ti, Johana, Lotar, i ti, Ursula, odakle ste? pitao sam u sebi mlade Nemce u grupici ispred nas.

Odavde, stranče, iz Dahaua, čuo sam odgovor koji nisu izgovorili. Ovde smo rođeni, tu smo odrasli. Šta je čudno u tome?

Zaista, šta je čudno u tome? Zašto sam ja mislio da se u Dahauu samo umire? Da se u njemu uvek umiralo. Jezivom smrću.

U našem gradiću su se, stranče, deca uvek rađala. I sada se rađaju. Uvek se ovde živelo normalno. I sada se tako živi. Sve bolje, sve bogatije. Imamo fabrike, servise,

velike prodavnice i vlastite uređene domove. Ulice pune zelenila i, naravno, automobila. Naše rodno mesto se ni po čemu ne razlikuje od bilo kog gradića u Nemačkoj.

Po nečemu se ipak razlikuje.

Misliš na ovaj memorijal? Da, mi znamo da je naš gradić u svetu poznat po tome što je na njegovoj periferiji oformljen prvi koncentracioni logor u Velikom rajhu. Ali nama ta negativna slava ne smeta. Bar ne odviše. Zašto bismo se osećali krivi za dela koja su počinjena kad još nismo bili ni rođeni?

Doista, zašto biste vi snosili krivicu za zlodela koja su počinili vaši očevi i dedovi? Niko nije dužan da odgovara za zlodela svojih bližnjih, ako u njima sâm nije učestvovao.

Krivica nije naša, a posledice smo prinuđeni da snosimo. Nacistički period, kao neizbrisiva mrlja u nemačkoj istoriji, na licu nemačkog naroda, strašna je kazna za sve Nemce. Sadašnje i buduće. To nije u redu, ni sa stanovišta prava, ni sa stanovišta morala, ni sa stanovišta logike istorije.

A da su vaši očevi i dedovi pobedili? Da ste nasledili prostranstva i bogatstva koja su oni nameravali da osvoje? Da li biste se onda pozivali na pravo, moral i logiku istorije?

– Hajnc, Gerda i Klaus mogli su, Aljoša, da te podsete da je Nemačka nakon Najvećeg rata platila cenu koju je bila dužna da plati. Ta cena zvala se denacifikacija. Pridrudno samoispitivanje, mentalno čišćenje, lečenje nemačkog naroda.

– Jesi li siguran, odrpani sakadžijo, da je dotičan proces obavljen temeljno? Dopusti da ti na optimističko podsećanje uzvratim pesimističkim podsećanjem da je nakon Ludviga Erharda u fotelju zapadnonemačkog kancelara zasео bivši nacist Kurt Georg Kizinger. Jedan od funkcionera u nekadašnjem Ribentropovom ministarstvu spoljnih poslova. Poznato je, uostalom, da je u posleratnoj Nemač-

koj bivših nacista bilo u mnogim administrativnim, privrednim i ostalim strukturama.

Teška bruka i sramota!

I Nemaca i celog Zapada!

Ako želiš da ublažim svoj stav, reći ću da je čast nemačkog naroda spasila Beate Klarsfeld, tada dvadeset-devetogodišnja heroina. Ona je, inače, jevrejskog porekla. Otac joj je bio završio u Aušvicu. U jesen šezdeset osme godine uspela je da se, u Berlinu, na kongesu Hrišćansko-demokratske unije, popne na podijum i da Kizingeru opali šamar. Da je nitkov taj šamar dobio od građanke ili građanina nemačke krvi, obraz Nemaca – bar onih čestitih, denacifikovanih, a naročito onih koji nikad i ne behu nacifikovani – bio bi u većoj meri osvetlan. No, možda je i bolje što je naveden podvig učinila jedna Jevrejka.

– Padovi se događaju i individuama i nacijama. Ali Kurta Kizingera, pokvarenog, ljigavog, prezira dostojnog ništaka, na funkciji kancelara zamenio je poštovanja dostojan Vili Brant. On se, nekoliko meseci nakon tvog imaginarnog razgovora sa jugendima na ulazu u KC-logor Dachau, u Varšavskom getu, klečeći na postamentu spomenika žrtvama genocida, u ime Nemaca izvinio svima kojima je trebalo da se njegovi sunarodnici izvine.

Nastavi, Aljoša, svoju neizgovorenu raspravu sa devojka i momcima koji su đikali u vreme Vilija Branta.

– Da su mi spomenuli gest koji si ti upravo spomenuo, ja bih im odgovorio:

Slažem se s vama, Hajnrih i Gertruda, Erih i Klara, Fridrih i Barbara: taj Brantov gest je bitan. On je vaše dedove i očeve dodatno oslobodio od krivične odgovornosti. Dodatno, kažem, jer su vaši neposredni preci od te odgovornosti prvi put bili oslobođeni odmah nakon Najvećeg rata. Prilikom mnogobrojnih suđenja bivšim nacistima i zločincima.

Dakle, krivične odgovornosti Nemaca više nema.

Ali ima one druge, još bitnije: moralne i istorijske.

Moralna i istorijska odgovornost, Fric i Hana, Gotfrid i Šarlota, Oto i Ingrid, ne može da se izbriše. Možda sam prestrog, ali mislim da će nemački narod do poslednjeg dana čovečanstva nositi tu crnu mrlju. Pečat kojim se, u vreme hitlerizma, sam obeležio. Nikad ništa sa lica Nemaca neće moći da skine imidž naroda koji je sposoban za velika dela, ali i za velika nedela. Dok je sveta i veka, čovečanstvo je dužno do pamti – a naročito treba da pamte Jevreji, Sloveni i Cigani – u kakvog monstruma može da se, ako mu okolnosti pruže priliku, pretvori Namac.

Prestrog si, stranče, zaista prestrog. Iako jedeš nemački hleb, čuo sam neizgovoren odgovor Frica ili Šarlote.

Jedem nemački hleb? To upozorenje mi je odnekud poznato. Još moj otac ga je, u Velikom rajhu... Zar Bog velike grešnike ne kažnjava večnim paklenim mukama? A muke vas Nemaca, zbog sramne moralne i istorijske mrlje na vašem licu, neće biti večne. Jer čovečanstvo neće biti večno. Uostalom, Zigfrid i Hilda, Valter i Agnes, Horst i Greta, ne izgledate mi kao kažnjenici. Mrlja predaka će ostati na vašem licu, i na licu svih vaših potomaka. Svako će ostati. I treba da ostane, makar bleđa. Ali ja bih rekao da je ona pre opomena nego kazna. Ta opomena je potrebna. Da se jeziva prošlost nikad više ne ponovi. *Nikad više!* To, evo, poručuju i reči sa kamenog zida delimično ukopanog spomenika ispred Muzeja:

נִפְאָד פֶּעַר
PLUS JAMAIS
NEVER AGAIN
NIE WIEDER
НИКОГДА БОЛЬШЕ

“Neki neobičan miris se oseća ovde”, primetila je Feličija. “Ne znam da li je to autosugestija, ali doista osećam miris leševa.”

“Osećaš miris pepela”, objasni joj njen suprug. “Ovde je svuda zemlja izmešana sa ljudskim pepelom. I u ovoj

kamenoj kocki, ispred petojezične opomene, pohranjen je pepeo neznanih konclogorskih junaka.”

“To se, tata, zove urna”, reče Aurora.

“Ovde bismo mogli da se fotografišemo”, setila se Amalka. “Ko će da škljocne?”

Ja se ponudih za fotografa. Muževi sa ženama stadoše nasred popločanog prostora ispod nivoa logora. Deca čučnuše ispred njih. Aparat je ovekovečio idilu dveju porodica. Spokojne osmehe roditelja i bezazleno škiljenje dečurlije.

Internacionalni memorijal krunisan je, kao Hristova glava trnovim vencem, veoma dojmljivim ostvarenjem vajara Nandora Glida. Kompozicija je postavljena iznad ukopanih obeležja. Čini je stilizovan, simboličan deo logorske ograde od bodljikave žice pod naponom. Na njoj je, posle očajničkog, samoubilačkog juriša, ostao proređen grozd kosturski mršavih, u horizontalu palih tela logoraša od matirane bronzne. Bodlje i struja nanosili su im poslednji, kratak bol, i donosili spasenje od neizrecivih zemaljskih patnji.

Jesi li se, zagaravljen odžače, i ti fotografisao u okrilju spomenika mučenicima Dahaua?

– Priznajem da jesam, iako vidim da s ironijom govoriš o tom malograđanskom činu. Enike je, ako se ne varam, predložila da se slikamo. Ali bolje da je ništa ne pitamo. Možda će reći da sam to baš ja predložio. Uostalom, imam opravdanje: ti fotosi će, zajedno sa mnogima drugima, biti deo dokumentacionog fonda muzejskog odeljenja Doma osnivača heuteranizma. Koji je u mojoj imaginaciji već izgrađen. (Ha-ha!) Ostavimo mene i moju neobuzdanu imaginaciju. Pričaj dalje, Aljoša. Plastično i na momente nadahnuto, kao što si dosad pričao. Evo ti katalog koji sam u Muzeju KC-logora kupio. Da te podseti na detalje koji su ti, možda, izbleдели u sećanju.

– Spomenik pod otvorenim nebom bio je razgledan. Na redu beše muzej koji si malopre spomenuo. U ulaznom

holu sam i ja kupio katalog. (Mislim da je sada kod Bori-
sa.) Zaustavili smo se ispred pogoleme crne table sa mno-
gobrojnim belim pravougaonicima, na kojima behu ispisa-
ni nazivi manjih i većih koncentracionih logora u srednjoj
Evropi. Preneti su, evo, na unutrašnji deo korice knjige ko-
ju si mi dao. Čitava jedna stravična galaksija na crnom na-
cističkom nebu. I najkrupnije zvezde u njoj: Aušvic-Birke-
nau, Treblinka, Majdanek-Lublin, Sobibor, Kulmhof, Ma-
uthauzen, Terezijenštat, Dahau, Flossenbug, Saksenhau-
zen, Ravensbrik, Lihtenburg, Bergen-Belzen, Buhenvald,
Dora, Moringen...

U sledećoj prostoriji razgledali smo stalnu izložbu
dokumenata koji govore o predistoriji Trećeg rajha. Pla-
kati i fotosi, brošure i političke karikature. Naslovne strane
nekoliko brojeva "Hammera", navodno objektivnog časo-
pisa za pitanja nemačkog nacionalnog života. Kobajagi ne-
pristrasan "Čekić" žestoko udara po nearijevcima. Najviše,
dabome, po Jevrejima.

Tema "Južnonemačkih mesečnih svezaka" iz aprila
1924: "Der Dolchstoss". Udarac bodežom. Vojska se, na-
vodno, 1918. još dobro držala na frontovima, ali joj je
socijaldemokratska vlada kapitulantskom politikom zabila
nož u leđa. Laž kojom će nacisti bockati Vajmarsku repu-
bliku sve dok je ne budu zaklali.

Tu je i pozivnica na sastanak Minhenske grupe Ne-
mačke radničke stranke. Sastanak će biti održan 10. de-
cembra 1919, tačno u 7 sati uveče, u velikoj sali gostionice
"Kod Nemačkog Rajha", Dahauerštrase 143. Obavezno se
pojaviti. Govornik: her Hitler. Tema: "Nemačka pred svo-
jim najdubljim poniženjem." Pozivnica služi kao legitima-
cija. Sala je zagrejana.

"Kakav štos, da ne kažem dolhštos", reče Andrija.
"U gostionici 'Kod Nemačkog Rajha', u ulici što vodi pre-
ma mestu u kome će biti podignut jedan od najvećih kon-
centracionih logora, Hitler govori o ponižavanju Nemačke.
Niko je nije tako ponizio kao on!"

Muvanje ispred panoâ, zastajkivanje. Zagledavanje u
materijalne i pisane dokumente, u fotose i crteže.

A kako se zagledati u duše
miliona stradalnika?

U svaki trenutak, u svaku misao onih koji su morali da žive, mnogi i da umru, u koncentracionom logoru? Preživeli kažu da je gotovo nemoguće zamisliti strahote i patnje od kojih je bila sačinjena njihova svakodnevnica.

Upravo su te strahote bile razlog što sam se sa svojim prijateljima na mestu koje opisujem obreo tek u junu. Amalki i Feličiji se, naime, od prvog trenutka nije dopadao moj predlog da posetimo Konzentrationslager Dachau. Čemu opterećivati decu tim strašnim prizorima? pitale su se zabrinuto. Bolje da ih odvedemo u raskošan dvorac Nimfenburg nego da posle imamo s njima brige, ako budu imali psihičke tegobe, ako budu sanjali strašne snove.

Ja sam progutao svoje nezadovoljstvo, ali ga je Andrija osetio i napao suprugu. Indirektno i njenu drugaricu. Milioni ljudi, žena i dece doživeli su pakao koncentracionih logora, nacistički dželiti ih nisu pitali da li će im to opteretiti psihu i poremetiti snove, rekao je. A mi? Zar smo toliko samoživi da se čak i nakon četvrt veka plašimo da posetimo jedan od tih logora?

Ja sam, podstaknut drugarevom predikom, filozofski suzdržanim glasom izgovorio Santajaninu misao: *Ko se ne seća prošlosti, osuđen je da je još jednom proživi*. Drugarice su ovu misao iskoristile da nespornost preveslaju na šalu. Dobro, ako su stvari tako ozbiljne, bolje da posetimo taj Dahau nego da ga doživimo. No najpre ćemo u Nimfenburg. Jest, bili smo tamo prošlog leta, ali idemo još jednom.

Tako smo, čim se vreme prolepšalo, posetili najpre jedno blistavo obeležje nemačke prošlosti, a onda je došlo na red i ovo drugo, prema kome Amalka i Feličija...

– I ja osuđujem samoživost malograđana, kojima je vlastiti mir važniji i od najstrašnijih tragedija bližnjih, ali te dve drugarice donekle i razumem. Dvonožne zveri koje su u stanju da kolju, maljevima mlate i u vatru bacaju živa ljudska bića (imam na umu ne samo “autentične” monsturu-

me, nemačke naciste, nego i njihove varvarske prirepke, u ovakvim sećanjima neizbežne hrvatske ustaše), najveći su poraz svih nas, čoveka uopšte. Taj poraz je tako stravičan da mnogi ljudi naprosto ne žele da misle na njega, ne žele o njemu mnogo da znaju. Nas dvojica nismo takvi, želimo sve da znamo, a posle nas obuzima i ogorčenje, i gnušanje, i očajanje. I nada da su grozote o kojima smo ponešto saznali poslednje u istoriji čovečanstva, da se više nikad, nigde neće ponoviti.

Ovih dana sam, pripremajući se za dijalog s tobom, iščitavao neke knjige o koncentracionim logorima, pa i o Jasenovcu, najvećem i najstravičnijem mučilištu koje je ikad postojalo na prostoru na kome žive južnoslovenski narodi. Nekoliko stotina hiljada muškaraca, žena i dece poklali su, maljevima pobili, postreljali, potrovali i u vatru ili vodu (reku Šavu) pobacali ustaški monstri. Pročitaću ti samo jedan karakterističan odlomak iz knjige "Deca u logorima smrti", koju mi je, kad je saznao o čemu ćemo nas dvojica razgovarati, dao tvoj tetič Boris.

"Neki trenuci su se najdublje urezali u moju dušu i ostat će tu kao neizlječivi ožiljci dok sam živa", pripoveda Dušanka Dragelj-Batić, rođena u selu Sivolinca. "Jednog dana logorski čuvari su naredili 'nastup', postrojavanje. Morali smo držati stisnute pesnice iza vrata. Najavili su nam krštešnje kozaračke djece. Pred nas su doveli dvije majke s dvoje djece. Među ustašama koji su pripremali i izvodili ovo 'krštenje' bio je i pop Brekalo, obučen u svećeničko odijelo, i ustaša Mujica, koji je inače već poznat kao jedan od najsurovijih i najkrvoločnijih zločinaca u logoru. Pričalo se da je on zaklao svog rođenog oca, koji ga se zbog ranije počinjenih zločina ranije odrekao."

Dušanka Dragelj-Batić nastavlja svoju priču:

"Djecu su oteli od izbezumljenih majki. Jedno je uzeo pop Brekalo, a drugo Mujica i natakli ih na bajonete, majke su stravično vrišteći padale na zemlju. Istovremeno, nama su naredili da u krug trčimo s rukama na vratu. Dok smo mi potpuno šokirani od prizora ubijanja djece trčale

u krug, ustaše su nas udarale velikim štapovima. Međutim, mi taj bol gotovo da i nismo osjećali. Dvije nesretne majke uzele su usmrćenu djecu na prsa. Kasnije smo od logoraša obavješteni da su odmah poslije toga spaljene zajedno s mrtvom djecom.”

Ne znam da li su se i u Dahauu besnilom zaraženi bezumnici ovako izivljavali na bespomoćnim ljudima, ali je, u poređenju sa nekoliko stotina hiljada jasenovačkih žrtava, KC-logor Dahau, sa oko trideset dve hiljade mrtvih, “dečiji vrtić”, da tako kažemo. Uostalom, i sami nacisti su se, bar neki, zgražavali nad zverstvima svojih ustaških saradnika. Tim svojim stavom oni su izreci: *I nad popom ima pop*, nehotice dodali varijantu: *I nad monstrumom ima monstrum*.

Aljoša, šta su još, četvrt veka nakon Najveće grozote, mame, deca i očevi videli u krugu logora o kome svet zna neuporedivo više nego o Jasenovcu? (Dobro je što o Dahauu zna mnogo, ali nije dobro što o Jasenovcu zna malo.) Razgledali ste Muzej, krenite u obilazak ostalih objekata.

– Najpre smo odšetali do “bunkera”, logorskog zatorora. To je dugačka prizemna zgrada. Podseća, da proštiš, na tovilište na svinjskoj farmi. Zavirivao sam u jednu od mnogobrojnih golih ćelija i pitao se o čemu bih razmišljao da sam ovde, cvokoćući na mučiteljskoj hladnoći, čučao u januaru, recimo, četrdeset prve. (Bio sam tada fetus u toploj majčinoj utrobi.) Nije teško zamisliti kakva bi osećanja strujala kroza me, utrnuo od užasa, kad bi iz dvorišta ispred “bunkera” odjeknuli plotuni.

Sima je odšetao do betonskog zida ispred kojeg su vršena streljanja i veselo naredio sinu:

“Pucaj!”

“Ta-ta-ta-ta-ta!”, zaštekta Teodorov nevidljiv mitraljez. Sima počeo da se, stojeći, batrga, kao izrešetan.

“Videćemo se na nebu!”, dobaci egzekutoru šaljivim glasom.

“E, drugačije bi ti pevao da si morao ovde da stojiš u *ono* vreme”, reče Feličija pošto je trenutak pre toga škljocnula foto-aparatom.

“Jesi li video?”, dobaci Sima Andriji. “Hoće da ima dokument o mom umiranju.”

U tako lepom raspoloženju nastavismo, malograđanski srećni što smo živi, šetnju ogromnim praznim prostorom oivičenim bodljikavom žicom. Pošljunčena staza vodila nas je pored “čekaonice”, nekadašnjeg glavnog ulaza u logor. Pridošlice su na rešetkastoj kapiji dočekivale ohrabrujuće reči od kovanog gvožđa: *ARBEIT MACHT FREI*.

“Vidiš li ti ovo?”, obrati se Amalka svom suprugu. “*Rad oslobađa*. A ti se uvek svađaš sa Milerom, tražeći lakši posao i bolju zaradu, i govoriš mu da gastarbajtere tretira kao robove. On kroz rad hoće da vas oslobodi.”

“Neka on oslobađa sebe, a ne gastarbajtere. Mi smo slobodniji od njega, iako smo mu podređeni. Njega bih ja, i sve njemu slične, strpao ovde bar na pet-šest godina.”

“Ali ne na sadašnjih pet-šest godina”, napomenu Sima. “Nego na onih, *njihovih*.”

Oprosti nam, Efraime, i ti, Ivane. Oprosti, Šarl, i ti, Tomas, pomislih kad je utihnuo naš razdragan smeh. Oprostite nam svi vi, braćo u Jahveu i Hristu, za koje je ovaj prostor bio Golgota. Trebalo bi da se, iz pijeteta prema vama, sa nivoa vlastite banalnosti uzdignemo bar sada, dok idemo prema zgradi u kojoj ste vi pretvoreni u pepeo. Ali ova šetnja na čistom, prohladnom vazduhu tako je prijatna. Naši su dani, naši svakodnevni problemi tako daleko od vaših.

Mi smo na ovom izletu tako dobro raspoloženi.

Približićemo vam se, braćo unesrećena, obeležena jezivom sudbinom, makar nakratko. Na rubu parkića izvan logora, pedesetak metara od bodljikave žice i jarka, čeka nas Baraka X. Poduža zidana prizemljuša sa dvovodnim krovom i zdepastim, četvorouglastim dimnjakom od crve-

ne opeke. Opružena, poluskrivena, kao da se odmara među razgranatim jelama i smrekama, borovima i hrastovima.

“Ale, ima li u tvom katalogu kakvih podataka o ovoj ‘pekari’?”, upita Andrija.

Dok su Feličija i deca kroz smeh komentarisali do-
setku upakovanu u reč “pekara”, ja sam, usporivši hod,
prelistavao katalog. Napokon pročitah informativan teks-
tić, koji ću i sada pročitati:

*Godine 1940, pošto je smrtnost sve više rasla, podi-
gnut je sopstveni krematorijum sa jednom peći za spalji-
vanje.*

*U okviru planiranog masovnog istrebljavanja, 1942.
godine užurbano je sagrađen jedan veći objekat – takozva-
na Baraka X – sa gasnom komorom i sa četiri peći za spa-
ljivanje. Gasna komora, koja beše zakamuflirana kao ku-
patilo sa tuševima, nije bila u upotrebi.*

*Hiljade logoraša određenih za uništenje bilo je po-
slato u druge logore, ili u dvorac Harthajm kod Linca, da
bi tamo bili ugušeni gasom.*

“Gasna komora u dvorcu!”, začudi se Feličija. “Ti
nacisti su stvarno bili ludaci.”

“Guten Morgen!”, dočeka njen sinčić. “Auch du hast
endlich etwas erfassen.”⁵³

“A da štos bude veći, oni koji su bili određeni za ga-
snu komoru morali su da budu umoreni baš u gasnoj ko-
mori”, kontao je Andrija. “Kao da nisu mogli da ih likvidi-
raju ovde, mecima ili toljagama.”

“Ti si sam mnogo puta konstatovao kako su za Šva-
be naređenja svetinja”, podsetila je Amalka supruga. “Ta-
ko je zacelo bilo i u vreme vladavine nacističke birokrati-
je.”

“Možda streljanja zvanično nisu bila predviđena kao
rešenja konclogorskih problema”, nagađao je Sima. “Ubi-
ce su ih primenjivale ‘neslužbeno’, više radi zabave.”

---

⁵³ “Dobro jutro!... I ti si napokon nešto shvatila.”

“Nedaleko odavde, van logorskog kruga, esesovci su na svom strelištu tokom nekoliko godina likvidirali oko šest hiljada zarobljenih crvenoarmejaca”, obavestih prijatelje, zagledan u jednu stranicu knjige sa sivim koricama, dizajniranim u dezentu robijaške uniforme. “Vojnici behu, izgleda, streljani, a civili gušeni u gasnim komorama (tamo gde su one bile *u upotrebi*), i spaljivani.”

Pogledali smo komoru za dezinfekciju. Potom i dve prazne međuprostorije. Napokon uđosmo u *als Brausebad getarnte Gaskammer*.⁵⁴ Nevelika, niska, prohladna, memljiva prostorija bez prozora. Goli betonski zidovi. “Tuševi” ugrađeni u tavanicu. Čoveka jeza hvata od te sivozelenkaste jednostavnosti.

“Pazi, gas!”, viknu Aurora.

Mamice se zgranuto zgledaše, deca se nesuzdržano zakikotaše.

“Štene jedno, bezobrazno!”, obrecnu se Feličija na kćerkicu, i sama već nasmejana.

“Sva sam se sledila”, reče Amalka drhtavim glasom, držeći ruku na grudima. “Hajdemo napolje.”

Drugarice izadoše, a očevi i deca nikako nisu mogli da napuste gasnu komoru. Zagledavali smo se u “tuševe” iznad svojih glava i dodirivali ih rukama. Zurili smo u gole zidove, u vlažan i hladan betonski pod. Kao da smo želeli da za ceo život upijemo utiske iz te fascinantne prostorije.

“Baš bih voleo da znam zašto ova komora nikad nije bila *in Betrieb*”,⁵⁵ kopkalo je Andriju.

“Možda nisu imali gasa”, rekoh bezjački.

“Ili vrata nisu dobro dihtovala”, dometnu Sima na isti način.

U komoru je banula grupa turista, te nas šestoro pređosmo u dve prostorije u kojima su se sakupljala trupla za

---

⁵⁴ kao kupatilo zakamuflirana gasna komora.

⁵⁵ u pogonu,

spaljivanje. Minut kasnije ušli smo u sam krematorijum. Onda su nam se pridružile Amalka i Feličija.

“To nije tako strašno kao što sam ja zamišljao”, prekide Andrija našu ćutnju. “Zaista podseća na malo veću pekaru. Ili na omanju, manufakturnu ciglanu.”

“Od strašnog do trivijalnog samo je jedan korak”, rekoh poluglasno.

“Ja sam mislila da su oni u ogromnim fabričkim pećima odjednom spaljivali čitave gomile ljudi”, saopšti Feličija. “A u ove furune može da stane samo po jedan leš.”

“Ubacili su ga kao veknu”, ubaci Aurora nestašno. Mamica je obgrli oko glavice i nežno privi uza se.

“Dahau je na neki način simbol organizovanog bezumlja u konclogorima. Zato što je ovde sve počelo”, objasnih. “Ali on je bio doista manufakturni pogon u poređenju sa najvećim fabrikama za masovno uništavanje. Ovde je ubijeno ukupno oko trideset dve hiljade ljudi. A u Aušvicu je, recimo, kroz dimnjake krematorijuma logor napustilo preko milion duša.

“Nikad neću da shvatim duh, psihu, mentalni sklop Nemaca”, reče Feličija.

“Pa, nisu svi Nemci bili čudovišta”, uzvratila Amalka. “Nisu svi bili ni nacisti, a kamoli dželati. *U svakom žitu ima kukolja.*”

“Svoja zlodela su skupo platili”, dometnuh. “Nakon rata bili su najprezrenija i najomraženija nacija na svetu. A i danas su mnogima antipatični.”

“Nakon rata bili su na dnu i u moralnom i u materijalnom pogledu”, konstatova Andrija. “Sad se ponovo penju ka vrhu. Bar u onom drugom domenu. Šereti kažu da Hitler iz pakla posmatra ovaj svet i smeška se. Jer je njegov san ostvaren: Balkanci i Mediteranci odlaze u Nemačku, da rintaju kao gastarbajteri, a Nemci putuju na Mediteran, da uživaju kao turisti.”

Ponovo nas je sustigla organizovana turistička grupa (ne nemačka), te ućutasmo i još jednom se zagledasmo u četiri zdepaste prizmatične peći. Ozidane opekoma i oivičene čeličnim štanglama. Pogleda razrogačenih očiju najviše

su mamila otvorena dvokrilna gvozdeno-šamotna vrata ognjišta i jednokrila vratanica pepelišta ispod njih. Otkrivene, skladno izukrštane drvene grede krovne konstrukcije ponekog su posetioca odista mogle da podsete na kakvu starodavnu manufakturnu radionicu.

“Hajdemo”, reče Amalka tiho.

Izađosmo na pošljunčen i zelenilom okružen prostor ispred krematorijuma. Drugarice i njihovi muževi sedoš na klupu pored žalosne vrbe, deca pođoš do obližnjeg spomenika. Za njima pođoh i ja. Dugo sam posmatrao crnog, bronzanog, izmučenog logoraša u otrcanom ogrtaču, sa klompama na nogama. I natpis na kamenom postamentu:

***DEN TOTEN
ZUR EHR
DEN LEBENDEN
ZUR MAHNUNG⁵⁶***

Produžismo šetnju parkićem iza krematorijuma. Duboko udišući miris zdravih, modrozelenih jela i smreka, borova i hrastova. Zagledavajući se u cvetne nasade pored staze. To cveće okružavalo je kamene ploče položene na zemlji, sa uklesanim jednostavnim a potresnim obaveštenjima.

GRAB TAUSENDER UNBEKANNTER⁵⁷

Malo dalje, u podnožju smreka, okružen plavim nezaboravkom i crvenom begonijama, koje su se Amalki i Feličiji veoma dopale, skroman spomenik sa Davidovom zvezdom i natpisom:

---

⁵⁶ *MRTVIMA NA ČAST, ŽIVIMA ZA OPOMENU*

⁵⁷ *GROB HILJADA NEZNANIH*

*VERGISS NICHT*⁵⁸

A onda opet četinari opojnog mirisa, naše ležerno čavrljanje. Poluoblačno nebo. Na njemu malen a bučan policijski helikopter. Čajkani verovatno kontrolišu saobraćaj na putevima. Svakodnevnica gleda svoja posla.

Na konclogorskom zemljištu, pored staze, među cvećem, još jedan kameni beleg jezive prošlosti:

*ASCHENGRAB*⁵⁹

“Je l’ vi primećujete, deco, da je ovde cveće i drveće veoma bujno?”, setila se Amalka.

“Zato što je ova zemlja nađubrena pepelom”, reče Sima.

“Nije, valjda, baš svuda.”

“Svuda. U ono vreme ovde je bila bašta. Je l’ tako, Alek? Ti ćeš, izgleda, postati stručnjak za ka-ce logore.”

Jawohl! Himlerova bašta. Tako se nazivao taj kompleks od stotinak hektara.”

“Ta bašta bila je đubrena ljudskim pepelom”, dopuni Sima, na šta je Amalka reagovala gadljivim: “Svašta!”

*RICHTSTÄTTE DURCH GENICKSCHUSS*⁶⁰

“Joj, što mi se sviđa ovaj šeboj”, uzdahnu Feličija. “Kad bi moj muž bio malo kavaljer...”

“Ja ću da ti otkinem jedan cvetić”, predloži Aurora.

“Izvući ću ti uši!”, obrecnu se Sima na kćerkicu.

“Decu ne valja tući”, reče Feličija dobroćudno, već očišćena od želje da dobije cvetić. “Deca ne znaju koji su postupci kažnjivi, a koji nisu.”

“Onda ćeš ti, draga, dobiti prutićem po prstima.”

---

⁵⁸ *NE ZABORAVI*

⁵⁹ *GROB SA PEPELOM*

⁶⁰ *STRATIŠTE ONIH KOJIMA JE PUCANO U ZATILJAK*

**GENICKSCHUSS-STAND MIT BLUTGRABEN
VIELER TAUSEND UNBEKANNTER⁶¹**

“Već smo jednom videli grob hiljada neznanih, čini mi se”, dvoumila se Feličija.

“Ono su bili Jevreji, a ovo su hrišćani”, napomenu njena kćerkica. “Zar ne vidiš krst?”

“Joj, pile mamino, kako mi je ona pametna. To je zato što i u tvojim žilicama ima malko jevrejske krvi.”

“Koliko, mama?”

“Svako šesnaesto crveno krvno zrnce je jevrejsko. Ostala su rumunska i rusinska.”

“To ćeš moći da vidiš kad budeš posekla prstić”, do metnu Sima. “Najkrupnija i najcrvenija zrnca su, naravno, rusinska.”

Kusav smeh. Feličija mi, videći da je znatiželjno posmatram, objasni:

“Moj pradeda po majci, Haim Levi, oženio se Rumunkom. Osim njega, svi moji preci su Rumuni. Ali on je održavao i poslovne i privatne veze sa mnogim jevrejskim porodicama. Njegova kćerka, moja baka, do kraja života nije mogla da prežali nestanak samosvojne jevrejske zajednice, koju je između dva svetska rata dobro upoznala. Obožavala je jidiš, rabine, mistične sinagoge, verske obrede, menore, jamike, kaftane, jevrejske melanholične pesme, narodne običaje.”

“Ja veoma volim prebolne melodije jevrejskih tužbalica”, rekoh. “Žao mi je što reči ne razumem.”

“Da nisi slikar, verovatno bi bio muzičar”, podsetila me Amalka tiho, možda sa trunčicom ironije u glasu.

“Jesi li, Feličija, kadgod slušala kadiš?”, upitah Siminu suprugu.

“Slušala sam i melanholične, sakralne kadiše i ve-sele, svetovne klezmere.”

---

⁶¹ *MESTO STRELJANJA ONIH KOJIMA JE PUCANO U ZATILJAK, SA KRVAVIM GROBOVIMA MNOGO HILJADA NEZNANIH*

“Najbolniju, najpotresniju tužbalicu otplakao je, u Aušvicu, Šalom Kac”, dometnuh. “To je bilo, pretpostavljam, pre uvođenja krematorijumâ u masovnu upotrebu. Oko dve hiljade Jevreja, određenih za likvidaciju, kopalo je sebi grobove, a esesovac nadležan za egzekuciju dopustio je kantoru da im otpeva molitvu za mrtve. Tužbalica se ‘komandanta jezive parade’ toliko bila dojmila da je Kacu naložio da je otpeva i drugim oficirima. Muzički talenat je kantoru spasio život.”

“Neverovatna priča”, konstatova Andrija. “Sa srećnim završetkom. Jedan, od dve hiljade! Jevreji su talentovan narod.”

“Baka mi je pričala da su oni, s tom svojom orijentalnom kulturom, sa svim svojim specifičnostima i sposobnostima, dragocen soj, koji daje velik doprinos kulturnom koloritu, naučnom stvaralaštvu i ekonomskom bogatstvu Evrope”, reče Feličija. “Nikad nije uspela da shvati zašto su nacisti tako mrzeli Jevreje. To ni ja ne mogu da shvatim.”

“Mrzeli su ih upravo zbog njihovih specifičnosti i sposobnosti”, odgovorih. “Samoživi i oholi, brutalni i nezajajljivi Nemci nisu mogli da podnose narod koji je u mnogo čemu ravan njima.”

“U ponečemu je i iznad njih.”

“Možda. Treba imati na umu još jedan psihološki činilac. Takozvano pomeranje agresije. Nemci su, naime, nakon poraza u Prvom svetskom ratu osećali veliku mržnju prema pobednicima. Ali na njima nisu mogli da iskale svoj bes. Hitler je sunarodnike podstakao da ga usmere prema Semitima. Naruku mu je išlo i to što su Jevreji, budući izuzetno inteligentni i snalažljivi, zauzimali važne položaje u bankarstvu, trgovini, medicini, nauci i umetnosti. Nacisti su ih zbog toga – i zato što ih je bilo veoma malo među običnim radnicima – proglasili za prepredenjake i parazite. Govorili su da evropski Jevreji, uz pomoć sabračće infiltrirane, na Istoku, u sovjetski komunizam i, na Zapadu, u američku plutokratiju, žele da vladaju na svim meridijanima. A ulogu gospodarâ sveta hitlerovci su bili se-

bi namenili. Zbog toga su, kao samoživci, brutalni varvari, 'očistili' Evropu od dragocenog jevrejskog soja."

"Doista su bili varvari", ponovi Sima. "U svim ljudskim zajednicama ima pojedinaca i društvenih slojeva koji smatraju da je njihov narod u svakom pogledu iznad drugih naroda. Ali kod Nemaca je takvo shvatanje bilo opšte. To je bio njihov Weltanschauung.⁶² Nemci su, valjda prvi u istoriji čovečanstva, na najvišem, nacionalnom i državnom nivou o pripadnicima drugih naroda i rasa govorili kao o nižim bićima, robovima, životinjama. Ne znam otud im te ideje."

"Od njihovih najvećih umova", odgovorih kroz smešak. "Setimo se šta su govorili Hegel, Niče, Vagner, Hajdeger..."

– I Niče si, Aljoša, uvrstio među preteče nacističke antropologije, filozofije i ideologije? Ne osećam se kompetentnim – filozofiju sam, kao što znaš, samo želeo da studiram, ali tu želju nisam ostvario – pa ipak, mislim da si grdno pogrešio. Možda Niče zaslužuje epitet grandomana (natčovekom i voljom za moć on beše naprosto opsednut), ali je, koliko znam, karakter Nemaca u par navrata žestoko kritikovao.

– Moj nivo kompetencije nije viši od tvog. Stoga sebi sugerišem da se složim s tobom. Nije Niče kriv što su nacisti pojedine njegove stavove i maksime zloupotrebili. No u osnovi Ničeovog pogleda na svet je, kao što si i sam primetio, volja za moć. A ona je veoma izražena u mentalitetu, u etnopsihičkom sklopu triju najistaknutijih germanskih nacija: nemačke, američke i engleske. U našem veku Nemci su tu volju iskazali najpre u Prvom svetskom ratu. U Drugom je ona poprimila, zahvaljujući Hitleru i nacistima, patološke razmere. Krajem tog rata štafetu su preuzeli Amerikanci, nemačka braća po rasnoj liniji. Danas je američka volja za moć na svom vrhuncu. U mentalitetu Engle-

---

⁶² pogled na svet.

za je ta volja takođe uvek bila prisutna, ali nikad nije bila tako sirovo, brutalno iskazivana kao kod Nemaca i Amerikanaca.

– Aljoša, daleko si otišao. Vрати se najvećim nemačkim umovima.

– Niče je eksplicirao jednu od dominantnih osobina Nemaca, germanske rase uopšte: volju za moć. A i Hegel mi je, kad posmatram bratiju koja je udarila temelje velikogermanskoj antropologiji i filozofiji, sumnjiv. On ima nekoliko grehova. Jedan od njih je tvrdnja da istorija poznaje četiri grandiozne imperije: orijentalnu, grčku, rimsku i germansku. Hitlerovci behu uvereni da su oni potonju doveli do vrhunca. Nebu hvala, njihov je Treći rajh bio kratkog veka.

– Ali je, veliš, štafetu na civilizacijsko-imperijalnom polju preuzela druga velika nacija germanske rase: američka. Ona je uverena da će do sudnjeg dana biti svetski lider. Možda Ameri ne znaju za onu narodnu: *Ničija sveća nije gorela do kraja*. Ako njihova bude utrнула, kome će pripasti liderska pozicija? Tvoj tetić Boris, slavenofil i rusofil, kaže: Rusima.

– Voleli bismo, i ti i ja, budući da smo i sâmi Slovenci, da se njegova prognoza ostvari. Ali slovenska rasa je, Ros, na našoj rang-listi ispod germanske i romanske. Bar u domenu racionalnosti i organizacije, discipline i upornosti. Uskoro će Slovenci preteći narodi žute rase, koji su disciplinovaniji i uporniji čak i od disciplinovanih i upornih Germana. Mislím da će prvi vekovi trećeg milenijuma pripasti žutima. Imaj to, kao tvorac heuteranizma, na umu.

– U redu, geopolitički žutokljunče, imaću to na umu. Nemala je, možda i nefunkcionalna, ova digresija. Vрати se u osnovnu temu poglavlja i nastavi s opisom čas-

kanja unutar turističke grupice na izuzetnom knotenpunktu.

– “Ne znam šta su govorili veliki nemački filozofi, ali znam kako bih ja potomke nacista izlečio od oholosti i šovinizma”, reče Andrija Senderak. “Svakog Nemca obavezao bih da poseti Dahau, Aušvic, Buhenvald ili neki drugi koncentracioni logor. I da na tom svetom, strašnom mestu jevrejski narod, i sve druge narode koji su stradali od nacizma, pokajnički zamoli za oprostaj zbog oholosti, brutalnosti i nepojamnih zlodela svojih predaka. Kao što muslimani imaju moralnu obavezu da bar jednom u životu posete Meku, tako bi Nemci trebalo da imaju moralnu obavezu da bar jednom u životu posete koji od sačuvanih koncentracionih logora. Taj bi ‘hadžiluk’ čuvao današnje i buduće Nemce od ispoljavanja samoživosti, oholosti, arogancije, nezajažljivosti – tih svojih latentnih, neuništivih osobina.”

“I Hrvate bi trebalo moralno obavezati na ovu vrstu ‘hadžiluka’”, setio se Sima. “Oni, doduše, nemaju tako širok izbor logora kao Nemci, ali monstroznosti koje su ustaše počinile u Jasenovcu nadmašuju zlodela nacista u većini nemačkih logora. Svaki Hrvat bi trebalo bar jednom u životu da ode u Jasenovac, radi pokajanja.”

“Prihvatam ovaj predlog”, uzvratila Andrija bodro, kao da uživa u donošenju istorijskih odluka. “I dodajem mu drugi svoj. U svakom nemačkom gradu i selu jedna od većih ulica treba da nosi naziv: Ulica žrtava nacizma. A Hrvatima treba naložiti da jednoj od većih ulica u svakom svom gradu i selu dadnu naziv: Ulica žrtava ustaštva.”

“Mađari, naši vajni susedi i prijatelji, početkom četrdeset druge izvršili su užasan masakr u Bačkoj”, dopunio je Sima, očito ne želeći da zaostane u malom nadmetanju. “Zverski su pirovali i u mom Đurđevu, gde je, pored Srba, nastradao i veći broj Rusina. Mađari bi radi pokajanja trebalo da odlaze na Dunav i Tisu, gde su hortijevski monstrumi žrtve ubijali i bacali pod led.”

“Ubijali su nevine, neretko i klali, i Srbi, bar neki. Oni što behu četnici. Klali su i Bugari, i Šiptari”, podsetila nas Feličija, više u posprdnoj šali nego ozbiljno. “A šta su tek mahnuti Turci činili slovenskoj raji tokom četiristo godina.”

“Nisu, valjda, Mitelevropljani, Balkanci i Turci najgori na svetu”, progundala je Amalka, pa dobacila Simi: “Sećam se da si, prilikom jedne od svojih muških, političkih rasprava s mojim mužem, rekao da su vojnici japanske militarističke monarhije u oba svetska rata, i između njih, u Kini, Mandžuriji i drugde na Dalekom istoku, činili užasna zverstva.”

“U Aziji su se zverstva činila otkad je sveta i veka. Tamo ljudski život malo vredi”, odgovori Feličijin muž. “Ali Japanci su, totalnim porazom, i dvema atomskom bombama na kraju Drugog svetskog rata, dobili takvu lekciju da su se, i kao pojedinci i kao narod, radikalno promenili. Danas su to najmiroljubiviji ljudi na svetu. Siguran sam da im ni na kraj pameti ne pada da ikad više ratuju.”

“Svaki je narod u istoriji više puta činio, preko svog kukolja, manja ili veća zlodela”, rekoh filozofski. “Dosad sam se više puta pitao da li zbog toga potomci treba da ispaštaju. Ponekad mislim da treba, ponekad mislim da nije dobro moralnim ili nekim drugim prinudama popravljati ljude i narode. Ne, ne valja svetiti se ni pojedincima, a kamoli čitavim narodima. Možda je, ipak, najbolje oprostiti. Ništa ne treba zaboraviti, ali sve treba oprostiti. Veći je onaj koji oprašta od onoga kome se oprašta.”

“E, meni je stvarno dosta”, reče Amalka nervozno. “I velikih i malih, i žrtava i dželata. Vi šetajte i diskutujte koliko hoćete, a ja sam umorna, idem u kola. Tamo ću vas čekati.”

“Neću te više ovamo dovesti, kad si tako nemirna”, pripreti joj Andrija neenergično.

“Ovamo me sigurno nećeš više dovesti!”

“I ja sam za Rückkehr”,⁶³ reče Feličija i, primetivši Teodora i Kima, koji su trčkarali parkićem, dozva obojicu.

U povratku zastadosmo pored natrulog, gotovo raspadnutog drvenog sanduka.

*BEHÄLTER FÜR ASCHE*⁶⁴

“Znači, ovde je završavao ‘suvi ostatak’ kremiranih jadnika.” Sima je netremice zurio u natrule, izjedene daske.

“Istorijski predmet”, dometnu Andrija.

“Jeste li sigurni da je to originalan primerak?”, upita Feličija kad smo produžili.

“Verujem da je originalan. Dvadeset pet godina nije mnogo. Drvo može i duže da stoji.”

“Može, ako je zaštićeno. A ne ovako, na kiši i snegu, na suncu i vetru.”

“I na mesečini”, našali se Feličija.

Neko vreme išli smo ćutke. Obidosmo dve turističke grupe skamenjene ispred obeležjâ pored staze. Andrija je, očito podstaknut Feličijinom dosetkom, tiho zapevao tužnu i bolnu zarobljeničku pesmu keresturskih muževa:

*Sjaj, meseče, sjaj,
pa imaš i kome:
sužnji iz Nemačke
idu domu svome.*

“Sećaš li se te pesme?”, obrati mi se kad je završio.

“Kakvo pitanje! Zar se može zaboraviti lična himna Danila Homze?”

“Ove stihove su naši očevi sami smislili, uklopili ih u jednu narodnu melodiju, pa su to onda pevali kad su se, na kraju rata, vraćali sa prinudnog rada u Nemačkoj”, ob-

---

⁶³ povratak,

⁶⁴ POSUDA ZA PEPEO

jasni Andrija Feličiji i Simi. “Među njima bio je i Danilo Homza, Alekov osvedočen drugar, svetski putnik, siromaški iroš i notorni pijanac. On veoma voli ovu pesmu. Peva je već četvrt veka, kad god se napije.”

“Znači, s takvima se naš Alek družio!” Feličija je bezazleno glumila čuđenje.

“Danilo je izvanredan čovek”, uzvratih. “Propalica, ali sjajna. No, slutim da neće još dugo sjati. Alkohol i neuredno životinjarenje koštaće ga života.”

Nas dvojica, Rosven, danas znamo, a i svetsku javnost obaveštavamo, da se moja slutnja u međuvremenu obistinila.

– Da, crni su anđeli Danila Homzu nedavno odneli na nebo. Ili u pakao. Gde god da je Svevišnji siromaškog iroša smestio, više ga niko neće videti u Panskoj krčmi. Niko neće slušati kako pijanim glasom pajtašima oko sebe kazuje uvek nove minhauzenske priče o svojim belosvetkim doživljajima i zarobljeničko-ratničkim junaštvima.

Vreme je, Aljoša, da i ti prvi deo svoje priče završiš. U dnu prostranog logorskog kruga, iza betonskih fundamenta koji označavaju nekadašnje naselje sačinjeno od baraka, pogledali ste tri memorijalna objekta – jevrejsko spomen-obeležje, katoličku i evengelističku kapelu – a potom ste krenuli prema pročelju parcele obeležene niskim fundamentima i nastanjene patničkim logorskim duhovima.

– Naselje su činile trideset četiri barake. Dve od njih, a pred kraj rata čak trinaest, bile su barake za bolesnike. U jednoj je bila mrtvačnica. U jednoj pak odeljenje za medicinske eksperimente. Onde je doktor Rašer odabranike izlagao vazдушnom pritisku i smrzavanju, a doktor Šiling malariji. Od tog stravičnog naselja sačuvane su, zapravo obnovljene, samo dve barake. Da generacijama dočaravaju ambijent u kome su bili natrpani logoraši. Ostale su zbog dotrajalosti srušene. Ostadoše od njih samo betonski temelji.

“Ko bi to pomislio!”, podviknuh zapanjeno, sedeći nasred prostorije za dnevni boravak, na neobojenoj, sklepanoj hoklici (verovatno su takve hoklice pravili sami logoraši), zagledan u uvodni tekst kataloga. “U tim barakama su još osamnaest godina posle rata stanovali beskućnici i izbeglice. Sve dok nisu dobili normalne stanove.”

“Baš im je bilo lepo”, reče Aurora. “I ja hoću, mama, krevet na sprat.”

“Dobićeš, mila.”

“Šta mislite, dragi gosti, kako su se osećali oni što su svakodnevicu provodili u prostorijama u kojima su donedavna esesovski šinteri vršili eksperimente na živim ljudima?”, upita Sima. “Ili oni koji su bili smešteni u baraku mrtvačnicu.”

“Nisu oni znali gde je šta bilo”, odgovorih. “To je nakon rata sve bilo očišćeno. Dezinfikovano, ofarbano. Ponešto možda i prepravljeno.”

“Ljudi koji su tu stanovali verovatno pojma nisu imali gde žive”, reče Feličija. “Znali su da je tu bio logor, ali im niko nije rekao šta se tu događalo tokom dvanaest ‘radnih’ godina. Zato su mirno jeli, spavali, veselili se i vodili ljubav u prostorijama u kojima se donedavna patilo i umiralo. Nama je to danas čudno, strašno, jer znamo ono što ti ljudi nisu znali.”

“Mnogo šta i mi ne znamo”, reče Andrija duboko filozofski. “Kad bi ovi kreveti, ove stolice i ovi zidovi umeli da pričaju...”

“E, ja bih vas zatvorila u ovu baraku, da ostanete u njoj bar osamnaest godina. Da se nagledate tih kreveta, stolica i zidova”, upade Amalka veselo, ali očito već sita i logora i cele ekskurzije.

“Mila moja, kako mi je ona umorna.” Feličija joj priđe i zagrla je. “Hajdemo.”

Izađosmo iz barake, uputismo se prema izlazu iz logora. Dok smo polagano, umorno, šetnim korakom išli pored delimično ukopanog spomenika ispred Muzeja, Andrija je tiho pevušio drugu strofu bolne, otegnute, melodijski prijatne pesme keresturskih muževa:

*Nemačka, Nemačka,
kako si široka,
u mnogim srcima
rana si duboka.*

– I time je, Aljoša, prvi deo naše priče završen. A ja bih voleo da odmah nastaviš, da i drugi deo ispričaš. Naredne junske nedelje si, naime, okusio sasvim drugačiji izletnički doživljaj, sa drugim društvom. Mislim, naravno, na izlet u alpsku oblast Ostalgot. U jedan od najlepših njenih kutaka, Švangau. Labudov kraj.

Dok ti razmišljaš kako da počneš, ja ću čitaoca – koji će jednom možda poželeti da poseti kraj čuven po tome što su onde nekada (nezavisno jedan od drugog) Aleksandar Vislavski i Rosvenir Glanko Šelgardon boravili – obavestiti da od živopisnog sela Švangau treba produžiti prema obližnjem turističkom seocetu Hoenšvangau. Pošumljeno brdo iznad tog seoceta krunisano je istoimenim neogotskim zamkom, koji je bavarski prestolonaslednik, docnije kralj Maksimilijan Drugi, renoviranjem srednjovekovnog burga lokalnih ritera, primerio svojim maštarijama, u prvoj polovini devetnaestog veka. Nekoliko stotina metara dalje, na drugom pošumljenom brdu, beli se neoromanski zamak Nojšvanštajn, Novi Labudov Kamen, koji je Maksimilijanov sin Ludvig Drugi u drugoj polovini istog veka sagradio.

U uvodu ću još reći da su izletničko društvo koje ćemo posmatrati do kraja ovog poglavlja činili Konrad Grajfenhagen, njegova frau Elize, njihova deca Marta i Herman, te njihovi prijatelji Kristofer Bart, Ulrike Limbah, Helga Krebs i Alek Vislavski. Za dvoje potonjih umetnički vikend se slučajno (ništa se ne događa sasvim slučajno) u ljubavnički pretvorio. Razlog više da obnoviš sećanje na taj nezaboravan izlet.

– Malo mi je neobično, da ne kažem neprilično, što umetničko-ljubavnički izlet u Labudov kraj treba da osli-

kam u istom poglavlju u kome smo razgovarali o obilasku KC-logora Dahau. Bojim se da će ti slične zamerke uputiti i neki prijatelji koji ovaj roman ne budu posmatrali iz našeg ugla.

– Sve je to sastavni deo životnog kaleidoskopa. Zar nisi, kloparavi razboju, malopre i sam, prepričavajući banalne momente u provodu društanceta koje se šetkalo po prostoru obeleženom patnjom, po tlu izmešanom sa ljudskim pepelom, kontrapunktno oslikavao tragične i trivijalne aspekte ljudske sudbine?

Sinoć sam ovde, u svom stanu, gledao tv emisiju u kojoj su bila prikazana ratna stradanja desetak hiljada ljudi. Odmah nakon toga išla je neka humoristička emisija. Gledaoci su imali priliku da se, od smeha, valjaju po podu.

To je, Aljoša, naša neizbežna svakodnevnica.

Bela, katkad crna, često šarena, neretko siva.

Umemo da saosećamo, ali i da zaboravljamo.

Prema tome, ispričaj drugu, sasvim drugačiju izletničku priču, lovče na alpske predele i trofejne zamkove. Ako si detalje zaboravio, ovde su ti, evo, prospekti i knjižice o zamkovima Hoenšvangau i Nojšvanštajn. Imam i videokasetu o tim planinskim draguljima (samo nemam videorikorder), a zid moje sobe, kao što vidiš, krasi panoramni poster na kome se vrlo lepo vide i alpski vrhovi u daljini, i Alpsko jezero u njihovom podnožju, i seoce Hoenšvangau pored tog jezera, i Maksimilijanov žuti, i Ludvigov beli zamak.

– Predloži svom izdavaču da štampa taj materijal i da ga priloži uz ovaj tom. Tako ćemo i čitaoca i sebe osloboditi od opisa jednog opštepoznatog, pa stoga već pomalo otrcanog izletničkog knotenpunkta.

– “Svom izdavaču” – kako to divno zvuči! Moj izdavač, Aljoša, verovatno se još rodio nije.

Dogovorili smo se bili da u dijaloško-putopisnim poglavljima izbegavamo bedekerske trivijalnosti. Opiši vlas-

tite, po mogućnosti bitne, ili bar zanimljive impresije, refleksije i doživljaje u podnožju pomenutih zamkova, i u njima samima.

– Tvoja sećanja su svežija, jer si taj turistički kno-tenpunkt posetio prošle godine. I doneo hrpu materijala. Čak i video-kasetu. Za video-rikorder koji još nemaš.

– Sećanja su mi relativno sveža, ali moji doživljaji iz Labudovog kraja nisu bogzna kako zanimljivi. Jer sam ja onde boravio sa suprugom i decom, a ti sa slobodnim, umetnički nastrojenim, materijalno i duhovno potkovanim prijateljima. Ja sam, čuvajući tanak svežanj doječ maraka, na nemačkom Jugu noć prespavao pod vedrim nebom, pored jezera, kao nekad tvoj deda Aron na kanadskom Nordu (mama Enike i Konstanca su se na krhotinama sna vrpolejile u kolima, Ernest i tata Rosven na gumenim dušecima kraj krtije), a ti si se baškario u ekskluzivnom jugendstil hotelu “Alpenrose”. Dok sam se ja prevrtao na betonu parkinga u podnožju kamene brdske gromade krunisane zamkom Hoenšvangau, ti si na belom čaršavu prvi put merio dubinu čarobnog zdenca kunstistoričarke Helge Krebs.

Ko onda treba da ispriča svoje doživljaje u okrilju pitoresknh zamkova kralja oca i kralja sina?

Istina, naši savremenici mogu, pretvoreni u turističke istraživače, i sami te zamkove da obiđu, da ih dožive plastičnije nego na osnovu naše priče. Ali mi moramo da mislimo i na prijatelje koji će ovaj roman čitati kroz, recimo, četiri hiljade godina. (Ha-ha-ha-ha!) Zub vremena će dotle verovatno pojesti i Maksimilijanov i Ludvigov zamak.

– Bien, krenimo onda. Treba da prevalimo put od četiri hiljade godina. Zapravo, iz Minhena smo već krenuli. Subotnje jutro je divno, sunčano. Svi smo odlično raspoloženi.

Oko deset sati dva “mercedesa” zaustavila su se na parkingu na kome ćeš ti osamnaest godina docnije noć prespavati pod vedrim nebom. Smestili smo se u rezervi-

sane sobe već pomenute “Alpske ruže”, a nakon kraćeg vremena ponovo se okupismo. Ovog puta ispred hotela, na samoj obali jezera.

Konrad beše naoružan poljskim štafelajem, sunco-branom, stolicom na sklapanje, blokom sa bezdrvnom hartijom i koferićem sa akvarelnim bojama. O ramenu mu je visio foto-aparat. U toku dva vikend dana likovni zanatlija i biznismen će načiniti više studija Nojšvanštajna. Na osnovu njih, i foto-snimaka u koloru, u ateljeu će proizvesti onoliko uljanih alpskih pejzaža sa Ludvigovim zamkom kao dominantom koliko kupci budu tražili.

Frau Elize će se sa mladuncima, šesnaestogodišnjom Martom i godinu dana mlađim Hermanom, kupati u Alp-skom jezeru i sunčati na njegovoj travnatoj obali.

“Dobro bi ti došla, moja impresivno popunjena kraljice, i jedna jača šetnja, sa penjanjem uz obronke, da odbaciš koji kilogram”, podseti je suprug.

“Da bih odbacila sve što je višak, trebalo bi da se popnem na Mont Everest”, uzvratila gojazna dama kroz zvonki smeh. “Zato unapred odustajem od sizifovskog mučenja.”

Konrad krenu u potragu za zasedom iz koje će pucati na Novi Labudov Kamen. Frau Elize sa decom prema jezerskoj plaži. A nas četvoro, Ulrike, Kristofer, Helga i ja, pođosmo uzbrdo. Putem koji kroz šumu vodi prema Maksimilijanovom lovačkom zamku. Glavnu atrakciju, Ludvigov zamak, ostavismo za popodne.

– Koliko znam, ti si u Švangau, kao i Konrad, prvenstveno iz umetničkih razloga putovao. Zašto se sad kolegi nisi pridružio?

– Doista sam, pre no što smo krenuli na izlet, mislio da ću u Alpima zajedno s Konradom akvarelom loviti bajovite konture Ludvigovog zamka. Ali u Kristoferovom “mercedesu”, slušajući (i osmatrajući) Helgu, pored koje sam sedeo, zaključih da će bolje biti da se što tešnje prijateljim sa veselom, vremešnom kokom. A kad smo stigli na lice mesta, kad sam Novi Labudov Kamen video i u

prirodi i na bezbroj postera i razglednica u mestašcu Hohenšvangau, shvatio sam da je turistički biznis taj zamak pretvorio u kič objekat. Stoga rekoh Konradu da ću se kičice mašiti tek predveče. Kad Labudov kraj, i sam Novi Labudov Kamen, budu obasjali rumenkasti sunčevi zraci. Tada ću pokušati da dvorac iz bajke oneobičavanjem pripremim za unošenje u neku višeznačnu poetskorealističku ili fotografskonadrealističku kompoziciju.

“Jesi li siguran da je oneobičavanje jedan od najbitnijih postupaka u umetničkom stvaralaštvu?”, upita istoričarka umetnosti i likovna kritičarka malo kasnije, kad sam joj, na šumskom pešačkom putu prema Maksimilijanovom zamku, detaljnije obrazložio nameru koju sam bio saopštio Konradu.

“Da, oneobičavanje je osnova umetničkog stvaralaštva. Umetnik nastoji da u poznatom nađe što više nepoznatog. U realizaciji tog nastojanja najdelotvorniji postupak je oneobičavanje.”

“Ja se nikad ne bih usudila da tako nešto kategorički tvrdim.”

“Kunstistoričari i kritičari, analitičari i sintetičari sami sebe prisiljavaju da se drže vladajućih konvencija. Da ne bi ispali subjektivni. Ekscentrični. Ili čak neuki. U svakom slučaju, nekompetentni. Autentičnog pak stvaraoca boli levi nokat za kompetenciju. Za istoriju i teoriju. Njegovo polje je široko, njegova sloboda je bezgranična. Jer iza njega stoji Delo, a ne pleva sačinjena od reči... Možda sad govorim previše subjektivno. Zboleo me levi nokat, neću dalje.”

“Nokat te boli, jezik te svrbi. Pusti ga neka se slobodno češe o nepce. Ja se neću uvrediti. Imala sam već posla sa svakojakim umetnicima.”

“Ona će te proceniti kako valja tek kad sa reči budete prešli na dela”, reče mi Ulrike.

“Koja dela?”, upita Kristofer.

“Umetnička, naravno”, uzvratila Ulrike i nasmeja se zajedno sa starijom drugaricom.

“Nisam protiv oneobičavanja”, reče Helga. “Ali ako se s njim pretera, ako se nasilno forsira, ono počinje da zamara ljubitelje umetnosti. Ljudima ipak ne odgovara ako ih neko odvuče suviše daleko od obale na koju su navikli. Zato oneobičavanje treba primenjivati smišljeno. Najbolji rezultati se ostvaruju kombinovanjem poznatih i novih postupaka.”

Shvatio sam da bi mi sredovečna udovica mogla biti višestruko korisna. Od nje se može mnogo šta naučiti, pomislilih. A imao sam na umu i njene veze u minhenskim slikarsko-galerističkim krugovima. Pa i njene napise u likovnim rubrikama bavarskih listova i časopisa. Samo mi je njeno telo kvarilo računicu. Bila je mršava, ali prinudno mršava, da tako kažem. A ta forsirana dijeta, udružena s godinama, nekako joj je osušila gustu crnu kosu, prilično zborala kožu na licu i vratu, omlitavila grudi, istakla široku karlicu. Sama polovnjača je, dok smo se iz Minhena vozili prema Ostalgoju, u jednom trenutku rekla da sebi liči na rasklimatanu stolicu.

Nemanja, šta da radim? zapitah u mislima svog drugara dok smo se, kroz šumu na obronku brda neznanog mi naziva, približavali zamku sa srednjovekovnim kulama. Obećao sam sebi da će prvo žensko čeljade na koje ću juriti biti devojčica iz lirske pesme. Ili bar iz poetske proze. A frau Helga Krebs me podseća na recept za dijetalnu večeru. Još kad pomislim da ima oženjenog sina i dvogodišnjeg unuka... Znam, Nemanja, ti bi odgovorio da su ovakve tetke prave partnerke za prave stvari. Ti se ovde ne bi dvoumio... Vala, neću se ni ja dvoumiti! Izgubiti ne mogu ništa (osim samopoštovanja). A mogao bih mnogo da dobijem. Najmanje jednu izložbu kod nekog viđenijeg minhenskog galeriste.

– Račundžijo, karijeristo, hohštapleru! (Ha-ha-ha!) Zbog tvog koristoljublja i moj roman će biti hendikepiran. Već je, nakon objavljivanja ovog toma u radnoj verziji, jedan kritičar zapazio poznat šablon: umetnik – žena – uspeh. Priča o muškarcu kome pomaže žena je, reče kritičar,

arhetip koji srećemo, recimo, u mitu o Arijadni i Tezeju, u “Crvenom i crnom”, u “Čiča Goriou”.

– Mogli bismo ovaj arhetip sresti i u hiljadu drugih umetničkih dela, u milion drugih ljudskih sudbina, kad bismo sva ta dela, sve te sudbine poznavali. Zar je zbog toga trebalo da se ja odreknem šanse koja mi se nudila? More, idite malo u rodni kraj i ti i tvoj kritičar! Jesam li ja tražio od tebe da opisuješ moj život?

– Dobro, povlačim svoju kritičku opasku. Uhvatio si se za Helginu suknu i ušao s njom u neogotski zamak Hohenšvangau. Šta si tamo video, čuo i doživeo?

– Znaš i sam kako izgledaju ti turistički vremeplovi. Na sabirnom mestu sa svojim društvom i ostalim izletnicima sačekaš da se formira veća grupa, a onda svi zajedno, kao ovčice, pođete za vodičem. Iz dvorana u manje odaje, iz odaja opet u dvorane. Posmatraš unikatni nameštaj, oklope u kojima stanuju duhovi ritera. Mnogobrojne zidne slike. Upijaš aromu starine i slušaš podatke o zamku i njegovom vlasniku, kralju Maksimilijanu Drugom. Saznaješ da je bio prosvećen vladar. Prožet ljubavlju prema podanicima i prema bavarskom prestonom gradu. Želeo je da ga učini središtem nauke i umetnosti. Stoga je u Minhen pozivao značajne umove iz ostalih, prvenstveno severnonemačkih krajeva. U samoj prestonici Juga osnovao je Bavarski nacionalni muzej, sagradio raskošnu Maksimilijanštrase, monumentalni Maksimilijaneum, u kome je danas pokrajinski parlament...

Poput većine kneževa i kraljeva iz dinastije Vitelsbah, Maksimilijan Drugi beše pasioniran ljubitelj umetnosti. Platonov ideal su bili vladari filozofi, ali je za vladare, čak i nemačke, filozofija bila teško svarljiva hrana. Više su voleli umetnost. Naročito slikarstvo i muziku. Maksimilijan je, osim toga, voleo mitove i sage, što se vidi na zidnim slikama u dvoranama i manjim odajama njegove “vikendice”. Među mnogim junacima koji su ga nadahnji-

vali, najmiliji mu beše plavi Loengrin. Na zidovima Dvorane labudovih ritera prikazan je ceo Loengrinov život. Jedna epizoda je čak vezana za Hoenšvangau. Diveći se lepoti i umetničkoj snazi ovih prizora, ne možemo da se ne zapitamo zašto je jednom kralju, koji je u ovozemaljskom životu imao sve što je pozeleo, bilo potrebno poistovećivanje sa vitezom iz legende. Još je Šopenhauer konstatovao da je umetnost tešiteljica. Je li uteha bila potrebna i ocu Ludviga Preosetljivog? Ili njegova preokupacija umetnošću beše samo manifestacija uzvišene degeneracije istrošene loze Vitelsbah, koja je kod Maksimilijanovog sina dosegla kob ludila i samoubistva.

U svojoj spavaćoj sobi Loengrinov zemaljski dvojnik družio se s jednim drugim vitezom iz mašte. Gledajući u oslikane zidove oko svog kreveta, naslađivao se avanturama Rinalda, poznatog nam junaka iz “Oslobođenog Jerusalima”. Ko je zaboravio, podsećamo ga da je Rinalda, desnu ruku krstaškog vođe Gotfrida Bujonskog, na jedno rečno ostrvo namamila, i potom u svoju palatu odnela, istočnjačka čarobnica Armida. U njenim zagrljajima je, jadnik, morao da obavlja dužnosti za kojima čezne svaki dilkan.

“Šta misliš, Helga, da li se tata Maksimilijan pokatkad poistovećivao s lepim Rinaldom?”, šapnuh turističko-kunstistoričarskoj ovčici pored sebe. “Da li se i on, poput buljuka krstaških vitezova, borio s erotskim snovima? Možeš li o intimi tog kralja da mi kažeš nešto više od gospodina magarca na čelu našeg ovčijeg čopora? Je l’ bio srećan? Ili je u umetnosti, poput mene, tražio utehu?”

“Svačija sreća, pa i kraljeva, subjektivno je osećanje”, uzvratila matrona šapatom.

“Voleo bih da znam sanjaju li i žene erotske snove. Vode li i one borbe s napašću u sebi, koja odiskona poražava i neizmernu množinu prašinaru i buljuku naizgled nepobedivih vitezova?”

“Goli eros proganja samo mužjake u kojima je manje duha nego nagona. U prožimanju, u borbi duha i nagona rađa se ljubav. Ona je utoliko plemenitija ukoliko je

duh superiorniji. A pošto su žene produhovljenije od muškaraca, njihovi erotski snovi ukorenjeni su mnogo više u plemenitoj ljubavi nego u sirovom nagonu... Bože, kud ja odlutah! Poslušajmo gospodina.”

Produhovljena gazdarica Hoenšvangaua nije na zidovima svoje spavaće sobe imala scene koje bi pre odlaska u krevet rasplamsale borbu njenog duha i nagona. Soba je, doduše, bila sva u orijentalnom stilu, ali ne liči na harem, nego na izložbu panorama gradova koje je njen muž obišao još kao prestolonaslednik. Tipičan muški egoizam: vitez lutalica je na licu mesta okusio čari Smirne, Troje, Mitilene, Konstantinopolja i drugih orijentalnih gradova. A izabranicu svoga srca počastio je umetničkim obradama vlastitih uspomena.

I mi smrtnici se, među zidinama koje kriju bajovitu umetnost i prošlost, počastismo kraljevskim ambijentima i doživljajima. Videli smo Rittersku dvoranu. Odaju dvorskih dama. Odaju Švangauerâ. Kraljevu radnu sobu, i druge raskošno nameštene dvorane i sobe. A na zidovima prizore iz srednjovekovne stvarnosti i svestremenih snova: “Pobedu na turniru”. “Lov sa sokolima”. “Krstaški rat”. “Bdenje mladog ritera”. “Oslobođenje mlade od Turaka”, “Ljubav i svadbu”. Scene iz sage “Vilkina”... Svašta smo videli i čuli. Beše to jednosatno oneobičavanje našeg života.

Moj poseban dobitak bio je u tome što sam za vreme dotičnog izleta u prošlost shvatio da bi neogotika mogla da bude jedna od osvežavajućih ruža u svetskoj arhitektonskoj bašti.

Koja bi trebalo da bude što bujnija!

Fantastičnim cvetovima što bogatija!

Na neogotiku se, družu Šelgardon, u Nemačkoj, a naročito u anglosaksonskom svetu, i danas gleda sa simpatijom. Između vremena osnovne radnje i vremena pisanja konačne verzije ovog toma (dakle, od 1970–71. do 1989. godine) video sam, uglavnom u Engleskoj i Americi, veći broj prekrasnih javnih zdanja i privatnih kuća u neogot-

skom stilu. Elemente tog stila i sâm sam, tokom protekle gotovo dve decenije, uneo u neka svoja ostvarenja.

– O njima ćemo jednom detaljnije govoriti. A sada se sa svojim društvom vrati u “Alpsku ružu”, jer je vreme za ručak.

– Ručali smo, malo se odmorili u svojim sobama, pa je Konrad opet krenuo na posao, a frau Elize se sa decom vratila na jezersku plažu. Grajfhagenovi su, naime, već par puta boravili u Ostalgoju, svoju hodočasničku dužnost prema najlepšim zamkovima u Bavarskoj obavili su pre nekoliko godina. Ni Helgi i Kristoferu ovo nije bio prvi obilazak kamenih škrinja u kojima je pohranjen deo romantične prošlosti. Oni su sad bili vodiči Ulriki i meni.

Odveli su nas najpre na Marijin most, koji se proteže ponad dubokog kanjona s desne strane Novog Labudovog Kamena. Profil zamka je, posmatran sa tog mosta, nezaboravan. Doduše, lepota je najimpresivniji kad se posmatra spreda. O njegovim bjoslovnim konturama, o razuđenim fasadama, perforiranim romanskim biforama i triforama, o markantnim krovovima načičkanim tornjićima, o vitkim kulama opasanim nazupčanim vencima, tebi, čardače ni na nebu ni na zemlji, ne treba da govorim. Video si ih. A čitaocu ne znam šta još da kažem. Možda samo toliko da je Nojšvanštajn svojom sladunjavom lepotom onoliko atraktivniji od Hoenšvangaua koliko je Ludvig bio zaneseniji i ranjiviji od svog oca Maksimilijana. To je još jedan dokaz da čuda stvaraju i pažnju smrtnikâ pobuđuju u prvom redu oni iščašeni, ekstravagantni, koji iz ustaljene kolotečine iskaču nagore ili nadole, kojima je sudbina namenila trijumfalan ili tragičan život. Imaš li ti, Rosven, kakav argument za ili protiv Ludviga Ludog?

– Ne znam kojoj vrsti argumenata pripada napomena da je Ludvigovo pseudoritersko gnezdo već u njegovo vreme bilo anahronično, da je dočekano pre s nerazumevanjem i podsmehom nego s divljenjem. Ne znam da li je

sanjar u kraljevskoj odeždi svoja tri srednjovekovna zamka – Nojšvanštajn je među njima najfantastičniji i najpoznatiji – gradio zato što je bio suviše jaka ili suviše slaba ličnost. Zidovi Novog Labudovog Kamena o tome govore i mnogo i malo. Vodiči u zamku govore da je vladar bio inteligentan, maštovit i plašljiv čovek. Mentalno neuravnotežen. Pripadnici loze Vitelsbah neretko su se, da bi sačuvali vlast i bogatstvo, međusobno brakovima vezivali, pa su se vremenom degenerisali. Ludvig Drugi je, po svoj prilici, bio najviši izraz te degeneracije. Često se u dubinu odaja povlačio, sa visokim činovnicima je samo preko posluge opštio. Kad su ga jednog dana obavestili da je zbog izgradnje zamkova državnu kasu ispraznio, žestoko se razjario. Hteo je Minhen da zapali, Nerona da nadmaši. Namesnik, princ Luitpold, umobolnog je nećaka pod starateljstvo stavio i u dvorac na Štarnberškom jezeru poslao. Sutradan, za vreme večernje šetnje, Ludvig se odjednom u hladnu vodu zaletio. Psihijatar, koji jedini beše pored nje, pokušao je da ga spasi, ali je i sam na dnu jezera ostao.

Ništa više ne znam. Možda ni ovo nije trebalo da kažem. Najgore je znanje koje se prodaje kao dociranje.

– Ja sam tvojim bedekersko-kvazipoetskim dociranjem oduševljen. (Jao!) Mogao si još ponešto da izverглаš. Recimo, da je Ludvig bio mecena Riharda Vagnera. Da li je muzičara mitomana na svoj dvor pozvao zato što beše jedan od prvih koji su shvatili značaj njegovog dela, ili zato što je i sam bio mitoman, nije nam poznato. Možemo samo saopštiti, jer smo se uverili, da je Novi Labudov Kamen ispunjen duhom starih germanskih legendi. Kojima je Vagner bio celog života opsednut.

“Tu opsesiju je umetnik verovatno preneo i na mecenu”, šapnuh Helgi dok je vodič uživao u svom bedekersko-kvazinaučnom dociranju.

“Svakako. U krugovima nekih znalaca smatra se da je za preosetljivog Ludviga fatalna bila upravo njegova obuzetost umetnicima i umetnošću”, uzvratila moja nova učiteljica takođe šapatom. “Jer svet umetnosti je u izves-

nom smislu svet bolesti: fantazije, melanholijske, neostvarenih (katkad i neostvarivih) želja, libidinoznih transformacija, kompleksa, neuroza. Istina, umetnici većinom uspevaju te bolesti da prebrode, jer im stvaralaštvo služi kao autoterapija. Ali onaj ko u svet umetnosti zabrazdi bez ove zaštite, izlaže se opasnosti da ga greška lupi po glavi. Ludvig je, izgleda, pretrpeo takav udarac. Tuđa umetnost i vlastita senzibilnost skupo su ga koštale, iako je hteo da ih objedini u zamku iz svojih fantastičnih snova.”

Posetioci koji su, prateći vodiča, lunjali prostorijama Nojšvanštajna, u Pevačkoj dvorani saznaše, pored ostalog, da je omiljen junak sina Maksimilijana Drugog bio Parsifal, otac Loengrina Plavog, kojeg je obožavao otac Ludviga Drugog. U svojoj spavaćoj sobi, međutim, kralj bajki se naslađivao scenama iz tragične ljubavi Tristana i Izolde, baš kao što se njegov otac naslađivao scenama iz tragične ljubavi Rinalda i Armide.

Drugim detaljima koje sam video i čuo među zidinama čudesnog zamka neću, Ros, da zamaram ni tebe ni čitaoca. Uostalom, mnogi od njih su mi već izbledeli u sećanju. A tvoju video-kasetu ne možemo da pogledamo, jer nemaš para da kupiš video-rikorder. Duhovno siromaštvo kombinovano sa materijalnim bogatstvom izaziva gađenje, a duhovno bogatstvo kombinovano sa materijalnim siromaštvom izaziva sažaljenje. Koji je to mali čovek izgovorio ovu veliku misao?

– Sigurno bi, srećni degustatoru života, osetio sažaljenje da si nakon obilaska zamka, prilikom šetnje stazom pored jezera – ali osamnaest godina docnije – bacio pogled na čergarsku familiju, koja je u šumarku, na padini iznad te staze, suhu hranu večerala. Rumenkasti zraci obasjavali su Novi Labudov Kamen (koji ti ni tada nisi prenosio na bezdrvenu hartiju, jer si osvajanje Helge Krebs pretpostavio umetničkom radu), a tata Rosven, mama Enike, kćerka Konstanca i sin Ernest sedeli su na travi oko velike platnene salвете, posmatrali mirno ogledalo jezera i njupa-

li slaninu, parizer, margarin, stvrdnut hleb i nagnječen paradajz.

– Taj obrok je možda bio ukusniji od srnećih odrezaka sa gljivama, prelivekih umakom i garniranih pečenim jabukama, koje sam ja sa svojim društvom večerao u restoranu. Sve je relativno. Sreća je subjektivno osećanje, rekla bi Helga Krebs. Ako si gladan, i dobro raspoložen, ako su tvoji bližnji takođe veseli, večera na travi je...

– Tog popodneva smo zaista nas četvoro bili izvanredno raspoloženi. Iz Nojšvanštajna smo, već u zlatno predvečerje, u seoce Hoenšvangau sišli pešice, šumskom stazom. Konstanca i Ernest su se neprekidno šalili i smejalili. Bili smo daleko od svakodnevnog pozorišta u kući, od večitih prepirki oko džeparca, koji roditeljima izgleda velik, a deci malen, oko haljina, jakni i cipela, koje se, po mišljenju roditelja, još mogu nositi, koje, prema uverenju dece, već treba zameniti, bili smo daleko od učenja, kome, po mišljenju roditelja, deca ne poklanjaju dovoljno pažnje, koje, opet... Behu to možda najsrećniji trenuci u našem familijarnom životu. Pomislio sam kako bi bilo lepo kad ne bismo bili tako siromašni, kad bismo mogli još koji put ovako da vandrujemo po Evropi. (Prošlogodišnje putovanje u Nemačku, i kupovina kompjutera, odnese svu Enikinu i moju deviznu ušteđevinu, a na dinarskom tekućem računu sam jedno vreme bio u tolikom minusu da mi je bankarska služba sudom pripretila. Tek nedavno sam saldo vratio u pozitivno stanje. A devizna štedna knjižica se verovatno još dugo neće oporaviti od anemije.)

Uveče, kad su umorna deca i Enike već spavali u našem "fijatu" i pored njega, na parkingu kraj jezera, ja sam još jednom prošetao pored "Alpenrose", "Lisla", Jägerhaus", "Schlossbräu" i još nekih lepkih kućerina u kojima su se veselili, prežderavali, opijali, izležavali i tucali oni koji žive u srećnijem, ili bar bogatijem svetu.

Ne bih voleo da stekneš utisak da sam materijalist, ili da patim od kompleksa niže vrednosti zbog siromaštva

u kome živim. Ne mislim da je bolji od mene svaki Švaba koji ima podebeo svežanj doč maraka, koji može po celom svetu da putuje i u bilo kom hotelu da spava. Takav kompleks nemam, za abnormalnim bogatstvom ne čeznem. Ali se ipak ljutnem na Sudbinu kad god pomislim da od vlastitog rada – a radim, što za platu, što za svoju dušu, petnaestak sati dnevno, uključujući vikende, praznike i godišnje odmore (upravo trošim drugu polovinu godišnjeg odmora, za radnim stolom, za kojim sam potrošio i prvu polovinu) – ne mogu pristojno da živim, da zadovoljim sve svoje normalne materijalne i duhovne potrebe.

Čista melodrama!

Vratimo se, Aljoša, tvojim doživljajima pored Alpskog jezera. Hoćeš li da ispričaš kako si se uveče u kojoj od lepih kućerina u podnožju kraljevskih zankova sa prijateljima provodio, i kako si nakon toga vatreno krštenje u hotelskoj sobi Helge Krebs doživeo?

– Posle tvog reskog suda o onima koji se vesele, prežderavaju, opijaju, izležavaju i tucaju u tim kućerinama, nemam volju da govorim o svom prvom duhovnom, emocionalnom i telesnom sjedinjavanju sa temperamentnom kunstistoričarkom. Ostavimo tu vrstu doživljaja za neku drugu priliku. Reprize su, kažu, obično kvalitetnije od premijera. Ima još dosta poglavlja do kraja ovog toma. Sada smo ionako pričali više no što treba.

VI

SUDARI PRAVE I KRIVE LINIJE

Prvi ozbiljniji arhitektonski ispit u Minhenu, nakon sticanja fakultetske diplome u Beogradu, inženjer Vislavski je imao u zelenkastom aprilu. Nosilac tog posla bio je Manfred Kraus, ali je on gospodinu Hofmanu predložio da novi kolega, iako mu očigledno prija uloga asistenta Kristofera Barta, preuzme ulogu relativno samostalnog rešavača zanimljivog konkursnog zadatka.

U Lindvurmštrase, u prilično širok džep između barokne stambene trospratnice i neoklasicističke dvospratne direkcije preduzeća za proizvodnju kožne galanterije "Astro", trebalo je uglaviti dvospratno zdanje salona nameštaja "Fortuna".

– Početnici, neiskusni i nadobudni, obično žele da grade na ledini. Što veći objekat na što široj ledini – reče Kraus na završetku niske načelnih instrukcija asistentu preuzetom od kolege Barta. – Možda ste i vi sanjali o sticanju početne slave udarcem koji će rezultovati impresivnim pogotkom. Formirani arhitekti, međutim, većim izazovom i podsticajem smatraju kreiranje objekta koji će biti ukomponovan u postojeći mikroambijent, nego objekta koji će, bar neko vreme, stajati u praznini. Vrednost jedne zgrade nije u njenoj ogoljenoj individualnosti, nego se karakteristike te zgrade, njene dobre i loše strane, najjasnije uočavaju u kontekstu u kome se obrela. Tako mislimo i glavni šef i ja.

– Slažem se, Manfred – reče bodro her Hofman, koji je nekoliko sekundi ranije bio prišao dvojici svojih saradnika, te je čuo poslednjih par Krausovih rečenica. – Verujem, gospodine Vislavski, da će taj objekat, koji faktički treba da bude, u idejnoj fazi, a i posle, u razradi, prvenstveno plod vaše imaginacije i stručnosti, ispuniti uslove konkursa: da će biti u dobrim odnosima sa svojim vremešnim susedima, a da će sam biti moderan, atraktivan i funkcionalan.

Funkcionalan će, gazda, svakako biti. Jer će me vaš pouzdanik, koji mi je upravo održao poduže fahidiotsko predavanje, primoravati da pravim verzije idejnog rešenja sve dok ne preskočim njegov kriterijum.

A pre toga ću sam sebe primoravati da pravim verzije sve dok na papiru ne ugledam obrise neobičnog, atraktivnog zdanja.

I u nemačkoj arhitekturi je, ako sam za ovo kratko vreme dobro uočio, aktuelan proces individualizacije svih vrsta objekata. To me, gospodo šefovi, veoma raduje. Uostalom, šta bismo radili mi koji želimo da budemo inventivni graditelji, ako bi i u kulturnom i bogatom svetu zavladao duh uniformisane, internacionalne arhitekture, koju tako nepromišljeno forsiraju siromašni i nekultivisani? Ja jesam, gospodo, za internacionalizam, za zajednički imenitelj u nekim domenima stvarnosti. Recimo, u međuljudskim odnosima, u jezičkom, naučnom ili tehničkom komuniciranju pojedinaca i grupacija. Ali u individualnom stvaralaštvu, u umetnosti, u karakterističnim obeležjima ljudi i naroda, kuća i čitavih gradova, volim da pored zajedničkog imenitelja vidim i šarenilo. Bezbrojne specifičnosti, neiscrпно bogatstvo autentičnih oblika i sadržaja.

Dakle, neobično, ekstravagantno zdanje. Da bude moderno, a istovremeno u dobrim odnosima sa vremešnim susedima. Sa razigranim baroknim veseljakom i sa smirenim neoklasicističkim birgerom iz devetnaestog veka. Na baroknoj kućerini nešto su naglašenije vertikale, a neoklasicistička fasada je, tačno prema kanonima, organizovana horizontalno. Pa sad vi, mladi kolega, izvolite, rešite prob-

lem. Stvorite zdanje koje neće biti agresivno ni prema le-
vom ni prema desnom susedu. Koje će biti u saglasnosti i s
jednim i s drugim. Uz to moderno. I funkcionalno, kako
rekosmo. Naravno, funkcija ne mora sasvim jasno da se
vidi na fasadnoj opni, ali nemojte suviše ni da lažete. Mas-
kiranje u arhitektonskom stvaralaštvu pripada prošlosti. Sa
suviše velikom diskrepancijom između unutrašnjosti i spo-
ljašnjosti nećete proći na konkursu. A pre toga ni kod me-
ne.

Jawohl, Herr Kraus. Sve sam razumeo. Doduše, rado
bih vas podsetio da ni sam Robert Venturi ne vidi ništa
strašno u spoljašnjim oblicima koji prikrivaju unutrašnje
funkcije. Iza jednoličnog niza prozora renesansne palate
ređale su se sobe različitih oblika i namena. Ali to je, da-
bome, bilo u prošlosti, pre epohe moderne. Modernisti su
svakoj zgradi funkciju nabili na nos. Treba pokazati pluća
i srce, stomak i creva. E, nećeš ih, liber Manfred, videti na
fasadi moje tvorevine! Makar pet puta morao da kod te-
be izlazim na "popravni ispit". Ako bude trebalo, zamoliću
glavnog bosa da arbitrira. On je senzibilniji od tebe, fah-
idiote. Istina, time te neću pokolebati, jer ti znaš, bolje od
mene, da se gazda vrlo retko meša u delokrug rada svog
šefa biroa. Ti si mu mnogo dragoceniji nego ja. Ako ga
budem pozvao u pomoć, tebi ću se zameriti, a ionako ti
nisam bogzna kako simpatičan. Moram, dakle, da ti ispred
nosa igram oprezno. Moram pokušati da te žednog preve-
dem preko vode. A da sam ne potonem.

* * *

Nakon dvosedmičnog mozganja, maštanja, crtanja i
cepanja neuspelih skica, seckanja kartona i pravljenja rad-
nih maketa, konkursni arhitekt je šefu biroa prezentirao pr-
vu verziju idejnog rešenja salona nameštaja "Fortuna".
Opredelio se bio za neobarokno zdanje, ali diskretno obe-
leženo duhom nemačke folklorne arhitekture. Pljosnatim
pilastrima, koji behu replika vertikalama baroknog suseda,
podelio je fasadu svoje tvorevine na četiri partije. Svaka

od njih se na nivou krova završavala trouglastim krupnokim frontonom. Naglašeni venci između etaža, kao i prozorske horizontale, behu u saglasnosti sa neoklasicističkim susedom. Kartonska belina radne makete, putem koje su se stereometrijski mogli sagledati međusobni odnosi pojedinih volumena, nije u potpunosti prezentirala duh nemačke narodne arhitekture, koji bi, kako se videlo na jednoj od skica, i kako je projektant objasnio šefu biroa, došao do izražaja kroz likovnu obradu lica "Fortune". Kreator je, naime, predviđao da zidno platno bude svetlije, a pilastri, prozorski okviri sa lučnim natprozornicima i umereno dozirani ornamenti (koje bi činile izukrštane prave i krive linije, kao na starim nemačkim kućama), trebalo bi da budu tamnije boje. Da bi se ekstravagantnost zdanja uvećala, u prizemlju bi mogle da dominiraju arkade, iza kojih bi se protezao plitak trem i stakleni ekran izloga, na sredini prekinut ulazom u salon.

– Vi ste, izgleda, veći Nemačkin od nas koji smo ovde rođeni – konstatova platinasti Manfred nakon pažljivog razgledanja skica i makete.

– Je li to kompliment ili kritika?

– I jedno i drugo. Krenućemo od komplimenta. Kad sam čuo da ste za vreme studija u Beogradu projektovali neke orijentalno-balkanske objekte, mislio sam da ću na delu videti orijentalno-balkanski javašluk. Drago mi je što sam se prevario. I gospodin Hofman je zaključio da ste marljiv i pedantan saradnik.

– Lep kompliment, zaista. Pravo da vam kažem, odavno smatram da u meni ima bar onoliko germanske marljivosti i ljubavi za red koliko i slovenske raspojasanosti i senzibilnosti. Orijentalno-balkanski javašluk mi je na mahove simpatičan, ali samo kad ga posmatram iz daljine. Kad ne može da utiče na uzlete moje imaginacije i na kvalitet moje egzistencije. Zato sam i doperjao u Nemačku. Tom zemljom sam od detinjstva opčinjen. Prema samim Nemcima, sposobnim i marljivim, disciplinovanim i kultivisanim ljudima, osećam nemali respekt.

– Drago mi je što to čujem. No, da pređemo na manje ugodne stvari. Moram reći da nisam odviše srećan kad vidim da jaz između baroka i neoklasicizma pokušavate premostiti eklektičkom građevinom našminkanom elementima iz nemačke folklorne arhitekture.

Nosiocu germanske ljubavi za red i slovenske raspodijeljenosti gotovo bi žao što je razgovor tako naglo iz prijatnih uplovio u virovite vode. Znao je da su Manfred i on u mnogo čemu različiti, ali prema platinastom fahmanu nije osjećao neprijateljstvo. Čak i ona kolebljiva averzija, koja se u njemu bila ugnezdila prvih dana, u međuvremenu je isparila. Stoga mu nije bilo teško da svoj glas očisti od otpora koji beše uliven u reči:

– Ti elementi su aplicirani nenametljivo. I sam gospodin Hofman je, ako se sećate, rekao da treba voditi računa o susedima ovog zdanja.

– Ali vam nije rekao da idete prema hibridnom rešenju. Interesantno, vi se na rečima zalažete za originalnost u stvaralaštvu, za autentičnost svakog objekta, a u projektovanju se služite citatima. I sami znate da se aplikacije, odnosno imitacije, obično tretiraju kao znak neinventivnosti projektanta. Nećete mi valjda reći da vaša težnja za samosvojnošću važi jedino u slikarstvu, a da u arhitekturi želite biti neinventivan plagijator.

– Ne, tako nešto mi ni na kraj pameti nije palo. Ali sam stalno imao na umu da okolinu ovog objekta čine zgrade iz drugog vremena.

– To ne znači da on ne može biti koncipiran u duhu našega vremena. Zar niste onomad upravo vi naveli misao nekog vašeg učitelja kako treba živeti svoj život, ne opterećujući se ni prošlošću ni budućnošću. A ovde se vidi da ste opterećeni prošlošću. I to hibridnom. Arkade, pilastri, venci, prozori sa naglašenim okvirima i lučnim natprozornicima, staronemački ornamenti. Zabati su takođe citat iz nemačke folklorne arhitekture, ali su taj citat iskrivile volute. Zašto ste zabate ovako iskrojili?

– Zato što bi nezaobljeni trouglovi suviše oštro odudarali od čipkaste kape baroknog suseda. A i neoklasicis-

tička kuća ima individualizovan krovni venac. Uklopljenost u okolinu, ekstravagantnost koja će privući pažnju potencijalnih kupaca nameštaja, i diskretan pečat nemačkog duha – to su osnovne vodilje koje sam imao na umu prilikom traganja za oblikom glavne fasade ovog zdanja.

– Zaista ste stvorili ekstravagantno čudo – Kraus nije mogao da sakrije ironičan smešak. – Bojim se samo da ga niko neće prihvatiti. Ja vam predlažem da još jednom krenete u potragu za najboljim rešenjem. Osnova objekta vam je zadata, na koncepciju unutrašnjosti nemam primedbi, treba samo da se usaglasimo oko lica građevine.

– Imate li određen predlog, odnosno zahtev, ili da ja opet zavirim u svoju imaginaciju? Voleo bih da čujem vaše konkretne instrukcije, kako se ne bismo ponovo mimoišli.

– Prilikom prvog definisanja zadatka dao sam vam određene predloge, ali ih, sada vidim, niste usvojili. Ili ja nisam bio dovoljno jasan, ili me vi niste pažljivo slušali. No, svedjedno. Predlažem da pokušate sa fasadnom opnom od obojenog stakla. S tim se materijalom danas stvaraju mnogo zanimljivija čuda od vašeg. Naročito je pogodan za upotrebu na objektima koji su ispunjeni vazduhom, da tako kažem, koji iznutra nisu načičkani mnogobrojnim prostorijama. Vi imate objekat u kome je svaka etaža maltene jedinstven prostor. Sem toga, u ovom salonu će se prodavati moderan nameštaj, oplemenjen sjajnim metalima i obojenim staklom. Ti elementi treba da čine i fasadnu opnu “Fortune”. Da vam neko ne prebaci kako ste stvorili “neiskren” objekat. Forma i funkcija ne smeju biti u zavadu, jer, kao što znamo, forma sledi funkciju.

– Ali, Manfred, vaš predlog potpuno odudara od svega što sam dosad zamislio – promuca kreator “Fortune”. – Budem li ga prihvatio i realizovao, zdanje će veoma odudarati od svojih suseda.

– Vi se, prijatelju, slepo držite principa saglasnosti, koji vas primorava da projektujete eklektičku i anahroničnu građevinu. A ja vam predlažem da se priklonite principu kontrasta, koji će vam pružiti mogućnost da budete

autor modernog objekta. I da mi, koji kreiramo ovo zdanje, uspemo na konkursu. Kad bismo svi ignorisali princip kontrasta, u arhitekturi nikad ne bi bilo stvoreno ništa novo. Na kraju krajeva, u kontrastu koji ćete dobiti ako prihvatite moj predlog može se naći i saglasnost "Fortune" sa susedima.

– Moram priznati da tu saglasnost uopšte ne vidim.

Kraus se pobednički osmehnu.

– Ja ću vam, zauzvrat, priznati da vas povremeno posmatram pažljivije nego što primećujete. A i bez tog proučavanja vaših sklonosti nije teško zapaziti da volite da teoretišete. Da raspravljate i o arhitekturi uopšte, i o konkretnim objektima. Pa kad vas tako zanimaju svakojake aparnosti profesije koju smatrate spojem umetnosti i tehnike – još nije vreme da se upustimo u raspravu o vašem pogrešnom naglasku na umetnost – zar vam nije poznata konstatacija nekolicine velikana arhitekture da je u rađanju i životu jednog zdanja svetlost isto tako važna kao kamen, opeka ili bilo koji drugi materijal? Zar vam, kao deklarisanom pokloniku muzike, prilikom projektovanja ne pada na pamet čuvena Korbizijeova izreka da je vokacija putem koje kreiramo ljudska prebivališta *čarobna igra oblika i svetlosti, gde je svetlost materijal u arhitekturi, kao što je zvuk materijal u muzici?*

– Sve mi je to poznato.

– A kako mi, projektanti, u zdanja unosimo svetlost?

– Putem staklenih površina, dabome.

– Eto! Sve je tako jednostavno. Pošto su vam poznate osnovne tajne arhitekture, morate imati na umu da će smela primena stakla zadovoljiti i uslove funkcionalnosti objekta koji treba da projektujete i vaše želje da stvorite neobično zdanje. Morate, dakle, imati na umu da je kombinacija staklo-metal u drugoj polovini dvadesetog veka veoma aktuelna. Iz raznih razloga, pa i zbog toga što je veoma kompatibilna. Što se lako uklapa u svaki milje. Ogdalo fasadne opne "Fortune" neprekidno će odražavati fiksne i pokretne objekte iz bliže i dalje okoline: zgrade preko puta salona nameštaja, drveće, vozila, prolaznike, ob-

lake. Žive slike će, dakle, činiti promenljive “ornamente” na licu vaše građevine. Takvo šarenilo nećete naći ni na najmaštovitije izvedenoj baroknoj fasadi. Prema tome, već imate saglasnost sa levim susedom. Možete je pojačati ako staklenu opnu metalnim vertikalama podelite na četiri partije. Metalni profili su prava stvar u modernoj arhitekturi, a ne staromodni pilastri. Ogromno ogledalo možete podeliti i horizontalnim vencima, koji će pokazivati visinu i broj etaža. Oni će, dabome, biti širi od vertikalama. Tako ćete ostvariti saglasnost svog objekta i sa desnim susedom. Nju čak možete pojačati individualizovanim krovnim vencem. Ako hoćete da vidite kako bi sve to trebalo da izgleda, odšetajte večeras do Bavarske državne biblioteke i pogledajte njen aneks. On je sav od stakla i metala, a lepo se uklopio u ambijent formiran pre mnogo godina.

Krausov glas i pogled dali su mlađem kolegi na znanje da je razgovor završen. Eklektičar je promrmljao da će krenuti u potragu za rešenjem u stilu beton-staklo-metal, otišao na svoje mesto i spustio se na stolicu kao probušen balon.

Nemanja, jagnje božje, u birou Alojza Hofmana prava linija počela je da lomi krivu. Više nisam najsrećniji čovek na svetu zbog toga što, zahvaljujući prvenstveno tebi, imam posao u Mihnenu. Srećan ću biti tek kad budem imao svoj arhitektonski biro. I klijente koji će respektovati produkte moje imaginacije i veštine.

Imaću ih, druže, ko zna kad.

Možda ću ih imati – nikad!

Srećan bih bio, Nemanja Životoljubivi, kad bih, poput tebe, svoj posao mogao da obavljam rutinski. Kad bih bez otpora sledio trag prave Krausove linije.

Možda to, na kraju krajeva, i ne bi bio tako zao udes kao što se meni čini. Budem li se pomirio s jarmom koji mi se nameće, ispitaću svoje mogućnosti, proširiću dijapazon svojih ostvarenja. Hvala nebu, nije stakleno-metalni Manfred alfa i omega mog arhitektonskog stvaralaštva. Preko dana ću da radim za platu, uveče za svoju dušu. *Budi čvrst, da bi se što manje savijao, ali i elastičan, da te život ne bi*

slovio. Peto majsko pravilo petog deda Aronovog unuka. Ovu životnu mudrost mi je, Nemanja, dedica poklonio. Posle sam je pretočio u jedan od putokaza na svom životnom putu.

Zatim sam te putokaze zanemario.

Jer sam nepopravljiv klip. (Jao!)

Mrski su mi oni koji čeznu za vlašću nad drugima, ja čeznem jedino za vlašću nad samim sobom. Ali nikako da je ostvarim. Još tragram za rešenjem tog problema.

“Svejedno je, Alek, kakvo će biti tvoje rešenje. Ako ti gospoda Hofman i Kraus budu dodelili ulogu konkursnog arhitekta, krv ćeš propljuvati. Mnogo olovaka treba potrošiti da bi se dosegao makar polovičan uspeh u trci arhitektonskih vukova.”

Ovu mi je fahidiotsku istinu, Nemanja, pre neki dan poklonio kolega Bodo Mihels. Najstariji i, rekao bih, najnesrećniji Hofmanov saradnik. Čovek koji je u ovom birou osam godina sedeo na radnom mestu konkursnog arhitekta. Konkursi su, govori, mašine za mlevenje snova neimar-skih zanesenjaka. Bodo je ovde pretežno konkursne stvari radio osam godina, i sad povremeno uskače u tu kašu, a kod kuće je, kaže, osamnaest godina proveo, moglo bi se reći prosanjario, pored crtaće table. I zbog isplativih stvari, doduše, ali ponajviše zbog konkursa. Tridesetak ih je pregrmeo, a ni na jednom nije trijumfovao. U prostoru je video samo one svoje konkursne objekte koje je sam sagradio od materijala za makete. Dovoljan razlog sa samoubistvo. Dve druge nagrade, jedna treća, jedna četvrta, dve pete i tri otkupa. “Premiju nijednom nisi izvukao? E, baš si baksuz!”, kaže Sep Tilkovski, i bezjački se kikoće. “Da si osamnaest godina igrao na lutriji, bolje bi prošao. Ja bih na tvom mestu stvarno pucao u svoje ojađeno srce.”

Čeka li, Nemanja, i mene takva sudbina?

Hoće li se arhitekt pridružiti slikaru?

Ne znam da li će mu se pridružiti, da li će me obojica odvesti u fijasko, ali je izvesno, Nemanja, da mi predstoje godine igranja na arhitektonskoj lutriji. Ovih dana mi kolega i drugar Kristofer Bart nudi još jedan loz te lutrije.

Našao ga u biltenu sa aktuelnim konkursima. U birou gospodina Hofmana imamo svaki svoje zaduženje, ovaj domaći zadatak ćemo zajednički rešavati u kućnom Kristoforovom studiju. Imam šansu, Nemanja, da postanem autor (formalno, s Kristofom, koautor) hotela u Rotah-Egernu, na obali Tegernzea. Vizuelno treba da bude atraktivan, a prve goste treba da primi pre Dvadesetih letnjih olimpijskih igara. Dakle, u proleće 1972. "Ja ti neću naturati svoje ideje, kao platinasti Manfred", rekao mi je kolega, ovom prilikom, u kućnoj saradnji, i šef. "Štaviše, voleo bih da vidim kako će nemačka folklorna arhitektura izgledati u tvojoj potpuno slobodnoj interpretaciji."

Nemanja, drugar koji mi je, kao i ti, veoma drag, ovog puta na mom idejnom projektu neće videti stilizovanu nemačku starinu. U imaginaciji, naime, već vidim kosmopolitsko ostvarenje, kreirano u skladu s glavnim simbolom predstojećeg planetarnog događaja u Minhenu. Vidim razudeno zdanje, sačinjeno od međusobno povezana dva četvorospratna i tri petospratna valjka. U osnovi su to, dabome, olimpijski krugovi. Fasada svakog valjka će se i plastikom i bojom razlikovati od ostalih. Boje će, jašta, biti olimpijske: plava, žuta, crna, zelena i crvena.

Nemanja, i ti možeš da zamisliš, nacrtáš i od materijala za makete sačiniš ekskluzivan hotel u Rotah-Egernu. Ali tebi ne pada ni na kraj pameti da se u tu rabotu upuštaš. Zašto da svoje slobodno vreme bacaš na crtaću tablu, kad možeš da ga poklanjaš nežnoj (povremeno, je l' da, i strasnoj) Napolitanki Đulijeti.

Možda bih se i ja, Nemanja, zahvalio Kristoferu na ponudi, da imam devojčicu poput njegove Ulrike, ili ženicu poput tvoje Đulijete. Ali ja još stvaram uslove za život primeren sebi, svojim (ne)razboritim željama. Iako bi takav život već trebalo da živim. Zbog njega sam, uostalom, i krenuo u veliki svet.

Ja ću, izgleda, još dugo da se potucam!

Da se pripremam za život primeren sebi!

Ovih dana sam se, Nemanja, povezo sa minhenskim esperantistima. U njihovom nevelikom jatu zapazio

sam par zgodnih ptičica. Možda će neka od njih jednom početi da ulepšava večeri dilkana kome mladost uporno prolazi, pomalo već i odlazi. A ispunjava mu tek pokoju želju.

Do sanjanih večeri esperantske konverzacije udvoje (Neva, rođena, čuješ li moj vapaj?) ne ostaje mi ništa drugo nego da umetnošću – ponekad punovrednom, češće bledom zamenom za autentičan (emocionalno-erotski) život – tešim svoju dušu i svoju... Da u vlastitom jednosobnom stanu slikam, u Kristoferovom dvosobnom projektujem. Ja ću pokušavati da u eksterijer i enterijer hotela na jezeru Tegern, namenjenog gostima iz celog sveta, utisnem olimpijski duh, a moj drugar Kristofer će u zagrljaju Ulrike Limbah živeti život primeren sebi.

I voleo bih, Nemanja, i ne bih voleo da budem u njegovoj koži. Bio sam već u njoj, znam kako mu je. Prekraćujući vreme do susreta sa ljubljenom Karin, upustio se u prolaznu avanturu – oprost, Ulrike, što te momentalno tretiram kao laku žensku, iako znam da to nisi – a prolazna avantura pretvorila se u prilično duboku i burnu vezu. Ne znam šta će biti s tim trouglom, znam šta je bilo s mojim. Još me štrecaju ožiljci na duši (ako je imam) kad se setim svega što sam proživio, što su pored mene proživle Cilička Hodak i Željka Pavlov.

Još se, Nemanja, nadam da ću u Nemačkoj sresti gospođu Željku Arsić. Ne znam gde će to i kada biti, ali to se jednom mora dogoditi. I zbog nje sam, zbog tog susreta s njom, došao u Nemačku. Onomad sam prelistavao telefonski imenik Dortmunda. Prezime Arsić nisam našao. A ne bih okrenuo Željkin broj i da sam ga našao. Šta bih joj rekao? Šta bih učinio s ponovo uspostavljenom vezom?

Nemanja, srećni druškane, kad bi znao kako sam s vremena na vreme nesrećan, besan na sebe, očajan zbog toga što sam glupo prokockao najveću svoju ljubav. Kad bi znao kako mi je teško bilo juče ujutru, nakon buđenja. Bio sam pre toga, u snu, ne prvi put, u Senti, na Jezerskoj obali. U domu Pavlovih. U bašti koju nikad neću zabora-

viti. Kao ni taj krasan, tipičan vojvođanski dom. Ni drage Zeljkine roditelje. Razgovarao sa s njima. Draško je filozofirao, Milena ga slušala i povremeno čupkala korov u cvetnoj leji. Žiži se igrala s kerom. Časkali smo, ne znam o čemu, dok nisam ugledao Ciliku. Probudih se...

* * *

– Manfred je pričao baronu, a baron meni, da je u detinjstvu ponekad sanjao kuću od stakla – pričao je kolegama Sep Tilkovski za vreme ručka u ekspres restoranu robne kuće “Magnus”, nekoliko dana nakon Alekovog prvog “popravnog ispita” kod šefa biroa. – Veoma je želeo, kaže, da sa svojim roditeljima i bratom živi u kući od stakla. Da sve bude apsolutno prozirno. Tada, naravno, nije znao da su njegovi snovi neostvarivi, budući da su konstrukcione mogućnosti stakla ograničene.

– A ja dosad nisam znao da je naš oberkelner egzibicionist – reče Bodo Mihels. – Kad bi u staklenoj kući išao da vrši nuždu, ili da se okupa, susedi bi mogli da gledaju lep prizor.

– Možda je i Manfreda zaokupljao taj problem. U doba njegovog detinjstva ogledalna, obojena, višeslojna, armirana, kaljena i druga građevinska stakla još nisu bila u tako širokoj primeni kao danas.

– Produkcija tog materijala se usavršava, asortiman se širi, ali ne zaboravite, kolege, da su takozvane kristalne palate građene još u prošlom veku – dometnu Kristofer. – Početkom ovog veka “staklena arhitektura” je dobila nov zamah. Podsećam vas na Gropijusovu kreaciju fabrike “Fagus”, na paviljon koji je Bruno Taut projektovao za izložbu Nemačke umetničke unije u Kelnu, na zdanje “Bauhausa” u Desauu, na realizovane i nerealizovane projekte Mis van der Roa... Toaletna, i svaka druga intima nije nerešiv problem u takvim objektima, jer nijedan od njih nije sagrađen isključivo od stakla. U svakome postoje i prostori sa zidovima od neprozirnog materijala, pa su tamo ljudi sakriveni od pogleda sa ulice.

– Bilo kako bilo, ti, Alek, treba staklenom Manfredu da ostvariš njegov detinjski san – reče Sep konkursnom arhitekti.

– Stil staklo-metal nikako ne mogu da prihvatim – odgovori ovaj. – Soliterski staklenici, zdanja koja podsećaju na objekte iz filmova o osvajanju kosmosa, možda će jednog dana dominirati našim svetom, ali ja ću tada, hvala Nebu, već biti na drugom svetu. Uopšte mi nije žao što neću živeti u vreme kad ljudska bića budu postala kosmonauti, robotoidi.

– Manfred Kraus nije kosmonaut, ali robotoid jeste – ubaci Bodo Mihels.

– Zdanja obložena staklenim opnama su prijatna, i poželjna, u urbanom tkivu koje sačinjavaju pretežno zgrade od opeke, omalterisane i neomalterisane, od kamena, betona i drugih neprozirnih materijala – reče Kristofer. – Prednost staklene fasade je u tome što se lakše čisti i održava nego fasada koja se ljušti, koja je manje ili više osetljiva na prašinu i dim, na kišu, mraz i druge klimatske nepovoljnosti. Sa estetskog stanovišta gledano, stakleno zdanje atraktivno je osveženje u tradicionalnom okruženju.

– Kraus je zagovornik principa kontrasta – napomenu Alek.

– I ja smatram da je to valjan princip – odgovori Kristofer. – Jedna staklena zgrada u nizu objekata sačinjenih od neprozirnih materijala uvek privuče moju pažnju. Ne smeta mi ni nekoliko staklenika u jednoj gradskoj arteriji. Ali kad bi cela ulica, ili čak cela gradska četvrt bila sačinjena od staklenih zgrada i zgradurina, to mi se ne bi dopadalo. U takvom ambijentu bih se zaista osećao kao u kompleksu za obučavanje kosmonautâ.

– Staklenici su sada u modi, sve više se grade – reče Alek. – No ja se nadam da će to, kao i svaka moda, proći. Ne bih voleo da živim u kvartu sačinjenom isključivo od staklenih zgrada.

– Manfred bi u takvom kvartu uživao – dometnu Bodo Mihels. – Ja sam mu san o stambenom stakleniku već dvaput ostvario. Doduše, samo na papiru. A nekoliko puta

ga je i sam sebi ostvario. Moram reći, uspešnije nego ja. Njegovi projekti su realizovani. A moji...

Spustio je u tanjir viljušku zabodenu u parče šnicle i tužno zurio u lepuškastu servirku Silviju, koja je spremala susedni sto.

– Ja sam ti bar petnaest puta rekao da će Ludvig Mis van der Roe, šampion “staklene arhitekture”, još dugo biti uzor mnogim arhitektima – ponovi Sep šesnaesti put. – A ti nikako da digneš ruke od opeke.

– Svako se, izgleda, drži svojih detinjskih snova. Ja sam odrastao u prekrasnoj kući od žute opeke, i tu lepoticu ne mogu da zaboravim. Bože, kakva su to vremena bila. Silvija, Silvija, kad bi ti...

– Poznajem tri vrste arhitekata – reče Kristofer. – Činovnike, koji projektuju serijske, anonimne stvari, ili platu zarađuju u građevinskim, urbanističkim ili nekim drugim službama, autentične stvaraocice, kakvi mi pokušavamo da budemo, i teoretičare. Kao stvaralac nemaš sreće, iako nisi bez talenta; postani činovnik ili teoretičar.

– Teoretičar nikad neću postati – uzvratila Bodo Mihels. – Volim da projektujem, da iznalazim okvirna rešenja i da ih potom razvijam, volim čak i detalje da razrađujem. A opšte, apstraktne arhitektonske i urbanističke ideje me ne zanimaju. Srećan sam kad crtam. Kad mi misao vodi lenjir, ponekad i lenjir misao. Moja je nesreća samo u tome što sam se rodio pedeset godina kasnije. Ja pripadam vremenu secesije.

– Tvoj sam sabrat – Alek potapša kolegu po ramenu. – Sa secesijom je završena epoha romantične, individualne arhitekture. Naše vreme obeleženo je velikim serijama, konfekcijskim tvorevinama. Individualisti su najveće žrtve industrijske epohe. Secesija nije uspela da se ugradi u modernu arhitekturu, kao što se ugradila u moderno slikarstvo.

– A ko ti kaže da se ugradila u njega? – upita Bodo.

– Đorđo de Kiriko. On reče da se secesija, i to baš minhenska, koju vi Nemci nazivate jugendstilom, nalazi u temeljima svih modernih slikarskih škola. Čak i Pariz je,

početkom veka, dopustio da ga osvoji minhensko slikarstvo. Ne znam da li bi dobro bilo da je i moderna arhitektura dopustila da je osvoji minhenska, ili bečka, secesija.

– Uvek su arhitekti stvarali u okviru određenih kanona – reče Kristofer. – Naravno, industrijska epoha je potisnula individualizam, ali će on u predstojećim, postindustrijskim decenijama ponovo isplivati na površinu. Uostalom, pravi individualisti nikad nisu ustuknuli pred konfekcijom. Tvoja nastojanja, Aljoša, najbolje argumentuju ovu tvrdnju. Ti si čak i tipske projekte počeo da oblačiš u ruho nemačke narodne arhitekture.

– Je li to ono što je Fon Heberlajn nazvao modifikovanim tipskim projektima? – upita Sep Tilkovski, pa se, dobivši potvrđan odgovor, obrati Aleku: – Zaglibio si u saradnju sa kič baronom, čuvaj se da ne zaglibiš u arhitektonski kič. Hoćeš, kako vidim, da praviš dopadljive stvari. A sve što je dopadljivo, miriše na kič.

– To je meni samo uzgredna zanimacija, ne mislim time ozbiljno da se bavim. Nekoliko tipskih projekata odeno sam u folklorno ruho, ali akcenat dajem na ostvarenja koja su moja od kamena temeljca do krova. Prema tipskim projektima uvek sam osećao averziju.

– E, onda i prema meni treba da osećaš averziju – reče Bodo Mihels. – Jer sam ja pre tri godine tu vrstu projekata proizvodio kao salatu. Uradio sam za jednu građevinsku kompaniju nekoliko serija prizemnih, jednospratnih i dvospratnih kuća. I zaradio dobar novac.

– Dajemo ti oproštaj, jer znamo da moraš prehraniti ženu i decu – reče Sep Tilkovski.

– U Nemačkoj je, čini mi se, previše arhitekata – dometnu Alek. – Zasad svi imaju posla, ali to neće dugo da traje. Nemačka će uskoro biti potpuno izgrađena.

– Onda ćemo se razmilet i po svetu – uzvrat i Kristofer. – Mislim na svet koji još nije dovoljno razvijen i izgrađen; a, zbog prirodnih resursa koje poseduje, prilično je bogat. Neke zemlje Latinske Amerike, Azije i Afrike su čak veoma bogate. Tamo treba još mnogo šta izgraditi.

– Dokle si stigao u saradnji sa kič baronom? – upita Bodo Mihels Aleka. – Jesi li bio njegov gost, u vili “Antonija”?

– Nisam. Predao sam mu, u birou, četiri modifikovana tipska projekta i tri svoje autentične tvorevine u duhu nemačke folklorne arhitekture. Te su kreacije, dabome, samo svojevrsni probni uzorci. Nećemo se na njima zaustaviti, ako naša saradnja bude dala rezultate kakve očekujemo.

Sep Tilkovski proguta zalogaj pržene ribe.

– Sve je to naš ambiciozan drugar izradio kod kuće – reče dolivajući pivo u čašu. – A gazda će, ako mešetar uspe da nešto od toga utraپی klijentima, udariti pečat i pokupiti zaradu. I slavu, razume se. He-he!

– Više će on izgubiti na Alekovim konkursnim radovima nego što će dobiti na njegovim slobodnim kreacijama – odgovori Bodo Mihels, pa se obrati ambicioznom drugaru. – Nisam time želeo reći ništa loše. Vlasnici arhitektonskih biroa znaju da se na konkursima češće gubi nego dobija. Kao na svakoj lutriji. Kad se budeš malo izvežbao i okalio, kad bos bude video koliko vrediš, dobićeš redovne poslove. Ovo neće dugo da traje.

– Svakako ne duže od osam godina – reče Sep Tilkovski i žaoku začini još jednim kikutom.

– Ja gospodinu Hofmanu dugujem veliku zahvalnost – uzvratu Alek. – Da nije njega, ne znam da li bih danas bio ovde. Zato mi nije teško da za njega radim i više no što sam obavezan. Uostalom, tako indirektno radim i za sebe. Neće mi škoditi ako bavarski birgeri upoznaju moja ostvarenja u duhu stare nemačke arhitekture. A baron među tim konzervativcima ima dosta klijenata. Zašto te, Bodo, zanima da li sam bio njegov gost?

– Zato što znam koliko je sati kad on nekoga pozove u svoju kućicu bombonicu. I mene je pozivao. Ne volim da o tome pričam, jer je stvar škakljiva, ali Hansa je najbolje držati na distanci. To je vrlo perverznan čovek.

– Taj, izgleda, trguje i nekretninama i bračnim kapitalom – dopuni Sep Tilkovski. – Cajc mi onomad reče da

je baron čak i Manfredu nudio svoju suprugu. Naduvenko je, dabome, ponudu s gnušanjem odbio.

– Meni je Hans najpre predložio da razmenimo supruge – nastavi Bodo. – Odbio sam to, sa smeškom, ali prezrivim. Zatim mi je ponudio ulogu ljubavnika njegove Antonije. Ništa zauzvrat nije tražio, osim diskrecije. Zato vas molim da ova priča ostane među nama. Ne bih je izgovorio, da ne želim upozoriti Aleka. Pa i Kristofera.

– Neka meni dodeli ulogu ljubavnika baronice Antonije, neće zažaliti – reče Sep Tilkovski i zakikota se.

– Ti nisi dovoljno diskretan. A ni seksepilan. Ne možeš čak ni Silvijin pogled da privučesh.

– Pa, kad su Kristofer i Alek tako dobro namagnetisani. A ti bi pre pojeo nju nego ovo parče šnicle. He-he!

* * *

Nakon izleta u Švangau, i trostrukog sjedinjavanja sa rasklimatanom Helgom Krebs, Alek nije prestao da se za vreme ručka u ekspres restoranu “Magnusa” zagledava u dražesnu Silviju, ali je u birou Alojza Hofmana prestao da zuri u staklenu “Fortunu”. Zadovoljio je detinjski san Manfreda Krausa, preskočio njegov kriterijum, pa su idejni projekat i maketa salona nameštaja u Lindvurmštrase bili otpremljeni petočlanom žiriju Bavarske arhitektonske komore.

Konkursni arhitekt je odmah dobio nov zadatak: da pokuša osvojiti jednu od pet nagrada, ili jedan od četiri otkupa, na konkursu sa izgradnju stambenog bloka koji bi trebalo da čini dvanaest četvorospratnica i petospratnica u kvartu Nojhaderu.

Pažljivo proučivši konkursne uslove, individualist i ljubitelj starine zatražio je od šefa biroa dopuštenje da specifičnim rasporedom objekata, po kome bi pešačke zone bile sasvim odvojene od saobraćajnih, razučivanjem osnove svake jedinice i individualizacijom njene fasade, radi maksimalnog iskorišćavanja unutrašnjeg prostora i oneobičavanja fizionomija, pokuša stvoriti stambenu celinu

koja će se i u vizuelnom i u arhitektonsko-urbanističkom pogledu razlikovati od rešenja što će ih ponuditi konkurenti. Pokušao bi, dakle, da kreira maksimalno humanizovano i estetizovano ljudsko stanište. Nešto u duhu Antonija Gaudija, ali, dabome, sasvim različito od njegovih fantastičnih kuća.

Kraus je, međutim, u odbojnosti prema bilo kakvoj ekstravaganciji, pogotovo onoj koja se zasniva na utopističkom urbanizmu i dekorativnoj arhitekturi, ovog puta bio još eksplicitniji nego ranije. Raspored objekata na datom prostoru, rekao je, treba da bude striktno usaglašen sa opštevažećim pravilima i konkursnim uslovima. A kad je reč o individualizaciji građevina, ni na jednoj ne sme da bude nikakvog obeležja stare nemačke arhitekture, nikakvih baroknih ili neogotskih detalja, nikakvih liciderskih krojeva i gaudijejskih krivina. Sve ima da bude čisto, pregledno, moderno i funkcionalno.

Jawohl, Herr Fachidiot!

VII

DOM JEDNOG PRIJATELJA BEZBRIŽNOSTI

Godinama sam, sve donedavna, svraćao na Hauptbahnhof bar jednom sedmično, kaže Andrija Senderak. Da uzmem štampu iz Jugoslavije, da se nagledam dragih mi gastarbajterskih faca, da malo pričam sa zemljacima. Lečio sam tako svoju nostalgiju, i na kraju je izlečio. Više ne odlazim na Hauptbahnhof. Nemam vremena, a ni potrebe. Novine retko čitam – o svemu me obaveštava televizija – gastarbajterski problemi me više ne zanimaju. Rintam i ćutim, pa problema nemam. Ni vlastitih ni tuđih. Ako baš hoću da čujem ili kažem nešto što mi je na srcu, tu ste vi, nekolicina najbližih prijatelja, dovoljni ste mi.

Ni ja, Andrija, nisam imao razloga da u ovo sparno julsko popodne dođem na Hauptbahnhof. Pa ipak, četiri meseca nakon iskrčavanja iz “Jugoslavija ekspresa” obreh se u staničnom restoranu. Sedim sâm za stolom pored zida, pijuckam pivo i posmatram internacionalnu, pretežno gastarbajtersku bulumentu. Povremeno radoznalim, ali u suštini indiferentnim pogledom okrnem mladog snažnog Turčina, koji za stolom s moje leve strane sedi sa zabrađenom hurijom, ili trojicu Jugovića za stolom s desne strane, koji živo diskutuju o nama nepoznatim (a ipak dobro znamim) šefovima i poslovima u Minhenu, o susedima i dogodovštinama u zavičaju.

Sastanak sa Helgom Krebs imam, Andrija, tek u osam sati, ali mi se iz biroa Alojza Hofmana nije išlo u garsonjeru, pa se odmah bacih u virove velegradskog života. Fotografiskonadrealistički kaleidoskop "Na baušteli" je napokon završen. Ispraznio mi je imaginaciju, no duša je sad ispunjena velikim zadovoljstvom. Danas je dan odmora, a sutra ulazim u poetskorealistička "Zavičajna polja". U imaginaciji ih već vidim. Baš me zanima kako će da izgledaju na platnu. Zacelo će to biti simpatično, ali ne naročito značajno ostvarenje. U svakom slučaju, nameravam da hartarski predeo za Visokim mostom kičicom obrađujem polagano, ležerno, kao što sada pijuckam pivo. I u arhitektonskom stvaralaštvu želim da se malo opustim. Kristoforu sutra počinje godišnji odmor, u njegov studio mesec dana neću odlaziti. Idejni projekat i maketa hotela u Rotah-Egernu već su skoro završeni, a treba ih konkursnim sudijama predati tek u septembru. U birou her Hofmana stvari idu svojim tokom. Na koji niti mogu niti pokušavam primetnije da utičem. Crtaću tablu opslužujem prilježno, kao što ti, Andrijuška, opslužuješ glodalicu, slušam platinastog Manfreda, pa nemam problema. Tek s vremena na vreme dogodi mi se nešto neobično. Dogodilo se i jutros. Hans fon Heberlajn saopštio mi je da se neki njegovi klijenti interesuju za projekte novih kuća u starom stilu. Pozvao nas, Helgu i mene, da večeras budemo gosti u vili "Antonija". Silno me kopka šta nas čeka u jazbini kič barona i njegove navodno lepe supruge. Rečeno mi je da se ne spandavam s njima, ali ja retko, i sve ređe, zarezujem bilo koga osim sebe samoga. Povinujem se, privremeno, samo onima kojima se moram povinovati. (Alojz Hofman, Manfred Kraus...) Žudnja za bilo kakvim novim (naročito za erotskim) doživljajima jača je od opomena kojekakvih štrebera. Nikada tebi, Andrija, neću ispričati dokle sam od jutros, od trenutka kad mi je muž i makro gospa Antonije diskretno uručio usmeni poziv, stigao u mašti.

Kako se, družo moj sa šorova i livada detinjstva, čovek lepo oseća kad ostavi iza sebe sve elementarne teškoće, sve egzistencijalne probleme. Kad može malo da se

opusti, da posmatra ostvarivanje svojih slikarskih, arhitektonskih i još nekih snova... Znam, ja sam (kao i ti, prstodušni bezjače, kao i svaki drugi dvonožac) samo kap vode u okeanu. Ali šta to mari! Zbog te činjenice više me ne hvata malodušnost, kao nekad, na jednoj drugoj železničkoj stanici, mnogo manjoj od ove. Malodušnost me, Andrijuška, spopala na novosadskoj železničkoj stanici, onog jutra kad sam zauvek napustio najuži zavičaj. Ti si bio jedina bliska mi osoba u... Čovek jeste kap vode u okeanu, ali je, ako sebe drugačije posmatra, i središte vlastitog mikrokosmosa. Pa ti sad biraj osmatračnicu. Ništa ne postižeš ako sebe posmatraš kao kap vode u okeanu. Pametnije će biti, ili bar korisnije, da se upoređuješ sa samim sobom. Sebe nekadašnjeg sa sobom sadašnjim, sebe sadašnjeg sa sobom budućim.

Usavršavati, nadmašivati sebe samoga!

Ima li, druže, bitnijeg zadatka od ovog?

Povremeno možemo, radi odmaranja od teškog zadatka, radi igre za koju niko ne zna, da se upoređujemo s onima koji su trenutno deo našeg mikrokosmosa. S kultivisanim, pretežno ćutljivim Nemcima, koji tiho ćaskaju samo sa direktnim sabesednicima, ili sa raspojasanim, živahnim južnjacima, koji su galamdžijski srdačni i prema starim poznanicima i prema zemljacima ili strancima koje prvi put vide u društvu svojih prijatelja. Neki Jugovići se, veli Nemanja Zorić, u Dojču, gde su samo sluge, ponašaju slobodnije, bahatije nego što su se Nemci u Jugi ponašali četrdeset prve, kad su onde bili gospodari, okupatori. Sad mi njima vraćamo milo za drago. Tako im i treba!

U mnogo čemu je, Senderače, velika razlika između Nemaca i njihovih zvanih i nezvanih, potrebnih i ne naročito poželjnih, arbajterskih gostiju. Između dva sveta što se dodiruju, ponekad i sudaraju, a vrlo retko prožimaju. Nemci su, veli Nemanja, srećni samo kad zarađuju novac, ili kad letuju. Njihovi nemili gosti srećni su kad žive život koji nije obeležen konkretnom nesrećom.

Doduše, nisu ni oni baš uvek srećni. Evo, druže moj, ponovo posmatram mlad turski par za stolom s leve strane.

S indiferentnom radoznalošću pitam se šta misli i oseća ovaj Sulejman ili Abdulah dok se uznemireno vrpolti na stolici i svaki čas zagledava u lepo ali drsko, poludivlje lice svoje ćutljive, zbog nećega uplašene ili nezadovoljne izabranice. Da li ju je prisilno odveo iz stana dok su njena braća bila na poslu, i sada s njom putuje nekuda gde ga osvjetnici neće pronaći? Da li je po želji svoga srca pošla s njim, pa se sad sama plaši bližnjih: braće, oca, drugog đuvegije? Jesu li, možda, neiskusni šverceri koji očekuju poznanika s hašišom? Ili naprosto srećnici koji su prvi put dobili priliku da budu zajedno, te sad zbunjenošću prikriju radost što ih je obuzela? Biće da njihova veza i situacija ipak nije tako naivna, jer oboje uporno ćute. Ajša zagonetno gleda u ćašu ispred sebe, a Abdulah je s vremena na vreme prostrela krvoloćnim pogledom, pa ponovo osmatra vrata restorana i goste koji ulaze.

Prvih dana po dolasku u Minhen i ja sam se, Sulejmane, uznemireno zagledavao u njuške tipova koji su me okruživali na ulici, u tramvaju, u restoranu ili bioskopu. Strepeo sam od susreta sa gorilom Francom iz bara “Weisse Rosen”. No tu malu traumatu sam već odavno izbacio iz sebe. Za ćetiri meseca obišao sam sva minhenska javna mesta, a kurajbera Franca nigde nisam sreo.

Nadam se, Franjo, da se nikad više nećemo ni sresti. Pa i ako se sretnemo, valjda sebi nećeš praviti posla sa milicijom zbog jednog kosmopolitskog šalabajzera. Koji na balkanska gloženja gleda sa strane, kao radoznao ali neangažovan posmatrač. Ako ti je baš do kavge i junaćenja, deder, gorilo, zakaći se s rmpalijama koji sede s moje desne strane. Oni se takvih kao što si ti ne plaše. Ne plaše se ćak ni prepotentnih Švaba. Evo, upravo preprićavaju jedan posleratni okršaj sa starim ratnim neprijateljima.

– Sedimo mi, znaš, u fabrićkom restoranu: Đovani, Mario, Rape, Kronauer, Sreten i ja. Baš po dvojica od svaće sorte. Sreta i ja se rasprićali s Talijanima, a Švabe nas samo gledaju. “Ovim Mediterancima dovoljan je i najmanji povod za veliku diskusiju”, kaže Rape Kronaueru.

– Nije, nego Kronauer Rapeu.

– Ma, dobro, svejedno. “Kod nas to ne ide tako lako”, kaže Švabo. “Ne možete vi biti bolji od drugih baš u svemu”, odgovori mu Đovani. “Nemac ume da razgovara samo kad ima temu koja mu odgovara. A mi Mediteranci napravićemo razgovor ni od čega.” “Takav je to i razgovor: ni o čemu”, veli Rape.

– Ne, nego Kronauer. Stalno brkaš tu dvojicu. Kronauer je onaj mršaviji. Rape liči na prasca.

– Ma, jebem ih obojicu u glavu. “Čak i ako razgovaramo ni o čemu, mi imamo vajde od toga, jer se zbližavamo”, odgovori mu Mario. “Vi niste u stanju ni međusobno da se zbližite, a kamoli s nama.”

– Dobro Đovani kaže: da bi dva Nemca počela da razgovaraju, treba neko da među njih ubaci temu, kao među kerove kosku.

– “Nemci ne tupe jezike bez potrebe”, veli Kronauer. “A Italijani većito brbljaju, politiziraju, mlata praznu slamu, umesto da gledaju svoja posla.” “Moraš politizirati, ako ne želiš da te političari nasankaju”, odgovori Đovani. “Nemci uvek gledaju svoja posla, a to onda skupo košta i njih i ceo svet. Tako su gledali svoja posla i kad ih je Hitler vodio u propast.” Tek ti Švabo podvikne: “A kamo je Musolini odveo Italijane? Gde se fašizam prvi javio: u Nemačkoj ili u Italiji? Zašto svojim politiziranjem niste zastavili Dučea? I sad samo debatujete, a zemlju vam vode mafijaši. Potkupljuju, pljačkaju, ubijaju koga hoće. Niko ne može da im se efikasno suprotstavi. Italija od rata navamo još nije imala valjanu vladu. Sav politički život u toj zemlji je permanentan cirkus.” “A ko vlada u Nemačkoj?”, podviknu Đovani. “Birokrati, malograđani i neonacisti. Nemci su spali na niske grane. Imaju još samo dve stvari koje vrede: žene i automobile.” “Italijani imaju samo jednu: žene”, uzvratu Rape. Zamalo se nisu potukli. A Sreta se, dabome, odmah stavio na stranu suseda sa Jadrana. Da ga ja nisam obuzdao, ne znam kako bi se sve završilo. Obren Jezdić se tako potukao s jednim Švabom, posle je morao da kuka i moli da ga ne izbace iz Nemačke.

– Šta je bilo s onom Vidosavom, koju je on jedno vreme tucao? Je l' njegov gazda oženio tu profuknjaču?

– Još nije, ali će uskoro.

– Koja je to Vidosava? Je l' ja nju poznajem?

– Otkud ja znam da li je ti poznaješ? Obren joj našao posao u restoranu u kome i sam radi kao kelner. I tucao je, dabome. Kad mu je dosadila, naredio joj da se jebe s jednim njegovim drugarom. Nije pristala, pa Obren, da joj se osveti, reče gazdi da je zaražena. Da ima sifilis. Gazda joj naredio da smesta ide kod lekara, na pregled. Za seljanku to beše pravi šok. Ona nije kurva, kao što mislite ti i Obren. Nju je samo život naterao da se povremeno posluži pičkom. “Neću ja, vala, ni doktoru dopustiti da mi zavirije u moju sramotu!” Gazda ju je uverio da ona stvar nije sramota, nego ponos svake žene, i tako se Vidosava ipak obrela kod lekara. Pregled je obavljen, seljanka je dobila potvrdu da je zdrava, gazda je izgrdio Obrena. Posle se zaljubio u Vidosavu, hoće da je oženi. Čeka samo da umre matora, njegova supruga. Baba je jednom nogom već u grobu, ima veoma slabo srce, kaže Vidosava. Lukava je ta, dobro će proći u Švabiji. Još će ona biti šefica Obrenu.

– A da si je video proletos, na Uskrs, u zavičaju. Kupila šešir od lažne leopardove kože, nabacila na sebe još neke šarene dronjke, namazala obrve i usne – majmun čini što vidi da čine drugi – i tako ide kroz selo. Da pokaže onom prostaku, svom bivšem mužu, šta je izgubio. A seljaci kô seljaci, zlobni i podrugljivi, okreću se za njom. “Vidi ti naše Vidosave Švabice, ni Marija Terezija joj nije ravna! Je li, jesi li i guzicu malo nacrvenila?” Ja sam se kidao od smeha. Ona ima dobru dušu, i bistra je, lukava, ali...

Dovani i Rape, Sreten i Obren, Vidosava i gazdarica koja treba da joj ustupi mesto za stolom i u krevetu. Mafijaši, birokrati, žene, automobili, koristoljubivi kelneri, vlasnici restorana gladni zdravog seljačkog mesa. Sve je to, Andrija, život. Ovde jednoličan, onde uzbudljiv. Jednom miran, drugi put uzburkan. Kao okean.

Sulejman i Ajša su dve neobične kapi u tom okeanu. Žao mi je što nikad neću saznati kakva ih je muka morila i kakva sudbina zadesila. Evo, digli su se i odlaze. Ponekad je dobro, a ponekad je šteta što se ljudski mikrokosmosi samo na trenutak dodirnu, da bi se potom zanavek razišli.

Svratio sam, Andrija, na Hauptbahnhof da vidim kako ću se osećati na knotenpunktu koji me se jednom tako duboko dojmio. Sad mi je jasno da ovde više nemam šta da tražim. Dobro je s vremena na vreme uporediti sebe nekadašnjeg sa sobom sadašnjim. Pređen put i dostignut nivo pričinjavaju zadovoljstvo, učvršćuju samopouzdanje i daju polet za nove napore. No izvesno je da ću sledeći put ova-
mo doći tek kad budem putovao. Ako u međuvremenu ne kupim polovan "opel" ili "mercedes". Ovde utehu traže i nostalgiju leče samo polukvalifikovani, poluadaptirani južnjaci. A ja toj kategoriji gastarbajtera sigurno ne pripadam. Ja nigde nemam korene. Zasad čak ni trajno stanište. Meni je ceo svet i tuđina i zavičaj.

* * *

– Izvini, družo, imaš li pedeset pfeniga, da se obrim – obrati mu se, na čistom nemačkom, pijanac na Bahnhofplacu. – Već tri dana nisam ništa jeo.

– Prijatelju, seti se radi čega ti treba novac. Hoćeš li da se obriješ, ili da jedeš?

Pijanac se malko zbunio. Očekivao je psovku ili crkavicu, ali ne i šaljivu repliku. S čuđenjem je pogledao marku što mu je pala na dlan, zatim darodavca, namignuo mu kroz smešak, kao bratu s kojim deli neku malu tajnu, zahvalio se i nestao u gomili.

Hvala i tebi, družkane, što si mi pružio šansu da udelim milostinju jednom autentičnom Nemcu. Nećeš se, da bome, ni obrijati ni najesti. Nalokaćeš se, čim sakupiš dovoljno sitniša, još jednom... i još nekoliko puta, a onda ćeš krepiti kao živinče. I bogata, visokocivilizovana Savezna Republika Nemačka ima poneku tamnu mrlju.

Jednoj od njih se upravo približavam. U Staroj botaničkoj bašti, nedaleko od fontane sa Neptunom i morskim konjima, nekoliko klupa trajno je rezervisano za tebe, neobrijani, i dvadesetak tvojih "istomišljenika". Zapušteni, slinavi. Popišani. Nezainteresovani za šetače koji ih obilaze na bezbednom rastojanju. Zagledani u vinske i pivske flaše ispred klupa, među cipelama, ili u isprošenu sitninu na drhtavom dlanu.

Koliko čovek treba da bude ništavan, ili unesrećen nekim zlim udesom, da bi u ovakvoj zemlji, koja svakome pruža makar minimalne mogućnosti za udoban život, bio propalica? Da sam te to upitao, druškane sa Bahnhofplaca, možda bi mi dao odgovor. Ili bi mi odgovorio da je pitanje pogrešno, jer se pijanac ne postaje zbog udobnog ili neudobnog života. A možda bi mi rekao da odgovora na ovo pitanje nema.

Ti ga, jadna protuvo, sigurno nemaš.

Nemaju ga ni tvoji "istomišljenici".

Valjalo bi, možda, celu stvar okrenuti, pa pitati kreatora sistema zašto država ne daje novac za lečenje notornih alkoholičara, kao što ga daje za lečenje ostalih bolesnika. (Ovo pitanje bi trebalo, krastava braćo, postaviti šugavim čelnicima mnogih država sveta, ali momentalno me zanima Zapadna Nemačka.) Negovanje zdravlja je skupo? Zar je u jednoj tako bogatoj zemlji problem održavati nekoliko sanatorijuma za alkoholičare? Uostalom, radna terapija je sastavni deo lečenja ovakvih nesrećnika. Ona bi omogućila delimično ili potpuno samofinansiranje ovih institucija.

Možda su u beskrupuloznom kapitalističkom svetu, prevejanom u držanju sirotinje na društvenom dnu, pijanci ostavljeni među trezvenjacima kao opomena. Neka svako vidi šta može postati ako ne radi, ne sluša malu i veliku vlast. Ako ne ide utabanim stazama. Ako prečicom želi da stigne u predele blaženstva.

Nije mi jasno, dragi smrdljivci zagledani u flaše, na osnovu kakvog rezona vam je gradska uprava prepustila ove klupe na atraktivnom mestu, blizu fontane u lepom

parku. Ali neću time da razbijam glavu. Pomoći vam ne mogu. Idem da pomognem sebi. I ja, braćo krastava, imam jedan porok. Beznačajan, doduše, u poređenju s vašim, ali, izgleda, takođe neizlečiv.

Volim da lutam predelima blaženstva!

Kojima duvaju vrela erotski vetrovi!

Ne, neću u kurvoskop. Pornografski filmovi su mi se smučili. Erotski filmovi, koji se vrte u normalnim bioskopima, mnogo su bolje rešenje za senzibilne duše, za produhovljene glave. Jesam li u pravu, Nemanja? Objasnio si mi, stručno, da ne kažem naučno: "Erotski filmovi imaju kakvu-takvu umetničku vrednost. U njima se telesna ljubav bar malo poetizuje. A u pornografskim bućkurišima je sve vulgarno. Onda se prostački, neinteligentno prikazuju najskriveniji detalji polnog čina, najružniji delovi ljudskog tela."

* * *

Evo me, Nemanja, u fabuli kojom si se ti, sa svojom Napolitankom Đulijetom, naslađivao pre neko veče, a koju si sinoć i meni preporučio. "Život iz snova", rekao si. "Iz naših erotskih snova, naravno."

Počinje na obali Indijskog ili Atlantskog okeana, u nekoj afričkoj zemlji, u naselju luksuznih bungalova. Koji, dabome, pripadaju belcima. Džentlemani, mlađi i sredovečni biznismeni, najveći deo vremena provode na poslovnim putovanjima po Africi i ostalim kontinentima. Usput, kad sklope uspešne aranžmane, love prekrasne mačkice. Bele, žute, crne.

Njihove supruge, iako besposlene, ipak nisu kod kuće sasvim dokone. Po senovitim sobama i na travnjacima pored bazena tucaju se s kućnim prijateljima ili učiteljima tenisa. Jedna od njih, vremešna ali još držeća, bacila je oko na nevinu devojčicu iz komšiluka. Namamila ju je u svoj bungalov, i sad je u kupatilu uvodi u tajne ljubavi. Najpre lezbijske. Dok je pod tušem ljubi u usta, dok joj li-

že dojke i miluje leđa, kroz sladostrasne uzdahe nabraja kandidate koji bi mogli da joj oduzmu nevinost.

Mala će se, međutim, još istog dana, na žalost zape-njenog okeana, podžapati s crnim vršnjakom iz obližnjeg domorodačkog sela.

Džentlemani su se vratili s poslovnog putovanja. I kod kuće ih čekaju atraktivni doživljaji. Pošto su se osve-žili u zagrljajima svojih razgolićenih ženica, ukrcavaju se s njima na jahtu i isplovljavaju na pučinu. Dok se tri že-nice na palubi kibicuju s mišićavim mornarima, tri džen-tlemana u kabini proučavaju kartu na kojoj je ucrtan polo-žaj davno potonule galije.

Jahta je doplovila na odredište. Džentlemani navla-če ronilačka odela, još jednom proveravaju funkcionisanje opreme i bacaju se u modru vodenu masu. Tu ih, dabome, čekaju ajkule i ogromne hobotnice. No podvodne puške dobro pucaju, morske nemani su savladane, ronjenje je nastavljeno. Na dnu okeana već se nazire trup galije. Evo, pronađen je i sanduk s blagom. Maheri ga otvaraju i u po-veću mrežu trpaju dijamantske ogrlice, zlatne poluge i sre-brne kašike. Sve je čisto i sjajno, kao da je pre pet minuta potopljeno.

Gore, na palubi jahte, razgolićene ženice su se tako-đe dočepale bogate lovine: među raširene noge mišićavi mornari zabili su im svoje zlatne poluge.

Ovo su, Nemanja, doista prizori iz (erotskih) snova. Ali ne verujem da su iz stvarnosti. U svakom slučaju, nisu iz domena umetnosti. Voleo bih da gledam erotski film vi-soke umetničke vrednosti. A ovo je ordinarni kič. Autenti-čno umetničko ostvarenje u poređenju sa kič proizvodom podseća na gala večeru u poređenju sa pomijama, kaže moja učiteljica Helga Krebs. I u jednom i u drugom sastoj-ci su isti, a razlika je ipak evidentna. Ona je u formi, ne u sadržini. Forma je u umetnosti suština.

* * *

Nemanja, Marijenplac je pre četiri meseca bio svedok našeg istorijskog susreta, a večeras ovde imam randevu sa gospođom Krebs. Nisam, druškane, baš onako srećan kao što sam nekad zamišljao da ću biti kad u velikom svetu budem živeo kao arhitekt i slikar. I ljubavnik kakve svetske dame. No upoređujem sebe nekadašnjeg sa sobom sadašnjim, i govorim sebi da su ovo dani o kojima sam toliko sanjao. Tako se ubedim da sam ipak veoma srećan.

Doista, srećan sam. Naročito kad se uporedim sa slepim verglašem. Mladim, lepim Italijanom, koji okreće ručicu vergla i kratkim klimoglavom zahvaljuje kad god začuje zveket novčića u kutiji ispred natpisa:

VEĆ 60 MESECI SLEP!

Pregled u Rimu beše u martu 1970.

Pozitivan. Privatna klinika.

Operacija moguća u septembru.

Troškovi operacije cca DM 40.000.

Hvala Vam na pomoći!

Evo ti, druže, i od mene jedna marka. Neka na tvom antičkom licu bez pogleda i osmeha uskoro zablista bar onakvo zadovoljstvo kakvo je sad na mom. Oprosti mi što sam srećan kad svoju sudbinu upoređujem s tvojom.

Neka mi oprosti i ovaj metuzalemski turistički par, naoružan foto-aparatom i zagledan u toranj Rathausa, što osećam želju da ih upitam: Kako, dragi fosili, uspevate da snimate ovim teškim "nikonom", kad vam ruke tako drhte? I šta će vam uopšte ti snimci?

– Da imaju uspomene u starosti – reče Helga koji minut docnije, kad je čula pitanje namenjeno starcima.

Sreća joj blista u očima i na licu. Čak i u glasu. (Sreća blista u glasu – kakav kič!) Uostalom, sama mi je sinoć, u jednoj pauzi između dva izgaranja, rekla da joj intenzivna ljubavna aktivnost pročišćava i ten i krv, i dušu i pogled na svet. Ništa je sad osim ljubavi ne zanima. Prelazi čak i preko prekornih pogleda sina i snahe. Koji su, prvih dana naše idile, bili začuđeni što mama izlazi gotovo svako ve-

če. A saznanje da se ona sastaje sa gelipterom sedamnaest godina mlađim od sebe frapiralo ih je.

I za mene su, Schatz, bračne obaveze bez braka blagotvorna promena. Oslobodile su me latentnog nemira i nezadovoljstva. Sad mogu u potpunosti da se posvetim stvaranju. A ti, ako želiš da se i dalje čas mahnito čas usporeno jašemo u mojoj garsonjeri, imaj na umu da ja želim na proleće minhenskoj publici da pokažem sve što dotle budem naslikao. Dugo čekam svojih pet minuta, red je da ih napokon dočekam. Već me čini nervoznim pomisao da sam još anoniman, premda perspektivan stvaralac. Da ću možda doživeti sudbinu modernih trubadura, koji ovde, na Marijenplacu, za pregršt pfeniga zabavljaju Minhenjane i njihove goste iz belog sveta.

Doduše, oni snalažljivi, provokativni i komunikativni, koji su svoje muziciranje pretvorili u cirkuske numere, imaju više publike nego mnogi ozbiljni muzičari na organizovanim koncertima. Oko ove grupe Engleza ima nas bar stotinak. Kroz petnaestak minuta tu će stajati druga stotina, i tako celo veče. Šešir se puni sitninom. Njih petorica, deset instrumenata. Najbolji je onaj što duva u klarnet, a na leđima nosi bubanj. Uudara po njemu maljicom koja je kanapom vezana za njegov nožni članak. Pevaju neke ludačke hitove, rasturaju instrumente, klovnovskim dosetkama i gegovima zasmejavaju masu što ih okružuje.

Zagledavam se u face plavuša i crnki, mladih i zrelih, vitkih i punačkih. Šta bi koja od njih bila da smo ovde stajali pre tridesetak godina? Jedna bi možda bila bolničarka, druga aktivistkinja NSDAP, treća ponosna i odlikovana majka petoro budućih članova Hitlerjugenda, četvrta sadištička mučiteljka u koncentracionom logoru...

Zagledavam se u face kratko podšišanih ridana i kosmatih crnomanjastih rmpalija. Šta bi koji od njih bio da smo ovde stajali pre tridesetak godina? Jedan bi možda bio običan nosilac štalhelma, drugi feldvebel, treći obergru-penfirer, četvrti oberstlojtnant...

Prestani da Nemce gledaš kao Hitlerovo pleme!
Pogrešili su, platili visoku cenu – sve je prošlo!

Izađimo iz mase, šac, alergičan sam na nju. Pogledajmo i poslušajmo nešto kulturnije.

Evo, onaj muški duo violina–flauta, zagledan u note na stalku ispred sebe, ima velike ambicije a malo publike. Simpatični su s tim belim leptir-mašnama, u crnim somotskim pantalonama i otrcanim frakovima. Viteški zastupnici prave, umetničke muzike. U večernjem metežu na Marijenplacu nezapaženi, anahronični. Je li to Skarlati ili Vivaldi? Čini mi se da je nešto italijansko. No Mikelandelo sigurno nije. Idemo dalje.

Ako duo violina–flauta izaziva simpatiju i vezuje za sebe tanak beočug publike, solist na oboi izaziva sažaljenje. Njega sa blaženim, upravo samilosnim osmehom na uzanom licu sluša samo njegova saputnica-sapatnica. Poneki se par zaustavi ispred njih, sluša obou nekoliko trenutaka i odlazi. Svetina je obično povodljiva do nepravедnosti. Ako je neko napušten od svih, napuštaju ga i oni koji možda sagledavaju njegovu vrednost. Ili bar prema njemu osećaju sažaljenje.

– Bežimo i mi – reče Helga tiho. – Što baš mi tu da stojimo, kao siročići ispred siročića.

Kako ti hoćeš, šac. Spustimo im u kutiju jednu maruku (jao, što si danas velikodušan!). Poželimo umetniku da postane prvi oboist u nekom velikom orkestru. I da zaboravi večerašnju traumu – ukoliko je ovo što sada doživljava za njega trauma.

Zvuci Španije uvek i svuda privlače najviše publike. Pogotovo ako uzleću sa gitara i izleću iz grla četvoriце mladih, markantnih manola. Obučeni u narodnu nošnju, jedan lepši od drugog. Gordi, gospodstveni. Sasvim različiti od mase što ih okružuje. Podsećaju na toreadore. A bolnim i strasnim romansama, hotama i bolerima vode zanesene gledaoce i slušaoce kroz Andaluziju, Kastilju, Granadu. Ah, da nam je bar malo poživeti u zemlji opojne melanholije i neponovljive egzaltacije!

– Aljoša, romantični banderiljerosu, hoćemo li uskoro u crveno-crnu Španiju? Koliko velikih snova treba u belom svetu da ostvariš?

Veselost koja se osećala u Kristoferovom glasu krasila je i njegovo lice. Veselo je bilo i njegovo društvo: elegantna plavuša, njena sivooka, atletski građena sestra i sestrin povisok, uljudan mladić. Karin, Gudrun i Erik. Danas su doputovali iz Švedske, kroz koji dan će, sa Kristoferom kao vodičem, nastaviti put prema Azurnoj obali. Tamo će kvartet, u prisustvu roditelja, godišnji odmor ukrasiti dvostrukom veridbom.

– O vama dvema već znam više nego o Kristofu – slaga Alek sestrama dok se s njima rukovao.

– O njemu ni ja ne znam mnogo – uzvratila Karin kroz osmeh srećnice.

– O muškarcima je, mila, bolje što manje znati.

– Živela mudra gospođa Krebs! – dočeka Kristofer.

– I ja mislim da je za Karin bolje da o meni što manje zna.

Helga je Kristoferovu devojkicu utešila uzrečicom o lafovima koji su jaki na jeziku a slabi na delu, Karin se pozvala na svoju sestru, napomenuvši da je Gudri u neku ruku i Kristofova sestra, jer ga poznaje od rođenja, i čas-kanje je izvesno vreme teklo naporedo s pevankama četvorice toreadora naoružanih gitarama. A kad je kvartet prekrasnih manola na publiku prosuo i poslednju čaroliju iz svog melanholično-strasnog španskog venca, i kad je Kristofer pozvao Helgu i Aleka da se pridruže njegovoj patroli, koja obilazi minhenske vrtove uživanja, romantičnoj sanjalici gotovo bi žao što baš večeras treba da obavi posetu koja ga je domaločas tako golicala. Ovo što je upravo doživljavao, ta uzbudljiva španska muzika, razdragani Kristofer i Karin, koji su ga podsećali na Marka Orlovića i veverastu Svetlanu, i, najzad, Gudri, lepa, snažna, fascinantna Gudrun Volf, koja je u njemu izazivala reminiscencije i na esesovce pod Staljingradom i na tamne, hladne, mistične nordijske šume – te su impresije i asocijacije Kristoferovog drugara dovele u egzaltaciju, gotovo u ekstazu. Kako bi život mogao da bude inspirativan i bajovit, permanentno uzbudljiv i veličanstven, kad bi čovek pored sebe imao ženu iz snova! Vilu poput sivooke,

tamnokose lepoticice iz pustih nordijskih šuma, iz mističnih germanskih legendi.

A ja, bednik, vucaram se s babom!

S jednom rasklimanom polovnjačom!

Osećam se, družo moj, i brate poluboginje Gudrun, doista bedno. Na licu pokušavam da održim bezbrižan osmeh, a u duši osećam razorno nezadovoljstvo. Naravno, nisam kivan na Helgu. Ona mi pruža mnogo. I više no što zaslužujem. Već danima, od prvog ljubavnog proždiranja u "Alpskoj ruži", matrona je u izvanrednoj formi. A večeras je, sveža i sva u belom, čak privlačna. Kivan sam jedino na sebe. Na Sudbinu, koja mi s vremena na vreme pruže ispred nosa ženu što na prvi pogled opčinjava. Na Sudbinu, koja me s vremena na vreme podseti da na ovom svetu postoje hurije. Kraljice. Vile dostupne smrtnicima. A ja nikako da se dočepam jedne takve fascinante poluboginje. Nebesa, srušite se na bednika!

Koji nikad nema ono što hoće!

Koji uvek hoće ono što nema!

* * *

Helgin boemski "folksvagen" zaustavio se u mirnoj uličici u kvartu Grefelfing, gde je, okružena žalosnim vrabama, zlatnom kišom, ukrasnim jabukama i hipopejama, sanjara nevelika ali dražesna vila "Antonija".

– Kao što ona među kućama s kojima tvori ulicu liči na devojčicu među raskrupnjanim ženama, tako i naša idila više liči na svakodnevicu Pepeljuge i njenog princa nego na konvencionalan brak – pohvaliće se malo kasnije odlično raspoložen Hans fon Heberlajn.

Sedeli su u podrumu pretvorenom u bar i blage replike zalivali žestokim konjakom. Gosti su iz fotelja razgledali antikvarno-muzejski mikroambijent.

– Za ove ljude, sa umetničkim obrazovanjem i osećanjem, ti tvoji antikviteti, dragi, zacemento su kič – reče zelenooka, zlatokosa gospođa Antonija suprugu, kad je on, stojeći za šankom od lakiranog mahagonija, objasnio ka-

ko je nabavio staro konjsko sedlo i kaubojski opasač, volovski jaram, seljački lampaš, masivnu mesinganu ploču sa vagona engleske železnice i još neke “nadrealističke” predmete, koji su stajali po ćoškovima, ležali u nišama i visili na zidovima.

– Nije nikakva tajna, mačkice, da smo mi srećni, spokojni, u sladunjavu lepotu življenja zaljubljeni građani. Možda čak malograđani. Ne znam da li u ovim divnim predmetima – koji su, dužan sam da naglasim, originalni – ima kiča, ali ne krijem da mi se veoma dopadaju. Mislim da se svojih osećanja ne treba stideti.

– Ni u snu – reče Helga. – I u najvećim umetničkim delima ima pokoja kap kiča, i u najuzvišenijim duhovima ima pokoje zrno malograđanštine.

– Uzvišeni duhovi, koji u velikim poduhvatima umeju da budu tako veliki, u životu na malo često se ponašaju kao sitne duše – saopšti baron. – Takav je, recimo, bio Gete. Ogromna je razlika između Getea pesnika i Getea vajmarskog ministra.

– Teško je nama smrtnicima da shvatimo i ocenimo izuzetne ljude. Naša merila ne važe uvek i za njih. Bar ne u potpunosti.

– Vi o tome sigurno više znate, ali kažu da umetnik ne sme često i dugo da bude zaljubljen – reče gospa Antonija. – Treba stvarati hladna srca i čela, govori jedno pravilo. A Gete je, ako se ne varam, bio sedam puta smrtno zaljubljen. Celog života je, zapravo, voleo poneku ženu.

– Ili više njih odjednom – ubaci baron.

– Pa ipak je stvorio veličanstveno delo. To samo potvrđuje ono što ste vi rekli, gospođu Krebs: da merila koja važe za nas obične, ne važe i za izuzetne ljude.

– Kad god sam bio zaljubljen, uvek me je ispunjavala velika stvaralačka volja. To znači da sam i ja izuzetna ličnost.

Gospa Antonija, koja je stajala ispred šanka, potapša kućnog obara po obrazu.

– To znači, macane, da si ti moj lep, dobar, izuzetan egoist. Uvek si bio zaljubljen pre svega u sebe.

– Da nisam dobar, sad bih se uvredio! – podviknu baron zadovoljno, pripaljujući lulu.

– Ti si mi, lepi moj, najbolji od svih. Za razliku od nas smrtnika, ti bar nastojiš da od tvog egoizma niko nema ni najmanje štete. Zar to nije plemenito?

– To je za poštovanje – uzvratila Helga. – Svi smo mi, po prirodi stvari, egoisti; a oni kojima pođe za rukom da svoj egoizam učine neškodljivim, zaslužuju iskreno divljenje.

– Psiholozi klasifikuju ljude na razne načine – reče Alek. – U jednoj od tih klasifikacija razlikuju instinktivnog i kulturnog čoveka. Prvi teži da zadovolji vlastite nagone, drugi je u stanju da se uzdržava.

– Ja sam jednom nogom u jednoj, a drugom u drugoj grupi – požuri baron pučkajući na lulu.

– Nadam se da mi nećete zameriti ako vam kažem da u toj klasifikaciji postoji i treći tip ljudi. On je između pomenuta dva. Psiholozi ga nazivaju kulturnim simulantom. Ali takvog u ovom baru nema.

Smeh je prasnuo u podrumu vile “Antonija”. Alek je, uverivši se da nikog nije pogodio, objasnio da velika većina ljudi pripada, na sreću, sloju malograđana i kulturnih simulanata. Dakle, onom tipu dobričina koji nastoje da se ponašaju kao osobe visokih kvaliteta, a istovremeno da zadovolje i svoje nagonске potrebe. Taj dinamičan, vitalan sloj čini motornu snagu, možemo čak reći zdravo jezgro svakog organizovanog a nesputanog društva. On se hrani sokovima koji izbijaju i iz iskonskih i iz civilizacijskih izvora.

– Bojim se da to zdravo jezgro većinu organizovanih a nesputanih društava čini bolesnim – zaključila Helga i podiže u baru još jedan talas smeha.

Čašice konjaka behu ispražnjene, baron se ponovo mašio flaše, ali ga gosti zamoliše da je ne otvara. Helga je imala na umu da treba još da sedne za volan “folkswagen”, a svog viteza je podsetila da sa domaćinom treba da

obavi kobajagi važan poslovni razgovor. Baron je, smejući se, ispravi: to će biti doista važan kobajagi poslovni razgovor.

Popevši se u prizemlje, svratili su najpre u neveliku trpezariju, gde su ih na stolu čekali kroketi od kajgane i flaša porta. A kad je zakuska bila završena, i kuvarska veština domaćice pohvaljena, predoše u salon. Secesijski nameštaj, raznobojna keramika i kristal po vitrinama, impresionistička platna i pasteli na zidovima, luksuzne (verovatno retko otvarane, još ređe čitane) knjige na policama inkrustiranog ormara sa brušenim staklom, činili su ugodan ambijent za nastavak časkanja uz vino. Pretežno su govorile dve gospe, a domaćin je, pučkajući na lulu, frazama premoščavao praznine i dosetkama zapušavao rupe. Alek je uglavnom ćutao, diskretno se naslađujući lepotom svilene, putene, elegantno popunjenje gospođe Antonije i iščekujući trenutak kad će njen suprug progovoriti o aktuelnim radovima iz zbirke projekata koju je prošle sedmice dobio u birou Alojza Hofmana.

Kao što je sve svoje relevantne slikarske radove svrstao u cikluse, tako je baronov prijatelj rešio da i produkte vlastitog arhitektonskog stvaralaštva grupiše u prepoznatljive stilske celine, koje je takođe nazvao ciklusima. I ovde mu je sistematika, kao i u slikarstvu, pomogla da bolje sagleda svoje intencije, i dala mu volju za intenzivan stvaralački rad. Sem toga, u Minhenu se potvrdilo ono što je promatrač života još u Beogradu zapazio: da većina arhitekata doživi realizaciju samo manjeg broja svojih ostvarenja. Ko smatra da su svi njegovi radovi (koji već u toku stvaralačkog procesa nisu bili odbačeni) dostojni pažnje, i da treba kad-tad da budu realizovani, mora da ih čuva i da s vremena na vreme, u pogodnim prilikama, pokušava da ih plasira na prava mesta.

Pre izvesnog vremena stvaralac koji je smatrao da su svi njegovi arhitektonski radovi (koji već u toku stvaralačkog procesa nisu bili odbačeni) dostojni pažnje, i da treba kad-tad da budu realizovani, još jednom je pročešljao te radove, i one studentske i ove koji su nastali u Minhenu,

dodao im aksonometrijske prikaze celih zdanja i pojedinih preseka, kako bi i laici mogli jasno da sagledaju karakteristike tih ostvarenja, i formirao, a potom u deset primeraka iskopirao, zbirku idejnih projekata. Zasad su je činila tri ciklusa: “Orijentalno-balkanske kuće”, “Nove stare nemačke kuće” i “Modernističke kuće”. (Alternativni, radni, interni naslov potonjeg ciklusa beše: “Beton–staklo–metal”.) Nakon izleta u Ostalgot autor zbirke spopala je želja da obrazuje i ciklus “Neogotske kuće”, pa je počeo izdaleka da se priprema i za taj poduhvat, nabavljajući, i u retkim slobodnim trenucima proučavajući, literaturu.

– Možda ćete me smatrati narcisoidnim tipom, ali jednog dana, kad ovaj materijal bude mnogo bogatiji, nameravam da ga pretvorim u monografiju – reče gost domaćinu kad su u salonu muške i ženske replike krenule po dva koloseka.

– Slušajte, umetnik bez narcisoidnosti je kao mačak bez brkova. Sve dok nastojimo da od naše narcisoidnosti niko nema ni najmanje... a, to smo već rekli. Prošle sedmice, kad ste nam podelili po jedan primerak zbirke, i izašli iz kabineta, gospodin Hofman je sa blagonaklonim smeškom prelistavao svoj primerak. A jutros sam mu saopštio da su na vidiku prvi interesenti za tri lepe kuće, pa je njegovo zadovoljstvo još veće.

– Možete zamisliti kakvo je tek moje. Kad bismo uspeli da realizujemo bar jednu šansu. Da Manfred, koji na moju aktivnost gleda s prezriviim smeškom, vidi...

– Savetovao bih vam da njega ne provocirate. Njemu se ta vaša individualistička graditeljska filozofija, u kojoj dominira kriva linija i, po lepom Manfredu, krivo shvatanje arhitekture, ionako ne dopada. No on je, u celosti gledano, korektan deran. Sve dok radite u korist biroa, i prema instrukcijama dvojice glavnih, Hofmana i Krausa, nećete imati problema.

– Verujte mi, uopšte ne želim da provociram staklenog Manfreda. Voleo bih samo da ga u ponečemu nadmašim. Iako znam da je to i smešno i glupo. Treba nadmašivati jedino sebe samoga.

– Nadmašićete i Manfreda i sebe. Samo budite strpljivi.

– Biću. Pravo da vam kažem, otkako sam koncipirao zbirku projekata, više ne gorim od nestrpljenja da oni budu što pre realizovani. Važno je da su na papiru, da su stvaralačke muke iza mene, da vidim nacrtano, delimično i fotografisano, ono što sam nosio u glavi, u imaginaciji.

Baron je prelistavao vlastiti primerak zbirke idejnih projekata dipl. ing. arh. Aleksandra Vislavskog.

– Hoću da vam pokažem kućice koje su najbliže realizaciji. Ovih dana treba još jednom da se sastanem sa zainteresovanim klijentima, a onda i sa gospodinom Hofmannom. Nakon godišnjeg odmora očekujte njegov nalog da pripremite glavne projekte nekih bisera iz svoje zbirke.

– Biće to moj najlepši radni zadatak – uzvratit će Alek nadahnuto, iako je osećao da baron preteruje i sa komplimentima i sa obećanjima. – Ne gorim od nestrpljenja, ali bih ipak voleo da vidim kako će neki od tih crnih bisera da izgledaju u prostoru i vremenu.

– Videćete, uveravam vas. Kao što imate fotografije realizovanih balkanskih objekata, tako ćete jednog dana imati i fotografije kuća koje ćemo sagraditi u Minhenu i okolini. U vašoj će monografiji fotosi više govoriti nego crteži. Tako je, uostalom, u svakoj knjizi o arhitektonskom stvaralaštvu.

– Razume se. Nedavno sam prelistavao jednu takvu monografiju. Dobio sam je upravo od našeg drugara Manfreda Krausa, koji večeras kao da je treći učesnik u ovom razgovoru. Kad je saznao da me zanima kvazimonumentalna nacistička arhitektura, doneo je u biro monografiju Alberta Špera “Die Neue Reichskanzlei”.⁶⁵ Zainteresovanim kolegama je dopustio da Hitlerovo oficijelno sedište pažljivo razgledaju. Zdanje je, dabome, pred kraj Drugog svetskog rata srušeno, ali knjižurinu Manfred čuva kao relikviju neprocenjive vrednosti. Ja sam ipak od njega dobio dopuštenje da je odnesem kući.

---

⁶⁵ “Nova Rajhskancelarija”.

– Pazi, taj je, izgleda, već počeo da te tretira kao nacističkog simpatizera – napomenu Helga šaljivo, ponovo spajajući muški i ženski dijalog. – Sad ste na raskrsnici: Kraus će ti postati prijatelj ili neprijatelj.

– I moja osećanja prema njemu su, priznajem, ambivalentna. Kao i prema Šperovoj arhitekturi. No pošto je nauka i struka odavno utvrdila da ona spada u kvazimonumentalni kič, kao i sam nacizam, dileme su otklonjene.

– Nacizam je, naravno, bio velika ludost i velika nesreća za nemački narod – reče baron. – Ali morate priznati, kad nam već razotkrivate svoju dušu, da je Šperova arhitektonska monografija impresivna. Imam i ja nešto slično.

Digao se i, kao onomad gospodin Fišart, izvadio iz ormara očuvanu knjigu jevanđelskog formata. “Das Haus eines Kunstfreundes”.⁶⁶ Darmštat, 1926. Autor Aleksander Koh, izdavač i vlasnik kuće kojoj je bila posvećena monografija.

– Zar nije lepo celu knjigu, sa odgovarajućim tekstovima, fotografijama i nacrtima, posvetiti jednoj jedinoj kući? Naravno, kući koja zaslužuje knjigu o sebi.

– Ti meni, macane, sagradi jednu takvu kuću, a knjigu o njoj ću prepustiti tebi – predloži gospa Antonija.

– I hoću, mačkice. Čim se dokopamo nasledstva koje očekujemo, dodaćemo mu, ako bude potrebno, ovu kuću i ušteđevinu, i biće stvorena “Antonija Druga”. Ima, Alek, da bude najblistaviji biser u ciklusu “Nove stare nemačke kuće”.

– Biće, svakako.

– Posle godišnjeg odmora ćemo se nas dvojica ponovo sresti u ovom salonu, i dogovorićemo se kako treba da izgleda ta kuća.

– Bože, da li ćemo tako nešto zaista doživeti? – Antonija Svilena čežnjivo uzdahnu.

---

⁶⁶ “Kuća jednog prijatelja umetnosti”.

– I mene to zanima – reče Alek. – U Beogradu sam takođe imao poslovnog prijatelja, penzionisanog komercijalistu Svetu Pejovića. I on je hteo da sagradimo kuću po kojoj će ga potomci pamtiti. U zbirci je to, u ciklusu “Orientalno-balkanske kuće”, projekat broj dvanaest. Gospodin Pejović još prikuplja novac, kao i vi, ali mi je u međuvremenu našao mušterije za druge projekte. Zahvalan sam mu, a i vama ću biti zahvalan. Verujem da će naša saradnja doneti krupnije rezultate. Onda su bili udruženi student i penzioner, a sada u akciju kreću dva profesionalca u punoj snazi.

– Ja, bogme, jesam u punoj snazi – pohvali se mešetar. – To i moja mačkica oseća, iako sam osamnaest godina stariji od nje. Pardon, ona je toliko mlađa od mene.

– Možda neke druge mačke, koja je još mlađe, osećaju tvoju snagu bolje nego ja – uzvratil gospa veselo.

– Da vam nije dobro, dražesna, ne biste izgledali kao Merilin Monro – primeti Helga.

– Ah, ja samo umem da se maskiram. Volim ovu zelenu svilu uz telo, Hans kaže da me čini gipkom. Zapravo, trebalo bi da skinem pet-šest kilograma da bih bila i gipka i relativno vitka.

– Ne, ni gram ne treba da skinete. Uz vaš prefinjen ten, uz vaš oblik lica i frizuru ide upravo ova linija. Ako biste smršali, izgubili biste ovu izuzetnu ženstvenost.

– I Hans kaže da sam odviše ženstvena. Zato mi je dao nadimak Toni, da imam bar nečeg muškog u sebi.

– Ja, naravno, obožavam moju Toni, ili mog Tonija, ali ponekad bih se, radi promene, rado suočio s kojom oštrijom damom – objasni baron. – Uveren sam da vas, draga Helga, ovako veselu i energičnu, pojedini muškarci vide kao izazovan mamac.

– Ah, pustite mene! – Helga se nervozno nasmeja. – Ja nisam žena, nego intelektualka.

– Zbog toga ne treba da bežite od emocionalnog života. Moja prva supruga je takođe bila intelektualka, profesorica fizike, i izbegavala je emocionalne bure. A ja sam

emocionalne bure obožavao. Naša razmimoilaženja završila su se razvodom braka.

– Šteta – ubaci svilena Toni.

– Nije šteta, mačkice. Naprotiv, taj je događaj bio prethodnica najsrećnijeg perioda u mom životu – uzvрати baron, pa se ponovo obrati Helgi: – Petnaest godina smo izgurali, živeći za dva naša lepa derana, dok razmimoilaženja nisu postala nepodnošljiva. Ja sam želeo emocionalne bure, a moja Šarlota je mrzela sve “ludorije”. Naš polni odnos je za nju bio mučenje, za mene, oprostite na izrazu, masturbacija u vagini. Bili smo vezani i zajedničkim uspomenaма, i decom, i ekonomskim interesima, pa ipak se kidanje svih tih veza pomaljalo na našem horizontu kao tamni oblak.

– Brak je lutrija – reče Antonija. – Tu frazu su, naravno, pre mene izgovorili milioni ljudi, ali u njoj ima puno istine.

– Veoma mnogo istine – prihvati Hans. – Od sto brakova, najmanje osamdeset se može smatrati promašajem. Od sto muškaraca ili žena sa dugogodišnjim bračnim iskustvom osamdeset bi odgovorilo, u nekom iskrenom razgovoru, da je najprisnija, najvažnija njihova zajednica promašaj. Deset ili petnaest posto bračnih partnera je donekle zadovoljno učinjenim izborom, a vrlo je malo onih koji bi se, da su ponovo pred ulaskom u brak, opredelili za istog partnera, za istu partnerku.

– Podosta je onih koji sebi, razvodom, stvore priliku za drugi ili treći brak – odgovori Helga. – I Svevišnji pruža priliku, onima kojima uzme muža ili ženu, da ponovo okušaju sreću.

– Vi ste je sebi, gospodine Fon Heberlajn, sami pružili – reče Alek.

– Da, ali ne svojom voljom. Naterala me Šarlota krutost. Tražio sam rešenja naših problema, predlagao leđenoj Loti, pored ostalog, da se intimno družimo s nekim bračnim ili ljubavnim parom, da razbijemo emocionalnu i erotsku monotoniju. Nije htela ni da čuje. A bračna monotonija je, dragi moji, nešto najgore što čoveku može da

se dogodi. Naravno, ako izuzmemo najteže bolesti, smrt najbližih i slične katastrofe. Bračna monotonija je robija bez rešetaka.

– Tu robiju deset, dvadeset, trideset, pa i više godina podnose mnoge žene i mnogi muškarci – dometnu Helga. – Ne umeju, ili naprosto nisu u mogućnosti, da nađu izlaz iz nje. Zajednička kuća, deca, unuci, rođaci, svakojake veze, decenijama građene...

– Ne uvlači se, valjda, monotonija baš u svaki brak – ubaci Alek.

– Na početku, tokom prvih nekoliko godina, ni u jednom braku nema monotonije – odgovori Hans. – Razume se da u tom periodu muž i žena privlače i erotski uzbuđuju jedno drugo.

– Postoje i brakovi koje nikad ne napada pošast monotonije. Da li je to pet, deset ili petnaest posto...

– I ja sam, gospođo Helga, tako nešto malopre konstatovao – reče baron. – Ako su erotske strasti i u muža i u žene mlake, njihovom braku ni nakon mnogo zajedničkih godina ne preči opasnost od emocionalno-erotske monotonije. Njihova intimna svakodnevnica je, razume se, veoma posna, ali im nije dosadna, jer ne osećaju potrebu za drugačijim životom. Ako su pak pomenute strasti s obe strane jake, ili ako se jedna strana, ona u koje su strasti malo slabije, prilagođava drugoj, partneri uspevaju da izbegnu bračnu monotoniju. Ako vas zanima, mogu da vam ispričam na koji način... U ovom trenutku reći ću vam samo toliko da smo nas dvoje, moja mačkica i ja, idealna potvrda upravo navedenog stanja. Ja sam preterano libidinozan, božanstvena Toni se toj mojoj izvanrednoj osobini prilagodila, pa smo presrećni. Je l' tako, ljubavi?

Antonija je muža nežno povukla za uvo i poljubila u obraz.

– Najveći problem je, dragi prijatelji, neujednačenost erotskih strasti, ili erotskih žudnji – dometnu domaćin.

– A žudnja za uspehom? – Antonijin glas bio je dražestan (Alekovim ušima i uzbudljiv). – Imaju li problema

žene i muškarci što žude za slavom, za novcem, za političkom ili nekom drugom moći?

– U braku ne. Glavni, a po mom mišljenju i jedini, uzrok monotonije u braku je...

– A-ha, već naslućujem.

– Sudsko obrazloženje, kojim se završavaju brako-razvodne parnice, najčešće, zlatna moja ptičice, glasi: neslaganje karaktera – nastavi Hans. – A ova formulacija bi bila adekvatnija ako bi se svodila na izraz: neslaganje libidinoznosti. Jer je emocionalno-erotsko neslaganje najčešći uzrok bračne monotonije. Koja, da i to napomenem, nije uravnotežena. Uvek više pogađa jednu nego drugu stranu. Pogađa one što su, jednostavno rečeno, temperamentniji. Velike probleme sa sobom, a pogotovo sa drugima, imaju nesrećnici u kojih je suviše jaka žudnja za emocionalnim i erotskim burama.

– Ah, libidinoznost! – Antonijin uzdah bio je i mazan, i ironičan, i izazovan.

– Nesrećnicima koji su njome pogodoeni veoma je teško da zadrže vrapca u ruci i uhvate goluba na grani – nastavi Hans. – To na svojoj koži osećaju svi koji žele da zadrže porodično ognjište, suprugu, decu (pa i unuke, ako su ih već stekli), a da istovremeno uživaju i u slobodi, u emocionalno-erotskim burama.

– Jedni, kako rekosmo, decenijama podnose bračnu monotoniju, iako je doživljavaju kao robiju – reče Helga. – Drugi, obično oni koji su hrabri, energični, ili bezosećajni, bezobzirni, samoživi, napuštaju porodičnu udobnost, spokojnost i sigurnost, da bi uživali u emocionalno-erotskoj, lutalačkoj, pasjoj slobodi. Ne valja ni ovako ni onako.

Hans se osmehnu, pomilova suprugu po kosi.

– Ima rešenja za tu naizgled nerešivu jednačinu.

– Biti u braku, a povremeno svraćati u kupleraje – lupi Alek.

– Ne, to nije valjano rešenje – uzvрати mešetar. – U kupleraju se čovek može isprazniti telesno, ali ne i emo-

cionalno. A bez emocionalne bure, ili bar prijatne ustalasnosti, intimna veza muškarca i žene ništa ne vredi.

– Moj prijatelj i kolega Nemanja Zorić kaže da kuplerajska iskustva normalnih muškaraca idu u korist njihove ozbiljne, bračne ili ljubavne veze – nastavi Alek. – Jer im, kao bordelskim klijentima, gotovo uobičajeno nesaglasje s prostitutkama pruža priliku da sagledaju vrednost vlastite supruge ili ljubavnice. Sem toga, emocionalno-erotsko zadovoljavanje, čak i falično, kuplerajsko, smanjuje unutrašnju napetost svakog mužjaka. Smanjuje i njegovu opsjednutost ženskom pojavnošću. Ko menja ženske, makar povremeno, makar u kupleraju, smanjuje patnju, i poraz, koji su usud svakog erotomana. U moždanim vijugama seksualno zadovoljenog muškarca treperenje ženske haljine ne izaziva izbezumljenost poput one koju toreadorova crvena plahtica izaziva među rogovima raskrvavljenog bika.

– Ima li, dečače, u ovoj “naučnoj” teoriji i tvog ličnog iskustva? – Helgina žaoka bila je uvijena u oblandu koketne šale.

– Ti, devojčice, iz vlastitog iskustva znaš da volim da raspravljam o svakojakim fenomenima stvarnosti. I s tobom i s drugim prijateljima. Iz par rasprava sa Visarionom Kišom, i malopre pomenutim Nemanjom Zorićem, proizašlo je moje uverenje da bi agresivnost i bezumlje mnogih pripadnika muškog pola – a muškarci su, kao što znamo, uzročnici najvećih zala u istoriji čovečanstva – bili mnogo manji nego što su bili da su dotični zlotvori bili u prilici, i u stanju, da se emocionalno-erotski valjano zadovoljavaju. Da je, recimo, Hitler bio duhovno i duševno uravnotežen, da nije bio degenerisan, i impotentan, da je bio sposoban da vlastiti libido zadovoljava onako kako to čine normalni...

– O-hoo! Nemojte, Alek, molim vas, da se sad upuštamo u rešavanje istorijskih i opštečovečanskih problema! – Hansova reakcija bila je najglasnija i najveselija.

– U redu, onda se vratimo na temu iz koje smo bili iskočili. Recite Helgi i meni, gospodine Fon Heberlajn,

kako Toni i vi uspevate da iz svog braka eliminišete problem emocionalno-erotske monotonije.

– Ljubavi, hoćeš li ti da im to objasniš? – obrati se baron supruzi.

Antonija se nasmeja i, malko zajapurena, odgovori:

– Ti ponekad uživaš u tome da naše goste šokiraš neobičnim ispadima. Imam osećaj da ćeš to i sada učiniti.

– Pa, hajde, da te ne izneverim... Mi smo, dragi prijatelji, već duže vreme u intimnim odnosima sa nekoliko bračnih i ljubavnih parova. A i s nekim zgodnim solistima. Tim rešenjem smo veoma zadovoljni. Sačuvali smo, i do kraja života ćemo, siguran sam, čuvati domaće ognjište, uživamo u svim blagodetima porodičnog života, a u našem braku nema ni trunke monotonije. Imamo više emocionalno-erotskih doživljaja nego mnogi slobodnjaci.

Helga je, sa sleđenim izrazom smeha i plača na licu, zurila u prazninu ispred sebe, Alek je s uživanjem i zanimanjem posmatrao i Hansa i Antoniju.

– U Beogradu sam se, za vreme studija, družio ne samo s vršnjacima nego i s jednim neobičnim tipom, penzionisanim kapetanom ekstra klase. On je želeo da sa svojom ljubavnicom učestvuje u svingovanju. No nije im se bila pružila prilika. Na Balkanu ta naizgled neozbiljna, a u suštini veoma ozbiljna, prekretnička zabava – koja će u dogledno vreme verovatno širom sveta biti spasonosno sredstvo u borbi protiv emocionalno-erotske bračne monotonije – još nije raširena.

– Sudbonosnu blagotvornost te zabave Toni i ja potvrđujemo, dragi Alek, uverenjem zasnovanim na vlastitom iskustvu – odgovori Hans, pa se obrati Helgi: – Vi ste, gospođo, pametna, emancipovana, slobodna žena. Ne živite na primitivnom Balkanu, nego na visokocivilizovanom Zapadu. Zašto nas četvoro ne bismo obogatili neke naše dane i noći? Zašto ne bismo uživali u povremenim emocionalnim i erotskim burama?

– Moj bože! Vama je ovaj porto sasvim pomutio razum! – Helga beše zaprepašćena, ali osmehnuta.

Hans beše razočaran, ali smiren.

– Oprostite ako sam bio nagao u otvorenosti. Molim vas da moj predlog ostane među ovim zidovima. Ne morate ga prihvatiti, ali ga nemojte ni prepričavati. To, naravno, važi i za Aleka.

– Ako ste i mene hteli pitati da li ga prihvatam, moj odgovor je potvrđan. Žao mi je što Helga još nije dovoljno emancipovana.

– Ti se slobodno uključi u igru, ako te zanima.

– Bez tebe nikako. Uostalom, pozivnicu smo dobili oboje.

– To nije problem, jer mi među kućnim prijateljima imamo, kako rekoh, i parove i soliste – reče Hans. – Ipak, voleli bismo da igru s vama počnemo u kvartetu.

– Vi sa gospođom Antonijom nemate dece? – upita ga Helga.

– Ne. Ali svoju zlatnu Toni volim više od bilo koje druge žene.

– Zar niste ljubomorni?

– Sad već ne. U početku je na mahove toga bilo, iako sam u drugi brak ušao zreo za svingovanje. Mala ljubomora je budila velike strasti, Toni je nakon seansi učtivo prosto bila zapljusnuta mojom silnom ljubavlju. Kad bismo to činili utroje, ona i nas dvojica, sve je bivalo još uzbuđljivije. Mali bol, koji proizilazi iz stimulativne ljubomore, uvećava ljubav i uživanje, emocionalne bure u nama. Sada u meni nema nikakve ljubomore, nikakvog bola. Ostalo je samo uživanje. Koje je, doduše, malo mirnije nego ranije. Zato bih voleo da Toni naleti na nekog novog, svežeg tipa, da se još jednom žestoko zaljubi. Tada ćemo u emocionalnim burama ponovo uživati i ona i ja. A rasti se sigurno nećemo, jer znamo da nijedno od nas ne bi našlo idealnijeg bračnog partnera.

– Oprostite, ali sad je već stvarno dosta – reče Helga tvrdo, s ponovljenim izrazom smeha i plača na licu. – Ako ste hteli da nas šokirate, uspele ste. Alek, vreme je da krenemo.

VIII

IZLET NA OBERSALCBERG

– Kada smo, pre jedanaest meseci, ušli u Veliki posao, mislio sam, Aljoša, da će velika 1989. godina u tefteru istorije biti podvučena debelom crtom samo zbog toga što su tokom njenih trista šezdeset pet dana napisana prva četiri toma Knjige o nama i o drugima. (Ha!) Ali gospodin Slučaj (ništa se ne dešava sasvim slučajno) hteo je da ovo bude jedna od najneobičnijih, najburnijih, najznačajnijih godina dvadesetog veka. Pogledajmo šta se događa samo ove jeseni. U zemljama takozvanog realnog socijalizma u toku su promene o kojima donedavna ljudi i narodi ni sanjati nisu smeli. Vetrovi tih promena oduvali su sa političke scene čitav buljuk protagonista levog totalitarizma. U Sovjetskom Savezu perestrojka, i pored mnogih teškoća koje treba savladati, ne posustaje. Mihail Gorbačov, pokretač ove rušilačke i plodonosne bujice, čovek koji u socijalističkom svetu otvara vrata demokratiji, koji gasi hladni rat, koji obeležava završetak dvadesetog veka, kao što je njegov zemljak Lenjin obeležio početak, taj jednostavan, u celom svetu popularan čova danas se u Rimu sastaje sa papom, a sutra će se na moru nedaleko od obale Malte sastati sa američkim predsednikom Džordžom Bušom. Sve su to vrlo dobre vesti. Pojedini posmatrači, doduše, u rimi Jalta – Malta naslućuju neke nezgodne asocijacije, ali ja mislim da Malta ipak nema veze sa Jaltom, da se lideri dveju najmoćnijih država sveta ne sastaju radi nove pode-

le interesnih sfera, nego zato da bi učinili još jedan korak prema večnom miru među narodima, kako bi rekao doktor Radivoje I. Ristić.

Čista utopija!

I dok beli svet, a pogotovo stara Evropa – baveći se problemima omeđenim kratkoročnim okvirima, a ne vekovima – ulazi u srećno, možda najsrećnije, najmirnije, najharmoničnije doba svoje istorije, Jugoslavija, koja je deo tog šarenog sveta, te nove Evrope, doživljava najmučnije, zapravo, ako izuzmemo Drugi svetski rat, najdramatičnije trenutke svog sedamdesetjednogodišnjeg postojanja. Prekjuče i juče proslavili smo Dan Republike, danas (prvog decembra) obeležavamo Dan ujedinjenja jugoslovenskih naroda, a u novinama, na radiju i televiziji dominiraju vesti o prekidu političkih, ekonomskih i kulturnih odnosa između Srbije i Slovenije. Sve se jasnije uočava želja Slovenaca i Hrvata da odu iz Jugoslavije.

– Ne vidim u tome ništa neobično, ništa neočekivano. To što čine Slovenci i Hrvati s jedne, a Srbi i Crnogorci s druge strane samo je najnovija epizoda u hiljadugdišnjem rvanju Istoka i Zapada. Nesreća Jugoslavije je u tome što se baš preko nje proteže kulturno-civilizacijska pukotina Evrope. Pukotina koja razdvaja dva sestrinska, ali nehrišćanski posvađana krila hrišćanske crkve. Tu su i klinovi islama, da pukotinu prodube.

Jedan deo Evrope, anglo-francuski, na početku veka stvorio je Jugoslaviju. Sada, na kraju veka, kad se istorijske prilike menjaju, kad nepromišljeni Jugobalkanci rade sami protiv sebe, drugi deo Evrope, austro-nemački, pokušaće da centralnu balkansku zemlju raskomada. Situacija je, srećom, još u rukama jugoslovenskih naroda.

– Ali nisam siguran da su dovoljno mudri da bi našli valjana rešenja. Sve mi se čini da će o njihovoj (dakle, i o našoj) sudbini, kao i mnogo puta dosad, drugi odlučivati. Kako jugobalkansko grotlo izgleda kad se posmatra odozgo, sa belosvetskih visina, na kojima ti živiš?

– Zavrzlamama političara, i predviđanjima političkih analitičara, nikad nisam pridavao naročitu pažnju. Kao što ne želim da traćim vreme na fudbalskim i inim stadionima, tako ne želim da budem puki statist i bespomoćan posmatrač u političkim ujdurmama. Neshvatljiva jugoslovenska “društveno-politička problematika” (da se poslužim terminom iz minulog, danas u našim očima takoreći idiličnog samoupravnog socijalizma) zapljusne me tek kad dođem u zavičaj.

Moj tetić Boris moli Boga da jugoslovenskim Balkancima dâ makar toliko pameti da zajedno izguraju još desetak godina. Dok ne uđu u ujedinjenu Evropu. U njoj će njihova iracionalna gloženja sigurno biti eliminisana.

Ali jugobalkanska razbraća, po svoj prilici, neće moći da u istom domu izdrže ni nekoliko narednih godina. Najpre će se rasturiti – nanoseći sebi time ogromnu političku (dođe li do rata, onda i ljudsku, ekonomsku i svaku drugu) štetu – a potom će pojedinačno da ulaze u Evropu. Jugovići su uvek nastojali da budu originalni. Takvi će biti i ovog puta.

– Ja se ipak nadam da će trenutna bura u čaši žuči prohujati, da će Jugoslavija u Evropu ući, i u njoj egzistirati, u sadašnjem sastavu. Ali, batalimo politiku. Daj da mi, Aljoša, na važniji posao prionemo. Treba još jedan tvoj izletnički vikend u Bavarskoj da opišemo. To je zaista važan zadatak. (Ha-ha!) Kreni, bodljikava korovačo, sa svojom družinom prema Obersalcburgu. Sofort!⁶⁷

– Jawohl, Herr Obergruppenführer!⁶⁸

Glomazan “opel” tamnovišnjeve boje, kojim je upravljao nekadašnji vozač oklopnog transportera Karl Fišart, tog sunčanog nedeljnog jutra beše beoćug u lancu automobila na autoputu Minhen – Salcburg. Kod Bad Rajhenhala

---

⁶⁷ Odmah!

⁶⁸ Tako je, gospodine obergruppenfirer! (Obergruppenführer – oficirski čin u SA i SS; bukvalno značenje: stariji vođa grupe.)

tamnovišnjeva karika će se izdvojiti iz glavnog, zbog avgustovskog godišnjeodmorskog špica neisprekidanog lanca i zakotrljati prema Berhtesgadenu. Iz tog čuvenog izletišta, kome su famu uvećali i glavari Trećeg rajha, popeće se na Obersalčberg. U srce nekadašnjeg Firerovog područja. Da Egon Šulc – zatucan, nacionalšovinizmom armiran klajnbirger, koji smatra da u današnje vreme polovinu sveta drže u šaci Jevreji i masoni, a drugu polovinu kriminalci i homoseksualci – učvrsti svoje uverenje kako su *ona* vremena u svakom pogledu bila izuzetna. Da se Fišartovi, hodanjem po alpskim obroncima, aktivno odmire. Da njihov stanar i prijatelj, “mladić” sa dvogodišnjim bračnim iskustvom Alek Vislavski, zadovolji svoju (bolesnu?) radoznalost. Da Frida Bruner... Zbilja, her Šulc, zašto ste vi na ovaj izlet povelili nećaku?

Možda sebi neopravdano laskam, kržljava oskorušo, ali mi se u tintari zavrtela šašava pomisao da Frida na zadnjem sedištu “opela”, između nas dvojice, sedi upravo zbog mene. Jest, nisam arijevac, već auslender iz slovenskih krajeva, ali za jednu trgovačku pomoćnicu sa licem tovljene ribe inženjer arhitekture nije loša partija, makar pripadao rasi nesuđenih robova. Da se dogodilo ono što je trebalo da se dogodi, da smo pobedili i postali gospodari sveta, robovi bi živeli u koncentracionim logorima i rintali na najtežim radilištima. Ali Sudbina, ta čudljiva kurva, okrenula nam je leđa. Druga opajdara, Istorija, nemilosrdno nam se narugala. Sad daj šta daš, moramo svoju visokokvalitetnu krv mešati sa inferiornim rasama i narodima.

E, sa mnom se, sasušena oskorušo, preko svoje nećake nećeš oroditi. Ne samo zato što se ne osećam inferiornim ni pred Germanima ni pred bilo kim drugim na ovome svetu, pa mi tovljena riba, bez obzira na to što pripada naciji koju smatram veoma sposobnom, nije potrebna. Kad bi tvoja Frida bila živahna, migoljava pastrmka iz bistrih brzaka, raspoložena za prolazne igre, možda bih i pokušao da je ulovim. Pogotovo sada, kad je Helga na letovanju u Švajcarskoj. Ali Fridu zacelo više interesuje ozbiljna veza

nego prolazna avantura. A meni su jedan promašen brak i jedno dete iz njega za sada sasvim dovoljni.

Tako je, Rosven, junak ovog toma meditirao u “opelu” tamnovišnjeve boje. Ne znajući da će ta meditacija jednog dana postati kap u moru evropske, možda i u okeanu svetske literature. Sjajna kap, dabome. (Jao!) Treba još da kažem kako Šulc u samim kolima ništa nije činio da bi pospešio zbližavanje svoje nećake sa mnom. Da li to beše smišljena taktika? Pre bih rekao da je osnovni razlog njegovog napuštanja provodadžijske uloge ležao u Orlovom gnezdu na Obersalcbbergu. Kako smo se približavali tom odredištu, kako se u vazduhu povećavala količina alpskog ozona i alpskih obrisa, tako je u nekadašnjem nacisti rasla euforija. Napokon je, hrapavim ali poletnim glasom, zapevao:

*Ispred kasarne, ispred kapije,
stajala je lampa,
tamo je i sad.*

“Sećaš li se, devojčice, ove pesmice?”, upita suprugu svoga druga, dodirnuvši odostrag vrškom prsta njeno rame.

“Oh, kamerad, pitanje je suvišno”, uzvratila frau Ilze razdragano. I, da bi potvrdila to što je rekla, nastavi gde je kamerad stao:

*Onde ćemo se opet videti,
uz lampu ćemo opet stajati,
kô nekad,
Lili Marlen.*

Čim je zapevala, Šulc joj se pridružio, te je tokom narednih nekoliko kilometara limuzinu ispunjavala melanholična i nostalgična pesma. Koja je u svoje vreme poput kobne zavodnice lebdela nad krvavim frontovima širom Evrope.

“Ne, tako nešto se ne može ponoviti!”, reče Šulc nadahnuto kad je “Lili Marlen” bila otpevana. “Neprolazna je lepota ove pesme, kao što je neprolazna veličina *onih* vremena. U nemačkoj istoriji niti je bilo, niti će biti epohe koja se po veličanstvenosti može meriti sa Firerovom epohom.”

“Hvala Gospodu, ta epoha je zauvek zbrisana sa lica Zemlje”, reče gospodin Fišart.

“Karl!”, podviknu Šulc oštro, kao da drugara poziva pred streljački stroj. No u sledećem trenutku njegovo lice dobi izraz, a glas boju, kao da pripadaju dobroćudnom pijancu. Bio je opijen alpskim ozonom i saznanjem da se približava Alpskoj tvrđavi. Tako pijan je polagano, s nepokolebljivim uverenjem, nastavio: “Ta su vremena bila izuzetna, velika, najveća, to niko ne može poreći. A bila bi i neprolazna, samo da je Hitler bio malo razumniji, da nije tako nepromišljeno srljao. Kad je dobio Austriju, Sudete i Dancig, kad je sve Nemce okupio u granicama jedne velike, moćne države, trebalo je stati i učvrstiti stečeno. Ali on, na svoju i našu nesreću, nije umeo da se zaustavi.”

“Želeo je da svetu od njegovih poteza zastane dah”, napomenuh.

“Želeo je da uništi Staljinovu komunističku imperiju, i to je bila dobra želja”, uzvratu Šulc. “No čaknuti Anglosaksonci su ga sprečili da ostvari svoj san, iako bi time ostvario i njihove snove. Udružili su se sa komunistima i navalili na one koji su umesto njih obavljali vrlo težak i važan zadatak. Ruzvelt i Čerčil su znali da je Staljin lukav divljak, umno poremećen zlikovac, njihov neprijatelj, pa opet su poslali trupe da zajedno sa crvenoarmejcima razore nesrećnu Nemačku. A Hitlera, koji je mogao da bude njihova udarna pesnica, sateraše u betonsku jazbinu u Berlinu.”

“Pravo mesto za takvu zver”, ponovo je ironisao gospodin Fišart.

Egon Šulc, međutim, na ovu upadicu nije reagovao. Bilo je očito da govori u prvom redu mladiću koji u naci-

zmu i Trećem rajhu ne vidi baš ništa pozitivno. Doduše, posle svega što se zbio, opravdanja je teško naći...

“Ali sve je, gospodine inženjeru, moglo da ispadne sasvim drugačije. Da je sav onaj ogroman materijalni, duhovni, stvaralački potencijal nemačkog naroda, koji je Hitler usmerio prema ratu, bio usmeren ka ostvarivanju pobjeda u miru, svetu bi i dan-danas povremeno zastajao dah. Zbog divljenja. Nemci, kao što vidite, i ovako stvaraju čuda. Zahvaljujući svestranom, pre svega ekonomskom i tehničkom usponu, mi smo relativno lako preboleli rane koje smo, kako vi, gospodine Vislavski, kažete, naneli i svetu i sebi samima. Ožiljci su ostali, ali više ne bole onako kako su nakon rata boleli. A da je Hitler bio promišljen, sve bi se odvijalo još povoljnije. On u Velikom rajhu ne samo što bi ostvario svoje grandiozne, ili, da još jednom upotrebim vaše reči, megalomanske snove, nego bi, zahvaljujući pobjedama koje bi, uz pomoć svoje velike države i svog velikog naroda, izvojevao u domenu ekonomije, nauke, tehnike, kulture, sporta, i u mnogim drugim domenima, takoreći ceo svet imao pod sobom. Sve svoje snove je on, a zajedno s njim i nemački narod, mogao da ostvari, samo da je bio malo razumniji. Hiljadugodišnji rajh je danas, i još stolicima, mogao da bude opipljiva stvarnost. Nemci su mogli da budu najbogatiji, najkulturniji, najmoćniji i najpoštovaniji ljudi na svetu.”

Škljocnuh upaljačem, pripalih cigaretu Šulcu i sebi. Dunuh oblak dima i rekoh:

“Možda je ipak bolje što je Hitler bio onako bezuman kakav je bio, i što se nemački narod za njim poveo. Što se zbio Drugi svetski rat, i što se sve završilo kako se završilo. Mom dedi Aronu je, još pre pomenutog rata, upravo jedan vaš sunarodnik, Vili Švarc, rekao da su Nemci samoživi i oholi, brutalni i nezajajljivi. Najgori pripadnici takvog naroda jahali su svet samo nekoliko godina. A da je Hitler bio razumniji, možda bi ga zaista jahali vekovima.”

Šulc je bio par sekundi zabezeknut, kao da se dvo-
umi između krutog stava uvređenog birgera i praštanja ve-
likodušnog hrišćanina.

Ne znam kako bi reagovao da sam izgovorio i re-
fleksiju što se ove jeseni vrti u meni. Naime, pod utiskom
koji na mene ostavljaju tekući događaji, prvenstveno oni u
Nemačkoj – imam, Ros, na umu trijumfalno ujedinjavanje
Nemaca – sve češće pomišljam da je tragedija Evrope
upravo u tome što se u njenom geografskom i ekonom-
skom, političkom i kulturnom središtu nalazi jedna tako
samoživa i brutalna, nezajažljiva, demonska nacija kakva
je nemačka. Nadam se da nisam u pravu, silno želim da ne
budem u pravu, prema mnogim Nemcima i dalje osećam
simpatiju i poštovanje. Ali navedena misao, ponavljam,
sve češće se vrti u mojoj glavi. No u vreme koje opisujem
ona još nije bila formirana, te sam Šulca tresnuo samo
rečenicama koje i ovde saopštih. Ionako se, kako rekoh,
dvoumio između krutog stava uvređenog birgera i pra-
štanja velikodušnog hrišćanina. Prevagnulo je ono drugo,
mada tragovi uvređenosti nisu sasvim iščezli.

“Vi mene, gospodine inženjeru, očito niste dobro ra-
zumeli. Svoju veličinu i moć Nemci ne bi upotrebili za
potčinjavanje drugih naroda, kao što su Hitler i njegovi
pomoćnici želeli. Naciste bi u dogledno vreme zamenili
razboritiji ljudi, ili bi sami nacisti, posle biološke smrti
Hitlera i njemu sličnih fanatika, postali razboritiji, i tada bi
do punog izražaja došli svi oni potencijali nemačkog nara-
da koji su buknuili prilikom formiranja i učvršćivanja Tre-
ćeg rajha. Nemci bi za sobom povukli ceo svet, ali nagore,
u pravcu razvoja i opšteg blagostanja, a ne nadole.”

“Pa mi i sada pružamo pomoć celome svetu”, dome-
tnu frau Ilze.

“Naravno. Svojim ogromnim tehničkim i proizvod-
nim potencijalima, svojom inventivnošću, organizacijom i
disciplinom mi pomažemo mnogim zemljama.”

“Za dobre pare, dabome”, ubacih.

Šulc me podseti da niko nikome usluge ne pruža
besplatno, te nastavi:

“Velika je šteta, gospodine inženjeru, što još ima ljudi koji prema Nemcima osećaju podozrenje. Prošlog leta sam, u Belgiji, morao da progutam vrlo neprijatan doživljaj. Čim smo, nas nekolicina iz turističke grupe, u jednoj prodavnici progovorili nemački, prodavačica je otvorila vrata i proderala se: ‘Heraus, deutsche Schweine!’⁶⁹”

“Neugodno, zaista”, uzvratih kroz smešak. “Ali verovatno su i njoj Nemci u svoje vreme priredili neprijatan doživljaj. Možda su joj ubili roditelje ili muža.”

“U Francuskoj sam, opet, posmatrao jednu dečju ratnu igru”, nastavi Sulc. “Francuščići rasporedili avione i tenkove, spremaju se za borbu protiv neprijatelja. Ali oni ne kažu ‘neprijatelj’, nego će da se bore protiv Nemaca. To me je zabolelo. Upravo to dečje nevino, spontano poistovećivanje Nemaca s neprijateljem. U tom trenutku pomislih: Gospode, dokle će Nemač biti sinonim pojma ‘neprijatelj’? To ipak nismo zaslužili.”

“Pretila su nam strašna iskušenja”, reče frau Ilze. “Neki ludaci su predlagali da nemački narod bude raseljen po celom svetu. Da sa lica zemlje zauvek bude izbrisan i on i njegova država.”

“Meni je jedan Poljak rekao da ga nemački jezik povremeno, kad se govori malo glasnije, odsečnije, podseća na lajanje gestapovskih pasa”, saopšti gospodin Fišart bez trunke nervoze.

“Verovatno je i on s Nemcima imao traumatična iskustva”, odgovorih. “Za većinu neugodnosti koje doživljavaju, Nemci treba da zahvale vođama Trećeg rajha. To dokazuje i slučaj koji ste upravo spomenuli. U svojim govorima, koji su prenošeni preko radija i snimani za filmske žurnale – i kao takvi sačuvani su za pokolenja – nacistički glavari behu energični i borbeni. Oholi i sirovi. Svi su, da tako kažem, urlali u jednom stilu, koji doista podseća na kevtanje gestapovskih pasa. Oni su ocrnili nemački jezik. Koji, inače, kad se govori normalno, ne zvuči loše. Napro-

---

⁶⁹ “Napolje, nemačke svinje!”

tiv, zvuči lepo. Doduše, komplikovan je i gramatički i sintaksički...”

“Ali vi ste njime, eto, ovladali”, konstatova Frida.

“Da, nakon velikih muka i mnogo utrošenog vremena. Svaki strani jezik je velika investicija, to je poznato. Htedoh reći nešto drugo. Počeh da govorim da je nacizam, u krajnjoj konsekvenci, najviše štete naneo samim Nemcima. Jer je u mnogim ljudima stvorio podozrenje prema njima. On je opomenuo sav svet, a naročito Jevreje, Slovene i još neke ‘niže rase’, da prema Nemcima uvek valja biti oprezan.”

“Nije tajna da su prepredeni Jevreji Hitlera veoma iritirali”, reče Šulc. “No prema prostodušnim Slovenima nije gajio neprijateljska osećanja. U ratu se, naravno, prema protivnicima mora biti nemilosrdan, jer bez odlučnosti nema pobeđe, ali nakon nje, u miru, Hitler Slovene ne bi dirao.”

“Jeste li čitali ‘Majn Kampf’?⁷⁰”

“I sad je na počasnom mestu u mojoj biblioteci.”

“U vreme naponovljivog Trećeg rajha to beše biblija nacionalsocijalizma, kao što znate. Ali ju je retko ko čitao. Čak ni Nemci nisu mogli da svare Firerove nacionalšovinističke nebuloze. A ja sam tu knjigu, gosposine Šulc, pre par meseci pročitao od korice do korice. Radoznao sam, kao majmun, i fasciniran nacionalsocijalizmom. Ta opčinjenost se, dabome, veoma razlikuje od vaše. Vi na nacistički poredak gledate s jedne strane, ja sa suprotne.”

“Zar Hitlerova knjiga nije zabranjena?”, upita gospodin Fišart.

“Verovatno jeste, ali ja sam je kupio ispod ruke. U antikvarnici matorog Detlefa Rotštajna, bivšeg esesovca.”

“Otkud znate da je bivši esesovac?”

“Sâm mi je rekao. Kad sam zatražio, potom i kupio ‘Majn Kampf’, postao je vrlo ljubazan. I inače je, po prirodi, srdačan i otvoren, te smo duže vreme časkali. U tim

---

⁷⁰ “Mein Kampf” (“Moja borba”), Hitlerova autobiografska i ideološka, programska knjiga.

trenucima u knjižari nije imao drugih mušterija, pa se raspričao. Vrlo živopisan tip. Bio je teško ranjen na Istočnom frontu. S ponosom mi je, ukratko, opisao par bitaka u kojima je učestvovao.”

“Kojekakvih fanatika je uvek bilo, i uvek će biti”, reče vozač tamnovišenjevog “opela”. Njegov ratni i mirnodopski drug je tu opasku progutao s indignacijom.

“Pročitao sam dosad, gospodine Šulc, u svom selu, u Novom Sadu, u Beogradu i ovde, u Minhenu, brdašce literature o nacistima i nacizmu. Saznao sam, pored ostalog, da je Hitlera iritirala činjenica da nemački narod u svojim žilama ima mnogo slovenske krvi. Okupacija slovenskih zemalja samo bi, smatrao je, uvećala mogućnost mešanja gospodarâ s robovima. To ga je užasavalo. Rešenje je video u istrebljenju slovenske rase.”

“Strašno!” Glas frau Ilze beše obojen iskrenim zgražanjem. “Ne mogu da verujem, iako znam da je Hitler bio čudovište, da su se u njegovoj glavurdi rojile takve ideje. Strašno mi je i to što su ga mnogi Nemci podržavali. Karl i ja nismo, ali mnogi jesu.”

“Nemoj, drugarice, da i ti podležeš zapadnjačkoj i komunističkoj propagandi”, energično će Šulc. “Neki nas vređaju zato što nas ne podnose. Anglosaksonci i Francuzi nas ne podnose zato što uviđaju da smo sposobni, kao i oni, u mnogo čemu čak i sposobniji od njih, a Rusi nas ne podnose zbog toga što im je jasno da se na naš nivo – kulturni, civilizacijski, tehnički, ekonomski – nikad neće popeti.”

Osetih ljutnju. Mali, šulcovski bes.

“Sposobnosti Nemaca su neosporne”, rekoh s jedva kontrolisanom mirnoćom. “Ali među tim sposobnostima ima i pozitivnih i negativnih. Neki psiholozi i antropolozi smatraju da je nacizam samo eksplicirao, razotkrio neke latentne negativne osobine Nemaca: samozivost i nadmenost, agresivnost i nezajažljivost. Nacionalističku isključivost. Spremnost da se veliki potencijali stave u službu demonâ kojima je nemština najveća svetinja. Možda je sve ovo imao na umu i Pol Valeri kada je rekao: *Velike vrline*

nemačkog naroda stvorile su više zla nego što je dokolica stvorila poroka.”

“Eh, Francuzi!”, jetko će Šulc. “Nikad nas nisu voleli, jer smo uvek bili bolji od njih u mnogo čemu, a naročito u ratnim nadmetanjima. Pogledajte šta se dogodilo samo u poslednjih sto godina. Bizmark ih je do nogu potukao, a u dva svetska rata morali su da im priskaču u pomoć Englezi i Amerikanci.”

“Kažu da je jedan Francuz rekao: *Drago mi je što postoje dve Nemačke, a voleo bih da ih ima i više*”, setila se frau Ilze.

– To je, Aljoša, ako se ne varam, Fransoa Morijak rekao. Njegov zemljak i vršnjak Rober Šuman, inicijator stvaranja zametka Evropske zajednice, takođe je od neugodne susedne nacije zazirao. Smatrao je da će se Nemačka moći kontrolisati samo ako bude uključena u ujedinjenu Evropu. Njega bi, da u međuvremenu nije umro, možda obradovalo nedavno rušenje Honekerovog režima i Berlin-skog zida, ali Morijaka verovatno ne bi.

Nemačka se, gospodine Morijače, ujedinjuje, a Evropa prema svom ujedinjenju, gospodine Šumane, tek korača. Zastajkujući, prepirući se, kalkulišući. Raspolućenoj Nemačkoj trebala je ujedinjena Evropa, kako bi u njenom okrilju izbrisala vlastitu podelu. Da li će ujedinjenoj Nemačkoj više odgovarati razjedinjena, slaba, germanskom uticaju podložna Evropa? Da li ponovo postaje aktuelan problem koji je anticipirao još Tomas Man? Hoće li se Nemačka evropeizirati, ili će uspeti da “ponemči” Evropu? Odgovor na ovo pitanje momentalno nemamo. Biće nam poznat kroz nekoliko godina. Možda tek kroz nekoliko decenija.

– Sada znamo samo to da se građani Zapadne i Istočne Nemačke raduju, a Evropa posmatra njihov trijumf i pomalo se mršti. Jer prevelika, razuzdana sreća Nemaca obično ne sluti na dobro. (Jao!) Najzabrinutiji su oni Evropljani, i vanevropljani, koje lično ili istorijsko pamćenje

podseća da je rušenje Berlinskog zida otpočelo devetog novembra, baš na pedeset prvu godišnjicu “Kristalne noći”. Simbol podeljenosti Nemačke počeo je da pada u trenucima kad su, pre pola veka, u istoj državi počele da gore i padaju jevrejske kuće i sinagoge. U trenucima, dakle, kad su nacisti ušli u novu, paklenu fazu realizacije *konačnog rešenja jevrejskog pitanja*.

– Ja mislim, Aljoša, da od aktuelnog ujedinjavanja Nemačke svet ne treba da strepi. Najbitniji deo čovečanstva je danas tako iskusan, moćan i uređen da ponavljanje ružne prošlosti naprosto nije moguće.

– Podržavam te u ovom uverenju, iako mi tvoj argument zvuči prilično naivno. Malopre sam, uostalom, obelodanio drugačiju svoju meditaciju na istu temu.

Moj drugar Žak Vernon, o kome sam u prvom našem dijalogu ponešto već rekao, bio je pre neki dan – u Parizu, dabome – još oštrij od mene u kontanju o naciji u kojoj mnogi vide nepopravljivu vešticu. Ali neki, dem Himmel sei Dank,⁷¹ i velikodušnu majku.

Kojoj i ja dugujem golemu zahvalnost.

Ponekad tu zahvalnost i iskazujem.

Ovom prilikom ću tebi i velikom svetu reći kako nikad neću zaboraviti da je Nemačka bila međustanica, izdašna u novcu i prijatna u doživljajima, na mom putu između Prve domovine i Trajnog staništa.

– Da čujemo, zahuktalo motovilo, oštre sudove tvog drugara o naciji kojoj i opanjkavanjem iskazuješ zahvalnost za sve što ti je pružila.

– Prepričaću samo deo našeg najnovijeg razgovora, koji u neku ruku beše nastavak mog davnog razgovora sa Egonom Šulcom i ostalim prijateljima sa izleta na Obersalzburg.

---

⁷¹ neka je Nebu hvala,

Njima tada nisam spomenuo, ali Žaku sam sada preneo misao koju je moj deda Aron bio čuo u Nemačkom rajhu: da su Nemci sreća i nesreća, ponos i sramota Evrope. Kolega Vernon, koji smatra da bi francuska istorija, da ne beše Nemaca, bila izuzetno svetla, ispunjena samo pobedama na bojnopolju i uspesima na svakom drugom, odgovorio je da su Nemci već stotinak godina u mnogo većoj meri nesreća i sramota nego sreća i ponos našeg kontinenta.

“Pre ravno pola veka čemberlenska Evropa, dezorientisana i sklona trulim kompromisima, dopustila je da je Hitler ponizi i rasturi. Grešku sada ponavlja Gorbačovljev Sovjetski Savez”, reče zatim moj kolega i prijatelj Žak. “Sam Gorbačov će u istoriji ostati najduže upamćen po tome što je svojom prostodušnošću i kratkovidnošću, svojom prevelikom mekoćom, u politici pogubnom, svojom egocentričnom željom da na Zapadu stekne popularnost, imidž velikog demokrate, omogućio ujedinjenje Nemačke i raspad Sovjetskog Saveza. Sve je počelo perestrojkom, koja se zasnivala na programu za rušenje komunističkog poretka, a nije nudila konzistentnu alternativu. Perestrojka se nakon izvesnog vremena pretvorila u stihiju, pa će se sadašnji procesi verovatno završiti velikim ponižavanjem Sovjetskog Saveza i samog Gorbačova. On se, jadnik, nada da će mu Zapad pružiti golemu materijalnu pomoć, a ta njegova nada je golema zabluda. Truli kapitalisti, i da nisu takvi prepredenjaci kakvi jesu, ne bi podigli na noge dojučerašnjeg svog najvećeg neprijatelja. Oni aplaudiraju Gorbiju zbog širenja demokratije, a iza kulisa se smeju njegovoj naivnosti i mekoći. Njima oporavljena, demokratski uređena, ekonomski i vojno snažna sovjetska imperija nije potrebna. Njima je potreban samo slab Sovjetski Savez, koji će biti izvor jeftinih sirovina i deponija za ogromne količine njihovih otpadaka. Taj se cilj ostvaruje brže no što je iko očekivao. Sovjetski Savez je već slab, a uskoro će biti još slabiji. Razbijen, gladan, grogiran. Na kraju će inferioran Gorbačov poput prosjaka ići na noge debelom Helmutu Kolu i mlohavom Hansu Ditrihu Genšeru.

Rusija, i njena, kako ti kažeš, Aljoša, ovčije pokorna nacija, uvek je zavisila od samodržaca koji su je vodili. Spособni samodršci, monarhistički ili komunistički, činili su je moćnom i poštovanom, nesposobni su je činili slabom i prezrenom. Gorbi će u istoriji Sovjetskog Saveza i Rusije biti zapisan kao jedan od najbednijih samodr... ne, njega ne mogu nazvati samodršcem. Takav mediokritet ne može se nazvati čak ni običnim liderom, a kamoli apsolutnim gospodarom, samodršcem. Kakav je to narod koji dopušta da ga vode tako beznačajni ljudi?"

"U politici, dragi Žak, narod najčešće ne odlučuje ni o čemu", poučih prijatelja, iako mi beše jasno da on dotičnu problematiku poznaje bolje nego ja. "U kapitalizmu je presudan faktor novac. Taj prljavi svemoćnik na površinu izbacuje svakojake tipove, pa i beznačajne. A u socijalizmu mediokritete na površinu izbacuju proizvoljne, neretko čak i smešne, zapravo tragikomične okolnosti unutar zatvorenih politbirokratskih sistema."

"Bilo kako bilo, Gorbačov, iako je očigledno ličnost malog formata, čini velike štete", nastavi zahuktali kolega. "U haos i bedu vodi ne samo zemlju kojoj je na čelu nego i sve progresivne snage sveta. Zahvaljujući njemu, i ujedinjenim Nemcima, jesen osamdeset devete podseća na jesen trideset devete. One jeseni Hitlerova Velika Nemačka je započela Drugi svetski rat, a sada, nakon ravno pola veka, Kolova Velika Nemačka započinje Treći svetski rat. Taj rat se, naravno, neće voditi na bojnem, nego na ekonomskom i tehnološkom polju. Kao što je pre pedeset godina bila veoma snažna u vojnom pogledu, Nemačka je sada veoma snažna u ekonomskom i tehnološkom pogledu. Prilike u Evropi su joj u ono vreme išle naruku, a i sada joj odgovaraju. Tada je odviše krut i paranoičan Staljin Sovjetski Savez oslabio zločinačkim represijama, sada je tu imperiju odviše mekan i inferioran Gorbačov oslabio stihijskom perestrojkom. U dogledno vreme zemlja sovjeta će se zacemento raspasti. A u propast srlja i tvoja Jugoslavija. Tako će dve najznačajnije slovenske zemlje biti razbucane, što nekim krugovima na Zapadu, prvenstveno u

Nemačkoj, veoma odgovara. Pseudodržave, banana republike, mnogo je lakše eksploatisati, ucenjivati, pljačkati u sirovinskom domenu, i puniti trećerazrednom robom, nego države koje imaju identitet i dignitet. Velika Nemačka je sada, na početku Trećeg svetskog rata, u prednosti, kao što beše i na početku Drugog. Ali ja sam uveren da će nakon nekoliko njenih pobeda svet još jednom progledati na svoje oči i Zlog Duha vratiti u bocu. *Tolerancija prema zlu je zločin*, rekao je Tomas Man.”

“Zar je baš neophodan Treći svetski rat da bi svet progledao na svoje oči?”, upitah poluironično, uživajući u akrobacijama Žakovog bistrog duha i neurotičnog ega, koji se leći izivljavanjem u kritizerstvu. “Zar ne postoji neko blaže rešenje?”

“Postoji. *Čovek raste sa rastom svojih ciljeva*, rekao je poštovanja dostojan Fridrih Šiler, a više puta ponovio gnušanja dostojan Adolf Hitler. Monstrum koji je Nemcima pružio priliku da pokažu svoju pravu čud... Dobro, nisu baš svi Nemci demoni, zlotvori, monstrumi – ali je činjenica da njihov malignitet raste sa rastom njihove moći. Stoga Nemačku treba ponovo podeliti, i to na osam delova, kako je nakon Drugog svetskog rata predlagao iskusan Čerčil, i staviti je pod hiljadugodišnji protektorat Ujedinjenih nacija. To je period koji su nacisti bili namenili Trećem rajhu. Tokom tih hiljadu godina rascepkanj Nemci, među koje svrstavam i Austrijance (koji su svetu dali najvećeg zločinca svih vremena), ne bi smeli imati apsolutno nikakve vojne jedinice. Državice pak u kojima bi živeli bile bi obavezne da, čim dostignu nivo materijalnog bogatstva srednje razvijenih evropskih zemalja, sav finansijski višak koji ostvare uplaćuju na konto Ujedinjenih nacija. Jer će, ako ne budu na ovaj način zauzdavani, potomci Hitlerovih saboraca i podanika uskoro početi da na svojoj velikoj ekonomskoj moći grade veliku političku, potom možda i vojnu moć. A pošto kod Nemaca sa jačanjem bilo koje moći jača njihov malignitet...”

– Aljoša, nemoj dalje. Bojim se da će tvoj prijatelj neku još luđu ideju saopštiti. Ja sam na početku ovog poglavlja došao do zaključka da je čovečanstvo na pragu večnog mira među narodima, a sada smo saznali da je ono, u stvari, na pragu Trećeg svetskog rata. I da Nemce treba smiriti, pacifikovati, opteretiti hiljadugodišnom kaznom.

Nemce ne treba kažnjavati, nego razumeti. Usled istorijskih okolnosti, oni su na svetskoj političkoj pozornici uvek igrali drugorazrednu ulogu, a smatrali su da, s obzirom na svoju sveopštu temeljnost, sposobnost i snagu, zaslužuju prvorazrednu. Zbog te, kako im se činilo, istorijske nepravde, Nemci su uvek bili nezadovoljni. Dobro znamo kako je silna, neobuzdana, neuništiva njihova volja za moć. Ona veoma utiče na postupke mnogih Nemčuga. Ja njihovo ponašanje ne opravdavam, ali ga razumem. Nadam se da ono neće dovesti do novih nevolja u Evropi.

– *Nadanje, ludom radovanje!* rekao bi Žak. Obojica smo, u razgovoru iz kojeg ti prenosim neke odlomke, zaključili da je ujedinjena Nemačka već počela da čini zločine. Manje na istoku, a veće na jugoistoku Evrope. Na Balkanu. Sovjetski Savez je suviše veliki da bi se moglo reći da ga Nemačka razbija. Glavni razbijači komunističke imperije su iracionalni i impulsivni, u domenu organizacije i discipline, i u još nekim domenima, inferiorni narodi koji je sačinjavaju. A kontroverzni Germani, u prvom redu Amerikanci i Nemci, samo čine ono što su Slovenima, pa i drugim rasama i narodima, mnogo puta činili, ili želeli da čine. Sovjetski Savez se, dakle, raspada prevashodno iz unutrašnjih razloga: zbog svog totalitarnog uređenja, donekle i zbog nezadovoljavajućeg kvaliteta svoje (votkom u priličnoj meri oštećene) ljudske supstance. A Jugoslavija se raspada prevashodno zbog spoljašnjih razloga. I nju, doduše, sačinjavaju iracionalni i impulsivni, u domenu sistematičnosti, organizacije, discipline, i još u ponečemu, inferiorni narodi. No glavni razbijač Jugoslavije je Nemačka. Iza koje stoji, dabome, Amerika. Može se reći da je razbijanje Jugoslavije prvi zločin ujedinjene Nemačke.

– Aljoša, dosta! (Uh-uh-uh!) Ne želim, bockava mazuzo, da me opet proglašiš za cvikaroša i kompromisera, kao u drugom romanesknom tomu, pa će refleksije koje si izbacio iz sebe ostati u Knjizi o nama i o drugima. U njoj već ima popriličan broj ludorija, možda će ih ubuduće biti još više, te ova koja je sada unesena sadržaj naše tvorevine bitno ne menja. Ipak se od nje naglašeno distanciram. I iskazujem uverenje da će se Nemci nakon ujedinjenja smiriti i uklopiti u evropsku i svetsku zajednicu. Da će, dakle, biti dobri, čak sve bolji. Biće veliki pobornici racionalnog demografskog programa i spasonosnog ekološkog pokreta. Neće se stihijski množiti, kao pojedine primitivne, iskompleksirane, iracionalne nacije, neće zagađivati životnu sredinu. Zbog ovih i drugih svojih pozitivnih obeležja Nemci će biti poštovanja dostojni heuteranisti, te mi je, Aljoša, pomalo krivo što smo ovde, i u još nekim celinama romanesknog spleta, o njima prilično oštro govorili. Nije tvoj prijatelj Rosven po prirodi cvikaroš i kompromiser, ne misli on na svoju kožu, bar ne previše, nego imam na umu heuteranistički pokret, u kome treba da bude okupljen što veći broj ljudi i naroda. Pogotovo tako sposobnih, racionalnih i kultivisanih kao što su Nemci.

Aljoša, ti si sa Fridom, Egonom Šulcom i Fišartovima još u tamnovišnjevom “opelu”. Prema Obersalcbbergu još jurite i o Nemcima diskutujete. Da čujemo završetak vašeg razgovora. Daj da to bude nešto lepo, dosta je bilo kritiziranja.

– Govoriću ono što sam slušao i govorio u tamnovišnjevoj šklopociji.

“Nama niko ne može da ospori veličinu, ali nas zbog te veličine mnogi mrze”, reče Šulc. “Ako je naša mana u tome što ne patimo od lažne skromnosti, mislim da te mane ne treba da se stidimo. Zašto da nas grize savest što u mnogo čemu postizemo bolje rezultate od drugih nacija? Zar je sramota biti svestan svojih vrednosti? Na kraju krajeva, svaka nacija o sebi misli i govori pohvalno.”

“Šopenhauer nas opominje da je nacionalni ponos najmanje vredan”, bocnuh kržljavu oskorušu. “Svako ko je prožet tim ponosom pokazuje nedostatak pameti. I drugih visokih ljudskih vrednosti.”

“Gospodine, obesekorenjeni hohštapleri liče na sasušene busenove burjana, koje po poljima nosi hirovit vetar. Kosmopoliti!... Čini mi se da i vi pripadate toj kategoriji izgubljenih jadnika.”

“Delimično ste u pravu. Delimično, velim, zato što se doista smatram kosmopolitom. Ali ne i izgubljenim jadnikom. Znam, doduše, da nisu odviše srećni ljudi bez korena, bez syog plemena. Ipak se, gospodine Šulc, divim visprenom Šarlu Monteskijeu, koji me je oduševio rečenicom: *Ja sam nužno čovek, Francuz sam slučajno*. Svaka čast i starom dobrom Džordžu Bernardu Šou, koji je u trenutku srećnog nadahnuća rekao: *Nikad nisam bio dobar sin, brat ili patriot u tom smislu što sam mislio da je moja majka, sestra ili rodna gruda bolja od drugih samo zato što joj slučajno i ja pripadam*. A najbolji od svih je Samjuel Džonson, odnosno njegov bridak zaključak: *Patriotizam je poslednje utočište hulje*. Jao, jao! Ja bih, ako nemate ništa protiv, svemu ovome dodao da su antipatični ne samo hohštapleri koji ispoljavaju nacionalni ponos nego i oni što su prožeti individualnim ponosom bilo koje vrste.”

“Onda to, gospodine, važi i za vas. Vi ne tajite da se smatrate boljim slikarem i arhitektom od mnogih vaših kolega, i krivo vam je što su oni, sticajem okolnosti, kao stvaraoci u povoljnijem položaju od vas.”

“Bien entendu. Nastojim da ugušim vlastitu samoživost i oholost, povremenu brutalnost i nezajažljivost. Ali se bojim da u meni još buja pretencioznost.”

“Od nje su patili i tvorci Trećeg rajha”, reče Frida Bruner. “Zato su, po mišljenju mog ujaka, stvorili nešto izuzetno. Veliku državu, veličanstvenu epohu. Ne znam da li iz toga mogu zaključiti da ste i vi na dobrom putu.”

Fišartovi su se razdragano nasmejali, Šulc i Vislavski se neveselo osmehnuše. Ovaj drugi reče:

“Ako je u nacističkim tvorevinama i delima, hoću reći nedelima, i bilo neke veličine, to je bila negativna, monstruoza veličina. O tome smo, draga Frida, tvoj ujak i ja već raspravljali, ali izrečenoj svojoj konstataciji sad mogu da dodam još neke argumente. Recimo: Svaka država ima armiju. Ali kad se spomene Vermaht, čoveka prožme jeza. Koja se dodatno uvećava pri pomisli na Zaštitne odrede, Waffen SS. Strašnije, valjda, i od hordi crnih đavola. Svuda u svetu ima policije, pa i tajne policije. Ali jedan je bio Gestapo. Čak i oni idioti: Hitler, Gering, Himler, Gebels, Borman, Kajtel, Ribentrop, i mnogi drugi, bili su jedinstveni u svojoj demonskoj veličini, u svojoj gangsterskoj ništavnosti. A da ne govorimo o ostalim obeležjima *onih* vremena, kao što su lažni mitovi, isprazne parole i parade. Opšta brutalnost i šovinističko-rasistička pomahnitalost. Koncentracioni logori i nacistički snovi o svetskom gospodstvu. Čak i odlikovanja koja su dobijali oficiri i vojnici Vermahta izazivaju u nama drugačija osećanja nego sva ostala odlikovanja. ‘Gvozdeni krst’ se, recimo, od raznoraznih pozlaćenih i posrebrenih medalja razlikuje više nego...”

“Evo ga!”

Uzeh sa starčevog dlana parče metala. Simbol demonske izuzetnosti jednog poretka, jedne epohe. Duže vreme sam netremice zurio u magičan relikv drugo klase. Činilo mi se da na dlanu osećam svu njegovu strašnu težinu.

“To sam, moj gospodine, dobio za desetak Rusa, koje sam kod Vinice pokosio mitraljezom. Karl, sećaš li se te akcije?”

“Ničega se ja ne sećam”, uzvрати gospodin Fišart spokojno. “I ne želim da se sećam. Voleo bih da se takve grozote nikad više ne ponove.”

“Star si, kamerad, i već poprilično malodušan. Nije lepo odricati se delâ i idealâ svoje mladosti. A sećaš li se, možda, ove fotografije?”

Gospodin Fišart baci pogled na fotografiju koja se, u šaci koščate motke pružene odostrag, na trenutak obrela

ispred njegovih očiju, ali ni levu ni desnu ruku nije digao sa volana. Fotografiju uze frau Ilze.

“Bože, kako ste bili mladi i lepi”, reče nežno, gotovo ushićeno.

“A sada smo samo lepi, je li?”, dometnu njen muž.

“Lepi i pomalo umorni.”

Fotografija se ponovo obrela u zadnjem delu kabine automobila. Ja sam je preuzeo od frau Ilze, i duže vreme u nju zurio.

U grupici Guderijanovih oklopnika, koji su se odmarali na pustoj ledini negde u Ukrajini, odmah sam prepoznao Šulca i Fišarta. Ovaj drugi je imao dobroćudno i lepuškasto lice Baldura fon Širaha. Pod laktom savijene ruke, kojom je ustima prinosisio parče hleba sa salamom, na zakopčanom podbradniku visio je čelični šlem. Podsećao je više na prevrnutu kornjaču nego na strašan Stahlhelm, čelični bunker što natkriljuje brutalna lica vojnika Vermahta. Gologlav, nasmešen, u letnjoj uniformi, sa košuljom raskopčanom na grudima, sam Karl Fišart ličio je pre na podnapitog šofera nego na pripadnika armade koja je po Evropi širila strah i smrt.

Šulc nam je, međutim, pokazao još neke fotografije. Na jednoj od njih oba drugara behu u punoj ratnoj spremi, svaki sa stalhelmom na glavi. Posmatrajući njihova ozbiljna, surova lica, shvatio sam da u jednoj osobi, kako bi rekao Rilion Kiš, egzistira više ličnosti, koje se, “u zavisnosti od vanjskih okolnosti, smenjuju na dužnosti”. Ja sam mog stanodavca znao kao razboritog i dobrog čoveka, te mi je bilo teško da ga zamislim kao nacističkog zlikovca. Ali i on je nekad pucao i ubijao. Doduše, ne zato što je želeo, nego zato što je morao.

– Niko od nas nije ni sasvim beo ni sasvim crn. Svi smo manje-više šareni, osim onih koji su sivi.

Aljoša, već smo pomnogo stranica ovog poglavlja potrošili, a na Obersalberg još nismo doperjali. Zamoli gospodina Fišarta da malo jače pritisne papučicu gasa.

– Oui, monsieur. Preskačem deo ćaskanja u kolima. Recimo da je “opel”, dobivši gas, poleteo i za tili čas se obreo u Berhtesgadenu.

U tom prekrasnom izletničkom gradiću zaustavili smo se ispred jedne pitoreskne gostionice. Celo vreme mi se činilo da ću na okolnim zgradama ugledati zastave se kukastim krstom, a na ulici markantne oficire Vermahta. No, koliko znam, jedina “znamenita” osoba što je u Berhtesgadenu ostala iz *onih* vremena je Hitlerova polusestra Angela, koja je sahranjena na tamošnjem groblju.

Pošto smo u gostionici prezalogajili, gospodin Fišart potera tamnovišnjevi oklopni transporter prema obližnjem Obersalcburgu. Veličanstveni alpski pejzaži koji su nas okružavali, svežina vazduha među četinarskim šumama, bogatstvo i uređenost kako tvorevina prirode tako i objekata koje su sagradili ljudi, saznanje da stižemo u kraj u kome su često boravili Hitler i njegovi saradnici – sve nas je to izbacivalo iz ravnoteže, ispunjavalo intenzivnom radoznaošću, i uzbuđenjem koje se graničilo s jezum.

Šulc je, uhvativši se za moje divljenje alpskom krajoliku, zajahao nov talas svoje sve izraženije egzaltacije. Još jednom je, patetičnim glasom, ponovio hvalospev Firerovoj epohi. Da, bila je teška, stavljala milione ljudi na neviđena iskušenja, iziskivala je, pa i stvarala, žrtve, mnogi smatraju da je bila demonska – ali je, gledano sa stanovišta istorije nemačkog naroda, i izuzetnosti nemačkog bića, veličanstvenost bila njeno glavno obeležje. Da, dragi prijatelji, veličanstvenost!

“Tek sada, kad smo se i sami obreli u Alpima, shvatam zašto su se vođe Velikog Rajha ovde odmarali i nadahnjivali za nove poduhvate”, nastavio je zaneseno. “Oni su dali jak impuls oplemenjivanju svega ovoga. Gradili su kvalitetne puteve, prelepa zdanja... Ima na svetu mnogo velikih planinskih venaca, mnogo prirodnih lepota koje ljude fasciniraju. Ali sve je to manje ili više divljina. Alpi se od te divljine razlikuju po tome što je ovde veličanstveno delo prirode dopunjeno – pre Firera, u vreme Firera, i nakon njegove epohe – prekrasnim tvorevinama sposob-

nih, kultivisanih ljudi. Oko Alpa žive najcivilizovaniji narodi planete! Sklad njihove delatnosti sa delatnošću prirode uvećava lepotu šumovitih, mestimično naseljenih, brižno uređenih obronaka ovih planina.”

– O prvim znacima poremećaja ekološke ravnoteže u Alpima, o šumama što se suše usled kiselih kiša i o drugim štetama koje prirodi nanose kultivisani, civilizovani, industrijalizovani narodi planete Egon Šulc zacemento nije... U redu, skini tu grimasu s lica, obavila je zadatak, podsetila me na odluku da u roman ne unosim, ako ne moram, celine natrunjene tendencioznim refleksijama. Nije trebalo da te prekidam. Nastavi, Aljoša, kao da ništa nisam rekao.

– Posmatrajući Šulca, onako egzaltiranog, gotovo ošamućenog zbog činjenice da smo nadomak nekadašnjeg nacističkog svetišta, setio sam se uzbuđenja koje je mene zahvatilo kad sam se obreo na najvećem svetištu jugoslovenskih partizana. Bilo je to dve godine pre izleta koji opisujem. Početkom jula, na Dan borca, šezdeset osme. Tada je pompezno proslavljan srebrni jubilej, dvadesetpetogodišnjica bitke na Sutjesci.

– Je l’ Tito ličnim prisustvom uveličao tu svečanost?

– Nažalost, nije. Svojim saborcima (u životu je tada bilo još oko šest hiljada učesnika Najslavnije bitke) uputio je pozdravno pismo, ali sâm nije doputovao na Tjentište. Nije svojom harizmom obasjao Dolinu herojâ. Svi smo se pitali: Zašto? Možda zbog unutrašnjih (ne)prilika, zbog lekcije koju su mu mesec dana ranije bili očiteli buntovni beogradski studenti, a možda i zbog nepovoljne međunarodne situacije. U vazduhu je visila strepnja da će Sovjetska armija upasti u Čehoslovačku. Ta slutnja se pedesetak dana kasnije i obistinila. Mnogi analitičari su se krajem avgusta pitali hoće li Brežnjevljeva armada nastaviti da maršira, sve do “otpadničke” Jugoslavije.

– I ja sam tada bio mobilisan. U rezervni sastav Jugoslovenske narodne armije. Bataljon kome sam pripadao dve sedmice je proveo na položaju u senčanskom hataru. Meni naklonjen Slučaj Cirkusant bio je odredio da sovjet-ske tenkove čekamo (maltene goloruki) u visokim, poluzrelim kukuruzima između dva salaša, nedaleko od Totovog Sela. Više smo na gumnu jednog od ta dva salaša fudbal igrali nego što smo (s praznim puškama) egzercirali. Enike mi je u poseti bila sa sedmomesečnim detencetom pod srcem. No to ne spada u tematiku koju sada obrađujemo.

– Ne spada ni proslava dvadesetpetogodišnjice bitke na Sutjesci.

– Te dogodovštine si se, Aljoša, setio u tamnovišnjem “opelu”, nadomak Obersalcberga. Na Sutjesci su se, krajem proleća četrdeset treće, partizani – među njima i Dejan Rogić – veoma žestoko borili protiv hitlerovaca. A oni jesu tema ovog poglavlja. Prema tome, opiši, sažeto, svoje doživljaje i osećaje u Dolini herojâ, početkom jula šezdeset osme.

– Kapetan ekstra klase, njegova rezervna supruga Dušanka Predić, moja tadašnja drusla Lepa Bosnić i ja odvezli smo se, “tristaćem” za čijim je volanom sedeo on, kršna junačina Dejan Rogić, na Tjentište. To je prostrana, zelena, prelepa dolina među markantnim planinčinama. Kroz tu dolinu protiče mala i brza, hladna i slavna Sutjeska.

Teško je, Rosvik, opisati kako se Dejan osećao u ambijentu koji od mladosti nosi u sebi kao najlepši san. Izuzetna stanja duše je teško rečima slikati. Ali ih je lako zamisliti. Ako si to učinio, reći ću još samo toliko da sam i sâm bio uzbuđen među udaljenim planinskim vrhovima koji behu svedoci najslavnije bitke jugoslovenskih partizana, među borcima koji su tu bitku vodili.

Od svega što sam tada na Sutjesci video i čuo, Egonu Šulcu prenesoh samo tri rečenice koje sam bio pročitao zagledan u prepis nekog dokumenta, izložen na panou u Spomen-muzeju. Hitler je, naime, kad mu je sa balkanskog ratišta stigla još jedna depeša o “uspešnoj” ofanzivi njegovih soldata, sa cinizmom, obojenim crnim humorom, prokomentarisao: *Opet javljaju o opkoljavanju pet Titovih divizija. Ali ja već znam kako će to da ispadne. Kroz nekoliko dana biće ih samo tri, potom jedna, i kad, najzad, zatvorimo obruč, u njemu ćemo naći svega nekoliko Italijana sa promrzlim nogama i nekoliko bolesnih margaraca.*

“I svemoćan Hitler bio je nemoćan u borbi sa narodom kome je sloboda najveća svetinja”, rekoh prgavom udovcu. Uzvratio mi je samo kratkim, prezrivo smeškom. Nije više imao volju da se sa mnom nadmudruje.

“A sećaš li se ti, Mitre, onog učitelja, što je bio ranjen na Dragoš Sedlu?... Da, on je uspeo da se prebaci preko Sutjeske, ali nije odmakao daleko. Čula sam da su ga Nemci uhvatili i streljali baš tu negde, u podnožju Krekova...”

Ove tri rečenice, koje je tiho izgovorila nekadašnja partizanka, zauvek će mi ostati urezane u sećanje. Kao i Hitlerov crnohumorni komentar. A neću zaboraviti ni trenutak kad sam ih čuo. Bilo je to u predvečerje trećeg jula, u blizini Spomen-kosturnice. Malo pre toga bili smo stigli na Tjentište i smestili se u neki izviđački logor, a sada smo, kao i drugi učesnici u predstojećoj proslavi, šetnim korakom obilazili zeleno, razuđeno bojište. Sa nevidljivih zvučnika dopirali su do nas akordi predivnih, uzbudljivih partizanskih pesama, koje više od bilo čega drugog dočaravaju lepotu i veličinu Narodnooslobodilačke borbe. Ja sam se, sav naelektrisan, zagledavao čas u pošumljene gromade Borovna, Vučeva, Dragoš Sedla, Volujka, Košura, Krekova, Ozrena i drugih okolnih planina, čas u čvrsta, preplanula lica boraca sa Sutjeske, pitajući se šta je koji od njih doživio ovde pre dvadeset pet godina. Tako sam, prolazeći sa svojim društvom pored grupe ostarelih partizana

kraj Spomen-kosturnice, čuo i fragment iz priče penzionisane službenice ili profesorice, koji upravo navedoh. Jesi li, Rosven, bio kadgod na Sutjesci?

– Ravno petnaest godina nakon tebe, kad je proslavljena četrdesetogodišnjica velike bitke. Boravio sam onde kao novinar Rusinske redakcije Televizije Novi Sad, ali sam čuveno bojište i prekaljene borce posmatrao više kao biograf Aleka Vislavskog nego kao novinar.

Tito tada već nije bio živ, te svečanost nije bila onako atraktivna i veličanstvena kao u vreme kad je on dolazio na Sutjesku. No njegov duh je, rekao bih, lebdeo nad celim prostranim, veoma dojmljivim partizanskim svetilištem. Muvajući se ležerno pored grupica jednostavnih ljudi, anonimnih narodnih heroja, slušajući opojne masovne pesme sa moćnih zvučnika, zagledavajući se u okolne planinske gromade, sasvim drugačije od planina koje nisu obeležene duhom neke od čuvenih partizanskih bitaka, bio sam uzbuđen, kao i ti petnaest godina ranije. Tvoj tetič Boris je u pravu kad kaže da je Narodnooslobodilačka borba najveličanstveniji događaj u istoriji jugoslovenskih naroda. I da bez Tita ne bi bila to što je bila, to što jeste. Stoga se u ovim trenucima još jednom, po ko zna koji put, pitam šta treba da bude veće: naše divljenje prema legendarnom partizanskom Vrhovnom komandantu ili naša kritika celokupnog Titovog života i dela. Ne znam kako drugi gledaju na ovu dilemu, ali ja je, po svoj prilici, do kraja vlastitog života razrešiti neću.

– Koji beše naslov ovog poglavlja? “Izlet na Sutjesku”, je l’ tako?

– Tako je, Aljoša. Taj izlet nas je jače protresao nego izlet na Obersalcburg. Vratimo se, ipak, u Alpsku tvrđavu. I tvoj sadašnji sabesednik ju je jednom (nakon tebe) kao posetilac razgledavao – ja povremeno idem tvojim tragom, i sakupljam ostatke tvojih doživljaja – no pošto prednost uvek treba da imaju glavni junaci, a ne njihovi epigoni,

kazivanje o planinskom odmaralištu nacističkih gangstera prepuštam tebi. Evo, sa police jednog od svojih regala za knjige uzimam dve monografije o Orlovom gnezdju. Ispricaj nešto, uz njihovu pomoć, o nekadašnjem Firerovom, Geringovom, Bormanovom... a danas svačijem izletištu.

– Prvi doseljenici na ta brda, udaljena šest-sedam kilometara od Berhtesgadena, bili su rudari u rudniku soli, po kome je taj kraj i dobio naziv Obersalcborg. Za trudbenicima su, kako to već biva, došli gostioničari, i sagradili onde nekoliko gostiona i pansiona. Potom su među šumarcima na obroncima planina počele da niču vile za odmor dobrostojećih građana.

Devetsto dvadeset pete godine na Obersalcborgu se obreo i Adolf Hitler, kome je, nakon neuspelog Pivničkog puča i devetomesečnog zatvora u tvrđavi Landsberg, bilo potrebno zabačeno i mirno sklonište. Iz zatvora je, naime, bio pušten uslovno. Nije smeo da drži javne govore, da čini bilo kakve izgrede. U gostionama na Obersalcborgu flertovao je sa prostodušnim brđankama, dovršavao pisanje “Mein Kampfa”, započeto u Landsbergu, i prikupljao snagu za ponovno osvajanje vlasti. Nacionalsocijalistička partija je jačala, njena kasa se punila. Hitleru su uskoro počeli da pritiču i honorari za knjigu koja će jednog dana postati biblija nacionalsocijalizma, pa se dvadeset osme godine preselio u vilu “Vahenfeld”, koja će kasnije biti prekrštena u “Berghof” i prepravljena u diktatorovu reprezentativnu planinsku rezidenciju.

U aprilu četrdeset pete godine Hitlerovu vilu, kao i Geringovu i Bormanovu, kao i esesovske kasarne, garaže, magazine, hotel “Platerhof”, Teaterhale i ostale objekte u okviru Firerovog područja, razorile su bombe bačene iz američkih bombardera.

Ostala je samo gostiona “Kod Turaka”, u kojoj je tada bila smeštena komanda Službe bezbednosti i Gestapoa, te Čajana na vrhu Kelštajna, stenovite gromade visoke preko hiljadu osamsto metara. Ta je stamena, povelika kamena kuća, ispunjena duhom čudovišnih kreatura koje be-

hu njeni prvi gosti, danas glavni cilj većine izletnika koji dođu na Obersalcbberg.

I mi smo ostavili kola na parkiralištu Hinterek i uzeli karte za autobusku liniju Hinterek – Kelštajn. Malo kasnije seli smo u jedan od četiri autobusa što, penjući se uz strme serpentine, posetioce nose prema platou ispred tunela u steni. Taj tunel je preposlednja etapa približavnja Čajani, odnosno Orlovom gnezdju. Poslednja etapa prevaljuje se glatko, po vertikali. Ogromnim luksuznim liftom, iznutra obloženim veoma sjajnim mesingom.

Hitler i njegovi saradnici nisu bili konformisti poput nas. Oni su se na Obersalcbbergu doista aktivno odmarali. Od “Berghofa” do tunela u steni išli su pešice. Evo šta o tome u “Sjećanjima iz Trećeg Reicha” kaže naš prijatelj Albert Šper:

Maló poslije jela formirala bi se povorka i krenula prema Čajani (Teehaus). Put je bio tako uzak da su samo po dvije osobe mogle ići uporedo, te je povorka bila nalik na procesiju. Naprijed su išla, u određenom razmaku, dva činovnika službe sigurnosti, zatim Hitler s jednim sugovornikom, za njima gosti koji nisu išli u redu, a za njima ostalo osoblje službe sigurnosti. Dva Hitlerova ovčarska psa trčala su naokolo ne osvrćući se na Hitlerove zapovijedi, jedini opozicionari u Hitlerovu krugu. Na Bormanovo nezadovoljstvo Hitler je svakog dana išao tim uvijek jednim te istim putem oko pola sata i nije se htio koristiti nekoliko kilometara dugačkim asfaltiranim šumskim putovima.

– Za Špera su izleti do Čajane očito bili sastavni deo nezaboravne obersalcbberške idile. Sav svoj sluganski život pored nacističkog Mefista on je video kao nezaboravnu idilu. Tako se bar iz njegovih “Sjećanja” može zaključiti. Naročito iz celina u kojima se opisuje vreme pre Najvećeg rata. Mislim na poglavlja “Megalomanska arhitektura”, “Najveći radni zadatak”, “Obersalcbberg” i “Nova kancelarija Reicha”. Uzgred rečeno, Novu kancelariju rajha si ti, Alek, okom arhitekta osmotrio zahvaljujući knjižurini sa

istim naslovom, dobijenoj od Manfreda Krausa. Možeš ovu relikviju jevanđelskog formata i kod mene prelistati, jer sam uspeo da je nabavim još u vreme pisanja radne verzije ovog toma. Imam, zapravo, sve četiri neobične, antikvarne knjige koje se spominju u Prvoj tetralogiji: i enesdeapeovsku propagandističku “Deutschland erwacht”, i Hilšerovu patetično-melanholičnu “Deutschland, Landschaft und Baukunst”, i Šperovu kvazimonumentalnu “Die Neue Reichskanzlei”, i Kohovu klajnbirgersku “Das Haus eines Kunstfreundes”. Sve će se one jednog dana naći u Muzeju heuteranizma. Samo zbog toga što o njima govorimo u romanu, razume se, a ne zato da bi neko pomislio kako heuteranizam ima veze sa nacionalsocijalizmom.

– Kritizeri sveta koji nosiš u svojoj viziji sigurno će naći neke veze između ova dva neobična istorijska fenomena. Zar ti ne vidiš nijednu od tih veza?

– Zajedničko im je samo to što su neobični, i što ih, na etičko-humanističkom planu, obeležavaju suprotni pojmovi. Osnovna obeležja nacizma su primitivizam, netolerancija, šovinizam, zločinačka brutalnost, bezumlje – sve najgore što se ljudima-neljudima može pripisati – a osnovna obeležja heuteranizma su kultura, tolerancija, kosmopolitizam, filantropska suptilnost, razumnost – sve najbolje što ljudsko biće nosi u sebi i seje po svetu.

– Te odrednice, da ne kažem fraze, nisu pogrešne, ali su površne i otrcane. Tvorac heuteranizma trebalo bi dublje da ponire u suštinu velikih, istorijskih fenomena. Bez obzira na to što su njegove heuteranističke ideje još rudimentarne. Što se on tek priprema za formulisanje Osvitnih principa heuteranizma. Prvi dan trećeg milenijuma, Veliki Opominjaču, nije daleko. Stoga ću te ja ovde, kao uzgredni savetnik, podsetiti na dva pojma kojima bi maliciozni tipovi mogli da povežu nacizam i heuteranizam.

Prvi je zaokupljenost velikim stvarima. To će reći, grandomanija. Ona se može naći u duši svakog totalitar-

nog vođe, u strukturi svih totalitarnih sistema. Ti sad zaviri u svoju dušu, pažljivo osmotri sistem o kome sanjaš.

Drugi zajednički imenitelj nacizma i heuteranizma mogao bi da bude milenarizam. On je, u stvari, jedan oblik grandomanije. Znamo da je milenarizam doktrina o hiljadugodišnjem carstvu sreće, koje će nastati na ruševinama postojećeg nesavršenog sveta. Takvo carstvo su desetina-ma miliona svojih pristalica obećavali maloumni nacisti. Još ga, u sistemima tvrde ili meke represije, stotinama miliona ljudi obećavaju difamirani komunisti. A uskoro će ga, izgleda, milijardama ljudi obećavati i kulturni, tolerantni, kosmopolitizmom prožeti, razumni – dakle, bezgrešni heuteranisti. (Jao!)

– Nemam ništa protiv, zmijasti biču, da ironišeš na račun mojih ideja, ali mi nije jasno kako si mogao nacizam, komunizam i heuteranizam u istu košaru strpati. Nacizam i komunizam jesu dva oblika totalitarizma – naravno, dva po mnogo čemu različita oblika totalitarizma (o čemu si, prilikom portretisanja frau Ilze Fišart, njenom suprugu i Egonu Šulcu i sam nešto rekao) – a heuteranizam sa totalitarizmom nikakve veze neće imati.

Moram, ipak, priznati da sam upravo čuo neke bitne stvari, da si mi dao povoda za intenzivno razmišljanje. Obećavam da ću razmišljati, a sada te molim, Aljoša, da se vratimo na planinu sa koje smo se nehotice bili spustili u neke maglovite, neuređene, pa i mračne predele. O čemu je bilo reći pre ove digresije?

– O profesoru Albertu Šperu. O njegovim i Hitlerovim graditeljskim snovima. Wunderbar!⁷²

Na ovom mestu moram da ispričam kako sam se osećao pred ostacima jednog od tih snova. Upravo pred kršom koji je u Berlinu ostao od Hitlerove i Šperove Rajhs-kancelarije.

---

⁷² Divno!

Nekoliko dana nakon mog boravka na Sutjesci, sredinom jula šezdeset osme, Boris i Jasenka izljubili su Igora i Olju, ostavili ih sa njihovim anđelom čuvarom, baka Makrenom, te smo nas troje krenuli vozom prema Geteborgu. U tom gradu, kao što znaš, i danas živi moja sestra Leonka sa mužem i dvema kćerkama.

Omirisali smo, ne izlazeći iz vagona, vazduh Budimpešte, Bratislave, Praga i Drezdena, a ujutru, drugog dana putovanja, stigismo na berlinsku stanicu Lihtenberg. S-banom se prebacismo na Ostbahnhof. Onda smo dobili potvrdu već pribavljene informacije da voz prema Švedskoj polazi tek kroz nekoliko sati. Imali smo tranzitne vize. Podstakle su nas da ostvarimo ranije donesenu odluku da prošetamo Berlinom. Istočnim, jer za Zapadni nismo imali ni vize ni vremena. Predali smo kofere garderoberu i krenuli u avanturu. U potragu za duhom Prvog, Drugog i Trećeg rajha.

Preskačem mnoge detalje, ne opisujem osećanja koja su me obuzela kad smo se obrela na trgu koji nosi moje ime. Na Aleksanderplacu, dabome. Prostranom i pustom, okruženom ružnim soliterskim produktima internacionalističko-socrealističke arhitekture. (To, gospodo Nemci, ime borca protiv konfekcijskog neimarstva nije zaslužilo!) Bio sam uzbuđen. Doduše, na onako silno kao nešto kasnije, kad smo odšetali na Unter den Linden.

“Unter den Linden!”, uzviknuh poneseno. “Nebesa, nije li ovo san? Šteta što žetva nije dopustila Mironu da sad bude s nama. Šteta što s nama nisu naši očevi, koji su razorenim Berlinom hodali pre četvrt veka... Unter den Linden!”

Jasenka se posprdno smejala, čudila se mojoj infantilnoj opčinjenosti. Boris ništa nije govorio. I on je, kao i ja, razrogačenih očiju zverao oko sebe. Jednim, fizičkim očima gledao je sadašnji bulevar, poluprazan i bezličan, drugim, unutrašnjim očima gledao je isti bulevar iz vremena njegovog najvećeg sjaja. Iz kajzerovskog, vajmarskog i nacističkog vremena. Kad je onde šetao, vozikao se, fler-

tovao i prebogate izloge razgledavao sav krem Velike Nemačke i belog sveta.

Neopisivo uzbuđenje obuzimalo me je, resavi kalancovu, dok smo, naslonjeni na rampu udaljenu stotinak metara od Brandenburške kapije i Berlinskog zida, netremice posmatrali ta dva čuvena obeležja Berlina. Ne mogu da opišem sve što sam u tim trenucima osećao.

– I ne moraš, jer sam na istom mestu i sâm stajao. Pre tri godine, kad sam u Švedsku putovao, kako bih obišao krajeve, gradove i ulice u kojima su se Boris i Alek obogatili nekim lepim doživljajima – oni će biti opisani u sedmom tomu našeg beletrističkog spleta – takođe sam četvorčasovni prekid u putovanju popunio obilaskom nekih čuvenih ambijenata i zdanja Berlina. Dugo sam, poput mojih romanesknih junaka, u Berlinski zid i Brandenburšku kapiju zurio, kao tele u šarena vrata, a potom uđoh u nekadašnju Vilhelmštrase, koja se danas, ako sam dobro zapamtio, naziva Oto-Grotevol-štrase. Tamo sam, između te ulice i Berlinskog zida, video ogradu od zeleno obojenog lima, iza koje su strčali vrhovi ogromne mase zdrobljenog građevinskog materijala. Deo tog materijala bio je nekada ugrađen u Novu rajhskancelariju, koja se protezala duž čuvene Fosštrase, a čelom je izlazila na Vilhelmštrase. Evo, to se vidi na nacrtima priloženim uz tekstove (uvodni je Hitlerov) i dojmjljive fotose u monografiji “Die Neue Reichskanzlei”. Profesor Šper položaj i karakteristike tog zdanja opisuje i u “Sjećanjima”. Vilhelmštrase je, kako rekoh, nakon rata dobila nov naziv, a Fosštrase se i danas tako naziva. Bio sam zaprepašćen kad ugledah tablicu sa natpisom: Voss-Strasse. Jednostavno, uzbuđivala me je činjenica da stojim u ulici koja se i u *ona* vremena tako nazivala, koju na više mesta u svojoj knjizi spominje Albert Šper. Mogu da zamislim kakvo je tek bilo Borisovo i tvoje uzbuđenje kad ste se u pomenutoj ulici obreli.

Čista patologija!

– Možda. Ali ću ipak reći da je još veće bilo naše uzbuđenje kad smo ugledali ogoljena kamena zdanja bivšeg Gebelsovog Ministarstva propagande i Geringovog Ministarstva vazduhoplovstva. Nisu, kad se vide u pravim razmerama, onako impresivna kao na fotosima u knjigama o Trećem rajhu. Ali su ipak dojmljiva. Više zbog duha vremena i poretka što ih obeležava nego zbog svojih razmera i kvazimonumentalnog stila.

Ispred Geringovog zdanja upitali smo, ne verujući svojim očima, jednog Berlinera, simpatičnog čiču, da li je to zaista Ministarstvo vazduhoplovstva iz vremena Trećeg rajha. Odgovorio je potvrdno i upustio se s nama u razgovor. Čak nam je pokazao paradni korak esesovaca koji su čuvali Ministarstvo. Primetismo da nas dva milicionera sa čoška na drugoj strani ulice sumnjičavo posmatraju. Pozdravismo se sa čičom i krenusmo prema Berlinskom zidu. Želeli smo, naime, da ga osmotrimo sa razdaljine nešto manje od one kod Brandenburške kapije. Milicioneri su, na popriličnom rastojanju, krenuli za nama. Šalili smo se na njihov račun, ali te šale ne behu sasvim bezbrižne, jer nismo znali da li sa tranzitnom vizom imamo pravo da lunjamo Istočnim Berlinom. Malo kasnije dođosmo do žičane ograde, pogledasmo izbliza jedan od najslavnijih zidova na svetu i krenusmo natrag. Mimoišli smo se sa milicionerima, koji su se pravili kao da taj kineski zid plaća takođe žele pogledati izbliza. Nisu nas legitimisali. Očito, imali su naredbu da građane i turiste ne uznemiravaju bez preke potrebe.

Vratili smo se na Ostbahnhof. Tu nas je čekao još jedan zanimljiv doživljaj. Na peronu su se, pored voza koji je već bio spreman za polazak, veselili mladi skauti. Bilo ih je dvadesetak na prozorima vagona i tridesetak na peronu. Galamili su i smejali se. U jednom trenutku složno zapevaše. Beše to neka sočrealistička koračnica, ali je veoma ličila na ratoborne pesme koje su nekad pevali pripadnici Hitlerjugenda. Tako je bar Jasenki, Borisu i meni zvučala. Možda zato što je bila naglašeno poletna, odsečna. Tipično nemačka. Možda i zbog toga što su skauti bili

uniformisani. Puni snage, razuzdani. I što je gotovo svaki za pojasom imao nož. (Nedostajali su im samo šmajseri.) Cela ta grupa, a pogotovo pesma koju su pevali, veoma nas se dojmila. Gotovo smo zažalili što živimo u ova, tako obična, a ne u *ona*, tako “veličanstvena” vremena.

– Vрати se onda u *ona* vremena. Na Obersalcbberg, na vrh Kelštajna. U središte Orlovog gnezda. Nije mi teško, Aljoša, da zamislim kako si se tamo osećao, ali ipak želim tebe da čujem.

– Da, sve to možeš da zamisliš, pošto znaš kako me uzbuđuju, opčinjavaju vidici što ih čine veličanstvene planinske gromade. U podnožjima pošumljene, na vrhovima ogoljene. Sa osunčanim i osenčenim liticama, sa belim zakrpama snega u uvalama. Iskonske, dostojanstvene gromade. Jednom okružene plavičastim etrom, drugi put obavijene sivim maglenim perinama.

O zadržljivoj lepoti teško dostupnih planinskih vrhova više puta sam meditirao još na Balkanu. Najnadahnutiji bejah pet leta pre ovog u Bavarskoj. Putovali smo, Cilika i ja, prvi i poslednji put zajedno, na more. Preko središnje Srbije, Kosova i Crne Gore. Tada sam, na putu Peć – Plav, sa prevoja na Čakoru, posmatrao udaljene okolne masive. Autobus je na prevoju stajao petnaestak minuta, te smo se Cilika i ja do mile volje nalutali pogledima po liticama i vrhovima čitljivih, usamljenih, večitih, dalekih a naizgled bliskih kamenih divova.

Na Čakoru uspravno miruje i skroman spomenik od belog mramora. Na kome se crne kolone imena boraca palih u Prvom i Drugom svetskom ratu. U leto četrdeset četrte godine onde su borci Četvrte krajiške brigade uništili znatne delove SS divizije “Princ Eugen” i razbili albanske baliste.

Egon Šulc je govorio da tvorevine prirode samo onda zaslužuju naše divljenje kad je njihova divlja lepota oplemenjena ljudskim delima. Herojskim, neimarskim, umetničkim ili nekim drugim. Ovog puta mislim da kvrgava os-

koruša beše u pravu. Mene su crnogorske, bosanske i srbijanske planine fascinirale ne samo zbog svojih prirodnih lepota već i zbog partizanskih četa koje su pohodile njihove šume. Zbog borbi koje su se u ona slavna vremena vodile na njihovim obroncima. Na Durmitoru, Visitoru i Čakoru, na Zelengori, Prenju i Igmanu, na Kadinjači, Zlatiboru i Kosmaju ja sam uvek, zagledavajući se u guste šume ili usamljene borove, u imaginaciji video partizanske kolone ili borbene formacije na položaju. Unutrašnjim uvom osluškivao sam štektanje mitraljeza i eksplozije granata.

Partizanske borbe sam uvek u takvim prilikama jasno razaznavao, gotovo po liku i imenu. A Nemci su za mene bili bezlični i bezimeni predstavnici Zla. Krupne telesine u sivim uniformama i sa glavama uvučenim u prepoznatljive, zastrašujuće čelične šlemove. Ispod kojih podjednako surove, frankenštajnovske crte dobijaju i lica mesara i lica muzičara. Ponekad mi se činilo da ti nakazni subjekti Zle Sile i ne pripadaju ovom našem svetu. Nego da su to čudovišta iz nekog đavoljeg sveta, sa neke druge planete.

A sada sam se obreo u jednom od najpoznatijih nacističkih svetilišta. Na vrhu stene na kojoj su se odmarali i nadahnjivali fantomi što su stvorili Vermaht, Luftvafe, Gestapo, SS divizije, KC-logore. Tenkove oslikane krstovima, "štuke" opremljene sirenama, "visokoproduktivne" mašingevere i šmajsera, jezive naredbe "halt!", "industrijske pogone" za masovno uništavanje ljudi, i druge specifične, po zlu čuvene grozote.

Onde, na vrhu Kelštajna, nacističke tekovine i prizore iz Najstrašnijeg rata posetilac može da vidi samo u vlastitoj imaginaciji. U obersalcberškoj relikviji iz nacističke epohe nema ničeg strašnog. Naprotiv, unutrašnjost Čajane, u kojoj se završava putovanje liftom, gotovo je idilično ugodna. Uostalom, neka o tome nešto više kaže Albert Šper, specijalist za nacističke idile.

Čajana je bila sagrađena na jednom vidikovcu iznad berhtesgadenske doline koji je Hitler vrlo volio. Društvo se divilo panorami uvijek istim riječima, a Hitler je odobravao uvijek sličnim riječima. Čajana se sastojala od jedne okrugle prostorije promjera oko osam metara, imala je ugodne proporcije s nizom prozora podijeljenih u mala okna i s jednim kaminom na suprotnom zidu. Gosti bi se skupljali oko okruglog stola sjedeći u udobnim naslonjačima, a Eva Braun i jedna od dama sjele bi pored Hitlera. Ako netko od gostiju nije našao mjesta, pošao bi u susjednu malu sobicu. Moglo se dobiti po želji čaj, kava ili čokolada, različite vrste torte, kolača i peciva, zatim nekoliko vrsta alkoholnih pića. Tu, uz kavu, Hitler se osobito rado gubio u beskrajnim monolozima čije su teme društvu bile većinom poznate i koje je ono stoga pratilo s hinjenom pažnjom. Ponekad bi i sam Hitler usred svog monologa zaspao, a društvo bi nastavljalo tihim razgovorom u nadi da će se probuditi na vrijeme za večeru. Osjećali su se među svojim.

Posetioči Čajane, koji su jedne avgustovske nedelje hiljadu devetsto sedamdesete godine sedeli za mnogobrojnim stolovima u svim prostorijama, kao i na ograđenom platou ispred zgrade, jeli su kolače, pili pića koja je Šper nabrojao i vodili isprazne razgovore, kao nekada Hitler sa svojim visokim gostima. Razlika je bila samo u tome što se sad najviše čuo jezik Engleza i Amerikanaca. Nemci su bili u manjini. Francuske reči mi nisu uletele u uši, što je zacelo bila puka slučajnost. Na trenutak su mi uletele u oči. U pisoaru, naime, ugledah na zidu distih jednog šaljivdžije:

*Hitler pissait ici,
J' y crache moi.*⁷³

---

⁷³ Hitler je tu pišao.
Ja tu pljujem.

Posedeli smo neko vreme u glavnoj, okrugloj prostoriji, pojeli po parče torte i popili ko voćni sok ko piyo. Zavrismo potom u par manjih odaja, pa izađosmo iz Čajane, da sa platoa pogledamo vrhove Vacmana, Hohkaltera, Hoen Gela, Untersberga i drugih alpskih divova.

Treba li reći da su bili ćutljivi, velićanstveni?

Razgoreli su u nama neobićna osećanja i kontanja.

Da li su općinjivali, nadahnjivali i njega, Vrhovnog Demona? pitao sam se, stojeć i pored krsta što oznaćava najvišu taćku Orlovog gnezda. Da li je zbog ovih vidika rešio da ignoriše sve stare nemaćke zamkove i druge ćuvene kulturno-istorijske spomenike i ambijente? Da nacistićki Olimp formira baš ovde, nad berhtesgadenskom dolinom, meću velićanstvenim alpskim vrhovima. Pod nebom koje je ćas vedro ćas natmureno, bremenito zaslepljućim munjama i zaglušujućom grmljavinom. Da li se ovde, slušajući vagnerijansku muziku divlje prirode, i zagledavajući se, poput ćoravog Votana, u Dolinu smeha i plaća, ućvrstio u nićeanskom uverenju da je ćivot pre svega surova borba? U kojoj, dabome, pobećuju najjaći. Oni što pripadaju intelektualno superiornoj, bioloćki ćistoj, za grandiozna dela (i nedela) sposobnoj rasi arijevaca.

Romani su dekadentni, kao i Źidovi, govorio je Šopenhauerov vetropir Fihte. *Samo Nemci poseduju sposobnost regeneracije.*

Razdoblja sreće prazne su stranice istorije, jer su to razdoblja sloge, bez nućnih sukoba, tvrdio je germanski megaloman Hegel. *Rat poboljšava moralno zdravlje naroda, pokvarenih dugim mirom, kao što vetar ćisti more od truleći koja ga je zagadila za vreme zatišja.*

Po ćemu je Nemaćka velika, ako ne po narodnoj kulturi, dostojnoj divljenja, zakljućivao je olimpićki egoist Gete. A drugom prilikom: *Ćesto sam osećao ćalost, razmišljajući o nemaćkom narodu, ćiji su pojedinci tako vredni poštovanja, a u celini je tako bedan.*

Nemci nemaju pojma koliko su zli, predikovao je genijalni ludak Niće. A drugom prilikom: *Švrha prevredovanja svih vrednosti je stvaranje vladalaćke rase, ljudi ob-*

darenih intelektom i snagom volje. Ti ljudi će postati gospodari Zemlje.

Ove su mi se refleksije, pokisla streho, vrmale po glavi dok sam stajao pored krsta na vrhu Kelštajna i posmatrao veličanstvenu panoramu. Obeleženu, bar u mojoj imaginaciji, duhom *onih* vremena. Par puta se zapitah o čemu je na istom mestu meditirao on, Vrhovni Demon. Bogovi sa nacističkog Olimpa nisu mi dali odgovor. Znam samo, zahvaljujući Šperovim “Sjećanjima”, da je u glavnoj prostoriji Čajane svoju svitu gnjavio beskrajnim monolozima, a zatim dremuckao.

Poslije otprilike dva sata, obično oko šest sati, čajanka je završavala. Tada bi Hitler ustao i povorka hodočasnika uputila bi se prema parkiralištu udaljenom dvadeset minuta, gdje je stajala kolona automobila. Po povratku u “Berghof” Hitler bi obično odlazio u gornje prostorije, dok bi se pratnja pomalo razilazila. Borman bi se često izgubio, uz zlobne komentare Eve Braun, u sobi jedne od mladih tajnica.

Mi nismo mogli da posetimo “Berghof”, jer od njega nije ostao ni kamen na kamenu. Kako vidim, Ros, iz tvojih monografsko-bedeckerskih knjižica, u aprilu četrdeset pete razorile su ga američke avionske bombe. A sedam godina docnije strahovita eksplozija raznela je i pocrnele ostatke Satanskog gnezda. Saveznici su, na moju veliku žalost, bili rešili da mu zatru svaki trag. Tu odluku realizovali su tako što su tridesetog aprila pedeset druge godine, u sedamnaest sati i pet minuta, aktivirali eksploziv “ugrađen” u temelje Hitlerove planinske rezidencije.

– Na tvoju veliku žalost? Nisu li te reči izgovorene nesmotreno? I bez njih će neki čitaoci zaključiti kako u pojedinim celinama ovog romana (za decu i omladinu) provejava svojevrzni žal za neobičnom, jezovitom, “veličanstvenom” hitlerovskom epohom.

– Biće to sasvim ispravan zaključak. (Jao!)

Nikad ne bih srušio nijedno zdanje, ma iz koje epohe ono poticalo. Ne samo zato što sam arhitekt, pa je za mene zločin rušenje svakog nekonfekcijskog objekta, već i zbog toga što smatram da su materijalni tragovi, naročito arhitektonski, upečatljivi istorijski dokumenti čak i onda kad izblede, ili postanu smešne, ideologije koje su svojevremeno dotični objekti i ambijenti simbolizovali.

Zar normalnog čoveka “Hofbrojhaus” i “Birgerbroj-keler” u Minhenu, Kongresni kompleks u Nirnbergu, Orlovo gnezdo na Obersalcbbergu ili neki drugi amblematičan objekat i ambijent iz nacističke epohe može navesti da postane neonacist? Koješta! Normalnog čoveka ništa ne može navesti da postane neonacist. A zloćudnog idiota na to može navesti bilo šta. Jer ga na to navodi njegova mentalna poremećenost.

Sa neonacističkim idiotima bih se nemilosrdno obračunavao: lećio bih ih u zdravstvenim ustanovama zatvorenog tipa. A normalnim ljudima pružio bih mogućnost da posećuju sve sačuvane objekte i ambijente iz hitlerovske epohe. Da zadovolje vlastitu radoznalost, da se zabavljaju. Da se uvere kako je između uzvišenog i smešnog, to će reći banalnog, samo jedan korak.

Odšetalim smo do sačuvanog banalnog objekta iz hitlerovske epohe, do gostionice “Kod Turaka”. U njoj su nekad bili smešteni gestapovski janjičari. U njenom suterenu i danas postoji ulaz u podzemne galerije što su činile sistem zaštite domaćinâ, gostiju i personala Firerovog područja.

Da li je i tebe, Rosven, prožimala jeza dok si lutao lavirintom slabo osvetljenih sivih tunela, visokih dva i po metra a širokih oko metar i sedamdeset? Ja sam očekivao da će među betonskim zidovima svakog trenutka odjeknuti zvučan bat potkovanih esesovskih čizama i ono strašno “halt!”. Čak i Egonu Šulcu, koji je, inače, celo vreme čavrljao, ovde zastadoše reći u grlu. Odahnusmo tek kad smo se ponovo obreli na svetlu dana.

– I sada, nagorelo grnalo, treba da se zamislimo nad pitanjem: Zašto smo uopšte opisivali ovaj izlet? Nismo to, valjda, učinili samo zato da saopštimo nekoliko bedekerskih trivijalnosti, efemernih impresija i slučajnih reminiscencija.

– Ja svoju priču ispričah zato što si ti insistirao da opišem izlet na Obersalcborg. Ne znam da li smo na alpskim visinama kosili seno, ili mlatili slamu, ne znam koliko je ta rabota dala zrnevlja, ali znam da je ekskurzija o kojoj smo govorili u meni ostavila prilično duboke tragove. Najdublji bi mogao da se označi kao promena u mom pogledu na *ona* vremena. Zadovoljivši još jednom svoju radoznalost, utulio sam zanimanje za nacionalsocijalizam i njegove protagoniste. Nakon mnogobrojnih uživanja u prizore iz usmenih kazivanja, iz knjiga i filmova o Trećem rajhu i Drugom svetskom ratu, nakon obilaska dojmljivih nacističkih knotenpunktova u Berlinu, Minhenu, Nimbргу, Dahauu i na Obersalcborgu, više nisam osećao potrebu da saznajem nove pojedinosti o čudnim vremenima i čudovišnim ljudima.

– Bilo je već vreme, Aljoša, da se takve promene dogode u tebi. Kod mene se one, doduše, događaju tek sada, kad završavamo poslednje poglavlje u kome govorimo o nedavnoj prošlosti Nemačke. Pretpostavljam da ću i ja ubuduće sa mlakim zanimanjem slušati priče, čitati knjige i gledati filmove o Trećem rajhu i Drugom svetskom ratu.

Čista terapija!

– Njoj su, da još jednom naglasimo, bili podvrgavani, ili su joj se, na razne načine, svojevoljno podvrgavali, i mnogi Nemci. Prvenstveno oni koji su živeli u nacistička vremena, ali i njihovi neposredni potomci. Mislim da su te katarze, u obliku nametnute terapije i svojevoljne autoterapije, u većini slučajeva bile uspešne. Za pet godina, koliko sam živeo u Minhenu, bar deset puta bio sam u “Hofbrojhausu”, a dva-tri puta i u “Birgerbrojkeleru”. Nijednom ni-

sam primetio da je bilo ko od gostiju uzbuđen zbog toga što sedi u sali u kojoj je Hitler izveo svoje prve cirkusko-istorijske predstave. U Berlinu se niko osim Borisa i mene nije zagledavao u ograđeno gradilište na mestu gde je nekad bila Nova rajhskancelarija, niti u Gebelsovo ili Gerin-govo kvazimonumentalno ministarsko zdanje. Na travnjacima negdašnjeg Kongresnog kompleksa u Nirnbergu svake godine se, od proleća do jeseni, izležavaju bezbrižni izletnici. A iza leđa Počasne tribine na Cepelinfeldu video sam starijeg debeljka, koji je u mladosti verovatno bio vojnik Vermahta, kako skida kilograme udarajući teniskim reketom lopticu, koja se odbijala od ravnih kamenih blokova što čine spoljašnji zid nacističkog svetilišta. KC-logor Dahau nije prepušten ovakvom "skrnavljenju". On je lepo uređen i uvek posećen, što je dobro. Jer takva spomen-mesta, rekoh u prethodnom našem dijalogu, treba ljudima većito da služe kao ozbiljna opomena. Razna druga spomen-mesta, ne tako stravična kao koncentracioni logori, treba da služe kao poluozbiljna opomena, kao turistička atrakcija. Ta mesta su danas beznačajna i bezopasna, zaključih malopre. U Čajani na Obersalcburgu, recimo, među izletnicima koji su jeli i pili, kikotali se i čavrljali, samo je četvoro mladih Amerikanaca, prilazeći kaminu, na trenutak ispružilo ruke, imitirajući nacistički pozdrav. Posle toga su se dugo smejali ovom svom nestašnom posprdnom gestu.

Tako se današnji svet ponaša na mestima koja su nekad bila nacistička svetilišta. Na ostalim znamenitim mestima pod nebom nekadašnjeg Trećeg rajha, u objektima i ambijentima koji ne nose memorijalna obeležja nacizma, građani još ređe razmišljaju o tome šta je Nemačka bila od trideset treće do četrdeset pete godine. Tragovi te mučne prošlosti brišu se i na stvarima i u ljudima.

Tek povremeno bi mi, dok sam boravio u Minhenu, pogled privukao kukasti krst našvrljan na nekom zidu ili haustoru. Nisam znao je li ga ostavio neonacistički fanatik ili neslani šaljivdžija.

Ili bih uveče, zamišljeno šetajući ulicom, u jednom trenutku digao pogled sa vrhova svojih cipela i – trgnuo

se. Ugledao sam starca sa zbrčkanim licem, u sivoj uniformi, sa "oficirskom" šapkom na glavi. Je li to feldmaršal Fon Rundštet?

Varka, dabome. Taj ishlapeo uniformisan čiča, obeležen oznakama koje čine ukršteni ključevi, opipavao je vrata prodavnica i zavirivao u sastave izloga. On je bio zadužen da proverava jesu li trgovci prilikom zatvaranja radnji dobro zaključali vrata i izloge.

Na kraju, još jedna nebitna, ali možda indikativna činjenica. Mnogo puta sam, nakon izleta na Obersalcborg, prošao čuvenim Odeonsplacem. No više se nisam pomno zagledavao u Feldhernhale. Više nisam, kao ranije, razmišljao o tome šta se na dotičnom trgu događalo pre nekoliko decenija. Često nisam bio ni svestan da prolazim knotenpunktom dalje i bliže nemačke prošlosti. U tom pogledu izjednačio sam se sa većinom običnih, u svoju svakodnevicu zagledanih građana Minhena.

IX

AUTOPORTRET SA DVA MODELA

Prihvativši napokon maksimu koju je slušao već u detinjstvu – da treba živeti prvenstveno svoj život, ne opterećujući se mnogo ni prošlošću ni budućnošću stanovnikâ Doline smeha i plača – najambiciozniji deda Aronov unuk se nakon izleta na Obersalcbberg s novim elanom bacio na rešavanje arhitektonskih i slikarskih zadataka. Taj elan se u birou Alojza Hofmana za nijansu uvećao početkom septembra, kad je gazda saopštio saradnicima da je prvi konkursni rad her Vislavskog dobio jedan od četiri otкупа, težak tri hiljade maraka. To, naravno, nije bio bogzna kakav novac, niti je iko očekivao da će se salon nameštaja “Fortuna” graditi prema projektu prispelom iz biroa “Hofman”, ali su se kolege složile sa Bodom Mihel-som kad je konstatovao da svaki početnik osvajanje utešne nagrade u trci arhitektonskih vukova može smatrati solidnim uspehom. Sam kreator je prave uspehe očekivao tek od projekata nad kojima je tih dana i sedmica kapao u gazdinom birou, u teskobnoj garsonjeri u Hoencolernštrase (onde je, doduše, prednost često imalo slikanje), a povremeno i u drugom privatnom, znatno prostranijem, minimalističkim nameštajem oneobičenom enterijeru, koji je Kristofer nazivao svojim arhitektonskim studijom.

Najdelotvorniju inekciju za uvećavanje elana u domenu likovnog stvaralaštva peti deda Aronov unuk dobio je sredinom oktobra, kada je Rajnhold Kargus, vlasnik ga-

lerije “Saksonija”, u kojoj su u to vreme bile izložene slike Konrada Grajfenhagena, drugu polovinu marta rezervisao za izložbu radova Aleksandra Vislavskog. Pre toga je, dabome, gospodin Kargus imao poduži razgovor sa svojom prijateljicom Helgom Krebs i s njenim džokerom, a u garsonjeri-ateljeu u Hoencolernštrase imao je priliku i da vidi deo vizuelnog repertoara s kojima je umetnik želeo da se predstavi Evropi.

– Hvalim ga nekritički, kršeći time kodeks vlastite profesije – reče Helga Kargusu nakon razgledanja garsonovih radova. – To činim samo zato što želim da još žešće navali na slikarstvo. Ali moj pravi sud će da čuje kasnije.

Potencijalni evropski slikar je još žešće navalio i na slikarstvo i na svoju slikarsku zaštitnicu. U to vreme je ispred štafelaja stajao ne samo u garsonjeri nego i u starim ambijentima po naseljima oko Minhena, povremeno i u ateljeu Konrada Grajfenhagena, a sa Helgom je sladunjave sokove života i umetnosti ispijao u restoranima i barovima, u pozorišnim, bioskopskim i koncertnim dvoranama, u Staroj i Novoj pinakoteci, na Jesenjem salonu u Domu umetnosti, u manjim, “usputnim” galerijama, na Oktoberfestu, na terenima za tenisku rekreaciju amaterâ, kod njenih i svojih prijatelja. Sam šlag i talog života redovno su, posle tih zabavno-obrazovnih lutanja i mentalno-telesnih osvežavanja, ispijali u garsonjeri u Hoencolernštrase, uživajući se u svim pozama koje su poznavali, i zajedničkim istraživanjem otkrivali, o kojima su kroz šalu povremeno časkali sa Nemanjom, Đulijetom, Ulrikom, Kristofrom i još nekim prijateljima.

* * *

Ponedeljkom su umetnik i njegova učiteljica-zaštitnica imali “slobodan dan”. Alek je tada večernje časove obično provodio u Esperanto klubu, potom u obližnjoj esperantskoj gostionici “Deutsches Eck”.⁷⁴ Nije insistirao da

---

⁷⁴ “Nemačko čoše”.

mu se Helga pridružuje. Nju međunarodni jezik nije zanimalo, a njega su, opet, zanimala dve-tri esperantske kolegice, koje bi, pretpostavljao je, kad bi ga videle sa matronom, postale indolentne prema njemu.

Jednog ponedjeljka se umetnik u Esperanto klubu ipak pojavio sa svojom nekritičnom kritičarkom. Na programu je bilo predavanje Karmelite Bernardes-Šanc o Argentini. Lepa Latinoamerikanka, koja je proletoš postala supruga Rudija Šanca i građanka Minhena, sa zanosom je, na esperantu, komentarisala prizore što su se smenjivali na platnu ispred projektor za slajdove, i tako su esperantisti, prateći je s neskrivenim zadovoljstvom, koje se kod nekih povremeno pretvaralo u ushićenje, proputovali Argentinskim Andima, potom Gran Čakom, da bi se moćnim rekama Saladom, Paranom i La Platom spustili do Buenos Ajresa. Iz metropole obasjane bogatstvom i osenčene bedom Karmelita ih je odvela na jug, u svoj rodni Ajakučo, a kad su pogledali ulice kojima je šetala, i sobe u kojima je provela dvadeset dve godine života, produžiše put prema Patagoniji, da bi ga završili na Ognjenoj Zemlji.

– Mogla sam bez teškoće da pratim najveći deo vašeg izlaganja – reče Helga Argentinki otprilike sat kasnije, kada su esperantisti iz klupskih prostorija prešli u svoj separe u gostionici “Deutsches Eck”. – Učila sam latinski, a taj jezik je, koliko znam, osnova esperanta.

– Da, esperanto je leksički zasnovan na rečima iz latinskog jezika. Uglavnom na onim koje su u internacionalnoj upotrebi, koje su poznate mnogim ljudima. Zato je tako lak – objasni veseljak Rudi Šanc. – Ponekad mislim da ga baš zbog toga civilizovan svet sporo prihvata. Zašto učiti jednostavan jezik, kad ima toliko komplikovanih.

– Leksika možda nije za sve ljude najveća vrlina esperanta – nadoveza se Karmelita. – Kinezima, Japancima, Arapima ili crnim Afrikancima ona je isto tako nepoznata kao nama njihova. Najveća prednost esperanta je, po mom mišljenju, njegova jednostavna, jasna, logična gramatika. U njoj nema čitavo mnoštvo zamršenih pravila, i još zamršenijih izuzetaka, kao u nacionalnim jezicima.

– Nacionalni jezici su se stihijski razvijali, a doktor Zamenhof je svoju genijalnu tvorevinu smišljao studiozno, planski – napomenu Rudi.

– Mnogobrojne su prednosti esperanta u poređenju sa nacionalnim jezicima – reče onkel Jozef Trautner, jedan od najstarijih minhenskih esperantista, koji je takođe sedeo za nemačko-argentinsko-jugoslovenskim štampišem. – Pretežno internacionalna leksika, jednostavna i logična gramatika, fonetski pravopis, mogućnost građenja reči slepljivanjem, neopterećenost dijalektima, neutralnost u nacionalnom i političkom smislu... da ne nabrajam dalje.

– Prednosti esperanta su evidentne – prihvati Helga kroz smešak, i zadovoljna i malko zbunjena zbog pažnje kojom ju je društvanje za stolom obasulo. – A ipak, kako reče gospodin Šanc, ljudi ga sporo prihvataju.

– Ljudi prihvataju pre svega ono u čemu vide neposrednu korist za sebe, ili ono što su prinuđeni da prihvate – odgovori Rudi. – U esperantu, budući da još nije u svakodnevnoj upotrebi na svim meridijanima globusa, obični pojedinci ne vide neposrednu korist za sebe, a nisu prinuđeni, niti treba nekim dekretom da budu prinuđeni, da ga prihvate.

– Esperanto je, Rudi, danas već raširen po celoj planeti – napomenu Karla Cigler, patinirana devojka s kojom je Alek (u drugim prilikama) flertovao. – Naši istomišljenici žive i deluju u više od sto zemalja sveta.

– Daj bože da je tako. Ali je hendikep esperantskog pokreta u tome što njega na svojim nejakim plećima nose periferni ljudi, omladinci i penzioneri. Prvi još nemaju značajan uticaj u društvu, drugi su ga već izgubili. U našem pokretu vrlo je malo ljudi u punoj stvaralačkoj snazi, koji imaju moć, uticaj u društvu.

– Vi me podsećate na prve hrišćane u Rimskom carstvu – reče Helga sa simpatijom. – Vas, doduše, niko ne proganja, ali vas niko i ne pomaže.

– Hrišćani su uspeli, a rimska civilizacija je propala – primeti Alek. – Znači li to da ćemo i mi, esperantisti, uspeh slaviti na ruševinama naše civilizacije?

– Da nazdravimo, onda, našem uspehu i našoj propasti! – podviknu Rudi Šanc i podiže kriglu.

Kucanju se pridružiše i istomišljenici za ostalim stolovima esperantskog separea gostionice. A kad im je Rudi objasnio čemu se nazdravlja, nastade opšte veselje.

– Ova civilizacija i ne zaslužuje bolju sudbinu, kad je indiferentna prema svojim najsajnijim tekovinama! – uzviknu Klaus Felder, jedan od militantnijih minhenskih esperantista.

– Mnogi od nas su, draga gospođo, ceo život proveli u procepu između indiferentne realnosti i zabludnih snova o pobedi razuma i bratstva među ljudima, o pobedi esperanta – obrati se Helgi onkel Jozef. – Neki su, kao moj drugar Fric Štol, i umrli razočarani i nezadovoljni zbog nesposobnosti čovečanstva da reši neke elementarne probleme, među kojima je i problem planetarnog sporazumevanja. Ali ne bih voleo da odavde odete sa utiskom kako neki među nama u svom ogorčenju doista žele propast ove civilizacije.

– Ma, neka propadne! – uzvratila Helga veselo. – Ljudi i narodi će ostati, i stvoriti drugu, bolju.

– Mi jesmo nepokolebljivi borci za esperanto, no fanatici ipak nismo – nastavi onkel Jozef. – Štaviše, kad bi bilo koji nacionalni jezik imao odlike kakve ima planski, neutralni jezik esperanto, mi bismo se složili da on služi kao sredstvo za sporazumevanje među narodima. Bilo je čak ideja da se latinski proglasi za međunarodni jezik. Da se to dogodilo, ja bih se, verujte mi, borio za njegovu primenu, kao što se danas borim za esperanto. No latinski je možda i petnaest puta teži od tvorevine doktora Zamenhofa, te mislim da je bolje što su mnoge reči tog antičkog dragulja ušle u leksički fond esperanta, nego da je sâm postao živi međunarodni jezik.

– A engleski, francuski, nemački?

– Oni još manje imaju prava da pretenduju na primenu u svetskim razmerama – požurila je Karmelita. – Ovo moje mucanje je, mislim, najbolje obrazloženje upravo rečenog. Kad razgovaram sa bilo kim od vas, ja sebi

ličim na učenicu koja nije naučila lekciju. A tako će verovatno biti i kroz deset godina. Uvek ću, kad sa Nemcima budem razgovarala na nemačkom jeziku, biti u inferiornom položaju. Svako ko se služi tuđim jezikom hendikepiran je u poređenju s onim kome je jezik komuniciranja maternji. To nije prijatno osećanje. Jedino esperanto nikome nije maternji jezik.

– Biće našem sinu – reče Rudi.

– Naš sin će imati tri maternja jezika: nemački, španski i esperanto.

– Nacionalno orijentisani ljudi, a oni čine većinu čovečanstva, upravo se toga i plaše: da će esperanto jednog dana potisnuti nacionalne jezike – reče Helga. – I to je, svakako, jedan od razloga sporog prihvatanja esperanta.

– Taj strah je iracionalan, kao i sve što dolazi od nacionalista – uzvratil onkel Jozef. – I esperantisti su rodoljubi. Svaki od nas voli svoj narod i svoj maternji jezik. Esperanto treba da bude sredstvo sporazumevanja samo među ljudima koji ne pripadaju istoj naciji i istoj sredini.

– A šta ćete s takvima koji, kao gospodin Šanc i njegova supruga, pripadaju dvema nacijama a jednoj sredini?

– Moja supruga već govori nemački. Kao što ste čuli, solidno. Doduše, s esperantskim akcentom.

– Ponovi ovo na španskom, da vidimo kako ti napreduješ u učenju! – uzvratil Karmelita temperamentno, a društvo za stolom pridružil joj se odobravateljskim smehom.

– Moja supruga, dakle, već govori nemački, i njime će se u Minhenu najčešće služiti – nastavi Rudi ozbiljno. – Ali u kontaktima sa našim prijateljima iz celoga sveta služićemo se esperantom. Svi mi smatramo da međunarodni jezik treba da se upotrebljava samo u međunarodnom komuniciranju, a unutar jedne nacije, odnosno države, ljudi će se i dalje služiti maternjim i, ako žive u višenacionalnoj državi, takozvanim državnim jezikom.

– Kao što svaka nacionalna, svaka državna zajednica ima svoj jezik, tako bi i celokupna svetska zajednica trebalo da ima svoj jezik – dometnu onkel Jozef. – Najpogodniji za to je esperanto. Stoga će on, uvereni smo, pre ili

kasnije postati osnovno sredstvo sporazumevanja na nivou čovečanstva.

– Kad ljudi ne bi bili opterećeni hiljadugodišnjim predrasudama, esperantom bi se ponegde služili i unutar državnih ili kontinentalnih granica – reče Karla Cigler. – U Indiji, recimo, ima oko sto pedeset jezika, a u Africi preko dve hiljade. U nekim regionima sveta vlada još veće jezičko šarenilo.

– Čak i naša Evropa je, draga Karla, nagizdana tim đinđuvama – vedro će onkel Jozef. – Možda nisi znala da se u njoj možeš sporazumovati na sedamdesetak jezika. Treba samo da ih naučiš.

– Svako šarenilo, pa i jezičko, ima i dobre strane – reče Alek. – Ono razbija monotoniju, uniformnost. I u lokalnim i u svetskim razmerama. Stvarnost u kojoj živimo treba da bude u svakom pogledu što bogatija. Zato je, po mom nepogrešivom mišljenju, dobro što na svetu postoji oko hiljadu četiristo naroda i preko pet hiljada jezika i dijalekata. Ali esperanto treba da premosti tu reku jezičkog šarenila. I da smanji, a u dogledno vreme čak eliminiše svaki nacionalizam.

– Ti bi, šac, hteo da na svetu ostanu sve nacije, a da iščezne svaki nacionalizam – obrati mu se Helga. – Ne čini li ti se da od ljudi ipak tražiš premnogo?

– Tražimo što više, da bismo bili zadovoljni i kad nam se pruži manje – odgovori šac samo svojoj kritičarki, jer se ćaskanje u esperantskom separeu pretvorilo u bučno šarenilo, u kome je bilo više dosetki, kikota i zdravica nego mirnih replika.

– Ti, čini mi se, preteruješ u svemu.

– Možda. I od tebe tražim više no što mi treba.

– A koliko ti pružam?

– Više no što zaslužujem.

* * *

I te večeri je Helga svom džokeru u njegovoj garsonjeri pružila više nego što je zasluživao. A ipak manje

no što mu je trebalo. Prvi, spasonosan period, grozničavo utoljavanje seksualne gladi, beše iza njih, sada je džokej s vremena na vreme, čak i posle najžešćih galopiranja, u dnu duše osećao pritajeno nezadovoljstvo. Matroni nije imao šta da prebaci, ona mu je sve svoje davala bez ostatka. Bio je nezadovoljan samim sobom, jer se konačno uverio da ga telesna lepota, prolazna i varljiva, irelevantna telesna lepota ipak više privlači nego širina duha, plemenitost karaktera, čak i vrelina strasti. Žena s kojom se bio čvrsto svezao beše i obrazovana, i dobroćudna, i temperamentna, ali ga njeno telo nije privlačilo, pa je u njegovom ljubavničkom ponašanju bilo sve više rutine, glume, pepelom prekrivenog žara. Sećao se reči Nemanje Zorića: "Žensku treba menjati kad nakon valjanja s njom poželiš da još nešto tucaš, ili bar grliš i ljubiš, kad osetiš da si se ispraznio samo telesno, a ne i emocionalno." Sećao se i priznanja Hansa fon Heberlajna da su njegovi polni odnosi sa prvom suprugom bili neka vrsta masturbacije u vagini.

Nemanja, čeznem za emocionalnim burama!

Hans, treba mi žena za kojom ću ludovati!

Nemanjin drugar i Hansov prijatelj ipak nije intenzivno tražio izlaz iz svog nezadovoljstva. Slikar u njemu bio je presrećan zbog konkretnih saveta i opštih pouka koje je od Helge dobijao kako ispred radova drugih umetnika tako i ispred vlastitog štafelaja, te je erotoman morao da čeka bolja vremena. Među dragocene sate u druženju sa Helgom džoker i džokej ubrajao je seanse u ateljeu Konrada Grajfenhagena, a najkorisnije, pa i najlepše, bile su stvaralačko-ljubavne večeri u samoj garsonjeri u Hoencolernštrase. Kritičarka bi tokom ta tri-četiri produktivna sata čitala koju knjigu ili pisala neki članak, a umetnik je slikao. Pokatkad bi na svojim leđima osetio netremičan pogled njenih očiju. Čak ni tada nije usmeravala igru njegove kičice, ali bi mu, na njegov zahtev, s vremena na vreme ipak dala neki konkretan savet, održala kakvo malo predavanje iz istorije ili teorije umetnosti. A kad bi se zasitili rada, gasili bi svetlo, skidali se i bacali jedno drugom u zagrljaj.

– Večeras smo zaista mnogo uradili – šapnuo joj pri kraju jedne takve seanse, nakon četvoročasovnog stvaranja i žestokog jahanja. – Tek sada počinjem da uviđam koliko si mi dragocena. Da nemam tebe, verovatno bih manje slikao. Jurio bih ženske, jer bez njih, oprljen kakvog me je Nebeska Munja stvorila, ne mogu. A platna bi čamila po čoškovima ove jazbine. Da, mnogo ti dugujem. Još kad bi htela da prihvatiš Hansov ponovljen predlog, pa da malo osvežimo našu ljubav...

– Osvežimo ili rasturimo? Zaboravi, šac, taj predlog. Hans mi nije potreban.

– Čini mi se da ti uskoro ni ja neću biti potreban. Jesu li stvarno neki prijatelji počeli da ti okreću leđa zbog mene?

– Prekorevaju me zbog ove veze i sin i snaha, i neki prijatelji iz privatnog života, čak i neki urednici koji objavljuju moje tekstove. Ali oni nam ne mogu oduzeti ove divne trenutke. Može da ih upropasti samo kvaran Alek ili truntav Verner Felcman. Parajlija koji se, kako sam ti već par puta spomenula, ozbiljno zagrejao za mene. Štaviše – moram ti i to reći – predlaže mi brak.

Felcmanovog kvarnog suparnika je novost najpre kosnula, a zatim obradovala. Nakon kratke ćutnje spokojno reče:

– Ova idila donela nam je mnoge lepe, meni i korisne trenutke. Ali ti, dabome, imaš pravo da misliš na svijanjanje trajnijeg gnezda. Ako se udaš, hoćemo li moći da se povremeno sastajemo? Voleo bih da se ovde vidamo bar jednom sedmično. Niko ne ume da pozira kao ti.

Posmatrali su, iz “ležećeg stava”, “Zgrčen akt”, koji se u mraku garsonjere, izbušenom snopovima svetlosti sa ulice, propuštene kroz tanku zavesu, nazirao na delu zida iznad vrata. Kad je zauzimala pozu, Helga je najpre klekla, a zatim se na kauču opružila ničice, pustivši da joj gуста crna kosa padne preko lica i po rukama savijenim oko glave. Umetnik je njeno telo na platnu suzio i izdužio, i tako je nastao asketski akt bez lica, s dugačkom razbarušenom kosom i s nogama podvijenim pod višljast opružen

torzo. Sve je ovo bilo izvedeno u posnom, crno-sivo-žućkastom tonu na maslinastozelenoj pozadini, pa ipak je to, po Alekovom mišljenju, bio jedan od njegovih najuspelijih aktova.

– Ako se udam, u toj pozi imaćeš me samo na platnu – šapnu Helga pomalo patetično.

– Zar nikad nećeš poželeti promenu?

– Možda ću je poželeti. Ali neću odmah da ti dotrčim. Ja ne pripadam toj vrsti žena.

– Zavidim ti. Zavidim svima koji mogu da se zadovolje s jednim partnerom. Ja nakon izvesnog vremena osetim potrebu za promenom čak i ako imam ženu koja mi pruža više no što zaslužujem. To je moje prokletstvo!

Helga se, ležeći postrance, tiho nasmeja, pokrivačem ušuška leđa i reče:

– Nikada nisam smatrala da moram biti tvoja jedina dragana. Samo ne bih volela da u avanture ulećeš bez moga znanja. Laži me vređaju.

– Nemam nameru da te varam. Ali bih ti bio zahvalan da si malo fleksibilnija – reče erotoman blago, oprezno. – Zašto odbijaš baronov predlog? I naša ljubav bi bila čvršća i uzbudljivija kad bismo je obogatili neobičnim doživljajima. Mene baš zanima kako sve to izgleda.

– Možda će razmena ljubavnih i bračnih partnera našim unucima biti nešto sasvim obično – uzvratila Helga mirno. – Ali ja za takvu promenu, izgleda, još nisam sazrela.

– Šteta. Mislim da smo idealan kvartet za svingovanje. Zreli, kultivisani, bez predrasuda, bez neposrednih obaveza prema deci...

– Ti šćepaj Antoniju, kad već imaš priliku. Znam da ti se dopada. A kako i ne bi, takva ženka!

– Bez tebe ništa neću da preduzimam. Doduše, sad sam u nedoumici, jer me je baron jutros pozvao da porazgovaramo o projektu “Antonije Druge”. A hoće i da napravim portret njegove supruge.

– Antonije Jedine – dometnu Helga jetko. – Umetnost je na prvom mestu, a i promena će ti dobro doći. Svakako treba da ideš. Sâm, naravno.

Helga se bacaknu i, završivši korpcanje na leđima, zagleda u tavanicu. Portretist je takođe bio narogušen. Ljut na sebe zbog nesmotrenosti. Nakon razgovora sa baronom u birou bio je presrećan što će portretisati Antoniju, a sada je, ispunjen gorčinom, odlučio da Helgi o tome više ništa ne govori.

– Kad će biti prva seansa? – upita matrona.

– Trebalo je da bude iduće sedmice, ukoliko dotle budem završio prva četiri platna “Nibelunškog ikonostasa”. Ali mislim da će bolje biti da to portretisanje otpadne. Izložba u “Saksoniji” se približava, treba uraditi svih dvanaest nibelunških ikona. A i neke druge radove koje min-henskim degustatorima umetnosti želim da prezentiram.

Zagrizao je u Helginu dojku, potom u drugu, da bi se, nakon dužeg uzajamnog milovanja i ljubakanja, zabio u nju besomučno.

Nakon orgazma bio je ljut i na sebe i na nju.

Ispunjen teškom mučninom, kao ilovačom.

* * *

“Nibelunški ikonostas” počeo je Helgin štićenik da skicira odmah nakon izleta u Ostalgoj. Predložio je teoretičarki da taj obimom nevelik, ali, s obzirom na inovacije i umetničke vrednosti, izuzetan ciklus – koji će biti sačinjen od poetsko-nadrealističkih i fotografsko-nadrealističkih uljanih slika nepravilnog oblika, osrednjeg i ovećeg formata – bude njoj posvećen i poklonjen. Predlog je zdušno prihvatila, a potom se u stvaralački proces svim svojim kunstistoričarskim znanjem i kritičarskim iskustvom uključila. U garsonjeru u Hoencolernštrase donela je Hebelovu dramsku trilogiju i Jordanov dvodelni ep o Nibelunzima, sâma je svom učeniku čitala karakteristične odlomke i prepričavala manje važne celine. U garsonjeru je prenela, na određeno vreme, i svoj gramofon, i potanak slog ploča sa Vagnerovim “Prstenom Nibelunga”. (Zabavljala su je Alekova mrštenja na pojedine provale i bujice instrumentalnih grupa, te moćnih glasova operskih diva i

divova, a sve po megalomanskim notnim nalogima autora četvorodelne muzičke drame. Koji je Helga smatrala vulkanskim vrhom među najčuvenijim instrumentalno-vokalnim planinama.) Muzičko-likovna učiteljica bila je, naravno, i prvi ocenjivač slikarevih studija u akvarelu.

Kad se vratila sa godišnjeg odmora, kad su se u ateljeu Konrada Grajfenhagena u kvartu Trudering okupili i preplanuli prijatelji i oni koji su avgustovske dane bili proveli u Minhenu i okolini, preparatura na sedam Alekovih platna beše već suva. Beli petougaoni, šestougaoni i osmougaoni ekrani izvijenih stranica – koje je, po nacrtima likovnog megalomana, bio iskrojio saradnik her Gronera, vlasnika prodavnice slikarskog materijala – čekali su kao zastrašujuć izazov.

Sada, početkom novembra, najveći poduhvat Konradovog ateljskog “podstanara” bio je u punom zamahu. Na paganskim ikonama (u apartnom, sadržajno i koloritno razbokorenom poetsko-fotografsko-nadrealističkom maniru) već su se, mestimično na tamnom, mističnom, mestimično na svetlom, maglenom fonu Nibelhajma, jasno uočavali detalji kompozicija “Rajnine kćeri”, “Izgradnja Valhale”, “Oslobođenje Freje” i “Valkire na bojištu”. “Votanova vatra oko Brunhilde” beše na pola puta između podslikavanja i punog kolorita. “Zigfridova pogibija” i “Sumrak bogova” behu tek u fazi skiciranja.

Ciklus je od samog početka privlačio pažnju Alekovih i Konradovih prijatelja, a kako su se u toku finalizacije na ikonama pomaljali prepoznatljivi likovi, komentari prijatelja bili su sve češći i sve šaljiviji. Tvorac ikonostasa je, naime, inspiraciju za oblikovanje nekih nibelunških bogova, heroja i heroína potražio u likovima njemu dragih osoba. Tako je Konrad, malko izmenjen, postao Votan, frau Elize, mršavija desetak kilograma nego u živom originalu, beše Frika, Helga je postala boginja prirode Erda. Freju, boginju mladosti i ljubavi, umetnik je naslikao prema liku Ulrike Limbah, Votanovu miljenicu i žrtvu Brunhildu po sećanju na sivooku Gudrun Volf, a neustrašivom Zigfridu je dao Kristoferovo obličje. No budući da je junak bio pri-

kazan u trenutku kad ga je sustiglo Hagenovo koplje – što je izazvalo vesele komentare većine prijatelja, pa i samog Kristofera, i tobožnje proteste zaljubljene, nakon godišnjeg odmora ponovo srećno-nesrećne Ulrike – Alek je i sebe stavio na razmeđu života i smrti, pozajmivši vlastiti lik jednom od umirućih ratnika na bojištu koje su posetile Valkire. Konture Valhale, veličanstvene na završetku izgradnje (biće, dabome, razorena i spaljena u “Sumraku bogova”), autor ikonostasa je koncipirao prema Ludvigovom Nojšvanštajnu.

Samog Ludviga, kao Parsifala, i oca mu Maksimilijana, kao Loengrina, rešio je da naslika drugom prilikom, kad se bude odmorio od “Nibelunškog ikonostasa” i ponovo uželeo germanskih legendi.

– Ovaj naš slikarski Vagner doista hoće da preskoči sebe. Ošamaren sam pretencioznošću koja me je zapljusnula – saopšti Tomas Dankert, Konradov prijatelj i Helgin kolega po kritičarskom peru, koji se u prostranom ateljeu-antikvarnici obreo nakon trosedmične pauze. – Vagner je, izvesno, najnemačkiji kompozitor. A na ikonostasu ovog Slovena takođe...

– Zašto je Vagner najnemačkiji kompozitor? – upita Ulrike.

– Valjda zato što je megaloman i mitoman. Pokatkad i gnjavator – odgovori Alek; a onda, pomislivši da se nepromišljeno izlanuo, i da bi ga neslana šala mogla skupo koštati, dometnu: – Ne mislim da su to loše osobine. I sâm sam megaloman i mitoman.

– Odlično zapažanje! – prihvati Tomas. – Vagner i ti imate još jednu zajedničku osobinu. On je, u svojoj pretencioznosti, bio uveren da počašćenim treba da se smatraju svi koji ga poznaju, koji s njim saraduju, a tako, izgleda, i ti rezonuješ. Razlika je samo u tome što je Rihardov rezon bio opravdan, a Aleksandrov nije.

– O tome kompetentan sud može dati samo vreme. Ne i Tomas Dankert – ubaci Helga.

– Bravo za moju učiteljicu! – uskliknu Alek, pa se zagleda u matronu. – Nedavno si mi rekla da je Tolstoj

Vagnerovu umetnost tretirao kao gomilu vašarskih gluposti za nezrele ljude. Čak i Čajkovskog je zamarala razvučena halabuka njegovog kolege. Da ne spominjemo besmrtnog Bernarda Šoa, koji je najnemačkijeg kompozitora nazvao bitangom. Dotična bitanga je, kažu mnogi, uništila dijatonsku muziku.

– Vagnerove opere, to jest muzičke drame, nisu zamornije od glomaznih Tolstojevih romana i sentimentalno-patetičnih simfonija Čajkovskog – odgovori Dankert. – Ova dva banalna Slovena nisu mogla da se dovinu do Vagnerovih visina. Tomas Man je na tim visinama uživao.

– Možda si u pravu. Pošto i ja pripadam sentimentalno-patetičnoj, banalnoj slovenskoj rasi, zaključio sam da jedna desetina Vagnerove muzike spada u red genijalnih ostvarenja, a ostalo je gnjavaža. To je moj nepogrešiv zaključak. Ali neću smatrati da greše oni koji budu rekli da je devet desetina Vagnerovog opusa remek-delo, a samo jedna desetina je dosadna. *De gustibus et coloribus non est disputandum*,⁷⁵ rekli su, pre dvadesetak vekova, stari Latini. Nesporazum je jedan od osnovnih oblika komuniciranja među ljudima, shvatio je, pre desetak godina, mlad Alek Vislavski.

– Nesporazum je jedan od osnovnih oblika komuniciranja samo među ljudima koji mnoge stvari ne shvataju – reče kritičar bez rukavica. – Kad se budeš dovinuo do Vagnerovih i Manovih visina, sve ćeš jasno sagledavati. Čak i vlastitu vagnerijansku megalomaniju i romantiku. Pa i odnos relevantnog i banalnog u svom delu.

– Moje mišljenje, i moje stvaralaštvo, ne moraš uvažavati. Ali filozofiju umetnosti Fridriha Ničea zacelo respektuješ. Šta je Niče, u “Slučaju Vagner”, govorio o liku i delu kompozitora koji, kao i on sam, beše *s one strane dobra i zla?*

– Niče je o mnogo čemu svašta govorio. Ti bi dodao: I genijalno i ludo.

---

⁷⁵ *O ukusima i bojama se ne raspravlja,*

– Mi sad nećemo pričati o svemu i svačemu. Bacimo pogled samo na odnos dvojice iščašenika. Genijalni ludak je, u analizi lika i dela kompozitora koga je najpre obožavao, a potom kritikovao, konstatovao: *Vagner je velika propast za muziku. On je u njoj otkrio sredstva za nadraživanje umornih nerava, i time muziku učinio bolesnom.*

– Šta je, po Niče, u Vagnerovom stvaralaštvu bolesno? – upita Ulrike.

– Ono što čini dominantna obeležja tog stvaralaštva – odgovori Alek. – Pre svega, strast. *Ništa nije jeftinije od strasti! klikće Fridrih. A tek melodija!... Ništa nije opasnije od lepe melodije!* Vagnerov idealizam je radikalnog analitičara svega i svačega takođe iritirao. *Popravimo, dakle, čovečanstvo! (Jao!) Meni nije jasno šta je zagovornik ideje o natčoveku, o volji za moć, o smrti Boga i o večnom vraćanju istog, želeo da postigne vlastitim Delom. No to je druga tema. Ovde ću još dodati da je Niče u umetnosti, Vagnerovoj i svačijoj, smetao i hedonizam. Nikad nemojmo dopustiti da muzika služi za odmor, da uveseljava, da ljudima čini zadovoljstvo!*

Tomas Dankert je afektivno uzdahnuo.

– Ovo nama prenosi razveden momak na čijim slikama su strast, lepota – i to ona sladunjava, dekorativna, poetskorealistička i hiperrealistička – kao i atraktivnost, apartnost i dopadljivost, dominantna obeležja! Svega toga ima čak i na ovim paganskim ikonama, iako njihov sadržaj emituje, ili bi trebalo da emituje, drugačije poruke. Jedino strast je ovde u skladu sa...

– “Nibelunški ikonostas” je meni posvećen – obrati se Helga kolegi. – Svih dvanaest “svetih slika” biće moje vlasništvo. Zato biraj reči kad o tom ciklusu govoriš.

– Mora da je divno imati u vlasništvu tako pretencioznog umetnika i tako grandioznu umetninu – konstatova Tomas “biranim” rečima. No njegova dugogodišnja prijateljica je zaoku ignorisala.

– Pretencioznost i romantičarski subjektivizam osnovni su pokretači umetničkog stvaralaštva – dobaci Kristofer. – Ma šta o njima govorio, ništa novo nećeš reći.

– Ako želiš da ljudi misle kako govoriš nešto novo i dubokoumno, treba da bulazniš tako da te niko ne razume – reče Konrad. – Danas prolazi samo zamršeno, nesuvislo govorenje o umetnosti. Jednostavne, duboke ali već otrcane istine svima su poznate, i stoga dosadne. Od kritičara i teoretičara se traži da govore nešto novo. A pošto je sve bitno već rečeno, izmišljaju se svakojake nebuloze. Obični ljudi, koji vole jednostavnost i jasnoću u umetničkom delu, pa i u sudovima o umetnosti, ne utiču presudno na formiranje javnog mnjenja u umetnosti. A oni koji čine jezgro tog mnjenja svime su zasićeni, pa traže samo ekstravagancije, koje onda zasipaju nesuvislim tumačenjima.

– Opet naš stari dobri Konrad hoće da nas indoktrinira svojim konzervativizmom – konstatova Tomas Dankert. – Ti si, prijatelju, rođen u provinciji, tek kao formiran mladić došao si u metropolu, pa zato modernu umetnost nikad nećeš shvatiti i prihvatiti.

– Evo još jedne nesuvisle teorije – ubaci Alek peckavo.

– Ta teorija odnosi se, momče, i na tebe. Jer si i ti, koliko znam, odrastao u dubokoj provinciji. Sredina u kojoj se čovek formira u velikoj meri utiče na njegov karakter. Umetnici koji potiču iz provincije većinom su, uprošćeno rečeno, realisti i konzervativci. A oni koji su odrasli u urbanoj sredini najčešće su modernisti, avangardisti. Razlog tome nije teško objasniti. Deca grada rano sazrevaju, rano sagledavaju apsurdnost življenja, rano počinju da preziru trivijalnosti života. Zato u njihovim delima ima mnogo manje banalnosti i naivnosti nego u delima autora koji potiču iz ruralnog sveta, koji su neizlečivi realisti.

– Ova se teorija ipak ne odnosi na prisutne stvaraoce. Bar ne u potpunosti – reče Helga. – Jer nijedan od ove dvojice nije konvencionalan realist. Konrad je tradicionalan, akademski i, na pojedinim platnima, moderan, fotografski realist, a Alek je poetski realist i fotografski nadrealist.

– *Odelo ne čini čoveka.* U prevodu: umetnički pravci ne čine umetnika – uzvratila Tomas. – Naši prijatelji veći-

nom svojih ostvarenja nisu konvencionalni realisti, oni se u svom stvaralaštvu ne služe svesno postupkom trivijalizacije. No u suštini...

– Gospodine kritičaru, zapamtite reči umetnika koji je stvorio mnogo više slika nego teorija, ali koji ipak ponešto zna o čoveku i stvaralaštvu! – prolomi se Konradova pedagoška grmljavina. – Najlakše je podsmehnuti se banalnosti i naivnosti u ljudskom biću, u umetničkom delu. To može svako. Mnogo su ređi oni široki i duboki duhovi koji su u stanju da uživaju u jednostavnosti što prodire u suštinu. Koji su u stanju da uživaju u lekovitoj banalnosti i plemenitoj naivnosti.

– Da, treba biti veoma dubok da bi se uživalo u plitkostima.

– Poslednji put te opominjem da ne iritiraš moje prijatelje! I da ne omalovažavaš delo koje je meni posvećeno! – podviknu Helga šaljivo.

– Za mene, šac, ne brini – dobaci Alek. – Mene više niko ne može da izbací iz ravnoteže. Jer sam uveren da su u današnjoj umetnosti, pogotovo u slikarstvu, svi kriterijumi poremećeni. Svaki stvaralac misli da je genije, i više niko, bar među snažnijim ličnostima, ne mari za mišljenje drugih o njegovom delu. A da stvar bude zapetljanija i veselija, mnogi od tih naizgled prepotentnih tipova su u pravu. Između priznatih i nepriznatih genija razlike su često minimalne. Samo vanumetničke okolnosti, kao što su, recimo, profilerska glad galerista i povodljivost kritičarâ, nadvavaju ih do apsurdâ. Pitajte Đorđina de Kirika šta misli o nabeđenim genijima, pohlepnim trgovcima i potkupljivim kritičarima.

– Đorđino je ko zna gde, ali ja sam ovde! – dobaci Ulrike sa tabureta na kome je sedela s umetničkom enciklopedijom na svojim i s levom rukom na Kristoferovim kolenima. – Meni su takođe smešni nabeđeni geniji i njihovi povodljivi hvalitelji. Uzmimo, na primer, bratiju iz ovog poglavlja. “Apstraktni ekspresionizam”. Adolf Gotlib, Aršil Gorki, Barnet Njumen, Džekson Polok, Viljem de Kuning... Ko je od vas čuo, recimo, za tog De Kunin-

ga? A enciklopedist piše o njemu kao da je dotičan mahnit razmazivač boja izmislio slikarstvo.

– Nije izmislio slikarstvo, ali je jedan od onih velikih i, reći ću, uprkos tvom cinizmu, genijalnih majstora koji su izmislili figuralno-apstraktni pravac ekspresionizma. To je dovoljno – reče Tomas. – Ko ti daje pravo da otpišeš De Kuninga samo zato što dosad nisi čula za njega?

– Glavni inicijatori formiranja koncepta apstraktnog ekspresionizma bili su ideolozi političkog i ekonomskog liberalizma, a slikari su bili samo realizatori njihovih zamisli – uzvratila Helga. – Ideolozi američkog kapitalizma su želeli da se slikari apstraktnim ekspresionizmom suprotstave realizmu umetnosti favorizovane u totalitarnim sistemima. Za razliku od oportunih realista u komunizmu i fašizmu, koji su tematizovali društvene fenomene i veličali tekovine sistema kome su pripadali, apstraktni ekspresionisti su se bavili nepredmetnom strukturom, proizvoljnošću oblika i boja, teksturom, i drugim obeležjima slike kao produkta čiste likovne umetnosti.

– Komunistički i fašistički totalitaristi su, zaključujem, umetnike upotrebljavali kao sluge ideologije, a agenti eksploatorskog kapitalizma su nastojali da umetnike prevedu žedne preko vode, tako što su umanjivali njihovu potrebu za bavljenjem društvenim problemima – nastavi Ulrike. – Ne navijam za oportunistički, totalitaristički realizam, ali ni za larpurlartistički, apstraktni ekspresionizam. “Genijalnog majstora” Viljema de Kuninga nisam, mudri Tome, otpisala zato što prvi put čujem za njega, nego zbog toga što bi mazarije kakve on seje po stranputicama likovne umetnosti mogao svako da proizvodi. Njega je na tim stranputicama, ili u tim ćorsokacima, kako bi rekao Alek, prevazišao, svojim još prostijim mazarijama, najobičnijim koloritnim plohama, Mark Rotko, još jedan majstor apsurdnog apstraktni ekspresionizam.

– Rotku je početkom ove godine “genijalnost” tako zavrtila mozak da se ubio – dometnu Helga. – Možda je baš on povukao za sobom Barneta Njumena, drugog pro-

izvođača koloritnih ploha... Ali, lepotice, nemojmo se sprdati s umetnicima. Pogotovo ne s mrtvima.

– Da, mamice, ja sam nevaljala devojčica – uzvratil Ulrike nestašno. – Sprdam se, cinična sam. Šta da radim, kad sam uverena da bih mazarije kakve su produkovali Mark Rotko i Barnet Njumen, kakve Viljem de Kuning i dalje produkuje, i ja mogla da napravim. Dajte mi samo četkice i pola sata vremena.

– Evo, dušo, izvoli – Konrad je prema njoj ispružio ruku sa kičicom.

– Ko me poštuje, verovaće mi na reč.

– A ko te voli, verovaće ti i na pogled – Tomas Dankert nije krio sarkazam.

– Kad muškarac voli ženu, treba da joj veruje više nego samom sebi – reče frau Elize. – Kao onaj grof koji je, ulazeći u budoar svoje supruge, primetio kako njen ljubavnik iskače kroz prozor. Plemeniti muž je ipak, nakon rasprave začinjene suzama i umiljavanjem najdraže, prihvatio njeno uveravanje da su ga prevarile vlastite oči, a ne ona.

– Treba li ja, mađam, da izvučem neko naravoučenije? – upita Konrad smerno, a prijatelji uzvratiliše smehom.

– Povod za ovu priču je, koliko se sećam, bilo moje pogrešno sagledavanje umetnosti, pa ja treba da izvučem naravoučenije – reče Tomas. – Moja greška je u tome što apstraktnu ideju i autentičnu kreaciju pretpostavljam konvencionalnoj temi i zanatskoj obradi. Zna se šta treba da ume pravi majstor, zar ne, Ulrike?

– Ja sam snažna ličnost, tvoja ironija me neće izbaciti iz ravnoteže – uzvratil Ulrike s nestašnom drskošću. – Ne nadmećem se s tobom u poznavanju umetnosti, ali tvrdim da na ovome svetu ima bar nekoliko stotina predstavnika figuralno-apstraktnog ekspresionizma koji slikaju kao Viljem de Kuning, ili čak bolje od njega. O Marku Rotku da i ne govorimo. Od njega može platna bolje da premažuje svako. Pa ipak se samo De Kuning, Rotko i još neko licina srećnika povlače po enciklopedijama i udžbenicima slikarstva. Što kaže Alek, svi kriterijumi su poremećeni.

Poslednji među spomenutima okrete se prema lepoticu koja je šarmantno izverglala vlastiti stav.

– *Umetnost se rađa iz potrebe, živi od borbe, umire od slobode*, rekao je Andre Žid. Danas je u umetnosti, naročito likovnoj, sve dopušteno. A ta sloboda, koja je prerasla u anarhiju, ubija istinske vrednosti. Kao što korov u neobrađenoj bašti ubija ruže i ostalo plemenito cveće.

– Umetnici poput tebe, koje ja smatram visokokvalitetnim, koje Tomas smatra pretencioznim, najčešće misle da su oštećeni, ali se teše uverenjem da će budućnost ispraviti mnoge nepravde – uzvratu Ulrike. – A mi, koji volimo umetnost, neutešno smo zbunjeni. Jedino kritičari sve znaju, ali neće ništa pametno da nam kažu. Helga, sestrice mila, oprosti, ovo se ne odnosi na tebe.

U buri smeha što je odjeknuo u ateljeu najjače se čula Konradova grmljavina. Ulrike je otišla do mamice-sestrice da je umiljato zagrlji i poljubi.

– Ti, Alek i još neki genijalci ogorčeni ste zbog neopravdanog favorizovanja jednih, i tužne sudbine drugih umetnika – odgovori Tomas Ulriki. – A ja sam ponekad ogorčen zbog neopravdanog izjednačavanja velikih i beznačajnih stvaralaca i ostvarenja, zbog mešanja zrnevlja i pleve. Naravno, vi ste u pravu. Ja ništa ne znam.

– Ti mnogo znaš, ali nisi uvek u pravu – reče Helga. – Direr veli da umetnost mogu valjano prosuđivati jedino sami umetnici, a drugima je ona skrivena kao strani jezik. I Konrad Fidler misli da razumevanje zaostaje za dostignućima umetnikâ, bez obzira na to što se kritičari pokatkad ponašaju kao da im je odavno poznato sve što umetnici (svesno, formiranim umom, ili instinktivno, kao zverke) čine.

– Ako ovo britko mišljenje, mudrice, važi za verifikovane poznavaoce umetnosti, šta se tek može reći za nas, obične degustatore i konzumente najplemenitijeg stvaralaštva? – Ulrike je Helgu pomilovala po kosi. – Šta ćemo s Alekovom tvrdnjom da gledalac, slušalac ili čitalac treba da dovrši ono što je primarni stvaralac započeo?

– Konzumenti obično ništa ne razumeju, kao i oni koji im plodove svoje iščašenosti nude, pa je rezultat jedan prema jedan – Tomas nije skrivao ironiju. – Fidleru su bile poznate iracionalnost i nekompetencija umetnika i njihovih privrženika, ali se ulagivao i jednima i drugima.

– Znam, Sokrate, da ništa ne znam, ali sam siguran da slikarsku veštinu, pa i suštinu, nosim u duši, u krvi – reče imenjak Konrada Fidera. – A poznajem kritičare koji pojma nemaju šta je umetnost. To, dabome, ne važi za gospođu Krebs i tebe.

Smeh, Ulrikin poljubac na Helginom obrazu, replika Tomasa Dankerta, zagledanog u povelika višeuugaona okca “Nibelunškog ikonostasa”:

– Siguran sam da autor ovog grandioznog promašaja, o kome ću ja, svojoj prijateljici za ljubav, publikumu i galeriji “Saksonija” govoriti sve najlepše, ima neku originalnu definiciju umetnosti. Voleo bih, gospodine Vislavski, da čujem tu definiciju. Možda ću je ugraditi u govoricu kojom ću otvoriti tvoju izložbu.

– Umetnost je, to znaju čak i promašeni kritičari, kreativna delatnost ljudi koji osećaju potrebu da o stvarnosti u kojoj žive, i koja u njima živi, govore na estetski način. Meni je to odavno poznato, pa ovu definiciju smatram maltene otrcanom. U poslednje vreme više razmišljam o tome koja su umetnička dela izuzetna. I relevantna. Došao sam do zaključka da su to ona dela koja ne može stvoriti bilo ko, jer izuzetnu sposobnost poseduju samo kontemplativni i talentovani, radoznali i maštoviti, inteligentni i obrazovani, u tehniku stvaralaštva upućeni pojedinci. Najzad, izuzetna umetnička dela treba da sadrže, i isijavaju, neku, makar sitnu inovaciju, ako su već krupne retko dosežne. Potpuno apartna, čudesnom aurom obasjana dela mogu da kreiraju samo...

– Izabranici Svevišnjeg! – ubaci Tomas.

– Tu poentu si mi skinuo s jezika. Možda smo telepatski povezani. Proširujući eksplikaciju, reći ću da visokovredne, relevantne tvorevine moraju na svakoga ko se nađe pred njima učine snažan utisak. Zapravo, i nešto više

od toga. Visokovredno umetničko delo je samo ono koje sadrži neobjašnjivu i neuhvatljivu magiju. Stvaranje te magije nije u čovekovoј moći, nego u volji i moći Nepojamnog.

– A mogu li relevantna umetnička dela da sadrže i pokoju kap kiča? – upita Ulrike glasom bezazlene učenice.

– Kičem je umetnost neretko bila prožeta i tokom prethodnih vekova, u vremenima male obrazovanosti i velike naivnosti kako aristokratije tako i plebsa, a ta slatunjava poslastica, trivijalna lepota, ni danas nije sasvim iščezla – reče Helga. – Svi slojevi naroda su, doduše, obrazovaniji, manje naivni, ali sada kič proizilazi u prvom redu, kako kaže Adorno, iz masovne proizvodnje, i potrošnje, svega i svačega.

– Hvala ti, učiteljice, za ovo objašnjenje – ljupko će Ulrike. – Mene i dalje zanima da li tvoj pulen, koji individualnost i apartnost stavlja iznad svega, takođe smatra da relevantna umetnička ostvarenja mogu da sadrže i pokoju kap kiča.

– Mogu, ako je ta kap diskretna – odgovori pulen. – Konzumentu, ukoliko nije rigidan, fahmanskom sujetom i snobovskom blaziranošću prožet teoretičar i kritičar, ne smeta ako oseti sladost takve kapi. No ona ne sme da banalizuje utisak koji na gledaoca (slušaoca ili čitaoca) čini visokovredno umetničko ostvarenje.

– Čim je dotično delo iz sebe izbacio izuzetan pojedinač, snažan utisak je neminovan – uzvratila Tomas.

– Nije. Uzmi, recimo, figuralno i apstraktno slikarstvo. I jednim i drugim bave se veliki i mali umetnici. Ali dok značajno delo u figuralnom slikarstvu može da stvori samo izuzetan majstor, “remek-delo” u apstraktnom slikarstvu može da stvori bilo koji promućuran i u teoriju boja upućen laik. Neka jedan takav laik, koji zna šta su kontrasti, komplementarne boje i odnosi površina – a to nije teško naučiti – premaže jedno platno, a drugo neka premaže priznati velikan apstraktnog ekspresionzima. De Kuning, na primer. Oduzmi ta dva platna, nepotpisana, veri-

fikovanom poznavaoću apstraktnog slikarstva. Šta će on učiniti?

– Reći će da mu je tu podvalu namestio Aleksandar Vislavski.

– Nisam siguran da će lako pogoditi koju je sliku stvorio veliki maestro, a koju promućuran početnik – odgovori Alek kroz smeh prijateljâ. – U figuralnom slikarstvu se tako nešto ne može dogoditi. Pazi, ja ovo ne govorim kao protivnik apstraktne umetnosti. I sâm s vremena na vreme stvorim pokoje apstraktno delo. Ali tvorevina u koju stvaralac, pored svog talenta i umeća, nije uložio i veliki trud, u načelu ne može biti velika.

– A blesak u duhu genija? – sinulo je Kristoferu. – Pikaso u “Bičju glavu” nije uložio nikakav trud, dovoljno mu je bilo desetak sekundi da poveže sedalo i korman bicikla. I remek-delo moderne umetnosti beše stvoreno.

– Ja sam rekao “u načelu”. Blesci u duhu genija su izuzeci. Rekli smo da je inovacija jedno od osnovnih obeležja visokovrednih, relevantnih umetničkih ostvarenja.

– Pikasova “Bičja glava” je samo jedna dosetka – objavi Konrad. – A umetnost koja se gradi na dosetkama ne može da bude relevantna.

– U kom smislu relevantna? – upita Tomas. – Estetskom, društvenom, zabavnom?

– U Pikasovom opusu ima i dosetki i relevantnih ostvarenja – reče Helga. – Ali mnogi njegovi epigoni žele na lak način da ostvare velike efekte. Čak i ako imaju talenta, jeftino ga prodaju.

– Znam jednog takvog, koga si donedavna upravo ti podržavala – uzvratila Tomas. – Horst Bitner, naravno. Taj je nekad umeo da napravi izvanredan portret, još bolji pejzaž, ali mu je već nekoliko godina mrzak ozbiljan rad. Ako prihvatimo tezu da umetničko delo ima tri nivoa, tri osnovna aspekta – filozofski, tematski i zanatski – nije teško zaključiti da je Horst ovaj treći aspekt potpuno zanemario. A ti si ga ipak podržavala. Zašto?

– Znaš ti vrlo dobro zašto. Zato što je bio moj lični umetnik. Zna to i moj sadašnji lični umetnik, kojeg upravo

posmatraš. Pričala sam mu o njegovom prethodniku, pa je sad, nadam se, umanjeno tvoje maliciozno zadovoljstvo.

– Horst Bitner je zaista talentovan momak – objavi Konrad. – Proletos sam bio na njegovoj izložbi. I jasno uočio pad našeg prijatelja. Nesreća je utoliko veća što taj pad proizilazi samo iz njegove lenjosti. Ili zasićenosti likovnim stvaralaštvom. Spontani, nekontrolisani, početnički namazi na njegovim platnima prosto dovikuju gledaocu da je svako od tih platna nastalo za nekoliko sati “nadahnutog”, u stvari nemarnog rada. Da na njima ne stoji Bitnerovo ime, pomislio bih da su to tvorevine nekog diletanta. Horst je nekad mnogo znao, ali kao da je u poslednje vreme sve zaboravio.

– U tome i jeste suština umetničkog stvaralaštva – uzvрати Tomas. – Umetnik mora mnogo da uči, mnogo da zna, a onda treba sve da “zaboravi” i da krene iz početka. Iz svoje nutrine. Vas dvojica, Alek i ti, veliku pažnju poklanjate tematskom i zanatskom aspektu umetničkog dela. Možda ćete jednog dana dosegnuti i filozofski nivo.

– Oprosti, prijatelju, ali tvoju “filozofiju” nemam nameru da dosežem! – zagrmi Konrad samouvereno. – Ona nije potrebna ni meni ni ljudima koji vole i respektuju moje slike. Umetnička dela svaki normalan čovek spoznaje i procenjuje intuicijom. Nikome nisu potrebni tumači da bi shvatio kako bez posebne veštine i velikog truda nema izuzetne tvorevine. Samo tvorevinama minorne vrednosti potrebni su “specijalisti”, da ih tumače, da nad njima teorišu ili, kako bi rekao Alek, intelektualno onanišu.

– Šta ti podrazumevaš pod umetničkom vrednošću? – upita Kristofer poluozbiljno.

– E, to je pravo pitanje! – Konrad kao da je bio naboden na viljušku. – Šta je čovek, šta je život, šta je umetnost, šta je prvo nastalo: kokoška ili jaje? Kad čujem takva pitanja, znam da je rasprava blizu ćorsokaka. Sve je relativno, sve i vredi i ne vredi, sve je umetnost i ništa nije umetnost. Neprikosnovena je samo ideja, dosetka. Pikasovo biciklističko kormilo i sedalo što, spojeni, podsećaju na bičju glavu, Dišanov mokrionik takođe. Vrhunska umet-

nost su i konceptualističke ludorije američkih snobova i figuralno-apstraktne mazarije svih snobova sveta. Sve što dotaknu avangardisti postaje umetnost, jer se mi povodimo za njihovim opsenama, jer još ne znamo, ili se pravimo da ne znamo, šta se podrazumeva pod istinskom umetničkom vrednošću. Kao da ljudi na ovoj planeti ne žive već milionima, kao da nisu izgradili baš nikakve kriterijume.

– Šta ti podrazumevaš pod kriterijumima u umetnosti?

Drugo Kristoferovo poluozbiljno pitanje, i smeh koji je još jednom odjeknuo u ateljeu, označili su kraj ko zna koje rasprave o neiscrpoj temi. Konrad beše uveren da je ovu rundu dobio, a prijatelji koji bi imali šta da mu odgovore nisu uzvraćali, jer behu uvereni da bi rasprava s ovakvim oponentom ionako završila u ćorsokaku.

Konrad je, zadovoljan, nastavio da doteruje “Voće” – njegove narandže, šljive, kruške i jabuke bile su zdrave i tvrde, kao da su proizvedene u kakvim preciznim nemačkim mašinama – Alek je pojačavao pojedine nijanse na “Votanovoj vatri oko Brunhilde”, a neproduktivni prijatelji su u intelektualno-relaksativnom delu ateljea pijuckali džin i ćaskali o umetnosti življenja.

Niko od njih nije znao da će nesmiren ekvilibrnist nad izazovnom poluprazninom između iluzionističke umetnosti i umetnosti življenja podleći iskušenju, da će sredinom naredne sedmice ipak otići u kvart Grefelfing, na sastanak sa Hansom fon Heberlajnom i njegovom suprugom.

* * *

U koferiću je iluzionist tog kišnog predvečerja nosio nekoliko rudimentarnih skica za projekat “Antonije Druge” i pribor za rad u pastelu, a u duši samoprekor zbog ružnog postupka prema Helgi i uzbuđenje zbog ugodne neizvesnosti koja ga je očekivala u domu prijatelja bezbrižnosti.

Baron je vedrim glasom izrazio žaljenje zbog nedolaska gospođe Krebs, ali, reče, posao će moći da se obavi i

bez nje. Čašama porta zalili su početak tešnje saradnje i prelazak na drugarsko, razgaljujuće "ti". Mešetar je potom arhitekti ispričao još neke detalje o interesentima za nove stare nemačke kuće, napomenuvši da će prve porudžbine verovatno doći tek posle Nove godine. A dotle bi, reče, valjalo makar u glavnim crtama oblikovati "Antoniju Drugu".

– Ja sam već počeo da se zagledavam u nju – reče Alek, vadeći iz koferića prvu varijantu idejnog rešenja. – Evo, pogledaj ove skice.

Baronovo opredeljenje za novu kuću poticalo je iz potrebe da pod jednim krovom ima i ekstravagantan dom i reprezentativne prostorije za sve uspešniji kupoprodajni biro. Dabome, ni podrum s ekskluzivnim barom nije bio zaboravljen. Štaviše, baron kao da je njime bio najviše zakupljen.

– Dvoumim se između relativno lakog broskog stila i nekog teškog, mističnog, pećinskog ambijenta – reče zagledan u idejno rešenje. – Nacrtaj mi, Alek, obe varijante. Ali plastično, više slikarski nego arhitektonski. Posle toga ćemo doneti odluku. Mačkice, šta bi ti više volela?

– Ja sam za pećinu. I to mračnu – Antonija je bila šaljivo-izazovna.

– Znači, praistorija. Moraćete odbaciti odela, zameniti ih krznom zverinja – uzvratila Alek u istom tonu, pa se obratila domaćinu: – U prizemlju će ti biti biro, sa kancelarijom za četiri službenika, tvojim kabinetom i predsobljem za sekretaricu. A na spratu i u potkrovlju će, dabome, biti privatne prostorije. I u novoj kući ćeš sa suprugom voditi ljubav uz dobovanje kiše po krovu.

– E, u potkrovlju će s njom kroz emocionalne bure da plove naši kućni prijatelji – uzvratila baron ustajući sa dvoseda. – Ja ću za to vreme sa divljacima da orgijam u pećini.

– Uvek si, macane, ostvarivao sve svoje želje – konstatacija Antonija mazno.

– A sad ćete mi i vas dvoje ostvariti jednu. Ja večeras moram u gradu da obavim važan i uzbudljiv posao, va-

ma preporučujem potkrovlje “Antonije Prve”. Hoću, Alek, da tamo napraviš fin, lepršav, mali noćni portret moje lepe Toni.

– Znači, nešto u Mocartovom stilu.

– A kad portret bude završen, nastavićemo dublje da istražujemo našu gospodaricu. Već odavno želim da imam jedan znalački pogled na njen anatomske sklop. Da vidim jesam li samo ja opčinjen njenim oblinama, ili će ta lepota nadahnuti i inženjera arhitekture ljudskog tela.

– Hoćeš, dakle, i jedan akt.

– Ne mora biti čist, konvencionalan akt. Veoma mi se, recimo, dopada “Autoportret sa modelom” Lovisa Korinta. Sećaš li se tog krasnog para?

– Korintova knjiga “Das Erlernen der Malerei”⁷⁶ beše mi još u Beogradu udžbenik slikarstva i nemačkog jezika. Volim secesiju, kao i ti.

– Fino. Eto prilike da meni za ljubav baciš jedan secesijsko-ekspresionistički pogled na sebe u duetu sa mnom Toni. Možda će njen portret i tvoj autoportret sa modelom biti začetak zbirke radova A. Vislavskog u “Antoniji Drugoj”.

– Nerado malam autoportrete. Dosad sam ih načinio svega tri, ako računam i ovaj najnoviji, uzgredni, na “Nibelunškom ikonostasu”. Ne volim, izgleda, da zavirujem u svoju crnu dušu.

– Ko je crven ispod kože, mora da bude bar malo crn u duši – uzvratiti baron sa zadovoljstvom na licu i u glasu. – Drugim rečima: ko živi, treba i da greši. Ko ne greši, ne živi.

– I ja smatram da život povremeno može da bude pomalo i prljav. Ako bi bio apsolutno čist, ne bi imao nikakvih čari, nikakvog mirisa i ukusa, nikakve arome, da tako kažem. Bio bi sterilan poput sterilne gaze.

---

⁷⁶ “Učenje o slikarstvu”

– Potpuno si u pravu – bodro će baron. – No, ja moram da idem. Želim vam puno sreće i inspiracije. Prijatno!

– Lepo se provedi, macane – reče Antonija izlazeći sa suprugom iz salona.

Portretist je, ostavši sam, osetio kako ga zahvata laka trema. Učini mu se da mu trnu i obrazi i pojedini delovi tela. No znao je da ta ugodna paraliza neće dugo trajati, da će minuti čim splasne prvi talas uzbuđenja. Nastojeći da se smiri i skoncentriše, podsećao se da su ovo izuzetni, neponovljivi trenuci. *Život je kratak, sticanje veštine dugo, zgodna prilika je trenutna...* govoraše Hipokrat.

Antonija se vratila u salon i meko spustila na dvosed. Uzela je sa stola čašu s vinom i otpila gutljaj. Slikar ju je netremice posmatrao. Najzad upita:

– Hoćeš li da radimo ovde, ili da se popnemo u potkrovlje, kako nam je Hans preporučio?

– Ti si majstor, odaberi ambijent.

– Hajdemo gore. Ovaj salon je slikovit i ugodan, ali nama treba nešto intimnije. Da bi do punog izražaja došla tvoja senzibilnost i putena lepota.

– Daj mi bar malo i duha.

– Ne treba da ti ga dajem, jer ga imaš. Ti si veoma produhovljena osoba. Ali tvoja telesna lepota je tako izazovna, tako fascinantna da zaslepljuje čoveka i zasenjuje druge tvoje kvalitete.

– Rekli smo da treba stvarati hladna srca i čela – podseti ga Antonija ljupko. – Od ovog pravila možeš odstupiti jedino ako smatraš da si ravan Geteu.

– Kad sam nasamo sa bićem s kojim silno želim da se sjedinim, duhovno, emocionalno i telesno, imam osećaj da sam ravan Bogu.

– O-ho! Ovo je već prilično daleko od hladnog srca i čela.

Iskapili su čaše i popeli se u prostranu spavaću sobu, koja je zauzimala veći deo potkrovlja. Portretist je tu najpre nekoliko trenutaka osluškivao jedva čujno dobovanje kiše po krovu, da bi potom, otišavši do prozora, zaneseno

opisao Antoniji svoju slabost prema mansardnim prostorijama. One su tako romantične, reče poluglasno. Pogotovo kad se u njih uvuče kišoviti jesenji sumrak. Kad osetiš da u njihovim mračnim kutovima, kao u našim dušama, čuče melanholija i nostalgija. Ne, nemoj još paliti svetlo. Pusti neka ovaj sfumato, što je preplavio sobu i rasplinuo stvari u njoj, preplavi i tebe. Pridi prozoru, odavde posmatraj prisnu tamu svoje sobe... Osećaš li njeno disanje? Eno, iz onog kuta dopro je jedva čujni uzdah.

– Nemoj me plašiti – šapnu Antonija mazno, gledajući ga izbliza u oči. – Neću ovde smeti da spavam.

Ničeg strašnog tu nema. Strašno je samo to što je život tako bolan i prolazan. Što je lepota tako opojna i neuhvatljiva. Što nam se nijedan san ne može dokraja ostvariti. To su uzdasi melanholije i jecaji nostalgije. Tvoje i moje. Ali ako hoćeš da pobegneš iz tamnih predela svoje duše, okreni se na drugu stranu, zagledaj se kroz prozor. Ima li išta jednostavnije i uzbudljivije od crnih kontura udaljenih krovova i krošnji, od niskog oblačnog neba? Od gole grane što se njiše ispred tvog prozora. Ima li išta prirodnije i lepše od zlatnih uvojaka tvoje kose? Od ovih začuđenih zelenih očiju i skamenjenih rumenih usana.

Dodirnuo je prstima zlatnu kosu, oprezno, potom usnama usne. Antonija ga nije ni prihvatila ni odbijala. Bila je mirna i hladna, kao da već pozira. Portretist se grozničavo od romantičnog zanesenjaka pretvarao u krvoločnog erotomana. Napokon je razgolitio i do bračnog kreveta preneo neotpornu žrtvu, da bi se onde kanibalski bacio na njego mirisno, glatko, malko ugojeno telo, na njenu dobru, podatnu, detinju dušu. Grizući je, milujući, stežući i odozdo udarajući, u mahnitoj želji da prodre u svaki delić njenog tela i njene duše, isprekidano je rešavao nerešiv rebus, tražio odgovor na pitanje bez odgovora, kontao o tome kako se Priroda na čudan, gotovo neshvatljiv način poigrava sa čovekom. Antonijine oči i usne, dojke i guzne polutke, celo njeno telo ne razlikuje se mnogo od tela bilo koje druge žene, pa ni od Helginog tela. Duše obeju matrona podjednako su dobre i plemenite, a emocije su u Antonije čak

nešto slabije nego u Helge. Ipak, ovaj je doživljaj dvadeset puta jači od istovrsnih masaža sa rasklimatanom stolicom.

Ovo mahnito uzbuđenje satire i preporada!

Ova oluja puni i prazni i duh, i dušu, i telo!

Posle ekstatičnog pustošenja duha, duše i tela pitao se (po ko zna koji put) zašto je poigravanje Prirode s čovekom zasnovano na kratkotrajnoj varki, iza koje uvek ostaje veliko Ništa. No kontanje nad prazninom u sebi nije dugo trajalo. Žudnja za sjedinjavanjem ponovo je zahvatila dva gola, vrelim emocijama prožete tela, pa se ona na bračnom krevetu još jednom isprepletoše i mahnito razigraše.

Tek posle drugog ljubavnog proždiranja, kad se Antonija nakon tuširanja vratila iz kupatila, kad se u duši raspamećenog dilkana slegao talog koji ga nakratko čini mutnim iza svakog seksualnog kreščenda, smirio se u njenom mlakom zagrljaju i prepustio meditiranju o ljubavi, životu i ljudskom udesu.

– Kako su čoveku, nakon potpunog sjedinjavanja sa božanskim bićem, ništavne i daleke sve zemaljske stvari – reče u jednom trenutku tiho i zaneseno, spuštajući glavu među njene povelike, razlivene dojke. – Nadmetanja narodâ i država, ratovi, belosvetske političke zavrzlane, mogućnost nuklearne, demografske ili ekološke katastrofe, mnogi drugi opštečovečanski problemi, epohalna otkrića, umetnost i obrazovanje, putovanja i sportska takmičenja, opstanak kitova, snovi o velikim vlastitim ostvarenjima u ovom ili onom domenu – sve je to sada tako daleko od mene. Sve je to izvan mikrokosmosa koji je ograničen zidovima ove sobe. Ti si, Ženo, središte tog mikrokosmosa, ti si božanstvo kome celog života težim. I ništa me osim tebe na ovome svetu ne zanima.

– Zaista si umetnička duša – šapnu Antonija nežno.
– Ali mislim da je to filozofija očajnika.

X

POBEDA SA OKUSOM PORAZA

Sjedinjavanje sa Antonijom Svilenom, koje je počelo neočekivano lako, donelo je novom kućnom prijatelju Fon Heberlajnovih toliko željene emocionalne bure, ali i neke neželjene duševne lomljave. Bio je, doduše, siguran da Kristofer neće nikome preneti njegovu tajnu, ali je takođe bio uveren da će Bodo Mihels i ostale kolege u birou pre ili kasnije od samog barona ponešto saznati o portretskim seansama u potkrovlju vile "Antonija". A iz tih tobože uzgrednih poverljivih priznanja perverzno mužamakroa veselim kolegama neće biti teško izvesti golicav zaključak. I onda će početi izdaleka, pa sve konkretnije da golicaju srećno-nesrećnog Aleka Vislavskog. Nakon dva uveseljavajuća profesionalna posrtaja – konkursni projekti objekata u minhenskom kvartu Nojhadern i u Rotah-Egeru nisu osvojili čak ni otkupe – obelodanjivanje muljevutih nanosa u privatnom životu biće nemirnom kolegi još jedan mali poraz na putu ka Velikoj pobedi. Koju treba da čini... Šta, Bodo, moju pobedu nad samim sobom treba da čini?

Obuzdavanje vlastitog libida, je l' tako?

Ako jeste, od Velike pobede nema ništa!

Kao da je naslućivala njegovu grižu savesti, Helga Krebs, koja još ne beše obaveštena o portretno-erotskim seansama u potkrovlju vile "Antonija", predložila je umetniku da se njih dvoje sastaju ređe. Samo dvaput sedmično. Da malo splasnu neprijatnosti, reče, što joj ih priređuju sin

i snaha u kući, te prijatelji koji ne odobravaju njenu vezu s gastarbajterom. I da se malo oporavi njihova totalna, dakle trostruka, ali, ruku na srce, seksom ipak previše opterećena ljubav.

“Nisu li tvoji tajni sastanci sa Vernerom Felcmanom povod za ovu odluku?”, upitao je kameleon.

Helgin kratak smešak lice mu je osenčio tugom, a nutrinu obasjao radošću. Nije mu, doduše, bilo jasno da li matrona hoće samo da u njemu razbudi ljubomoru i nekadašnju vatru, ili je doista naumila da se prikloni Felcmanu, ali se više bavio promenama u sebi nego u njoj. Kopkala ga želja da pred tetku prospe svoje grehe, da joj sve ispriča, da od nje zatraži, pored već dobijene podrške za umetničke potrebe, za realizaciju izložbe u galeriji “Saksonija”, i razumevanje za one druge, efemerne, emocionalno-erotske potrebe. Nije, međutim, bio siguran da bi razumevanje za đavolske potrebe dobio, pa je ćutao i matoru ljubavnicu -učiteljicu varao, povremeno prekorevajući sebe i pitajući Nebo šta mu je u zvezdama zapisano.

* * *

Antonijin portret u poluprofilu kućni umetnik Fon Heberlajnovih uobličavao je najfinijim potezima, primenivši postupak koji je nazvao poetskim akademizmom. Posao beše pipav i naporan, jer je valjalo naneti jedan preko drugog nekolikoliko slojeva poluprozirnih nijansi, a rezultat: čisto, glatko, pomalo porculansko lice žene koja još nije izgubila dušu i lik naivne devojčice.

Hans je svojom lutkom na platnu bio zadovoljan još u fazi izrade, a konačnim njenim izgledom beše oduševljen. Od slikara i modela zatražio je da odmah pređu na kreiranje jednog poetskoakademističkog akta. Pošto slikar nije hteo da pravi autoportret sa modelom, da ne bi, kako reče, kvario Cistu Lepotu, baron se setio Engrove “Odaliske”, koja ga je svojevremeno prosto izluđivala. Insistirao je na toj pozi, a slikaru prepustio da, prebacujući akt iz neoklasicizma u poetski akademizam, izvrši izmene koje

smatra potrebnim. Alek je odlučio da “Odaliska u potkrovlju” ne gleda u njega, već u daljinu, kroz prozor koji će takođe ući u vidno polje slikara, kasnije i gledaoca. Pogled će joj, nakon formiranja celine i cizeliranja svih detalja, biti rasejan, a ambijent gotovo ogoljene sobe biće ispunjen njenom smirenom, pa ipak ne sasvim bezbolnom melanholijom.

Pre hvatanja u koštac sa melanholijom na platnu slikar se redovno hvatao u koštac sa modelom na krevetu. Bila su to manijačka izživljavanja raspamećenog erotomana na opuštenoj, hotimično pasivnoj, mazno raspilavljenoj (tek na mahove raspaljenoj) lutki, iza kojih je sledio kraći odmor, pa prilježan umetnički rad. Povremeno bi i taj rad bio prekidan trostrukim, u prvom redu telesnim, donekle i emocionalnim, a u najmanjoj meri duhovnim sjedinjavanjem slikara sa modelom. Antonija nije imala Helginu duhovnu širinu i radoznalost, a slikaru pored nje stvari duha nisu ni bile potrebne.

U pauzama između ljubavnog proždiranja i studioznog slikanja tiho su, zagrljeni pod svilenim jorganom na bračnom krevetu, ćaskali o stvarima koje su ih neposredno zaokupljale. Odaliskinog portretistu i povremeno mahnitog napasnika najviše su zanimale njene priče o sebi, o Hansu, o njihovom prebračnom i bračnom životu, o njihovim pogledima na svingerske doživljaje sa srodnim parovima i solistima.

Najznačajniji, a ujedno i najteži momenat u Antonijinom prebračnom životu, u njenom životu uopšte, bilo je saznanje da neće moći da rodi dete. Živela je tada s mladicom koji će joj zauvek ostati u srcu, trebalo je uskoro da se venčaju. Ali kad je Fridrih saznao da verenica ni posle neprekidnih polnih odnosa bez zaštite nije zatrudnela, da nikad neće ni zatrudneti, saopštio joj odluku koja je i njemu teško padala. Još neko vreme su ostali zajedno, da čašu ljubavi ispiju do dna, da vide neće li lekari, koje su i dalje obilazili, ipak uspeti da verenici vrata ono što joj je priroda oduzela. A kad su sve nade potonule, kad je Antonija shvatila da u njenoj ljubavi sa Fridrihom ima mnogo više

tuge nego radosti, pomirila se, pateći, s raskidom duboke emocionalne i erotske veze.

Hansu fon Heberlajnu bila su dovoljna dva sina iz prvog braka, te je nova supruga pored njega našla smirenje i lek za traume zbog neplodnosti. No već nakon sedam-osam meseci, na kraju jednog razgovora prožetog njenim sumnjama i Hansovom neuverljivom odbranom, strefio ju je prvi šok: macan je priznao da mu je sekretarica ujedno i ljubavnica. Da bi se iskupio, džentlemenski je ljubljenoj Toni predložio neka sebi i ona nađe prijatelja. Ne samo što je taj poklon iskreno ponudio nego beše nezadovoljan kad mu se Toni usprotivila. Uskoro je sam doveo u kuću prvog kandidata. Istina, te večeri se sve završilo samo na aluzijama. Tek kad je prijatelj otišao, a Hans obavio bračnu dužnost, u dužem ispovednom razgovoru priznao je ženici da sve češće i sa sve većom nasladom zamišlja scenu u kojoj ona, njegova ljubljena Toni, na istom krevetu požudno ječi u zagrljaju drugog muškarca.

Nedugo posle tog iskrenog, šokantnog razgovora, u bračnom krevetu se umesto Hansa obreo njegov prijatelj. Bio je prvi, ali ne i poslednji. U golubarniku vile "Antonija" mnoge uzbudljive sate je do slikareve bajne jeseni provelo desetak solista i otprilike toliko bračnih i ljubavnih parova. Neki od njih su i sada dolazili u dom prijatelja bezbrižnosti, ili su povremeno sami bili domaćini bezbrižnim prijateljima. Zbog toga se Alek, kao i svaki drugi solist ili par, morao držati utanačenog rasporeda dolaska u kvart Grefelfing.

– Još nisam u stanju da se dokraja uživim u psihu ljudi koji mogu drugima da poklanjaju voljenu osobu – reče najnoviji Antonijin solist prilikom jednog šaputavog ćaskanja u mraku potkrovlja. – Istina, i ja ravnodušno nosim u sebi pretpostavku da se Helga sastaje sa Vernerom Felcmanom. Ali Helga me više ne privlači. Naročito otkako sam se s tobom sjedinio.

– Meni je takođe trebalo dosta vremena da prihvatim stanje koje mi je Hans nametao. Njega su veoma uzbudivali naši iskreni razgovori o emocionalnim burama i sva-

kojakim promenama koje su se dešavale u nama. Uskoro sam shvatila da on, u stvari, uživa u psihičkom i telesnom izživljavanju na drugima, da uživa i kad se drugi na njemu izživljavaju, da je sadomazohist. “Ljubav je najveća i najslada kad nastaje i batrga se u bolu”, govorio je. Nakon izvesnog vremena primetila sam da u njemu više nema ni trunke ljubomore, da ne oseća nikakav bol dok me gleda u zagrljaju drugog muškarca, ili kad o svingerskim doživljajima naknadno razgovaramo. Ljubomora i bol su nestali, ostalo je samo uzbuđenje i uživanje. Hans je dosad bezbroj puta ponovio, i u razgovorima sa mnom i u časkanjima sa našim intimnim prijateljima, da je bračna monotonija velika nesreća mnogih ljudi.

– Jedna od najvećih – potvrdi Antonijin slušalac. – O tome smo letos i nas četvoro, Helga, ja, ti i Hans, razmenili mišljenja. Već tada sam smatrao da je tvoj gospodar-sluga u pravu... I ja sam kraće vreme, pre studija, bio razapet između bračne robije i samačke slobode. Nisam, dođuše, kao suprug iskusio monotoniju, jer bejah u vikendbraku. To dvojno stanje još rovitijim je učinila velika ljubav, koju sam u ono vreme doživio. A kad sam i ljubav, zbog vlastite dezorijentacije, izgubio, načeto bračno гнездо razorila je moja žudnja za slobodom.

– Sad znaš kako se može zadržati i brak i ljubavna, emocionalna, erotska sloboda. Naravno, razmenu bračnih partnera u mogućnosti su, i u stanju, da praktikuju retki parovi. Treba da se složi nekoliko bitnih uslova da bi se ta neobična igra, i uzbuđljiva i opasna, realizovala. U mom braku sa Hansom ti uslovi su se složili. On sada tako uživa da više ne može ni da zamisli običan brak. Ne samo što se oslobodio od svih konvencionalnih predrasuda i osećanja, od posesivnosti, ljubomore i sličnih mana običnih ljudi, nego je uplovio u vode koje bi mnogi nazvali perverznom.

– S obzirom na to da je ugladen gospodin, rekao bih da su njegove perverzije benigne. Navedi mi bar jednu.

– Pa, recimo, srećan je kad dobije priliku da oduzme “nevinost” – emocionalnu, moralnu... ni sama ne znam kakvu – nekom neiskusnom bračnom ili ljubavnom paru.

Kvarenje stidljivih, skrupuloznih, za svingovanje nedovoljno pripremljenih parova je rizična igra, a on u njoj veoma uživa. Pre tri godine jedna takva igra je skupo koštala dvoje naših novopečenih prijatelja... Oh, strašno mi je i kad pomislim na to.

– Pričaj, biće ti lakše – šapnu erotoman. – Tvoja kazivanja, samo se po sebi razume, nikome neću preneti. Zašto ih je ta igra skupo koštala?

– Voleli su se, ali je njihova ljubav nakon desetogodišnje zajedničke svakodnevice splasnula, njihov je brak počela da nagriza emocionalna i erotska monotonija, pa je muž predložio supruzi da vatru obnove uz pomoć svingovanja. Obično od muževa potiču inicijative za te brljavštine. Supruga se opirala, brljivko ju je nekoliko sedmica gotovo svakodnevno nagovarao da prihvati njegov predlog. Najzad je popustila. Hans i ja bili smo im prvi partneri. Vodili smo ljubav učetvoro, tu, na ovom krevetu. Nas dvoje smo se zabavljali, Hansa je uzbuđivala šokirana partnerka, uživao je na njoj i poluglasno mi, dahćući, dobacivao da prijatelju pružim koliko god mogu. Moj partner je, međutim, takođe bio šokiran. Nije mi mnogo pružio. On i njegova supruga emocionalno-erotsku buru doživljavali su sasvim drugačije nego Hans i ja.

– Na osnovu čega si ovo zaključila?

– To se po mnogo čemu dalo zaključiti. Mogla bih ti servirati pregršt zapažanja o svingerima i svingovanju. O tome smo Hans i ja, sami i u društvu prijateljâ, mnogo puta časkali. Hans je u tom domenu sastavio čitave teorije i klasifikacije. Naročito su zanimljiva njegova zapažanja o muškarcima, kojima je zaokupljen koliko i ženama. Ponekad i više nego ženama.

– Pederčina!

– Ne pre nagljuj sa pogrđama. Ko zna šta će od tebe život još načiniti... Hans razlikuje tvi vrste svingera muškog pola. U prvu spadaju mužjačine, mačosi, koji misle samo na vlastita uživanja i dokazivanja. Oni nerado gledaju suparnike kako im jašu žene, ali zbog svojih užitaka moraju i tu muku da progutaju. Ipak, češće u svingovanje

ulaze kao slobodni strelci nego sa suprugama. Većina naših kućnih prijatelja solista je od te sorte.

– Ja sam izuzetak. Nisam mačo.

– Ti u fizičkom smislu zaista nisi grubijan. Ali je i za tebe žena samo objekt putem kojeg zadovoljavaš vlastiti libido... U drugu kategoriju spadaju biseksualni muškarci. Oni koje uzbuđuje i žensko i muško telo. Takvi u svingovanju, kaže Hans, najviše uživaju. U tu kategoriju i on spada. Doduše, u poslednje vreme se gotovo sasvim svrstao među obožavaoce muškog tela.

– Zar sa tobom ne vodi ljubav?

– Retko, i sve ređe. Uzbudi se jedino kad me posmatra na rudi kojeg prijatelja. Da li posmatra mene ili jahača, ne pitam ga... U treću kategoriju svingera spadaju sivi mediokriteti, brljivci, uskogrude ćifte. Obično imaju solidne supruge, ali baš zbog solidnih supruga u jednom trenutku požele da razbiju monotoniju života, svog solidnog braka. Posle taj skok preko zida skupo plaćaju.

– Takav je, pretpostavljam, bio i par o kojem si počela da pričaš.

– Upravo takav. Bilo je očito da nisu zreli za svingovanje. Hans i ja smo osećali, još kad smo im uzimali nevinost, da su šokirani. Supruga bi možda tu traumu nekako i prebolela. Ali muža su, nakon kobne noći u našoj spavaćoj sobi, zahvatile patološke promene. Odjednom je postao strahovito ljubomoran. Njegova ljubljena Ingrid stupila je u brak nevina, on joj je do najcrnje noći bio jedini muškarac, a sada je bila “načeta”! Tu činjenicu nije mogao da podnese. Kad sam novu prijateljicu nazvala telefonom, kroz plač mi je ispričala da je Gerhard na ivici nervnog rastrojstva. “Govorio si da će mala ljubomora razbuditi u tebi veliku ljubav, da ćeš me ponovo strasno voleti, ako povremeno budem pripadala i drugom”, podsetila ga. “Da, to sam govorio”, uzvratilo je. “Ali nisam znao da će moj ponos, moj ego biti tako strašno pogođen. Sada te zaista volim strasno, bolesno, očajnički, ali te i osuđujem, prezirem, mrzim. I tebe i sebe. Zašto nisi odolela mojim navaljivanjima? Zašto smo učinili tu gadost?” Strahovito je

patio. Ono što je ranije bilo samo njegovo, više nije bilo samo njegovo, i to ga je užasno peklo. “Kao što zdrav čovek ne čuva zdravlje”, govorio je supruzi, “tako ni ja nisam čuvao našu sreću, naš spokoj. Izgubljeno zdravlje može se povratiti, ako je lečenje uspešno, a naša sreća se nikad više neće povratiti.” Nije uspeo da povrati ni bračnu sreću ni vlastito psihičko zdravlje. Zavideo je svim muževima koji nisu imali priliku da gledaju vlastitu ženu nabijenu na ud “golog majmuna”, kako je govorio. U svakom muškarcu video je mužjaka, potencijalnog jahača njegove Ingrid. Osećao je silnu želju da Hansa ustrelji. Nije to učinio, nego je ubilački nagon prema sebi usmerio: obesio se u vlastitoj baštenskoj kućici. Ingrid je dvema kćerkicama, koje su veoma patile zbog tatinog strašnog čina, objasnila da je bio psihički oboleo, a odbijao je ozbiljno, bolničko lečenje. To je bila istina, ali ne potpuna. Da je oboleo zbog svingovanja, i ljubomore, devojčice, po mom rezonu, nikad ne treba da saznaju... Hvala bogu, ovo je jedino Hansovo i moje mučno svingersko iskustvo. Ostala su sasvim drugačija.

– Čovek pokatkad pomišlja, kad oseti koju fizičku tegobu, da u njegovom telu čuče slabosti za koje on ne zna, a neke među njima mogu u svašta da se izrode. Ređe pomišljamo da i u psihičkoj komponenti našeg bića čuče slabosti od kojih neke mogu u svašta da se izrode. Svi smo mi, uostalom, latentni bolesnici. Samo što neke bolesti izbijaju na videlo same od sebe, a druge nas obore tek kad im damo povoda.

– Gerhardu zacelo nije, u vreme svakodnevice koju je želeo da učini uzbudljivijom, ni na kraj pameti padalo da su njegove skrivene boljke preterana posesivnost i ljubomora – reče Antonija polušapatom.

– Nesrećnici koji se takvih falinki nisu oslobodili ne treba, dabome, da učestvuju u svingovanju. Ali za kultivisane, mentalno izgrađene i stabilne ljude razmena partnera je najblagotvornija terapija u eliminisanju bračne monotonije. Ne znam kako bih se osećao da u njoj učestvujem sa voljenom suprugom, ali... tebe smatram svojom ljublj-

nom ženom – zaista sam i emotivno i erotski veoma vezan za tebe – a nisam ljubomoran zbog onoga što se na ovom krevetu događa kad mene ovde nema. Emotivnu i erotsku polivalentnost ne smatram kurvanjem, nego osobinom duševno i duhovno bogatih ličnosti. Svaki normalan muškarac i svaka normalna žena ima pravo da bude u emotivnoj i erotskoj vezi s nekoliko osoba suprotnog pola. Mnogi mediokriteti, koji šablonski rezonuju, uvereni su da se u isto vreme ne mogu voleti dve osobe. A moje znanje, osećanje i iskustvo govori mi da emocionalna polivalentnost nije nešto nenormalno. Dabome, uvek je jedna emocionalno-erotska veza najjača, a druga je, eventualno i treća, slabija. Ali sve tri mogu da budu intenzivne.

– I nas dvoje, Hans i ja, tako mislimo. Naš brak je veoma skladan, iako imamo burne intimne veze sa drugim osobama. Štaviše, Hans uživa kad se ja zaljubim u drugog muškarca, kad upadnem u emocionalnu buru. On kaže da smo mi dva dela istog bića, pa je moja sreća ujedno i njegova. Već je nekoliko njegovih prijatelja, a mojih ljubavnika, po par meseci živelo u ovoj kući, pružajući mi fine nežnosti ili žestoka uzbuđenja u svako doba dana i noći. Ako hoćeš, i ti možeš da se preseliš kod nas.

– Ne, hvala, lepše je ovako. Kad bismo stalno bili zajedno, naša bi čula otupela. Ljubav bi bila prigušena navikom i zasićenjem. Zašto su moji prethodnici nakon par meseci prekitali boravak u ovoj vili iz snova?

– Zbog razloga koje si upravo naveo. A i zbog Hansove biseksualnosti. Kad vodimo ljubav sa drugim parom, ponaša se manje-više normalno, mada i tada pokušava da kod prijatelja napipa biseksualne sklonosti. Dosad je uspeo da otkrije dvojicu “istomišljenika”. Ali solistima koji dolaze u našu kuću obavezno nakon izvesnog vremena predlaže da i sa njim čine ono što čine sa mnom. Neki ga odbijaju, a neki pristaju da prošire svoja erotska iskustva. “U zagrljaju žene biti muškarac, a u zagrljaju muškarca žena – to je moj ideal”, kaže ponekad vlasnik žene koju grliš. Taj ideal on naziva totalnom ljubavlju. U repertoar njegovih perverzija spada i naizmenično jahanje sa biseksualcima,

pred mojim očima. Na ovom krevetu. Od pre izvesnog vremena ima i dvojicu-trojicu čisto homoseksualnih prijatelja. U ovom trenutku je kod Kurta Engelharta, u Harlahingu. Kurt je na početku naše veze bio moj ljubavnik, ali su mu se nakon prvog homoseksualnog iskustva odnosi s mojim mužem tako dopali da je zanemario i mene i druge žene. One su najčešće pasivne, govori Hansu, a njega više uzbuđuju orgije u kojima su partneri podjednako aktivni.

– Grozno! Nadam se da nisam njihov tip. Za svaki slučaj, daj svom suprugu na znanje neka i ne pokuša da mi se približi. Jer će se naša lepa saradnja ružno završiti.

– Preneću mu to. Ne bih volela da te izgubim, ali o svemu on odlučuje.

Alek skoči sa kreveta i poče da se oblači.

– Hajdemo, zlato, da radimo – obrati se zlatno-zelenoj. – Dan otvaranja izložbe se približava. A ja imam zastoj u umetničkoj produkciji.

– Rekla sam ti da treba stvarati hladna srca i čela.

– Hoćeš li mi dopustiti da i “Odalisku u potkrovlju” stavim na spisak radova za izložbu?

– Ni slučajno! Ta će slika biti iznesena iz moje spavaće sobe tek kad budem toliko matora da me više niko neće prepoznati na njoj. Dotle će visiti iznad ovog kreveta. Kako bi u njoj uživali svi koji mene ovde budu zadovoljavali i mučili.

* * *

Shvativši da za izložbu neće uspeti da pripremi više od dvadeset pet platna (od kojih je dvanaest činilo “Nibelunški ikonostas”), Alek je odlučio da petnaestak donese iz svog depoa u podrumu Borisove kuće u Novom Sadu. Tetiцу i još nekim prijateljima svojevremeno je u šali govorio da će ti probrani, zabunkerisani biseri samo u izuzetnim prilikama biti iznošeni na svetlo dana, jer treba da budu sačuvani za istoriju umetnosti. A sada je, namamljen zaradom koju je oktobarska izložba donela Konradu Grajfenhagenu, rešio da proda sve što kupci budu hteli da ku-

pe. (Izuzev "Nibelunškog ikonostasa", koji je već bio Helgino vlasništvo.) Da bi smanjio bol u duši zbog ovog raspačavanja vlastitog dela, i da bi bar nešto spasio za istoriju umetnosti, naumio je da se upozna sa svim kupcima svojih slika, da s njima porazgovara i da uzme njihove adrese.

Početak decembra kupio je vremešan, još očuvan "mercedes", a tokom božićno-novogodišnjih praznika sa zadovoljstvom je rođacima i prijateljima u Keresturu i Novom Sadu objašnjavao da ta krtija, iako sjajno izgleda, u Minhenu ne vredi mnogo više nego u Jugi malo bolji bicikl. Za njegove bližnje "mercedes" je, makar i polovan, bio auto iz snova, i većina njih je jedino po tom markantnom riđanu zaključila da je Alek Vislavski uspeo u belom svetu. Samo su deda Arona, Borisa i Mirona više zanimale priče njihovog ljubimca o Minhenu, Nirnbergu, Dahauu i Obersalcburgu, o Nemačkoj uopšte, prošloj i sadašnjoj, nego njegov izglančan "mercedes".

Riđan nije, u Đurđevu, fascinirao ni Ceciliju, Ciliku Hodak. Bivšu suprugu Aleka Vislavskog. Od pre par meseci suprugu Dionizija, Dize Žitnika. Automehaničara iz sela, zaposlenog u Žablju, središtu opštine kojoj pripada i Đurđevo.

Bivši suprug osećao je, pre odlaska u Cilikino selo, kako mu nevidljiva šapa steže srce svaki put kad bi pomislio da je petogodišnja Tanja dobila očuha. Da je njena mamica pala u naručje novog muža (jebača). Ipak, želja da vidi ljubljenu, često sanjanu kćerkicu (pa i da pogledom bar jednom ošine svog naslednika na Cilikinom krevetu), bila je jača od nelagodnosti koju je osećao kad god bi pomislio da mora petnaestak minuta biti neželjen gost žene koju je, dok je bila devojka, silno voleo. A koju je, kao suprug, iz vetropirskih razloga izneverio.

Srce se, u nevidljivoj šapi, batrgalo kao pomahnitalo dok je, u dnevnoj sobi goleme kuće Dize Žitnika, milovao vlastitu kćerkicu i, usiljeno ćaskajući sa Cilikom i njenim mužem, pogledom odmeravao novopečene supružnike.

Oboje su, bez želje da mu pakoste, sijali od sreće.

Kao par koji je, nakon duge studeni, ogrejalo sunce.

Otpadnikov bol zbog njihove sreće nije mogao da umanjni ni Cilikin pristanak da on svoju jedinicu unese u "mercedes", da je odnese u Novi Sad, potom u Kerestur, da je pored sebe zadrži dva, tri ili više dana, sve do svog povratka u Nemačku. Ta Cilikina velikodušnost, proizašla iz sreće u kojoj se celokupno njeno biće (pa, nema sumnje, i njeno telo) kupalo, bivšeg muža je više pekla nego da se Tanjina majka ponašala prema njemu odbojno.

Kako je sad zavideo Dizi Žitniku! Kako je patio!
Kako se kajao! Kako je mrzeo sebe, vetropira!

* * *

Šesnaest platna, manjih i većih, donesenih iz zavičaja, Alek je smestio u depo galerije "Saksonija", jer za njih nije bilo mesta u garsonjeri, a već sutradan toj zbirci pridružilo se dvadeset pet radova prenesenih iz garsonjere i iz ateljea Konrada Grajfenhagena. Među njima beše i tuce platna nepravilnog oblika, tuce mitoloških prizora "Nibelunškog ikonostasa", koji je pripadao gospođi Krebs.

Sam umetnik, međutim, više nije pripadao temperamentnoj matroni. Ni ona njemu.

Dok je on u roditeljskom domu na keresturskom Velikom šoru, i u deda Aronovoj i baka Serafinoj sobi na salašu za Visokim mostom, udisao miris okićene jelke na stolu, i miris sveže slame razastrte na podu, dok je krckao božićne orahe i sa Leonkom, Borisom, Mironom i Verunkom evocirao uspomene iz detinjstva, dok je ljubio glavicu i milovao kosicu obožavane Tanje, koja je kao mačkica prela u njegovom krilu, Helga Krebs i Verner Felcman su u Garmiš-Partenkirhenu svoje prijateljstvo pretvarali u trajnu vezu. Verner je čak predložio da se venčanje obavi odmah posle Nove godine, ali je Helga zatražila malo duži period razmišljanja i, kako mu je u šali rekla, okajavanja grehova.

* * *

– Jesam li pogrešio što sam ti, pre Božića, rekao da odlazim u Grefelfing i da portretišem Antoniju? – pitao se poluglasno otpisan ljubavnik kad su se Helga i on prvi i poslednji put u srećnoj novoj 1971. godini obreli u garsonjeri, ali ne na kauču, nego za stolom prenatrpanim tumbama s bojom i bocama s lanenim uljem, terpentinom i lakom.

– Ne, nisi pogrešio što si mi to rekao – uzvratila Helga majčinskim glasom. – Nisi pogrešio čak ni onda kad si počeo onamo da odlaziš, iako sam ja taj početak odmah osetila. Bila sam uvređena i tužna zbog tvog postupka, ali to ćemo sad zanemariti.

– Znam, nisam se poneo fer. Ali...

– Nemoj pokušavati da me uveravaš kako s Antonijom nisi vodio ljubav. Vrlo dobro te poznajem, i u potpunosti te razumem. Sam si, uostalom, više puta rekao da je seks tvoj najveći neprijatelj, da će ti uvek nanositi poraze i poniženja. Ovog puta je i mene opaučio, ali ne žalim. Bilo nam je veoma lepo. Samo je u poslednje vreme ponešto počelo da biva i ružno, te mislim da prekidamo u pravom trenutku.

– Hoćeš li, posle svega što smo doživeli, moći da se navikneš na svakodnevicu sa Vernerom Felcmanom?

– Moći ću. Nije on baš tako truntav kako izgleda. Ovih dana bilo nam je veoma lepo. Nije sve u erotskoj ljubavi. Možda to govorim zato što sam seksa sada sita, možda ću kroz pola godine misliti drugačije. Ali ja ipak više nisam u cvetu mladosti, biće mi dovoljno onoliko koliko mi Felcman bude pružao. Čitaću, pišaću, često ćemo izlaziti i sami priređivati sedeljke, mnogo ćemo putovati, a ponekad ćemo se i voleti.

– Očigledno, postupaš racionalno. Jedna izreka, međutim, kaže da je bolje izgubiti pamet zbog ljubavi nego ljubav zbog pameti.

– Da, ako je doista reč o ljubavi. Ali naša veza beše divlji brak iz računa i neobaveznog zadovoljstva. Ne misliš, valjda, da mi nije bilo od početka jasno da sam ti potrebna u prvom redu zbog proboja u slikarstvu, a i radi

seksualnih izživljavanja. No, ne brini, ne osećam se nimalo oštećenom. Naprotiv, osvežena sam i obogaćena. Ja sam u našu idilu unela više srca nego ti, a jedna druga izreka, koju sam takođe čula od tebe, kaže, zar ne, da je lepše voleti nego biti voljen.

– Značila si mi više no što sam pokazivao. Možda čak više no što i sada osećam. A sad već jasno osećam da ćeš mi nedostajati.

– Prijatno je i tako nešto čuti. Iako je uzbudljivije voleti nego biti voljen, svaka žena želi da bude i voljena, makar malo. Od tebe sam dobijala mnogo mužjačke strasti, a malo ljubavi. Felcman će mi pružati manje strasti, a više ljubavi.

– On ti, nadam se, neće praviti neprijatnosti zbog naše, sad već možemo reći, bivše veze.

– Ni najmanje. Jedini njegov zahtev je da ta veza bude doista bivša. Ali ja bih je prekinula i bez njegovog zahteva. Nisam polivalentna, kao Antonija fon Heberlajn.

Alek se nevoljko, melanholično osmehnu.

– Teško mi je da shvatim kako možeš, posle svih naših šetnji ulicama i galerijama, posle tolikih zanimljivih razgovora udvoje i u društvu prijateljâ, posle tolikih lepih zajedničkih doživljaja, naročito onih što smo ih sebi priređivali u ovoj garsonjeri – kako možeš posle svega toga da budeš tako čvrsta u odluci da sve precrtáš. Je li to na delu čuvena nemačka samodisciplina? Meni će, priznajem, biti teško kad više ne budeš pored mene, bez obzira na to što sam s vremena na vreme pozeleo da nakratko iskočim iz naše idile.

– Bacimo patetiku u budžak. Život neće stati, mi nećemo plakati. I dalje ćemo šetati, razgovarati, odlaziti u pozorište, voditi ljubav. Ali s drugim osobama. Ti si uvek bio za promene, zar ne?

– Ne za takve koje kidaju duboke, dragocene veze.

– Ponekad ne može drugačije. No, iako ne želim da budem patetična, nemoj misliti da će meni uvek biti lako. Pored tebe sam povremeno čak i pevala, a sad se pitam: Nije li to bila moja labudova pesma? Tužno je, zapravo

strašno, kad počneš da svodiš račune. Kad napuštaš staze koje, doduše, ne behu samo cvetne, ali behu izuzetne. Izuzetnih trenutaka je tako malo u našem životu. Liče mi na svetiljke što noću, u neistraženom predelu, trepere na horizontu. Šta nas, Alek, goni prema njima?

– Zacelo strah od mraka, od mrtvila. Kosmička zebnja, rekao bi moj prijatelj Rilion. Možda još u većoj meri žudnja za novim i nada da promena donosi boljitak. Nada je eliksir koji nam daje snagu da izdržimo na stazama što vode prema svetiljkama na horizontu.

– Nada je naša varalica. Doduše, blagotvorna. Sve dok ona uspeva da nas vara, možemo se smatrati mladim. Ja sam danas setna upravo zbog toga što počinjem da shvatam da me nada više ne može prevariti.

Iz tuba na stolu izletela je, poput duha zaposlenog kod Helge Krebs, setna pauza. Obeznađena iskapi svoju čašicu apsinta, lutalac je ponovo napuni.

– Lakše malo, derane, nisam ja Van Gog. Ti, izgleda, baš želiš da postaneš čudak poput njega. Za početak, drogiranje apsintom. A trudiš se i u produktivnosti da ga dostigneš.

– To mi sigurno neće poći za rukom. Vinsent je veoma brzo radio. I sijaset slika iz svoje grozničave nutrine izbacio.

– Mnogima se, nažalost, još u njegovo vreme izgubio trag. To je sudbina umetnosti vezane za predmetnost. Materiju uništava i vatra, i voda, i ljudski nemar, i zub vremena.

Alek se melanholično osmehnu.

– Zbilja si rešila da se distanciraš od moje izložbe?

– Moram. To je prilika da i prijateljima i neprijateljima pokažem kako s tobom zaista više nemam ništa.

– Ti znaš šta za mene znači taj događaj. Dosad sam imao samostalne izložbe u Keresturu, Senti, Novom Sadu i Beogradu. I veći broj učešća na grupnim izložbama. Sve u svemu, skromno. U stvari, bedno. Pogotovo ako se ima na umu da je sve to bilo u amaterskoj sferi. Pod okriljem kulturno-umetničkih društava, domova kulture i radničkih

univerzitetu. Tek sada ću imati relevantan nastup na umetničkoj pozornici. I to u jednoj evropskoj metropoli. Ovo je prva moja ozbiljna šansa!

– Znam, i već sam ti rekla da ću za tebe učiniti sve što mogu. Izložbu nisam ni nameravala da otvorim, a sad me okolnosti sprečavaju da makar iz publike posmatram predstavu u kojoj nosim skrivenu ulogu. No imamo Tomasovo obećanje da će on biti ceremonijar.

– Tomas o mom stvaralaštvu nema baš visoko mišljenje.

– Malo je umetnika o kojima on ima visoko mišljenje. Ali obećanje će, zbog mene, pa i zbog tebe, svakako ispuniti. Otvoriće izložbu i pobrinuće se da ona bude bar pomenuta u štampi. I sam Kargus je, razume se, zainteresovan za reklamu umetnina na zidovima svoje galerije, te će i on aktivirati neke prijatelje.

– Želeo sam da ovo bude tvoja i moja Velika pobjeda. A doživljam još jedan mali poraz. Tomas Dankert moje slikarstvo ne razume i ne ceni, Rajnhold Kargus misli samo na profit. Nisam srećan u društvu takvih tipova.

– Onomad si spomenuo kako si se u životu uvek probijao sam, bez ičije pomoći, a u Minhenu ti pomaže žena koju si pridobio ljubavnom veštinom. Ono prvo istakao si s ponosom, ovo drugo sa stidom, maltene sa grižom savesti. Sad si u tom pogledu čist: opet ćeš morati da se probijaš sam.

– Ipak, hvala ti na svemu što si za mene učinila. Voleo bih da ti, poslednji put, zahvalim na najlepši, najzbudljiviji, na naš način.

Helga se nasmeja, povuče ga za uvo.

– Nikad se nećeš popraviti, nevaljalče. Obećala sam Verneru da će sa starom godinom minuti i stari gresi.

– Još jedan mali poraz na putu ka Velikoj pobjedi – reče nevaljalac kao za sebe, tugaljivo, zapravo komedijaški.

Helgu je ponovljena samoironična konstatacija sasvim raskrivila. Na početku razgovora bila je kruta i daleka Nemica, a sad opet beše stara dobra matrona. Obećala

je nesuđenom džokeru da nijednu od dvanaest paganskih ikona "Nibelunškog ikonostasa" do kraja života neće otuđiti, poželela mu dobru žetvu u galeriji "Saksonija" i poslednji put iskapila svoju čašicu apsinta. Rastali su se srdačno, kao prijatelji koji se neće zaboraviti.

* * *

O blagotvornosti Helginog prijateljstva otpisanom ljubavniku je nakon desetak dana rečito počela da govori praznina što je ostala u garsonjeri, u garsonovoj svakodnevici, u umetnikovoj duši, u erotomanovom telu. Istina, sad je mogao bez griže savesti da odlazi u vilu "Antonija", da se do mile volje gnjura u mekanu, glatku, ružičastu put zelenooke gospe. Ali više mu ni boravci u potkrovlju vile iz snova nisu prijali kao ranije. "Prolazne švaleracije imaju neku čar i pružaju čoveku zadovoljstvo samo dok zna da ga kod kuće čeka njegovo ognjište, njegova žena i dečica", govorio je kapetan ekstra klase Dejan Rogić. "Kad bih živeo sam kao pas, samo radi šljokanja i razbucavanja kojekakvih dromfulja, mislim da bih se za kratko vreme sam sebi smučio." Helga nije bila Alekova supruga, niti je Antonija bila dromfulja, garsonjera u Hoencolernštrase nije bila ni nalik na porodično ognjište, pa ipak se donedavni kapetanov drugar osećao kao muž koji je tek posle razvoda sagledao vrednost dojučerašnje supruge i tanušnost atraktivne veze s aktuelnom ljubavnicom.

Veza s gipkom, putenom gospom trajaće još samo nešto više od mesec dana. Kad se "Odaliska u potkrovlju" bude pokazala u svoj svojoj zanosnoj lepoti, kad umetnik u vilu "Antonija" bude došao na prvu seansu koja bi trebalo da protekne bez slikanja, zeleno-zlatnu neće zateći u salonu. Kurt Engelhart je iznenada navratio, reći će mu baron, i odvezao je kod jedne svoje prijateljice, koja po povoljnoj ceni prodaje bisernu ogrlicu. Za pola sata ili sat Toni će biti ovde, verovatno okićena biserjem.

Dok su ispijali prvu čašicu konjaka, baron je prepričavao hvalospeve koje su odaliski nad bračnim krevetom

u potkrovlju ispevali prvi degustatori umetnosti i života. Kod druge čašice prešao je na glavnu stvar.

– Mislim da mogu reći da sam prema tebi od samog početka bio velikodušan – podseti ćutljivog, spolja mirnog ali iznutra napregnutog gosta. – Puna tri meseca ova kuća je bila i tvoj dom. Toni ti je, s mojim blagoslovom, pružila mogućnost da svoj život obogatiš nezaboravnim doživljajima, svoje delo izvanrednim biserima. A ja ću ti pomoći da Minhenu i Evropi pokažeš kako i u arhitekturi stvaráš samosvojna remek-delca.

– Zvuči odviše lepo da bi bilo realno.

– Kad krene realizacija nekih projekata iz tvoje zbirke, pa i same “Antonije Druge”, videćeš da su moja obećanja bila realna. Ali – baron kao da je bio više skoncentrisan na punjenje lule nego na razgovor, – prema kućnom redu ovog doma, a i prema nepisanim zakonima života, svakom dobročinstvu treba pružiti ogledalo, svakoj usluzi treba pribaviti drugaricu, protivuslugu, da bi se zajedno bolje osećale.

Alek ga prostreli pogledom. Baron je, pripaljujući lulu, stvarao pečurke dima ispred svog nosa.

– Kada Kurt bude doneo Antoniju, predlažem ti da joj se ne pokazuješ. Ja ću je poslati gore, a ti uđi u Kurtova kola. Provođićemo se kod njega, bez žena. Ali će biti zabavno.

– Ta vrsta zabave mene ne zanima!

Alekov glas bio je suv, odsečan, neprijateljski. Baron je, međutim, ostao miran, bar naizgled.

– Ne volim da kvarim prijateljstva, i stoga nastojim da shvatim svakog svog prijatelja. Onima koji su odviše plahi savetujem da se malo smire, kako bi mogli i oni mene da shvate.

– Ja te shvatam, ali tvoj poziv za igru ne prihvatam. Muško telo mi je, kao seksualni objekat, odvratno.

– Zato što ga ne poznaješ. Predlažem ti mesec dana za razmišljanje. Za to vreme ćeš, naravno, s našom lepom Toni moći da se družiš prema ustaljenom rasporedu.

– Odmah ti dajem definitivni odgovor: Kurtova i tvoja igra ne dolazi u obzir!

– Žao mi je, ali ne mogu razumevanjem da uzvratim na potpuno nerazumevanje. Moraću da obavestim Toni da te više neće vidati. Bojim se da će i naša poslovna saradnja početi da hramlje. Potencijalni vlasnici novih kuća u starom stilu još se dvoume, a ja možda više neću biti motivisan da na njih utičem. I sam gospodin Hofman na taj naš poluprivatan poduhvat gleda sa sve većom skepsom.

– Onda smatraj da je naša kula od karata srušena.

– Ja se još nadam da ćeš ti o svemu dobro razmisliti. Seti se šta si rekao u času najveće žudnje za ženom koju sad, zbog vlastite neelastičnosti, gubiš: Život može da bude pomalo i prljav, da bi imao aromu, posebnu čar.

– Ta misao je pogrešna, nakaradna. Kamo sreće da je nikad nisam upotrebio kao poštapalicu. No ako čovek već mora da učini i poneku prljavštinu, neka bude takva da se može sprati. A ovu prljavštinu, čini mi se, nikad ne bih mogao da sperem sa sebe.

Naglo je ustao iz fotelje i uputio se prema plakaru u predsoblju. Obukavši kaput, pružio je baronu ruku, gledajući pored njegove glave. Osećao je gađenje i gušenje, je-dva je čekao da izađe na sneg, da udahne svež vazduh.

* * *

Nakon desetak dana shvatio je da će mu bez Antonije ipak biti teže nego bez Helge. Prijatelji, šetnje, izložbe, koncerti, pozorišne predstave, restoranske i kućne sedeljke, ćaskanja o umetnosti i životu – sve je to bilo, ili moglo da bude (da je imao dovoljno vremena), deo njegove svakodnevice i nakon rastanka sa Helgom. Ali doživljava sa putenom lepoticom nikakvi drugi doživljaji nisu mogli da zamene. Nedostajao mu je ugodan nemir što ga je proživljavao uvek kad bi se uputio u kvart Grefelfing, umirljiv sumrak u potkrovlju vile iz snova, nedostajale su mu Antonijine magične oči, sveže usne, zamamne dojke, nedostajali su mu njeni ubrzani damari i, u kreščendu, nekontrol-

lisani, iznuđeni pokreti, nedostajala mu je toplina njenog gipkog tela i podatnost njene detinje duše.

Helga i Antonija bile su bliska ali, po svoj prilici, nepovratna prošlost, izložba u galeriji "Saksonija" bila je bliška i sve bliža budućnost. Krajem februara Tomas Dankert je, nakon konsultacije sa autorom slika i vlasnikom galerije, odabrao trideset sedam radova. On je, doduše, bio za strožu selekciju, ali je umetnik insistirao na što opsežnijem vlastitom predstavljanju minhenskoj publici. Kargus ga je, uveren da će se ovi eksponati, atraktivnog sadržaja, prijatni za oko, dopasti potencijalnim kupcima, podržao. Tomasu je ostalo samo da ironično konstatuje kako prvi put priprema izložbu stvaraoaca koji se na početku belosvetske karijere javnosti predstavlja mini-retrospektivom, i da se prikloni željama autora i galeriste. Drugi kritičarev posao beše koncipiranje kataloga. (Treći će biti otvaranje izložbe.)

Alek je osetio veliko olakšanje i zadovoljstvo. Ne samo zato što je njegov izlazak na scenu jedne od svetskih metropola likovne umetnosti postao neopoziv fakt nego i zbog toga što će napokon moći duže vreme da se odmara od slikanja. Bio je već sit čestih i dugotrajnih mentalnih naprezanja, gotovo hirurških koncentracija, sit netremičnih zurenja u boje na paleti i platnu, a željan dokolice, čitanja knjiga, učenja francuskog i engleskog jezika, trivijalnih sedeljki kod Andrije Senderaka i intelektualnih seansi kod Kristofera Barta, usamljeničkih lutanja gradom i neozbiljnih provoda sa Nemanjom Zorićem u noćnim klubovima i kuplerajima.

* * *

Napokon, došao je i dan otvaranja izložbe. Zahvaljujući ustaljenim vezama i uobičajenoj aktivnosti galeriste i likovnog kritičara, u povelikoj, dvodelnoj izložbenoj sali okupilo se te večeri dvadesetak Aleku nepoznatih zvanica i otprilike toliko njegovih prijatelja. Sa uglednim zvanicama upoznavali su ga i Rajnhold Kargus i Tomas Dankert,

a sa svojim prijateljima i njihovim suprugama ili prijateljicama pozdravljao se sam. Ta vesela, pomalo ugodna, pomalo dosadna, ponajviše smešna predigra zvanične ceremonija potrajala je dvadesetak minuta, sve dok zvanice nisu primetile da je gospodin Dankert stao na mesto u čelu sale sa kojeg će im se obratiti napisanom besedom. Žagor se postepeno utišao, Tomas je progovorio:

– Vrlo poštovane dame i gospodo!

Kad god nam se pruži prilika da uživamo u vanserijskim, osvežavajućim radovima nekog samosvojnog umetnika, zapitamo se da li je umetnost esencija života, ili samo blagotvorna zakauska našem duhu i senzibilitetu, razbibriga koja nam ulepšava svakodnevicu i onda kad nas zasipa oporim istinama, kad hoće da nas trgne iz egzistencijalne letargije.

Da li umetnik treba da se zagledava prvenstveno u sebe, i da nam saopštava svoje istine, ili je on delotvorniji kad posmatra svet koji je naš koliko i njegov, da bi nam potom pružio ogledalo? Je li umetnost, uopšte, ogledalo života, je li ona bitan segment čovekove stvarnosti, ili su umetnost i vanumetnička realnost dva posebna sveta? Najzad, treba li umetnik u svojoj stvaralačkoj radionici da prerađuje samo svet kojim se prožimao u detinjstvu i mladosti, kao, recimo, Mark Šagal, ili je on u suštini univerzalno biće kome je zavičaj i inspiracija ceo svet?

Večeras zacemento nećemo uspeti da nađemo odgovore na sva ova pitanja. Ugledajmo se na Aleksandra Vislavskog, koji se ne zadovoljava postavljanjem podsticajnih pitanja, nego pokušava da nađe i odgovore, pa razmotrimo dilemu o kojoj razmišljaju i raspravljaju mnogi teoretičari umetnosti, neretko i sami umetnici. Zapitajmo se, dakle: Da li su više u pravu oni koji smatraju da savremeni stvaraoci treba da dograđuju ono što su klasici izgradili, što je postalo deo tradicije, ili staro treba rušiti, to jest ignorisati, a novo graditi na čistoj ledini?

Autor koji nam se večeras predstavlja probranim uzorcima iz čak šest svojih ciklusa (samo "Nibelunški ikonostas" prezentiran je u celosti), avanturist kome je, možemo zaključiti, prvi korak na belosvetskom putu ono što je nekim umetnicima poslednji – svojevrsna retrospektiva – taj izazivač sudbine nedvoj-

beno je na strani onih koji smatraju da tradiciju ne treba prezirati i rušiti, nego da je treba dograđivati. Dabome, pri tom je poželjno da se ona obogaćuje manjim i većim inovacijama.

U njegovom slučaju, u njegovom stvaralaštvu manje inovacije su poetski i fotografski realizam, a veće poetski i fotografski nadrealizam.

Zašto Alek Vislavski nije za radikalne promene, zašto se nije pridružio onima koji grade na goloj ledini?

Zato što smatra da ekscentrici koji odu suviše daleko od utabanih puteva, od čovekovog mentalnog sklopa, od gotovo neizmenljive suštine ljudskog bića, da ti ekstremisti, koji hotimično idu stranputicama, na kraju završavaju u ćorsokaku. Zbog takvih je, veli gospodin Vislavski, veliki deo današnje umetnosti – likovne, muzičke, književne, i svake druge – u ćorsokaku. Možda će jednom ljudsko biće, iako se njegova suština vrlo sporo menja, postati robotoid. Takvoj će kreaturi odgovarati robotoidna umetnost. Ali današnjem čoveku, koji je, bez obzira na sve svoje mane, ipak uman i osećajan, robotoidna, alijenirana, nehumana umetnost ne odgovara. Nju preferiraju samo mentalno defektni, skandalozne slave i profitne pleve željni egocentrici.

Dopustite, gospodo, da vam ovom prilikom otkrijem još jedan zanimljiv aspekt Alekove filozofije umetnosti. Zadovoljstvo mi je obavestiti vas da protagonist večerašnjeg hepeninga – koji, na njegovu sreću, nije konceptualan, nego sasvim realan, tradicionalan – smatra da veličinu umetnika i značaj njegovog dela u jednoj epohi ne čine samo talenat, stvaralačka energija, erudicija i drugi subjektivni faktori, već i kulturno-civilizacijski doleti sredine u kojoj on živi i stvara.

Nećemo se ovde upuštati u razmatranje svih razloga koji su u Minhen doveli umetnika čiji su radovi pred nama, ali se ne možemo oteti utisku da ga više zaokuplja, na mahove čak fascinira svet u kome se obreo nego svet iz kojeg potiče. U zavičaju, kao što vidimo, zagledavao se ponajviše u ravničarske predele, a prošlost Balkana je naznačena veoma neodređeno, simbolično, u apstraktnom ciklusu "Sećanja na Vizantiju". U stvarnosti Nemačke ga, s druge strane, zanima i prošlost, i sadašnjost, i budućnost. Daleka prošlost kao mitološka egzotika, bliska prošlost kao moralna pouka i opomena, sadašnjost kao izmaglica u

kojoj nestaju poznate nam i drage vrednosti, a pomaljaju se nove, utilitarne i na prvi pogled zastrašujuće, te budućnost kao donosilac promena koje tek naslućujemo, a koje jedva možemo pojmiti.

Umetnik kome smo mi trenutni porotnici neguje visoki artizam, on u našu sredinu unosi nove teme, poetsku senzibilnost i nadrealističku maštovitost u obradi tih inovacija, te bujni kolorit, tako drag svim južnjacima. No njegovo delo je prožeto, na mahove čak opterećeno svojevršnom naracijom i ideologijom. On je nedvojbeni pacifist i maltuzijanist, romantičar i eklektičar, ekolog i futurolog, on želi da poboljšava čoveka i menja svet. A ta njegova opredeljenja i htenja mašu nam, napadno ili diskretno, i sa platna što vise na zidovima ove dvorane.

Očigledno, Aleksandar Vislavski još nije razrešio sve svoje dileme, on još nije našao odgovore na sva pitanja koja ga, kao i svakog angažovanog stvaraoca, zaokupljaju. Poželimo mu da ne posustane na svom tragalačkom i humanističkom putu, da na njemu ostvari rezultate koje sam priželjkujem.

Moje dame i gospodo, ova izložba je otvorena. Pozivam vas da se zagledate u radove koji su stvoreni radi toga da nam pričinu estetsko zadovoljstvo, da nas oplemene, da nas makar za nijansu promene.

Kritičar i galerist prvi su čestitali umetniku, a njima su se pridružili neki prijatelji i gosti. Drugi su se uputili prema slikama koje su ih zanimale ili su, okupljeni u grupicama na sredini sale, pijuckali aperitive i ležerno ćaskali.

– Kao što vidite, gospodine Vislavski, “Gastarbajterove impresije” su najatraktivnije – obrati se u jednom trenutku Rajnhold Kargus gospodinu slikaru. – Šteta što “Pomaljala se iz magle” i tuce dragulja “Nibelunškog ikonostasa” nisu za prodaju. Moraćete mi napraviti bar po jednu repliku ovih stvari. Zapravo, ako želite da od svog stvaralaštva imate opipljivu vajdu, napravićete mi...

– Gospodine Kargus, do juče sam govorio da nikad neću kopirati sebe samoga! Da sebi nikad neću dopustiti da zavisim od galerista!

Alek je vapaj obojio očajničko-šaljivim tonom, da bi sebi ostavio prostor za manevrisanje, da ga Kargus ne bi shvatio suviše ozbiljno. Preforsiranim smehom galerist je pokazao da umetnikovu muku doista ne shvata ozbiljno, ili da jednostavno pljučka na nju.

– Pustite vi to što je bilo juče. Umetnici su uvek okrenuti prema jučerašnjici, uvek kaskaju za svojim vremenom. Neko je rekao da oni kasne čak za čitavu jednu epohu. Šta fali vašem i mom prijatelju Konradu Grajfhagenu, koji mi je napravio deset mrtvih priroda na istu temu.

– Vilem Kalf osim mrtvih priroda nikad ništa nije ni naslikao – uzvratil Konrad. – Zahvaljujući upravo toj specijalizaciji, uspeo je da svoje ime sačuva od zaborava. I, što je još važnije, da od slikanja lepo živi.

– Pogledajte, pa se uverite: ljudi se najviše zagledavaju u dojmliive “Gastarbajterove impresije” – obrati se ponovo Kargus Aleku. – Nemci vole svoju domovinu, i zanima ih kako je vide tuđe oči.

Zaista, dve glavne fantazmagorije spomenutog ciklusa, “Pomaljala se iz magle” i “Vizija u Hofgardenu”, behu u središtu pažnje kako blaziranih degustatora umetnosti tako i zbunjenih laika poput Sepa Tilkovskog i bračnog para Senderak. A poglede su ubirale, komentare izazivale i “Nirnberška razglednica”, “Na baušteli”, “Dahau” i “Obersalcborg”. U neobično iskrojena platna kaleidoskopskog, sačastog “Nibelunškog ikonostasa” zvanice su se takođe radozno zagledavale. U ciklusu “Nemačka koja nestaje” najzapaženiji je bio “Turnirski trg u Landshutu”, a u ciklusu “Vojvodina koja nestaje” stari “Zidni sat u sobi na salašu za Visokim mostom”. Četiri kompozicije iz “Sećanja na Vizantiju” publikum je, po svoj prilici (kao i autor), tretirao samo kao stvaralačku igrariju, a nisu bogzna kakvu pažnju privukla ni dva portreta i tri akta iz “Predela zarobljene duše”.

* * *

– Kako se osećaš sada, kad je jedan veliki san ostvaren? – upita Ulrike slavljénika nešto kasnije, u restoranu “Maksimilijan-štuben”, u koji su njegovi najbliži prijatelji preneli svečarsko raspoloženje.

– Hoćeš li me smatrati vulgarnim ako ti kažem da se osećam kao posle kreščenda u ljubavnom činu? – uzvratí Alek kroz setan smešak. – U praznini je ostalo samo malo mutnog taloga.

– Nikada ti, derane, nećeš biti zadovoljan. Baš me zanima kako ćeš se osećati kroz dve-tri sedmice, kad ljubitelji poetskog realizma i fotografskog nadrealizma budu preuzeli kupljene slike, kad ti Rajnhold Kargus bude izbrojao deset ili petnaest hiljada maraka.

– Mislim da ću se osećati kao roditelj koji je prodao svoju decu. Znam da ovo zvuči kao otrcana fraza, ali meni je zaista teško kad pomislim da neke svoje slike verovatno nikad više neću videti.

– Napravićeš druge – podseti ga Tomas Dankert.

– Kargus će ti izdiktirati spisak “robe” koja se najbolje prodaje – dometnu Kristofer ironično.

– Ne, replike neću praviti.

– Jednu ćeš napraviti, za mene. Onaj akt sa licem i telom Vjerice Karas – reče Nemanja.

– Stari moj, ti si zaslužio original.

– A ako ga Kargus proda?

– Reći ću mu sutra da taj akt nije za prodaju.

– To je bila njegova devojka – objasni Nemanja Đulijeti. – I ja sam bio zaljubljen u nju, ali nesrećno.

– Vjerica je bila svaćija devojka – reče Alek. – Jedino Nemanju nije uspela da osvoji.

– Ni meni to ne polazi za rukom – uzvratí Đulijeta ljupko, posmatrajući osvojenog. Njihova veza u poslednje vreme bila je приметно skladna.

– A gospodin Dankert nije mogao da odoli iskušenju, da i ovom prilikom, otvarajući izložbu, ne polemiše sa svojim omiljenim oponentom – reče Konrad Grajfenhagen. – Kritičari imaju gotovo patološku potrebu da bockaju stvaraoce.

– Miljenik i oponent, neobičan fenomen – konstato-
va Kristofer.

– Večeras me je potkačio na vrlo kulturna način –
uzvрати Alek mirno. – Njegova eksplikacija bila je podsti-
cajna. Još jednom mi je, doduše, dao na znanje da je moja
filozofija umetnosti ruralna, staromodna, ali ja tu konsta-
taciju prihvatam. Bar delimično.

– Gospođica Limbah i njen obožavalac, koji sad mo-
ra da iz sebe izbacii istinu, tvoj pogled na moderno slikar-
stvo, Aljoša, prihvataju u potpunosti! – Konrad je, kao i
uvek, u svojoj spontanosti, iskrenosti, samouverenosti bio
i smešan i simpatičan.

– Hvala ti, ako mi se iskreno pridružuješ – Ulrike je
rmpaliju potapšala po ramenu. – Ja zaista podržavam uve-
renje glavnog junaka večerašnjeg hepeninga da je veliki
deo današnjeg slikarstva, muzike, pa i nekih drugih grana
umetnosti, u čorsokaku.

– O tome možemo diskusiju da nastavimo sutra ili
prekosutra, ili naredne sedmice, u ateljeu gospodina Graj-
fenhagena – reče Tomas. – Ovde ima i prijatelja kojima
problemi savremene umetnosti nisu zanimljivi.

– I, veliš, Aljoša, posle dugo očekivane svečanosti
ostao je samo mutan talog u praznini – setio se Kristofer
malopredašnjeg prijateljevog melanholičnog vajkanja.

– Četrdesetak zvanica večeras, i otprilike toliko re-
daka u dva-tri marginalna osvrtu u sutrašnjim štampanim
glasilima, informacije koje će površno pročitati, i odmah
zaboraviti, nekoliko stotina indiferentnih radoznalaca – ta-
ko izgleda ostvarenje mojih dugogodišnjih snova. Ali dru-
go i ne zaslužujem, kad sam naivan. I glupo ambiciozan. I
tragično egocentričan. I komično častoljubiv. *Taština, sve
je taština!* rekao bi Propovednik. Večeras sam, jasnije ne-
go ikad ranije, shvatio da je umetnost jedno veliko Ništa.

– Šekspir je svojevremeno bio shvatio, i rekao, da je
ceo život jedno veličanstveno Ništa – dometnu Kristof.

– Da, život je veličanstveno, pokatkad i bedno Ništa.
“Ipak, drag nam je. I dobro je što je tako”, voli da kaže
moj deda Aron.

XI

TVORAČKA REZIMIRANJA I ANTICIPIRANJA

– Osvanuo je, poraženi pobedniče, 31. decembar istorijske 1989, poslednji dan prve godine Velikog posla. Na početku smo završnice Prve romaneskne tetralogije.

Možeš me, ako još nisi ostvario svoje dugogodišnje snove, ako ti treba uteha, sabratom smatrati. Veliko uzorano polje, mnoge stvaralačke muke vidim iza sebe, i zbog toga se osećam pobednikom, ali me poražava pomisao da to polje možda nikad neće dati valjane plodove, da je čitavo krdo nestvaralačkih muka ostalo ispred mene, i da ću još dugo, verovatno do svog biološkog kraja, s tim krdom morati da se borim.

– Biološki kraj ne bi trebalo da bude važan stvaraocu koji namerava da iza sebe ostavi... Bien, prihvatam tvoju grimasu, tretiram je kao sugestiju da o večnosti ne raspravljamo. Štpnuću, ipak, jedno parčence te naše opsesije.

Dosad si mi, i Borisu, nekoliko puta rekao: Serioznom umetniku je najvažnije da stvori estetski kvalitetno, društveno relevantno, univerzalnim i trajnim vrednostima bar mestimično prožeto delo. Očgledno, govori iz tebe magistrand sociologije kulture, koji želi da postane specijalist sociologije književnosti. Da li ti, kao romansijer, stvaráš delo koje, kao potencijalni ekspert u navedenom domenu, smatraš idealnim?

– To bih, Aljoša, ja tebe mogao da pitam. Ali te neću pitati, jer si, glavni junače Prve tetralogije, i moj saradniče u stvaranju iste, lišen prava da sudiš o našoj tvorevini.

– Drugi deo odgovora znam: Samo je vreme, to jest mnoštvo individua i grupa, stručnih i laičkih, kompetentno da proceni vrednost bilo koje umetničke tvorevine. Kao, uostalom, i svega drugog što je čovek stvorio. Uklapa li se ova tvrdnja u osnovne postulate sociologije kulture?

– Naravno.

– Dodaj joj još neku iskopinu koja ti je veoma važna. Nadam se, Ros, da u tvom istraživanju ima više plodotvornih momenata nego praznog hoda.

– Praznog hoda uopšte ne bi smelo da bude. Ni u naučnom, a pogotovo ne u umetničkom stvaralaštvu. Ako me neko bude uverio da u Prvoj tetralogiji ima praznog hoda, šupljih, dosadnih i suvišnih celina, presvisnuću od razočaranja, samoispitivanja i samooptuživanja. (Ha-ha-ha!)

– Prognoziram, Privremeno Besmrtni Tvorče, da niko neće uspeti da tebe uveri kako si u galimatijasu koji čini Knjigu Za Početak Trećeg Milenijuma napisao i pokoju šuplju, dosadnu, nepotrebnu celinu. S averzijom gledaš na praznine, razlivene trivijalnosti realističkih romana devetnaestog, pa i dvadesetog veka, a i na bleferske ispraznosti kojima su prošarana mnoga moderna i postmoderna sačinjenja. Stoga si sebi početkom ove godine, prilikom ulaska u završno oblikovanje Prvog četvoroknjižja, rekao da u tim tomovima ne sme biti ni jedne jedine stranice bez suvislog, sublimiranog sadržaja, bez funkcionalnih (gde god je moguće, i apartnih) metafora i refleksija, bez vidljive ili prikrivene svrhe. Zacelo te niko neće uveriti da se ne pridržavaš ovog autoimperativa. A sociologija književnosti kaže, čini mi se, da ne postoji delo koje će od prve do po-

slednje svoje stranice biti sadržajno i zanimljivo svakom čitaocu. Jest da ljudi knjige biraju na osnovu vlastitih afiniteta, pa bi odabrane verbalne umetnine trebalo da, i formom i sadržajem, ispunjavaju njihove želje, ali, kao što znamo, dobijeno se neretko razlikuje od očekivanog.

– U pravu si, Aljoša. Ja imam opravdanje za svaku celinu svakog poglavlja prvih četiriju tomova našeg romana spleta, ali mi je jasno da ne mogu ispuniti *horizont očekivanja* svakog našeg spoljašnjeg saradnika, koji te knjige bude recipirao, na svoj način doživljavao i doradivao.

Pretpostavljam da će pasionirani, pa stoga u priličnoj meri i probirljivi ljubitelji beletristike, posebni izoštrani kriterijuma (koje posebni među autorima priželjkuju kao čitaoc-analitičari, čak i ako strepe od njihove kritičnosti), suvišnim smatrati pojedine pasaže Knjige o nama što iskaču iz glavnog sižejnog toka. Nekim će prijateljima s druge strane stvaralačkog procesa najviše smetati celine u kojima govorim o pojedinim etapama vlastitog životnog puta, te o alatima i postupcima u svojoj književnoj radionici. A meni je jasno zašto sam...

– E, to je najvažnije. Ako je tebi jasno zašto si učinio ovo ili ono, čitaocu ne moraš baš sve objasniti. Pusti ga da neke zagonetke pokuša sâm da odgonetne.

Na pragu prve mladosti, kad sam kod majstora Bindasa bio kamenorezački šegrt, a kod svoje sestre gimnazijalke slikarski šegrt, kad sam se dvoumio između Mikelandelovog dleta i Leonardove kičice, Leonka mi je prenela deo izlaganja svog profesora likovnog obrazovanja o principu *non finito*, i njegovoj suprotnosti *troppo finito*. Oba spomenuta renesansna genija bila su naklonjena principu nedovršenosti. Vajar nam je ostavio nekoliko nezavršenih skulptura, a ni “Mona Liza” nije završena.

Ti si, Ros, nasuprot Mikelandelu i Leonardu (jao!), obično za *troppo finito*. Naklonjen si, dakle, principu preterane dovršenosti. Iz te sklonosti možda proizilaze neke

suviše, ili bar ne sasvim neophodne celine u pojedinim poglavljima. Govoriš da je čitalac naš saradnik, da u svojoj imaginaciji, osećajnosti i produhovljenosti – koje valja smatrati osnovnim komponentama mentalnog sklopa – dovršava ono što mi stvaramo, a želiš da mu sve objasniš, svakojakim faktima da ga opremiš. Zaboravljaš da je to opremanje njemu pokatkad i opterećenje.

– Uh! Daj, onda, razigrana stapajico, da ovaj uvod privedemo završetku.

Gospodin Slučaj (ništa se ne dešava sasvim slučajno) hteo je da poslednji dijalog vodimo u trenucima kada deca na posno zasneženim ulicama isprobavaju novogodišnje petarde. Volim da slušam tu pretprazničnu pucnjavu. Sada, u prepodnevnim satima, ona je još sporadična, ali posle podne, kako se dan bude približavao večeri, biće sve intenzivnija. A moje će misli biti sve melanholičnije. Godine se smenjuju, život prolazi, zaustaviti ga ne možemo, ma šta osećali, govorili, činili.

Čista tragedija!

Mogao bi kod nas, u najvećoj sobi našeg stana, Novu godinu da dočekaš. Enike upravo kuva i peče svakojake delikatese, ja sam kućni bife napunio svakojakim flašama, pozvaćemo Borisa i Jasenku, Teofila i Vesnu, pa ćemo između zalogajâ i gutljajâ ćaskati o vizijama, htenjima, lutanjima, uzletima i padovima bliskih nam i dalekih, malih i velikih ljudi, o sudbini čovečanstva, o svakodnevicu i večnosti. A s vremena na vreme ćemo, naravno, uživati u programu koji su za svoju pastvu pripremili televizijski žreci.

– Ispred malog ekrana, kao što znaš, vrlo retko sedim duže od pola sata. Ne samo zbog averzije prema tv plevi. Život je suviše kratak, vreme leti suviše brzo da bih i sada, kad sam, kao i ti, u zrelih, stvaralačkim godinama, kad se bavim bitnim stvarima, mogao da ga razbacujem onako nepromišljeno kako sam ga razbacivao u prvoj mladosti.

– I ja retko zurim u mali ekran, iako već trinaest (baksuznih) godina službujem kao televizijski novinar. No moram reći da sam ovih dana audio-vizuelnim medijem bio oduševljen. Prvi put u istoriji televizije, u istoriji čovečanstva, gledali smo, Aljoša, direktan prenos jedne revolucije. I to iz samog njenog jezgra, iz studija bukureštanske Televizije, u kojoj je nekoliko dana bio štab Fronta nacionalnog spasa, i sa ulica na kojima su se vodile borbe građana i vojske protiv pripadnika zloglasne službe zvane Sekuritate. Rumunski narod pokazao je zaživljujući heroizam, polupismeni staljinistički monstrum Čaušesku završio je onako kako je dosad trebalo, kako bi i ubuduće trebalo da završi svaki tiranin, iščašena hiljadu devetsto osamdeset deveta godina – tako bogata prelomnim događajima – ukrasila se na svom kraju Rumunskom revolucijom, koja ne samo što ima velik istorijski značaj nego je, zahvaljujući televiziji, nekoliko dana bila i spektakularna medijska dogodovština.

Vratimo se našim preokupacijama.

Hoćeš li, glavni junače četvorotomne predstave na koju će danas pasti zavesa (kao prethodnica prašine zaborava), Novu godinu dočekati ovde, u stanu svog beletrističkog biografa, ili u domu tetića Borisa i njegovog šuraka Teofila?

– Dočekaću je u novobeogradskom hotelu “Jugoslavija”. (Uzgređ budi rečeno, omdavna primećujem da u Novom Beogradu niču neka lepa, atraktivna zdanja. Nije, znači, sve propalo, kao što sam ja mislio za vreme studija, to će reći na kraju trećeg toma romanesknog spleta. Možda će i taj soliterski mravinjak jednom postati vertikalno-horizontalni vrtni grad, zanimljiv oku, prijatan duši.) Sinoć sam iz Kerestura doputovao na Telep, prespavao kod Borisa, a čim završimo ovaj razgovor sedam u “pežoa” i jurim prema Beogradu. Ondé me čekaju prijatelji iz studentskih dana, Miroslav Bijelić i ženica mu Violeta. U njihovom srećnom domu na trećem spratu patinirane građevine u Njegoševoj ulici biće, u balskoj haljini, i Violetina kolegi-

nica iz firme Jadranka Bojović. Dama koja je ove godine već dva puta bila moja sedmodnevna gošća u Parizu, koja sve češće boravi u mom šupljikavom srcu. A o kojoj ćemo više pričati kad nas na to bude naterao književni plan ili neukrotiv hir autora Knjige o nama. Sada imamo važnija posla: treba da završimo Prvu tetralogiju. Kasetofon sa ugrađenim mikrofonom već guta naše rečenice, a kasnije će ih, nadam se, u solidnu literaturu pretvoriti tvoj "euro pc". Nije ga oštetiо informatički virus?

– Pa, jedno vreme je par sekundi pištao svaki put kad bih ga uključio. Već sam se sa Živanom Delevićem, svojim prijateljem i kućnim kompjuterskim lekarom, bio dogovorio da mu kopiranjem zameni deo softvera, takozvani MS-DOS. Međutim, dva-tri dana pre utanačene intervencije, prvog novembra, moj personalni pomoćnik je pre-stao da pišti. Ravno mesec dana se oglašavaо virus u njemu, a sada je opet sve u redu. Osećam potrebu da još jednom naglasim kako mi je to veliko malo elektronsko čudo spaslo život – ako se život uopšte može spasiti. U svakom slučaju, presrećan sam što su sada moje muke isključivo stvaralačke, a ne i tehničke, što u ovlašnom, hitrom dodirivanju tipki kompjuterske tastature uživam kao pijanist nad klavijaturom, što ne moram da vršcima prstiju lupam po crnoj, inertnoj dugmadi pisaće mašine, da se (zbog daktilografskih grešaka i sitnih ili krupnih izmena u pasusima) satirem u višekratnom prekucavanju istih stranica, što ne moram da svoje zdravlje uništavam onako intenzivno kao pre nabavke kompjutera.

Preterano jednogodišnje spisateljsko rintanje ipak će me, po svoj prilici, skupo koštati. Prošlog meseca, kad sam drugu polovinu godišnjeg odmora od ranog jutra do kasne večeri za ovim stolom trošio, čir na dvanaestopalačnom crevu je napokon – posle mog dvadesetčetvorogodišnjeg nastojanja da stanje u unutrašnjosti škripavog broda zadržim na nivou podnošljivog gastritisa – "proradio". Sada gutam "aluminii phosphates", žele za oblaganje sluznice. Srce takođe oseća posledice kampanje, sve češće mi se

javlja Morzeovim signalima obnovljene aritmije. Zalivam ga mineralnom vodom sa magnezijumom, kao saksiju s cvećem, nadajući se da to cveće zla u meni neće biti upleteno u moj odreni venac pre no što završim Veliki posao. Na ostale tegobe, koje dolaze od kičme, nožnih vena i još nekih, “manje važnih” delova tela, više i ne obraćam pažnju.

– Tvoj slučaj je poučna opomena svima koji stvaraju kampanjski. Znalci kažu da su pojedine umetnosti, u prvom redu muzika i slikarstvo, blagotvorne za zdravlje. Druge ne dopuštaju dugotrajan intenzivan rad. Ja mogu danima intenzivno da slikam, naročito u eksterijeru, na svežem vazduhu, ali ne mogu danima intenzivno da projektujem. Pisanje romana je, nema sumnje, jedna od najgorih, po zdravlje najštetnijih vrsta stvaralaštva. Danima, mesecima moraš u svojoj ćeliji da sediš za stolom, neprekidno skoncentrisan na svet koji stvaraš, ili, kao građu iz vanknjiževne realnosti, prerađuješ. Opterećena je i telesna i mentalna supstanca. Hvala nebu, ništa ne traje večito. Sada, kad je dvanaestomesečna kampanja završena, zacelo osećaš veliko zadovoljstvo, bez obzira na to što počinje dvanaestopalačna muka u unutrašnjosti škripavog broda. Velika deonica njive koju oreš, ili mora kojim ploviš, ostala je iza tebe.

– Taj osvrt na obavljen posao momentalno mi zaista pričinjava veliko zadovoljstvo. Više i ne mislim na to kakva je Prva tetralogija, da li nešto vredi ili ne, hoće li biti dugovečna ili će vreme njenog trajanja biti kraće od vremena rađanja. Sada me usrećuje samo činjenica da je jednogodišnji, zapravo – ako uzmem u obzir vreme od polaganja kamena temeljca do danas – dvadesetčetvorogodišnji posao napokon završen. Nad oko hiljadu trista stranica nikad više neću morati da razbijam glavu. Hej, druškane, hiljadu trista stranica! Zasitio sam se i samog pisanja i sveta koji smo stvorili, u kome smo kao romaneskni junaci živeli. Voleo bih da znam kako će se osećati oni čitalački

junaci koji budu izdržali četvorotomno druženje s nama. Hoće li i oni biti zasićeni svetom koji su upoznali?

– Pretpostavljam da hoće. Zato bi najbolje bilo da na Knjigu o nama već staviš tačku. Ili, još bolje, krst. Četiri toma neka čine četiri njegova kraka. Ako budeš nastavio, ako budeš nove tomove pisao, šteta će – pogotovo ako se ima na umu da nameravaš meni da oduzmeš glavnu ulogu, da u nastavku romanesknog spleta sâm da je nosiš – biti sve veća. (Jao!) Znam, uglačani raoniče, da ovo polje ne možeš prestati da oreš, kao što ne možeš prestati da dišeš. Ali možeš da učiniš nešto drugo. Da prijateljima koji nameravaju našim poljem i dalje da hodaju preporučiš neka naprave pauzu. Neka posle ovog toma pročitaju bar nekoliko knjiga drugih autora. Da malo odahnu od nas.

– Preporuku si upravo saopštio. Nadam se da će naši spoljašnji saradnici u stvaranju Velike Svaštare nakon rvanja s Prvom tetralogijom napraviti ko manju ko veću pauzu. Ja, doduše, imam i drugo rešenje. Ono prijateljima koji nas, pretvorene u reči, pažljivo ili rasejano promatraju pruža šansu da se privremeno odmore od nas, a potom da se s nama ponovo druže.

I sâm, naime, želim da se malo odmorim od likova, događaja, refleksija, emocija, ideja, klišeja i inovacija koje čine Prvu tetralogiju, pa ću, nakon jednogodišnje pauze (tokom koje ću, zacemento, mnogo više čitati nego pisati), pokušati da uobličim konačnu verziju novog, neobičnog beletrističkog toma, sasvim drugačijeg od ovih što ostadoše iza nas. Toma koji će biti pretežno poetsko, a tek na pojedinim stranicama i prozno delo. U kontekstu našeg mnogotomnog integralnog (totalnog, hibridnog, intelektualnog, modernog, postmodernog, romana reke, romana životopisa, romana ideja, romana enciklopedije, romana biblioteke, naučno-umetničkog, realističko-nadrealističkog, faktografsko-fikcijskog i ko zna kakvog još) romana ta će zbirka poetskih i proznih celina biti svojevrsna tampon zona, odnosno tampon knjiga između Prve i Druge tetralogije.

U njoj ću veću pažnju posvećivati imaginarnim, eteričnim i univerzalnim fenomenima nego junacima beletrističkog spleta.

Čista megalomanija!

U jednom trenutku sam čak bio naumio da iz nje savim isključim svoje romaneskne prijatelje. Od toga sam, međutim, odustao. Bez vas naprosto ne mogu. A čini mi se da ni beletristički splet ne bi trebalo da ostane bez svojih nejunačkih junaka.

U drugom trenutku se upitah ne bih li iz poetične knjige razdelnice mogao bar sebe da eliminišem. No odmah sam shvatio da mi ni to neće poći za rukom. Ne da se moj ego tako lako. (Ha-ha!)

Zašto sve ovo pričam?

Zašto trčim ispred rude?

Zašto se slabo kontrolišem?

Predlažem, Aljoša, da se još jednom, poslednji put, u barokni Minhen vratimo. I da nekoliko sedmica tvog tamošnjeg života nakon izložbe u galeriji "Saksonija" makar ovlaš osmotrimo.

– Izložba je dobila tri-četiri kraća prikaza u minhenkim javnim glasilima. Umetnik je nakon dve sedmice od Rajnholda Kargusa dobio trinaest i po hiljada maraka i adrese osmorice od četrnaest birgera koji su kupili izložene radove. To je sve.

– Nije sve. Tek sada dolazi ono najvažnije. U tebi su se nakon ove premijere na svetskoj likovnoj pozornici velike promene dogodile. Kao što si pre izložbe, a posle neuspeha na konkursima za projekte objekata na Nojhadernu i u Rotah-Egernu, i rušenja kule od karata koju si pokušao da gradiš sa Hansom fon Heberlajnom, shvatio da je vreme da, bar privremeno, digneš ruke i od folklorne arhitekture i od drugih stranputičnih ekstravagancija, tako si sada, nepuna dva meseca pre svog tridesetog rođendana, shvatio da uz pomoć umetnosti nećeš uspeti da poboljšaš ljude, promeniš svet. Stoga si rešio da kreneš u direktno ostvari-

vanje tih velikih, naizgled neostvarivih, ali izazovnih, primamljivih, fascinantnih ciljeva. Početni korak u tom poduhvatu bilo je koncipiranje Majskog manifesta, koji sam ja iz trinaeste sveske tvojih dnevničkih beležaka u radnu verziju ovog toma preneo.

– Da, preneo si ga u radnu verziju. Ali sada, kad pišemo konačnu verziju, mene svrbi jezik, moram reći da su se u međuvremenu u meni dogodile nove velike promene. Shvatio sam da ljude neću poboljšati, da svet neću promeniti ni uz pomoć umetnosti ni direktnim angažovanjem, sa pozicija deklarisanog revolucionara ili reformatora.

– Neophodno je da se stekne sijaset uslova da bi pojedinac mogao, makar bio i veoma inteligentna, odlučna, harizmatična ličnost, da naglo, revolucijom, ili postepeno, reformom, menja svet. U tom događaju, ili procesu, bitnija je konstelacija objektivnih, društvenih, nego subjektivnih, individualnih okolnosti.

– Pojedinci, družbe Šelgardon, uopšte ne treba da menjaju svet. To govore slučajevi Aleksandra Makedonskog i Napoleona, Hitlera i Staljina, i silesije drugih, manje moćnih realizatora velikih ideja i akcija. Štaviše, ukoliko je realizator grandioznih ideja i akcija ambiciozniji i energičniji, utoliko će veće nesreće prouzrokovati. Tako će biti ne samo ako su radikalne ideje i akcije činoci negativne utopije nego čak i ako proizilaze iz pozitivnog projekta izmene sveta. Za narode i države je najbolje da im na čelu budu mediokriteti slični velikoj većini građana.

– Aljoša, iznenađuješ me. Sad mi, krajem osamdesetih godina, više ličiš na mentalno krhkog Aljošu Karamazova nego na minhenskog, spolja ugladenog ali u duši neobuzdanog Aleksandra Makedonskog sa početka sedamdesetih, na preambicioznog i, uprkos dilemama koje su po tvom duhu rovarile, u vlastitu misiju zagledanog popravljača ljudskih jedinki, grupacija, pa (pomišljao si u trenuci-

ma najgorljivijeg nadahnuća) i čitavih društveno-kulturno-civilizacijskih kglomeracija.

– Nisam ja postao mentalno krhak, nego mi je sazrevanje pomoglo da jasno sagledam istinu koju mudri ljudi odavno znaju, koju je sažeto iskazao pesnik Jovan Dučić: *Velika je nesreća kad čovek ne zna šta hoće, a prava katastrofa kad ne zna šta može.*

– U redu, saznao si šta možeš, šta ne možeš. Ako više ni u najneobičnijim snovima ne vidiš sebe kao društveno-političkog revolucionara, ili barem reformatora, želiš li, zagovorniče oneobičavanja u umetnosti, da svet (oko sebe) menjaš makar samo vlastitim stvaralaštvom?

– To, dabome, želim. Čak eksplicitno, budući da je u mom likovnom opusu sada najvažniji ekološki ciklus. A u arhitektonskom opusu imam sve više ekoloških kuća.

I dalje meditiram, i sa prijateljima diskutujem, o rešavanju opštečovečanskih problema. Ali te meditacije, i te diskusije, više me ne uspaljuju i ne nerviraju, kao nekada. Sada me samo zabavljaju. Prenaseljenost planete, i njena zagađenost, koja je posledica nerazumnog množenja ljudi, jesu najveći svetski problemi. Oni jesu kobni, i verovatno će u dogledno vreme postati bukvalno ubitačni. Svet će zbog njih, možda i zbog još nekih oblika čovekovog maloumlja, kroz nekoliko stotina, u najboljem slučaju kroz par hiljada godina otići po kolcu. Ali ja tu katastrofu ne mogu da sprečim. Zar вреди da se nerviram zbog tričavih par hiljada godina?

– Vredi, naravno. Utoliko pre što je, po mom mišljenju, čovečanstvo, ako ga sagledavamo po analogiji sa našim individualnim životom, tek na početku svog postojanja. Ako celokupna istorija Gospodara Planete traje deset hiljada godina pre Hrista, i dve hiljade godina nove ere, budućnost treba to tuce milenijuma prošlosti višestruko da nadmaši.

No, bez obzira na to da li će ljudski rod, i sav živi svet na Zemlji, postojati još nekoliko stotina, nekoliko hiljada ili nekoliko desetina hiljada godina, ja želim da budem jedan od onih (ne)srećnika koji će učestvovati u rešavanju aktuelnih opštečovečanskih problema. Upravo si mi ti, Aljoša, dao podsticaj, pre dve decenije, da počnem da se pripremam za realizaciju rečenog poduhvata, pa me sad nemoj obeshrabrivati.

– Neću te obeshrabrivati. Štaviše, povremeno ću ti – kad budem osetio potrebu da se zabavljam (jao!) – pomagati. Utoliko pre što mi je jasno da nastojanjem da te otreznim ne bih ništa postigao. Jer si ti, kako pokatkad voli da kaže tvoja supruga, tvrdoglav kao mazgov.

Meni je Željka Pavlov par puta rekla kako umem da budem senzibilan i nežan, ali sam u duši krvoločan. Ja ću kombinovati njenu i Enikinu nezlonamernu žaoku, i konstatovati da si ti takođe senzibilan, ali umeš biti i veoma tvrdoglav. Kao mazgov. Jesmo li, Žiži, Enike i ja, u pravu? Jesi li ti ovu osobinu u genima na svet doneo, ili si je vlastitim snagama izgradio? Imaš biološke roditelje, ali voliš da kažeš da si prevashodno samotvor.

– Da, svoj mentalni sklop sam vlastitim snagama izgradio. Senzibilitet, doduše, nasledih (od majke), ali duh i karakter su moje delo. Ili nedelo. Duh sam izgradio samobrazovanjem, a u gradnji karaktera najveću ulogu imao je život kalioničar.

– Jesi li siguran? Nisi li genetski faktor neopravdano zanemario? Jednom si mi rekao da je Nikon Glanko bio izrazito tvrdoglav čovek. Tu tvrdnju potkrepio si dvema-trima anegdotskim pričicama. Seti ih se, pa iskoristi priliku da ih sažeto repriziraš.

– Divna prilika! Je li to, Aljoša, saradnja u obliku razonode saradnika?

Nikon je doista bio obdaren mazgovskom tvrdoglavošću. Recimo, krajem četrdesetih godina, kad je, postavši zadugar, zaključio da mu tri štrikerske mašine više neće biti potrebne, naumio je da ih proda. Sećam se polusatnog njegovog pogađanja s jednim kupcem iz okoline Kerestura. Ne znam da li je moj otac malko spustio početnu cenu, ali pamtim da ga je kupac, kad je pogađanje ušlo u završnu fazu, gotovo očajnički molio da još malo popusti, jer njemu fali sitnica kojom treba razliku premostiti. Nikona, međutim, ni plačljivo moljkanje nije smekšalo. Kupac je bio prinuđen da ode kući i da, s celom sumom novca, dođe sutradan.

U prvom tomu opisao sam epizodu koja se zbila desetak godina kasnije, kad sam ja, u vreme berbe kukuruza, plačljivo molio oca da me ne prisiljava da postanem šegrt u mašinsko-remontnoj radionici na zadružnoj ekonomiji, nego da mi ispuni želju da kroz godinu dana postanem gimnazijalac. Tvrdoglav roditelj nije popustio.

Magda Glanko, njegova supruga, mati Rosvenova, Julijina i Afijina, tokom celog svog dosadašnjeg života čeznula je za bilo kakvim promenama u kuhinjskoj, monotonoj svakodnevnici. Imala je, i ima, sestru u Splitu, udatu za oficira Jugoslovenske narodne armije Karnola Vadaskog. "Hajdemo u posetu Mavini, Karnolu i njihovoj deci", govori, s vremena na vreme, svome mužu. "Pa, bili smo jednom", odgovara Nikon. "Jest, bili smo, pre petnaestak godina." "Oni svakog leta dolaze u Kerestur, pa imaš prilike da se s njima družiš koliko hoćeš." "Ali, hoću malo i sveta da vidim." "Ma, šta ima tamo da se vidi. Planine, male i velike vode, kuće, ulice, ljudi... Sve je to svuda isto." "Joj, ti, surovi i bandoglavi hajduče!", uzdahnula bi Magda bespomoćno, svesna da joj želja neće biti ispunjena. Nikonu je već decenijama privržena, on je alfa i omega njenog života (mislim da bez njega ne bi mogla da izdrži ni tri dana), ali su, s druge strane, njih dvoje veoma različiti.

Pokatkad imam utisak da u meni deluju sve osobine obaju senzibiliteta, mentaliteta uopšte. Da se neretko pojedine suprotnosti međusobno i sudaraju. Više karakternih

osobina nasledio sam, kako već biva kod sinova, od majke (kćerke nasleđuju prevashodno osobine očeva), ali...

Zašto ovo ispričah?

– Da bi *gradu i svetu* dao na znanje šta mogu da očekuju kad Rosvenir Glanko Šelgardon, sin surovog, do stranosti bandoglavog Nikona Glanka, i senzibilne, sanjalačke, narcisoidne Magdalene Glanko, bude počeo da realizuje vlastite heuteranističke ideje i akcije.

(Da li da ovom psihoanalitičkom krokiju dodam “pikantnu” epizodu koju nam je, Borisu i meni, jednom prilikom u par rečenica opisala tvoja ženica? Ako si zaboravio, podsetiću te da je Magda tvojoj verenici, u trenutku neobičnog nadahnuća, ko zna čime iniciranog, u poverenju rekla: “Enike, dobro razmisli, dok si još devojka, jer je Rosvik jako čudna osoba.”)

– Napukli višnjevi kamišu, ovaj dim nije morao da izađe iz lule rata i mira, koju ljudi širom sveta treba da...

Biću srećan ako budem uspeo da do kraja života na najbolji način oblikujem ideje koje čovečanstvu želim da ponudim, ali je sasvim izvesno da neću stići da ih u akcije pretvorim. Tvoj tetič Boris je, na kraju prvog toma, četiri puta ponovio, šalozbiljno, apel da se stavim na čelo heuteranističkog pokreta, ako on u dogledno vreme bude zaživeo. Ja ću učiniti sve što bude bilo u mojoj moći da zaživi, tvrdoglavo ću se boriti za realizaciju heuteranističkih ideja i akcija, ali vreme, avaj, teče brže nego što teku moje pripreme za oblikovanje i lansiranje teorijskog i praktičnog zametka heuteranističke civilizacije.

Jedan od embriona tog zametka je, Aljoša, i tvoj Majski manifest. Stoga je red da ga ovde osvetlimo.

– Ja te, crni vetrovnjače, ne sprečavam da se baviš maglovitim idejama i vizijama, a ti nemoj mene prisiljavati da se bavim svojim nekadašnjim, nedovoljno zrelim nebulozama. Šta želiš da kažem u vezi s Majskim manifestom?

Zagledavajući se, recimo, u njegovu Četrnaestu tezu, u kojoj sam čovečanstvu preporučio esperanto, saopštavam svima do kojih bude dopro ovaj romaneskni tom da esperantu više ne pridajem onakav značaj kakav sam mu pridavao pre osamnaest godina. Ti esperantu i danas pridaješ veliki značaj. To se vidi iz Devetog prvobitnog principa heuteranizma. A zbog takvih utopističkih ideja smejaće ti se i okrenuće ti leđa ne samo negatori heuteranizma (na koje, doduše, i ne računam) nego i ljudi koji budu prihvatili većinu heuteranističkih principa. Tridesetak godina sam se u malim krugovima "manijaka" zalagao za primenu esperanta u međunarodnom komuniciranju. Tridesetak godina sam slušao vajkanja esperantista zbog indiferentnosti čovečanstva prema jednoj korisnoj i relevantnoj tekovini. Napokon sam shvatio da esperanto nikad neće biti opšteprihvaćeno sredstvo sporazumevanja među pripadnicima raznih naroda. Ulogu esperanta će preuzeti engleski jezik. Da sve bude veseliše, više me to ne nervira. Naprotiv, raduje me. Pročitao sam dosad priličan broj uglavnom beletrističkih knjiga prevedenih na esperanto sa srpskohrvatskog, nemačkog, francuskog i engleskog jezika. I uvek sam bio prinuđen da konstatujem kako je dotično štivo lepše i upečatljivije u originalu nego na esperantu. Veštački jezik nikad neće imati ono bogatstvo sinonima i metafora, one idiomatske i sintaksičke mogućnosti koje imaju prirodni, nacionalni jezici.

– Lepo si se, Aljoša, izgovarajući ovu repliku, zabavljao. Ja ću, da bih tvoju relaksaciju uvećao, dodati da i sam imam ovu vrstu komparativnih iskustava. Pročitao sam, naime, neke knjige napisane na srpskohrvatskom i esperantu, i došao do zaključka koji si sada obelodanio.

Esperanto zacemento nikad neće dostići metaforičko, idiomatsko, sintaksičko bogatstvo razvijenih nacionalnih jezika. E pa, upravo zbog toga je i pogodan za međunarodno komuniciranje. Ovakav kakav je, on nikad neće potisnuti nijedan nacionalni jezik. Uvek će služiti samo za komuniciranje između pripadnika raznih naroda, a nikad za komu-

niciranje unutar jednog naroda, jednog regiona, jedne društvene sredine.

I sam volim engleski jezik. Kao, uostalom, i kultivisane, džentlmenstvom prožete, poštovanja dostojne Engleze. Bio bih srećan da njihov jezik perfektno poznajem. Nadam se da ću tu želju jednog dana i ostvariti. Ali koliko ću meseci, godina, decenija morati još da potrošim da bih je ostvario? I koliko jezika treba da naučim da bih se sa ljudima na mnogim meridijanima sveta bez teškoća sporazumevao? Engleski jezik je lep, bogat, rasprostranjen. Ali ga Azijati, Afrikanci, Južnoamerikanci, pa i mnogi Evropljani – svi koji nisu rođeni Englezi – uglavnom loše govore. Zbog teško savladivih dvoglasnika, samoglasnika, suglasnika, gramatičkih i drugih specifičnosti. Kojih ima u svakom nacionalnom jeziku. Nijedan nije tako jednostavan, logičan, lak, nijedan ne mogu svi ljudi da govore tako razgovetno kao esperanto.

Aljoša, nije to primarna tema ovog poglavlja. Ovde treba o Majskom manifestu da govorimo.

– Taj nebulozan tekst je prethodnica Prvobitnih principa heuteranizma. Koji su, govoriš Borisu i meni, prethodnica Osvitnih principa heuteranizma. Pošto su Prvobitni principi obelodanjeni (na samom početku romanesknog spleta), Majski manifest više nije aktuelan. Zašto želiš, nabrekli ambaru, da o njemu ovde govorimo?

– Sada, kad postoje Prvobitni principi heuteranizma, kad je napisana Prva tetralogija, kad su najavljeni naredni tomovi, pa i Osvitni principi heuteranizma, Majski manifest ima nemalu dokumentarnu vrednost. Moja je želja, a i naša obaveza, da čitaocu pružimo mogućnost da vidi kako se radala ideja heuteranizma. U matici neizmerne reke zvane Istorija Ljudskog Roda smak sveta, odnosno, nasuprot njemu, spas čovečanstva, najnoviji je, a ujedno i najveći problem u koji je Gospodar Planete samog sebe uvadio. Ja sam odlučio da u rešavanju tog crno-belog problema učestvujem. (Uh-uh-uh!) Tvoj brat od tetke i ti, Aljoša,

prihvatili ste moj poziv da mi pomažete, a heuteranističko-beletristički venac, sa heuteranističkim principima kao crvenom niti, glavno je naše oruđe u poduhvatu koji smo rešili da realizujemo. Tvoj Majski manifest možemo tretirati kao svojevrsnu vežbu u procesu našeg osposobljavanja za formiranje heuteranističkih principa, pa čitalački prijatelji treba da ga upoznaju.

Nisi, kako vidim, doneo trinaestu svesku svojih ličnih, magičnih “Zbivanja i razmišljanja”, iako je pohranjena nedaleko odavde, na Telepu, u tvom depou u podrumu Borisove kuće. No tu je rukopis “Nemačke” u radnoj verziji, te možeš iz njega da pročitaš važan dnevnički zapis, koji si u pomenutu svesku uneo na svoj trideseti rođendan, 20. maja manifestne 1971. godine. Zapravo, podmećem ti, kao kukavičje jaje, verziju u koju sam naknadno uneo nekoliko sitnih dopuna.

Kreni, dudov salinče. Pročitaj, meni i svetu, objavu u formi dnevničke celine, kojoj se ne može sporiti istorijski značaj.

– Na današnji dan, pre jedanaest godina, na svom životnom putu postavio sam, u okviru Majskih pravila, putokaze koji su imali zadatak da me usmeravaju u samousavršavanju. Teško mi je sada proceniti dokle sam stigao na putu koji tada obeležih putokazima, i dokle bih stigao da te putokaze nisam postavio. Izvesno je da sam se za ovih jedanaest godina veoma promenio. Ali ne zaslugom Majskih pravila, i mog nastojanja da sebe učinim onakvim kakav bih želeo da budem, već po prirodi stvari, sticajem raznih okolnosti, koje svakom čoveku, naročito u doba sazrevanja, donose spoljašnje i unutrašnje promene.

Najveći pobednik je onaj ko dobije bitku sa samim sobom. Stoga je čovekovo samousavršavanje jedan od osnovnih preduslova za usavršavanje celog čovečanstva. Ali kad do svoje tridesete godine vodiš gotovo neprekidne borbe protiv svakojakih slabosti u sebi, i ne postigneš spektakularne rezultate, treba, ne zanemarujući samousavršavanje, najveći deo svojih mogućnosti da posvetiš nekim drugim aktivnostima.

Ja sam dosad pokušavao da menjam sebe, a odsad ću veliki deo svog vremena i svoje energije posvećivati malo težem zadatku: pokušaću da promenim svet. Možda ću u tome imati više uspeha nego u menjanju sebe samoga.

Moji lični uspesi i neuspesi su, dabome, nebitni. Bitna je sudbina čovečanstva. A ona je, to već svako zna, veoma neizvesna. O njoj ja, kao i toliki drugi današnji intelektualci i humanisti, u poslednje vreme često razmišljam i sa prijateljima raspravljam. Shvatio sam, međutim, da to nije dovoljno. Treba se potpuno posvetiti borbi za rešavanje opštečovečanskih problema!

U ovom trenutku još nemam sasvim jasnu predstavu o tome kako će izgledati sve moje aktivnosti na rešavanju tako grandioznih problema. Znam samo to da sa današnjim danom počinju temeljne, dalekosežne pripreme za te aktivnosti. U prvoj fazi priprema treba definisati osnovne opštečovečanske probleme i sagledati koji od njih iziskuju najveću pažnju, a potom i najveće angažovanje. O tome sam ovih dana mnogo razmišljao. Tako je nastalo dvadeset teza, dvadeset putokaza, što zajedno čine

MAJSKI MANIFEST

1. Dok je mlad i nezreo, čoveku se čini da će živeti večno, da će lako naći rešenja za sve probleme. Da će se neki od njih čak sami rešiti. Zato pojedinac u periodu sazrevanja nije zabrinut za svoju sudbinu. Tako se tokom proteklih milenijuma ponašao i ceo ljudski rod, donedavna konglomerat pretežno nezrelih i nepovezanih ljudskih zajednica. Danas je, međutim, čovečanstvo zrelo, heterogeno ali celovito biće. Njegovi najumniji, najdalekovidiji predstavnici shvataju da se kardinalni problemi neće rešiti sami od sebe. Čak ni spontanim, polovičnim akcijama pojedinih ljudskih grupacija. Nego radikalnim, smišljenim promenama u čoveku i u svetu kao celini.

2. Mnogi opštečovečanski problemi proizilaze iz činjenice da ljudsko biće u svojoj evoluciji od životinje ka Čoveku još nije

prevalilo ceo put. U međuvremenu se osposobilo da brže menja svet koji ga okružuje nego sebe samog. Tom anomalijom stvorilo je svojoj vrsti i celokupnom živom svetu na Zemlji pretnju katastrofalnih razmera. Zato se ova anomalija mora što pre ispraviti.

3. Čovečanstvo se odiskona stihijski razvijalo u svakom pogledu. Stihijski se i množilo. Krajem drugog milenijuma problem priraštaja stanovništva postao je jedan od najvećih svetskih problema. Iz kojeg, neposredno ili posredno, proizilaze gotovo svi drugi problemi. Stoga početkom trećeg milenijuma čovečanstvo treba kvantitativno da se smanji, a kvalitativno uveća. Tek nakon prореđivanja ljudskog roda čovek će čoveku biti istinska radost. Ljudsko će biće postati najveća dragocenost i za svoje bližnje i za svet u celini.

4. Pored obuzdavanja preteranog množenja vlastite vrste, u epohi koja dolazi čovek treba da prevaziđe i svoju sklonost ka kvantitetu uopšte. Naročito u produkciji materijalnih dobara. Ta sklonost potiče iz vremena primitivne egzistencije, kad je trebalo, radi opstanka, obezbediti se i potomcima i dobrima neophodnim za život. U svom tehnološki razvijenom stadijumu čovečanstvo od pomenute svoje falinke ima više štete nego koristi.

5. Naučno-tehnološki razvoj osposobio je i podstakao ljude, pogotovo samožive i neodgovorne, da prekomerno uvećaju proizvodnju dobara koja sadrže svakojake štetne supstance. Preterana upotreba hemikalija, zagađivanje čovekove okoline i nepromišljeno uništavanje biljnog i životinjskog sveta poremetili su ekološku ravnotežu na planeti. Na pomolu su katastrofalne posledice. Zbog toga je ponovno uspostavljanje i potom održavanje ekološke ravnoteže jedan od najvažnijih zadataka generacija koje dolaze.

6. Nesloga nije donosilac dobroga. Njena vladavina nikad se ne može opravdati valjanim razlozima. Tokom istorije čovečanstvo je, zbog nesavršenosti ljudskog bića, bilo ispunjeno bezbrojnim antagonizmima. Oni su vrhunac dostigli u dvadeset-

tom veku. Prevazilaženje ovih antagonizama jedan je od osnovnih uslova opstanka ljudskog roda.

7. Samo primitivne, maligne individue i grupe smatraju da su ratovi u istoriji čovečanstva neminovni. Svi umni, poštovanja dostojni ljudi znaju da su ratovi postojali i da postoje u prvom redu zbog čovekove tupavosti i samoživosti, zbog njegove pohlepe u ekonomskom, odnosno materijalističkom domenu, zbog sporog uzdizanja ljudskog bića od životinje ka Čoveku. Stoga će u dogledno vreme, kad na kugli zemaljskoj bude mnogo više umnih i tolerantnih nego primitivnih i agresivnih individua i grupa, ratovi oružjem biti eliminisani.

8. Ljudi, po svoj prilici, ne mogu da žive bez rivalstava, bez borbi. Zato će jednom, kad budu prestali da se međusobno ubijaju i da razaraju ono što su stvorili, nastaviti miroljubive borbe. Takmičenja u stvaranju svih dobara koja život, ne zagađujući ga, čine lakšim i lepšim. Ta će se takmičenja odvijati u nauci i umetnosti, u tehnici i ekološkoj ekonomiji, u sportu i bezbrojnim oblicima relaksacije. Život u miru već danas nudi takvo bogatstvo najrazličitijih mogućnosti da sve njih ne mogu iscrpiti čak ni izuzetno aktivni i dugovečni pojedinci. A budućnost će te mogućnosti neprestano uvećavati.

9. Ljudi su uvek razlikovali dobro od zla. Ali zlu često nisu mogli da se suprotstave. Neretko samo zbog toga što nisu bili na odgovarajući način organizovani. Valjana organizacija, u prvom redu politička, jedna je od najvažnijih pretpostavki uspešne borbe za ostvarenje postavljenih ciljeva.

10. Sloboda od nasrtljivaca na dostojanstven život svih čestitih ljudi, a u njenom okviru i sloboda izražavanja, najbitniji su oblici slobode uopšte. Ukoliko u jednom društvu ne postoje ta dva oblika slobode, ono se ne može smatrati demokratskim i humanim, bez obzira na to koje druge slobode egzistiraju u njemu.

11. Nemoguće je sve ljude u svemu izjednačiti, jer je svaki čovek unikat. Svaki se već po onome što mu je priroda dala razlikuje od ma kog svog sabrata. Ali je moguće, čak neophodno, svim ljudima obezbediti elementarne uslove za zdrav i spokojan, relativno ugodan i atraktivan život.

12. Ako su već neminovne izvesne razlike među ljudima, one ne bi smele da budu ni uzrok niti posledica bilo kakavih hotimičnih nepravdi u čovekovom svetu. Svaka nepravda koja ne dolazi od stihije, od takozvane više sile, već od ljudi, vređa i ogorčava one koji su njome pogođeni. Stvara antagonizme ili čak razorne konflikte među onima koji bi trebalo da se smatraju braćom. Najžešći revolti, i antagonizmi, vidljivi su u domenu materijalnog blagostanja. Najveća zavidljivost i mržnja sabraće usmerena je, uglavnom opravdano, prema samoživim srećnicima koji su sticajem raznih okolnosti zadobili, neretko i prljavim mahinacijama prigrabili, privilegije koje manje srećnim pojedincima i grupacijama nisu dostupne. Ovo nepravično i nečovečno stanje, koje je najeklatantnije rašireno u kapitalizmu, naročito darvinističkom, životinjskom, treba što pre eliminisati. To nalaže čak i Biblija, u kojoj je rečeno da će pre kamila proći kroz iglene uši nego što će bogataš otići u kraljevstvo Božje.

13. Usamljenost je takođe jedna od velikih ljudskih nevolja. Njoj često prethode, ili se na nju nadovezuju, nesporazumi među bićima koja su sama sebe definisala kao umna i humana. Mnoga i jesu takva, a ravnodušnost i rašireni hladni međuljudski odnosi su u velikoj meri posledica promenjenih civilizacijskih okolnosti. One su smanjile egzistencijalnu međuzavisnost sabraće, te su tako (sve kultivisanijim) individuama pružile mogućnost da daju maha vlastitom egoizmu. Bilo kako bilo, povećana usamljenost pojedinaca i smanjeno razumevanje za bližnje daju skepticima povoda da konstatuju kako su ljudi, pojedinačno gledano, možda sve bolji, ali je svet u celini sve gori.

14. Prevazilazeći stanje u kome sebe posmatraju samo iznutra, a druge samo spolja, često čak izdaleka, mnogi pojedinci nastoje da što više putuju. Da i kroz poznanstva sa dale-

kim zemljama i drugačijim ljudima obogate svoju ličnost i svoj život. Za to je, osim visokog životnog standarda, koji će u dugo vreme biti opšta pojava, potrebno i poznavanje jezika stvarnog radi komuniciranja u planetarnim razmerama. Taj jezik je esperanto.

15. Ljudi treba da budu međusobno što tesnije povezani, da u globalnim razmerama čine bratsku zajednicu. Ali ne treba da izgube svoje nacionalne i regionalne specifičnosti. Te specifičnosti mogu se negovati na bezbroj načina, a najdelotvornije putem kulture. Prvenstveno putem njenih segmenata umetnosti i arhitekture. Naročito arhitektura, pored toga što čovekovu sredinu čini lepšom i ugodnijom za življenje, može veoma upečatljivo da izražava nacionalne i regionalne specifičnosti svake ljudske zajednice.

16. Mnogo šta u čovekovom životu i ljudskoj istoriji beznačajno je i prolazno. Među retkim trajnim tekovinama čovečanstva kultura, sa naučnim i umetničkim stvaralaštvom u jezgru, zauzima počasno mesto. Nju čine sve pozitivne promene u čoveku i njegovom svetu. Zbog toga, a i zato što je materijalni svet ograničen, a svet duha bezgraničan, vremena koja dolaze sve više će uvećavati značaj kulture.

17. Vremena koja dolaze i zadaci koji predstoje iziskuju novog čoveka. A pošto moral više od bilo čega drugog čini čoveka Čovekom, jasno je da najpre treba moralom prožeti sva ljudska bića koja je njime moguće prožeti. Utoliko pre što je završetak drugog milenijuma obeležen velikom, globalnom moralnom krizom. Koja je, opet, jedan od uzroka mnogih antagonizama i dalekosežnih opštečovečanskih grešaka.

18. Ideal najznačajnijih ljudi blistave antike bio je život posvećen umovanju. Ostvarivanju harmonije između sebe i sveta. Nesrećni srednji vek bio je zamračen religijskim poimanjem života i kosmosa. Osnovna obeležja današnjeg vremena, šarenog i poprilično haotičnog, jesu zajednička sudbina i različiti interesi politizovanih ljudskih masa. To će reći, društava koja či-

ne čovečanstvo. U narednoj epohi čovek će ponovo morati, ma koliko mu to teško padalo, na pijedestal da stavi najuzvišenije i najhumanije ideale, relevantne za opstanak ljudskog roda. Biće, dakle, obavezan da ostvari harmoniju i u sebi samom i u svetu kao miljeu svoje egzistencije.

19. Ljudi koji su dosad razmišljali o suštini, a i oni koji su odlučivali o sudbini čovečanstva, češće su poglede upirali u prošlost nego u budućnost. Lakše je baviti se poznatim nego nepoznatim. Uopšte uzev, potrebno je zaključiti: Krećući se napred sa pogledom unazad, neretko i žmureći, slaboumni i egocentrični, kratkovidni i neodgovorni pripadnici čovečanstva stigli su na ivicu provalije. Nasumice se ne sme učiniti više nijedan korak.

20. U prošlost su se ljudi često zagledavali radi zadovoljavanja radoznalosti i sticanja pouka, ali su rešenja mnogih problema videli u vremenima koja će doći. Vekovima se od budućnosti očekivalo da ispravi mnogobrojne nepravde i anomalije, da sve stvari postavi na svoje mesto. Današnja epoha razlikuje se od prethodnih i po tome što ozbiljni ljudi ne gledaju u daleku budućnost. Jer smatraju da ona više ne postoji. U izvesnom smislu, ti skeptici su u pravu. Ovakvo kakvo je, čovečanstvo ima pred sobom samo nekoliko vekova. U najboljem slučaju, nekoliko milenijuma. Jedino ako čovek sebe bude radikalno promenio, ako bude uspeo da postane Čovek, koji će potom promeniti svet, taj, sa stanovišta postojanja čovečanstva kratak period biće produžen unedogled.

SADRŽAJ

I	Najzad, veliki svet	7
II	Arhitektura, okvir ili okov našeg života	62
III	Kućna umetnost, kuplerajska ljubav	111
IV	Fantazmagorična stvarnost	135
V	Posetite Dahau, potom i Švangau	155
VI	Sudari prave i krive linije	205
VII	Dom jednog prijatelja bezbrižnosti	223
VIII	Izlet na Obersalcborg	251
IX	Autoportret sa dva modela	293
X	Pobeda sa okusom poraza	323
XI	Tvoračka rezimiranja i anticipiranja	349

Vladimir Kirda Bolhorves
heuteranističko-beletristički venac
SNEVAJUĆI ZVEZDU HEUTERANIJE
četvrti beletristički tom
NEMAČKA, NEMAČKA
roman

Autorovo izdanje

Recenzenti
Akademik Julijan Tamaš
Dr Stevan Konstantinović

Kompjuterska priprema
R. G. Šelgardon

Štampa
“Maxima graf”, Petrovaradin

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

821.163.41-31

KIRDA BOLHORVES, Vladimir

Snevajući zvezdu Heuteranije, Tom 4,
Nemačka, Nemačka / Vladimir Kirda Bolhorves.
– [3. izdanje]. – Novi Sad, V. K. Bolhorves, 2012.
(Petrovaradin : Maxima graf). – 371 str. 21 cm.

Tiraž 300.

ISBN 978-86-915321-3-0

COBISS.SR-ID 271569415